

V. JUHKUM

Meretõus

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

V. JUHKUM

Meerētōus

V. JUHKUM

Meretõus

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

Tallinn 1953

Kirjanduslikult töödeldud

M. Prääts

Kunstiliselt kujundanud

P. Reeveer

2 ~~N~~

Tartu Riikliku Ülikooli

Raamatukogu

~~39118~~

187566

Musta-Jaani
karjapoiss

«Nattes võitluses langede kalmukünkal, läkitame meie needusi timukatele ja kutsume elusaid veel vihasemale ja otsustavamale võitlusele!»

V. Kingissepp

I

«SIKUPILLI».

Nagu äraeksinud raugad olid need üksikud majahütid siin kivimurru küngaste vahel. Lagunenud katustega, poolviltu korstnatega ning seinte sisse raiutud aukudega, mis vist aknad pidid olema, seisid nad, olles iga minut valmis kokku varisema ja enda alla matma kõike, mis neis hurtsikuis oli.

Kui kaua nad siin olid seisnud ja millal nad siia olid ehitatud, seda ei teadnud ükski inimene.

Hurtsikuelanikud olid vähemalt paar aastasada ajast maha jäänud: igauks elas omaette, teiste inimestega harva kokku puutudes katsusid nad neist kaugelt mööda minna. Linnas võis neid väga harva näha, kuigi linn ainult paar-kolm versta nende hurtsikutest eemal asus.

Kõik kivimurru küngaste vahel asuvad inimesed olid küll linnaelanikkude nimekirjas, kuid kohapealt neid leida oli üpris raske. Selles igavas linnaosas uulitsaid ei olnud, sellepärast märgiti nimekirjas lihtsalt: elukoht — Kivimurrus. Kui siis mõni politsei või maksunõudjaametnik linna nimekirjast võetud nimega kedagi otsima tuli, jäi see harilikult tagajärjeta — nende nimedega isikuid siin ei tuntud, sest iga uus elanik sai varsti ümbuskonnalt oma hüüdnime, kuna pärisnimi täiesti unustusehõlma jäi.

Üksikud jalutajad, kes pühapäeviti siia sattusid, püüdsid enne videvikku kivimurru küngastest eemale pääseda. Linnaelanikkude arvamise järgi ei olnud siin õhtul mitte kõige ohutum viibida.

Mitusada aastat oli see linnaosa linna ehitusmaterjaliga varustanud; paekivid, mis siin välja murti, voo-
risid mäest alla linna, kus neid siis majade, kirikute ja vangimajade ehitamiseks tarvitati.

Ehitustööks kõlbmata peenike kivipuru lükati kärudel hunnikusse, ja neist kasvasid suured künkad. Vihm ja päike muutsid aja jooksul selle kivipuru mullaks ja kün-
gastele tärkas rohi. Küngastel jooksid kivimurru elanike lambad, kitsed ja sikud; nende määgimine oli kaugele kuulda. Sellepärast vist saigi see linnaosa endale nime «Sikupilli alev» ehk lühemalt «Sikupilli».

Täpisealt ei tea keegi, mis ajast seda paika nii hakati nimetama, kuid see nimi oli ka ametlikesse paberitesse tunginud ja kõik nimetasid nüüd seda agulit «Sikupilliks».

Suurem osa Tallinnast on ehitatud orgu, ainult kesklinnas tõuseb orjade high ja vaevaga loodud mäeselg, kus mõisnikud vanasti orjade ülestõusude ajal pelgupaika leidsid, kus aga nüüd verise tsaarivalitsuse võimumehed elasid.

Lõuna poolt linna äärest tõuseb järsk kallas üles. See kallas on mitukümmend versta pikk, kohati joondub ta mererannaga, kohati jätab rannast kaugemal mere ja kalju vahele ilusad orud ning haljendavad aasad.

Sikupilli algab selle kalda ülemiselt servalt ja ulatub kaugemale kivimurru küngaste taha.

Sikupilli lähedal, samal kõrgendikul asub Ülemiste järv, mis oma veega linnarahva janu kustutab.

Vanarahva jutu järgi tulevat igal vana-aasta ööl Ülemiste järvest vanamees välja ja küsivat linna väravavahilt, kas linn valmis. Kui talle peaks jaatav vastus antama, siis tulevat suur õnnetus, järvevana uputavat Ülemiste järve veega linna ära. Et aga seni ikka olevat tõendanud, et linn veel valmis ei ole, siis olevat ka veeuputus ära jäänud.

19. sajand lükkab uputamislöö hoopis kaugemale. Tol ajal algab Tallinnas kibe ehitamise ajajärk. Nüüd hak-

kaab ka suurtööstus edenema: 19-ndal sajandil said alguse mitmed suured tehased, vabrikud ja raudteed, mis järkjärgult kasvades terve linna ühes ümbritsevate alevitega hoopis teiseks muutsid.

Ka Sikupilli ei jäänud vaikseks pealtvaatajaks.

Kui paekive seni ainult alla linna veeti, siis nüüd liikusid voorid hoopis vastupidises suunas.

Sikupilli elanikud vahtisid imestusega Ülemiste järve poole voorivatele kivikoormatele järele.

Imekiirelt hakkasid suurel lagedal väljal järve lähedal tulevase vagunitehase «Dvigateli» müürid kerkima.

See oli Sikupilli pööripäev.

Nüüd algas Sikupillis uus elu.

Kitsede ja sikkude määgimiste hulka segas end uus muusika, mis tuli «Dvigateli» kerkivate müüride poolt. See kõla oli sügavam ja kuuldus kaugemale. Uuel muusikal oli külgetõmbejõudu. Nii nagu kärbsed ja sääsed lambitule poole lendavad, niisama tõttasid ka Sikupilli poole kõik need, kes alati valmis olid töölise higi ja vaevaga teenitud kopikaid oma taskutesse toppima. Sikupilli hakkas kasvama: ehitati maju, asutati kauplusi, õlle- ja viinapoode — ning salaviinamüüjaid ja vargaidki asus siia, et oma «äri» ajada.

Naiivne oleks mõelda, et siin, Sikupillis, keegi midagi tööliste kasuks oleks teinud — juba need majahurtsikud, mis siia kiires korras üles löödi, näitasid, «kustpoolt tuul puhub»; kõik tehti nii, et väheste kuludega suuri tulusid saada.

«Dvigateli» vabrik hakkas valmis saama.

Sikupilli kasvas töölisaleviks.

II

ESIMESED SEEMNETERAD.

Sikupilli peauulitsaks loeti Kivimurru uulitsat. Linnast võis siia kahel moel pääseda: üks tee suundus Tšernjägina vangimaja mäealuse müüri juurest, teine läks «Soldati aia» ja Hekini heinamaa vahelt. Viimast, kuigi porisemat, tarvitati sagedamini, sest ta oli lühem. Vane-

matel inimestel oli siit raskem käia, sest tee läks järsult mäest üles, kuid nooremad käisid seda teed mööda.

Otse mäe pealt algas Kivimurru uulits, kus vasakut kätt asus Klaamase lubjaahi ja paremat kätt Suti maja. Siia uulitsaotsa, mis pärast endale nimeks sai «Suti nurk», hakkasid «Sikupilli» nooremad edaspidi koos käima. «Suti nurgalt» paistis Tallinn ühes sadama ja Soome lahega kui peopesal.

Seljataha jäänud Kivimurru uulitsa teisest otsast olid näha ka «Dvigateli» uued telliskivist korstnad.

Ehitustöölised olid enamuses juba Sikupilli üle kolunud, nüüd hakkasid ka teised töölised siia poole rändama — oli ju oodata, et uus vabrik palju töölisi vajab.

*

5. mail 1899. aastal oli Sikupilli Eesti tööliste klassivõitluse alguse tunnistajaks.

Eesti tööliklass, kõndides tol ajal veel lapsekingades, ei osanud õieti midagi ette võtta, et ennast pisutki vabastada neist orjaahelatest, mis teda nii kõvasti köitsid. Tööpäev, mis palju pikem oli kui puhkeaeg, tegi mõtlemise tuimaks, muutis inimese tööloomaks. Needki sandikopikad, mis tööline oma raske päevatöö eest sai, kadusid kiirelt nende vereimejate taskutesse, kes endid tööliste heategijateks lugesid, andes neile lahkelt võlgu «raamatu peale», et siis palgapäeval võlasumma protsentidega sisse kasseerida. Tööline sai vaevalt niipalju, et endal ja oma perel hinge sees hoida, ja muutus seega kaupmehe igaveseks võlglasteks.

Niisuguses ja võib-olla veel halvemaski olukorras elasid Sikupilli töölised.

Igal kannatusel on oma piir. Ka «Dvigateli» vabriku ehitajatel-lihttöölistel, kes 12-tunnise tööpäeva eest said palgaks 75 kopikat, oli kannatus viimse piirini jõudnud. Elamiseks puudusid igasugused võimalused, ja 5. mai hommikul kell 6 andsid nad sellest vabriku valitusele teada.

«1 rubla 25 kopikat päevas või lõpuarve» — niisugune oli seekord 391 lihttöölise nõudmine.

Vabriku direktor Hugo Fillip lubas asja aktsiaseltsi koosolekule ette panna, selle päeva eest aga juba 90 kop. palka anda.

«Et teie aga praegu läbirääkimistega tööaega viitsite, siis võtan tänase päeva eest 15 kopikat palgast maha,» olid direktori viimased sõnad.

Seega said töölised endiselt 75 kopikat.

Üks aktsiaseltsi direktoritest, kes tööliste nõudmistest kuuldagi ei tahtnud, sõitis veel samal hommikul Tallinna. See oli kolm päeva enne vabriku «sisseõnnistamist».

Streik lõppes sellega, et 56 töolist lõpuarve võtsid, kuna teised vanadel tingimustel tööle jäid.

Esimene seemnetera oli mulda visatud — see pidi juured sügavale ajama, et edaspidi head saaki anda.

*

Samal sügisel töötas vabrikus juba 2300 töolist.

Ühel laupäeval pärast tööd ootasid töölised oma palka. Kaua seisid nad vabrikuhoovis külma käes, kuid ikka veel ei alustatud palga maksmisega. Rahulolematuus valdas töölisi. Tõusis kära, mis lõppes sellega, et vabrikukontori aknad kividega sisse visati. Mõnigi neist, kes nii või teisi töölise kannatustes süüdi oli ja õigel ajal ei osanud kõrvale pageda, sai kivi kõvadust tunda.

See oli juba suurem kokkupõrge enne pealahingut, mis pidi varsti algama.

Esimesed väljaastumised ei jäänud tagajärjetuks; need õppetunnid äratasid töölishulkades klassitunnet, teritasid klassiviha.

Sikupillis hakkas kujunema võitlusvõimeline tööliste võitlussalk.

See juhtus enne 1905. aasta revolutsiooni. Siit tõusis revolutsioonilise proletariaadi ridadesse uusi tublisid võitlejaid, siit sai vene proletariaat Suure Oktoobri pea-prooviks — 1905. aastaks — palju barrikaadi-kangelasi ja siit astus Eesti tööliklassi ridadesse palju eesrindevõitlejaid.

Siin kasvas ka üks parem, ausam ning vapram tööliklassi poeg — Juhan Kuuskmann.

III

PEAPROOV.

Tööstuskriisi aastail (1900—1903) läks tööliste elu päev-päevalt ikka raskemaks. Igast nurgast vahtis vastu näljatont. Kahe aasta jooksul langesid tööpalgad kuue protsendi võrra; kuna toiduained samal ajal tõusid viisteist protsenti. Suurem osa töölisi sattus kaupmeeste ja poodnike võrku. Tööpalgast jätkus hädapärast toidu muretsemiseks, muid tarbeaineid oli võimatu osta.

Tööpuudus hakkas ennast tunda andma.

Tööstuskriis, mis 1904. aastal kõrgemale tipule jõudis, «vabastas» palju töökäsi. See suurendas üldist viletsust veelgi. Kuid kriis ja tööpuudus ei nõrgestanud töölisliikumist. Laialt üle Venemaa löid siin ja seal lõkkele võimsad streigid ja demonstratsioonid. See oli suurte revolutsioonijõudude koondamise ajaks tööliklassi ridadesse. Uue tõuke revolutsioonilise liikumise tõusuks andis verise tsaarivalitsuse välispoliitika läbikukkumine. Kaug-Ida avantüür — Vene-Jaapani sõda — näitas, et isevalitsus on põhjani mäda.

Raske majanduslik olukord, poliitilise olukorra teravnemine ja elukalliduse kiire tõus tegid seda, et tööliste hulgas hakkasid rahutused maad võtma. Otsiti väljapääsu ummikust.

Eestimaa töölised ei jäänud Venemaa töolistest maha. Nad sammusid 1905. aasta revolutsiooni algusest peale võitleva proletariaadi esiridades.

Kolm päeva pärast Piiteri «Verise pühapäeva» sündmusi, 12. jaanuaril 1905. aastal, kuulutasid Tallinna töölised üldstreigi välja.

Terve aasta kestis äge võitlus, mis tsaarivalitsuse alustugesid kuni kokkuvarisemiseni vapustas.

*

Sikupilli oli kaunis rohkesti uusi maju juurde ehitatud. Kivimurru uulitsale tekkis neid juba üle kolmekümne, mõned koguni kahekordsed.

Peaaegu kõik elanikud olid «Dvigateli» vabriku töölised.

Elati ühetoalistes «korterites», kus jätkus vaevalt nii palju ruumi, et kõik toaelanikud üheaegselt põrandal külge külje kõrval magada võisid: kõigi jaoks siin voodipaika polnud. Mööbel oli ühetaoline: söögilaud, mõned taburetid, kapike sööginõude jaoks ning süng. Viimases magas perekonnaisa naisega.

Lapsed ja vanemad, noored ja vanad, — kõik elasid ühes hunnikus. Siin söödi samas toas pliidi peal keedetud toitu, siin pesti pesu, siia toodi ka oma tulevane eluseltsiline, ja noorpaar saatis oma esimesed abieluööd siinsamas teiste hulgas mööda.

Riideid osteti ainult täiskasvanutele; lapsed said «uued» riided sijs, kui vanemad inimesed omi juba niikaua olid kandnud, et ainult mõned terved kohad järele jäid, siis alles lapiti neist kehakatted lastele. Neid rõõmupäevi aga said lapsed harva tunda ja kui seda juhtuski, käisid nad kõik naabrid läbi, et oma «uudist» näidata.

Talved olid Sikupillis igavad, aga suved seevastu tõid kaasa palju elavust — lapsed lippasid palja jalu kivi-murru küngastele ja korjasid hobusekonte ja kaltsutükke, mille eest võis «kaltsuvanalt» paar kopikat saada.

*

Ühes niisuguses «korteris» elas puusepp Kuuskmanni perekond: isa, ema ja neli last — kõige vanem neist oli umbes üheksa-aastane poiss Juku. Isa oli viletsa tervisega, enneaegu vananenud. Oma tööga ei jõudnud ta perekonda niigi palju toita, nagu suutsid seda teised töölised.

Neli last elasid siin toa-urkas kui vangis, kaltsuräbalad katsid ainult kohati nende musta ihu ja see asjaolu ei lubanud neid ruumist välja minna. Elu ilma ühegi heledama kiireta tegi lapsed tuimaks, isegi kaklusi, mida teiste laste juures ette tuli, ei nähtud siin kunagi.

Hommikul anti igaühele jaopärast tükk musta leiba, õhtul mingisugust vedelikku, mis supi nime kandis, sellest koosnes kogu päevane kehakinnitus. Õhtul, kui isa

poolhaigena ja väsinult koju tuli, kadusid needki üksikud sõnad, mida päeval lastelt kuulda võis. Isa ühest silmavaatest oli küllalt, et lapsi kui hirmunud hiirepoegi nurka ajada. Instinktiivselt mõistsid nad, et nende olemasolu isale just meelega ei teinud.

Kapitalistliku korra tingimused muutsid elu iga lapse sündimisega veelgi raskemaks — tuli ju uus sööja juurde.

*

12. jaanuaril 1905. aastal puhus «Dvigateli» vabriku toru sel tunnil, kui seda keegi Sikupilli elanikest ei oodanud. Mõnikord varem oli ka sääraseid juhtumeid olnud, kuid siis võis varsti ka kardavoide pasunaid kuulda, mis tuletõrjujaid kokku kutsusid, — see tõendas, et vabrikus on tulekahju.

Siis oli kardavoi luust-lihast läbitungiv vile nii mitmelegi perekonnale õnnetuse ettekuulutajaks, sest iga töökoja põlemise järel lasti ka töölisi lahti, mis endaga veelgi suuremat viletsust kaasa tõi.

Tähendatud päeval aga vaikisid kardavoide pasunad, sest toru mõirgamine ei teatanud tulekahjust, vaid millestki vägevamast, suuremast ja võimsamast — see oli esimene signaal Tallinna töölistele, mis neid üles kutsus tsaarivalitsuse kantse purustama... «Dvigateli» vabrik kuulutas suure võitluse algust Eestimaal.

Õhtul kodus rääkis Juku isa, kuidas töölised ühe oma kõige vastikuma meistri roguskikotti olid toppinud ja siis vabrikuvärvast välja ajanud ning otsustanud üldstreiki alustada.

Juku, kes seni endale meistrit kui mingisugust kuningat ette oli kujutanud, üllatus; ühe hoobiga olid purustatud ja jalge alla tallatud kõik senised ettekujutused. Kunagi enne ei olnud isa meistrist nõnda kõnelnud, kuid nüüd pääsesid ta keelepaelad lahti ja esimest korda kuulis Juku tõtt vabriku elust.

Järgmised päevad, nädalad ja kuud möödusid Jukul kui unenäos. Lapse mõistus, kuigi tööliste lapsed varakult valmivad, ei suutnud ikka veel kõigest ümbritsevast aru saada. Isa sõnad andsid talle aga kindla toetus-

punkti. Juku taipas, et on olemas kaks leeri — ühel pool sõbrad, teisel pool vaenlased; ühel pool — orjad-töölised, teisel pool — kurnajad-peremehed. See uus tõde kasvas iga päevaga, nii et kõik teised Juku mõtted selle toetuspunkti ümber keerlesid kui ratas assi ümber.

Isa jutustused sellest, kuidas vabrikutöölised märtsikuu lõpul meister Bõkovi vabrikust välja kärutasid, kuidas 1. mail töölised-meeleavaldajad Narva maanteel laiali aeti, kuidas kasakad pärast seda vabrikusse tulid, kui töölised oma vangistatud seltsimeeste väljaandmist olid nõudnud, — kõik need ja teised jutustused andsid Juku kujutlustele uut hoogu.

*

Isevalitsus hakkas oma väesalku koguma ja neid võitlevate tööliste ja talurahva vastu saatma. Võitlused muutusid ägedamaks, tihti voolas tööliste veri.

Juku isa ei olnud revolutsionäär, ta oli üks neist, kes kaasa tuli siis, kui teised ees läksid; ta jäi alati pealtkuulajaks ja pealtvaatajaks. Üksikud kaotused ei äratanud temas võitlustungi, vaid, vastupidi, matsid needki tulesädemed, mis vahel harva südames pesitsesid.

Kodused jutud polnud enam nii ladiusad. Näis, nagu kataks neid must vari. Kõneldes jäi isa vahel omaette mõtlema, ja siis pugesis lapsed jälle nagu varemgi nurka.

Kui 16. oktoobril Tallinna turuplats tööliste verega üle ujutati, kadusid needki vähesed valguskiired, mis selles toanurgas ajutiselt olid paistnud. Isa kõnelused lõppesid. Kuuskmanni perekond nagu ei märganudki seda, mis ümbruses sünnib.

Õhtuti jälgisid laste hirmunud pilgud isa iga liigutust.

Juku ellu oli aga miski sisse murdnud, miski, millest Juku ise arugi ei saanud. Juku otsis teisi teid, et kuulda, mis vabrikus sünnib. Ta oleks ise heameelega vabrikusse vaatama läinud, kuid see oli võimatu. Hommikuti kadus Juku kodust ja kogu päeva võis teda ühe või teise naabri toas näha, kus ta suure huviga vanemate poiste jutustusi kuulas, mis isad neile kodus olid rääkinud või mis mõned neist ise oma silmaga olid näinud. Need

poisid muutusid Jukule uuteks huvitavate sõnumite tootajateks.

Sündmused arenesid hiigelsammudega.

Suure Oktoobri peaproov oli lõpule jõudmas.

Veel kord kaotas töölisklass võitluses, veel kord sai ta õppetunni, et seesugust hiigelvõitlust pidada võib ainult oma kindlalt revolutsioonilise parteiga, oma juhtiva staabiga. Veelkordselt näitas võitlus, et lõpliku võidu kurnajate üle võib saavutada ainult relvastatud ülestõusuga.

Ärgu keegi meelt heitku reaktsiooni ajutise võidu tõttu, revolutsioon ei lõpe reaktsiooniga, vaid alustab sellega peatselt veelgi vihasemat võitlust elu ja surma peale. Suur õppetund nõudis palju ohvreid, kuid näitas, kuidas võita, näitas, et kõik kodanluse «tööliste juhid» tuleb eemale peletada ja oma klassi parematest poegadest uued juhid kasvatada.

*

Sikupillis algasid kurvad päevad; perekonnaisad, mehed ja vennad lahutati perekondadest — lasti maha või saadeti kaugele Siberisse. Mahajäänud sattusid veel suuremasse viletsusse. Ühtegi korterit ei jätnud sandarimid läbi otsimata, siit ja sealt nopiti välja need, kes tööliste esiridades olid sammunud.

Paljud vägivallateod, mis Sikupillis elutsevate tööliste kallal korda saadeti, ei ununenud Juku meelest kogu eluaeg; need esimesed võitluspäevad püsisid ka siis veel mälestuses, kui Jukust juba Juhan sai ja ta töölisklassi esirinnas, relv käes, võitles. Need esimesed verised sündmused said Jukule edaspidises elus tugevaks tõukejõuks, mis viisid ta võitlusse töölisklassi vabaduse eest.

*

Üle suure tsaari-Venemaa voolas kurnatute veri, tuhanded võitlejad langesid tsaarivalitsuse timukamõõga ja püssikuulide all. Kümned tuhanded saadeti Siberisse sunnitööle.

Kolm aastasada kestnud vägivalla-valitsus mädanes,

kuid surmaeelne agoonia oli siiski küllalt tugev, et tööliste ja talurahva verega kogu maa üle ujutada.

Eestimaa töölised ja vaesemad talupojad said tunda karistussalkade kantsikuid ja püssitikke; tömp-pea keisri teenrid oskasid tõesti hästi oma peremehe rikutud rahu eest kätte maksta.

Suur ja hirmus oli veresaun pärast 1905. aasta revolutsiooni. Julm ja ränk oli ka see veresaun, mis Eestimaa töölised hilisemas klassivõitluse ajaloos läbi pidid elama.

Eesti tõusik-kodanlus, hallparunite kildkond ühes oma verekoerte — sotsidega, oleksid võinud oma eelkäijatele — tsaari-timukatele anda nii mõnegi õppetunni.

Jah, Eestimaa töölistel olid suured võitlused alles ees

IV

ETTEVALMISTUSE-AASTAD.

Kuuskmannide perekonnaelu läks päev-päevalt halvemaks. Isa käis nüüd ainult päeviti tööl, vahel jäi aga mitmeks päevaks koju — tervis ei lubanud enam kindlat töökohta pidada. «Valitsusohjad» läksid ema kätte: pidi ju nüüd tema allikaid otsima, kust lastele toitu muretseda. Hommikul läks ta kodunt ja ilmus alles õhtul leiuga tagasi. Tihti aga jäid lapsed terveks päevaks söömata; see oli siis, kui ema hiljem tuli ja kui Juku ema juures viina lõhna tundis. Ema hakkas jooma. Nüüd leidis tal mõnikord rahagi taskus, kuid perekond ei teadnud, kuidas ta selle muretses, väljaspool aga kõneldi: «Kuuskmanni eit käivat kahtlaste isikutega läbi».

Isa tervis muutus järjest viletsamaks. Ta pidi nüüd rohkem kodus kui tööl olema. Ema igapäevased etteheited tegid vanamehe elu väljakannatamatuks ja ühel päeval kadus ta teadmata kuhu.

Ema ilmus sagedamini joobnult koju; süüa said lapsed harvemini. Mõni helde südamega naabrinaine tõi vahel lastele tüki leiba, rohkem ei olnud neil enestelgi midagi. Puudus oli üldine. Ainuüksi Reepsi majas, kus elas 13 perekonda, elatasid 4 perekonda end kerjamisest. Hommi-

kul läksid kõik perekonnaliikmed linna laiali, et õhtul võimalik oleks süüa kerjatud leivatükke, mida muidugi enne oli vaja vees pehmeks leotada. Suure osa sellest saagist olid nad aga sunnitud andma majaperemehele, kes selle leivaga oma sigu toitis, — pidid nad ju millegagi korteri eest tasuma.

*

Kivimurru uulitsalt Lasnamäe poole vaadates paistab kaugel küngaste vahel üksik majahurtsik. See oli üks endisi Sikupilli pugerikke, ilma korstnata ning suitsust tahmane. Kui seal ahju köeti, näis, nagu oleks maja põlenud — suitsu tungis aknast ja uksest välja.

Majas elas kaks inimest — vanamees ja eit, kes sugugi üldist ähmast pilti ei parandanud — mõlemad olid nagu majagi mustad. Ühte majaelanikku — pika musta habemega vanameest kutsuti Musta-Jaaniks.

Kas Kuuskmanni Juku ema nendega läbi käis, ei või öelda, kuid tihti oli tal asja Musta-Jaaniga kõnelda. Külalaps see oligi põhjuseks, et Juku viimaks Musta-Jaani karjapoisiks sai.

Nüüd läks Juku elu pisut paremaks, ta sai vähemalt kõhu täis, kuigi see söök oli siingi väga vilets. Kaks väiksemat last jäid koju, kuna Volli, kes oli Jukust aasta noorem, käis iga päev Jukule abiks lehma karjatamas, mille eest Juku talle alati oma osast midagi söögipoolist andis.

Peagi kuulis Juku suurt uudist: naine, keda nad oma emaks pidasid, polnudki tema ja Volli ema, vaid hoopis võõrasema, kelle isa pärast nende pärisema surma naiseks oli võtnud. Kaks nooremat tütart olid aga selle ema lapsed. Ja nüüd alles tuli Jukule meelde palju asju, mida ta enne tähelepanuvääriliseks ei pidanud, — võõrasema hoolitses alati enda laste eest rohkem.

Karjapoisi-elu kestis Jukul peaaegu viis aastat. Need olid aastad, mil laps juba ümbritsevaid asju õpib hindama. Juku pani tähele kõike, mis ta silmaringi sattus.

Kuigi Sikupillis vaesus ja viletsus nii suur oli, et lapsi polnud võimalik kooli saata, oskasid nad siiski lugeda ja kirjutada. Seda õpetasid neile kas vanemad vennad ja

õed või vanemad ise. Jukat polnud seni keegi lugemist õppima sundinud, vanemad ei lugenud ju ei lehti ega ka raamatuid.

Juku kuulis raamatutarkust teistelt lastelt, kes neid juttusid, mis nad raamatutest olid lugenud, edasi jutustasid. See meelitas Jukat tähti selgeks õppima. Et tal tahtmisest polnud puudu, saigi ta lugemise selgeks. Nii võis teda juba karjas käies näha raamatuga, mis ühe või teise omasuguse käest oli laenatud. Kõik ajalehetükid, mis ta uulitsalt või kivimurru küngastelt leidis, luges ta hoolega mitu korda läbi.

See oligi Juhan Kuuskmanni kogu «kooliharidus».

*

«Dvigateli» vabriku vile puhus juba kaks aastat kindlatel kellaaegadel. Kaks aastat kestis vabrikuelu ilma muudatusteta. Töölised pugesis iseendasse nagu teod karp. Töö läks väliselt üksluiselt — üks ei olnud teise elust huvitatud.

Juba 1909. aastal algas uus ehitusajajärk. Tööstus hakkas hoogsalt kasvama. Ühes tööstuse tõusuga suurenes tööliste hulk, tööpuudus andis ennast vähem tunda ja töölistel ei olnud enam tarvis nii kõvasti ühest vabrikust kinni hoida, — oli ju võimalik teisalgi tööd leida.

Nagu «Dvigateli» vabriku ehitamise ajalgi, hakkas Sikupilli jälle kasvama; uued majad kerkisid kui seened maast. Katusepapi uulits, mis seni Kivimurru uulitsast «maha oli jäänud», muutus Sikupilli suurimaks uulitsaks. «Dvigateli» vabriku ja Sikupilli vahele kasvas uus alev — Petaania. Tselluloosivabrik laiendas tegevust, Sikupilli ehitati uued suured lubjaahjud, kivihööveldamise- ja malmivabrik ning kivimurdmine hakkas laienema.

Näis, nagu paraneks töölistegi elukäik.

Pärast 1905. a. revolutsiooni mahasurumist olid Sikupilli kivimurru künkad kui sõjalaager. Soldatid tegid siin sõjalist õppust, püssipaugud kõlasid hommikust õhtuni, «vaenlast» tulistati õppekuulidega. Võib-olla tahtis ehk tsaarivalitsus sellega näidata, et igasugune «rahu-

rikkumine» leiab neilt püssidelt vastava «rohu». Selliseid sõjaväeõppusi korraldati tol ajal igas tööliste linnaosas.

Juku-vanused poisid, kelle arv mõnikord mitmekümneni ulatus, jälgisid soldatite õppusi suure huviga ja hakkasid peagi neid harjutusi järele tegema. Sikupillis elutsevad töölised vaatasid neid lastemängusid pealt. Küllap vist nii mõnelgi midagi rinnus tuksatas, kui lapsed uhkelt Kivimurru uulitsatel sammusid, puupüssid õlal ja puumõõgad vööl.

Kas võis keegi aimata, et neist poisikestest kasvavad tööliste ja talupoegade armee — Punaarmee vaprad kütid?

Tihti jättis Juku loomad venna Volli hoole alla ja marssis teiste omataolistega kaasa. Ta tõusis nende keskel varsti «ohvitseriks».

Kord sidus keegi tööline oma punase taskurätiku kepi otsa ja andis selle poiste kätte. Juku võttis lipu ja sammus teiste ees, pea püsti. Reepsi maja väravast ilmus samal ajal nähtavale Sikupilli kardavoi «Paks Kaasik». Ta oli tuntud salaviinamüüja Reepsi-vana juures napsi võtnud. Punast lipukest nähes tundis Paks Kaasik ennast kohe seaduse täitjana. Ruttu timpis ta oma lühikestel jalgadel lipukandja juurde, tõmbas sellel lipu käest ja käristas puruks. Poisid ei saanud arugi, miks nende lipp puruks kisti. Juku vaatas oma lapselikus vihas «võmmile» järele, kes nüüd, kus «kord majas» oli, pooltuikudes eemale vaarus.

See juhtum süvendas veelgi enam Jukus arvamust, et võmmid on tema verivaenlased. Kui Juku edaspidi Paksu Kaasikut Sikupilli uulitsatel nägi, lõid ta silmad isesuguselt läikima. Juku oleks heameelega võmmile kätte tasunud, kui see temast niipalju suurem ja tugevam poleks olnud.

Varsti tuli ometi juhus, kus Juku selle eest Paksule Kaasikule kätte võis maksta.

Üks revolutsiooniline laul oli oma kerge meloodia tõttu väga laialt levinud. Tihti võis kuulda, kuidas üks või teine seda laulu omaette ümises:

«Mõisad põlevad,
saksad surevad...»

Mõned mäletasid veel kõiki selle laulu sõnugi, teised olid need aga juba unustanud.

Mihklipäeval peeti Tallinnas laata. Laadaplatsile rutatas inimesi igast linnaosast. Sikupilli elanikud olid alalised laadalkäijad. Lapsed ootasid seda aega suure igatsusega. Selleks päevaks oli neil igäühel mõni kopikas kaltsuvanalt teenitud. Laadalt ostis igaüks endale mõne meelepärase asjakese.

Oli juba õhtuvidevik, kui üks poisijõmm, laadalt ostetud suupilli mängides, mäest üles Kivimurru uulitsa poole sammus. Kõlas viis:

«Mõisad põlevad,
saksad surevad...»

Suti nurgal seisis kolm «võmmi». Nende olekust paistis, et Reepsi-vana neid hästi oli «kostitanud», sest nad ei suutnud kuidagi jalul püsida. Poisijõmm ei pannud neid «seadusehoidjaid» enne täheleegi, kui ta juba nende küüsis viibis. Paks Kaasik pani poisile jala taha ja virutas veel rusikaga tagantjärele kuklasse, et kukkumine kindel oleks. Võmmid irvitasid lõbusalt, kuna Kaasik pilli oma tasku toppis.

Juku oli lehmad koju ajanud ja tuli samal ajal Lasnamäe poolt Suti nurgale. Ta oli sündmusepaigast vaevalt paarkümmend sammu eemal. Endisele vihale võmmide vastu tuli nüüd uut juurde. Üks silmapilk, ning kivi, mis Jukule nagu iseendast pihku tekkis, lendas Kaasikule pähe. Rohkem ta ei näinud, sest juba järgmisel silmapilgul kadus ta kaugele Suti nurga taha. Hingeldades jooksust ja ärevusest, sammus Juku nüüd aeglaselt edasi, südames rahu ja rõõm — Paks Kaasik sai teenitud palga.

Aastad läksid.

Juku käis ikka karjas — nüüd oli ta juba neljateistkümne aastane.

Karjapoisipõlves tekkis Jukul uus huvi. Talvel poolkülmas toas, kui teised kaltsudesse mässitult nurgas istusid, kriipsutas Juku kõik paberitükid, mis kätte juhtusid, inimeste ja loomade kujusid täis. Ta armastas maalimist, kuid et tal värve ei olnud, siis täitis ahjutahm nende aset.

Suvel korjas Juku «Dvigateli» tee pealt prahi seest kaarlampide söeotsi ja joonistas nendega lauaotstele ja plankudele mitmesuguseid kujusid.

Ühel kesksuve päeval leidis ta kusagilt vineeritüki ja hakkas sellele joonistama «Punast majakat», mis üle lageda välja Sõjamäe raba poolt paistis. Oma tööhoos unustas ta loomad, kes rahulikult raudtee poole sammusid. Tuli rong, ja Musta-Jaani hobune, kes üle raudtee lonkis, jäi rongi alla.

Ohtul kihutas Musta-Jaan Juku enda juurest minema...

*

Pärast Leena sündmusi kauges Siberis tõusis tööliikumise uus laine.

Ka «Dvigateli» vabriku töölised hakkasid oma ridu koondama. Reaktsiooni-aastad ei suutnud vabriku revolutsiooniliselt meelestatud tööliste hulgast siiski kõiki aktiivseid jõude välja kiskuda. Kuuest aastast jätkus selleks, et üksikud punased seemned, mis 1905. aasta revolutsioonist siia, nende müüride vahele jäid, nüüd võrsuma hakkasid.

Mai algul, kui Leena sündmustele järgnesid üle kogu Venemaa protestiavaldused, oli Sikupillis kivimurru küngaste vahel «Dvigateli» vabriku tööliste suurem koosolek.

Juku töötas nüüd päeviti kivimurrus. Kivimurdjate tööpäev oli pikem kui vabrikutöölistel, nii et nad sel ajal veel tööl olid, kui «Dvigateli» töölised juba koosolekule kogunesid. Aetud uudishimust, jättis Juku töö ning kadus koosolekust osavõtjate hulka.

See koosolek tõi Juku elusse suure muudatuse. Koosolek sai aga kesta umbes tunni, kui ratsasandarmid kohale jõudsid. Valvepost, kes seisis Kivimurru ja Künka uulitsa nurgal mäel, andis küll sandarmite tulekust märku, siiski ei jõudnud koosolijad õigel ajal laiali joosta. Osa neist, nende hulgas ka Juku, said sandarmite nagaikasid maitsta.

Järgmisel hommikul lasi kivimurru peremees Juku töölt lahti. See ennenägematu ihnusko ei sallinud kedagi, kes tema tööpäevast ühegi minuti muidu raiskas.

Tema juurde tööle läksid ainult need üksikud, kellel muud väljapääsu ei olnud.

Lõpuks sai Juku ühes venna Volliga Lutheri vabrikusse tööle, kust nad aga varsti «Dvigatelisse» üle tulid, esimene lukussepa-töökotta plekissepaks, teine maalri-töökotta.

*

Esimese maailmasõja ajal oli «Dvigateli» vabrikus juba oma põrandaalune enamlaste partei rakuke. Lukussepa töökojas, kuhu ka Juhan tööle paigutati, töötasid tol ajal mitmed tublid parteimehed. Nendest olid Mart Likemets, Soans ja teised Juhani esimesteks õpetajateks klassivõitluses. Neil meestel oli suur poolehoid tööliste hulgas.

Juhan, taibukas, kaine noormees, isalt päritud vähese kõneanniga, püüdis alati tähele panna, mida need seltsimehed rääkisid. Juhani maailmavaade ja klassiteadvus ei olnud siis veel nii arenenud, et suurt ettevalmistuse tööd, mida need seltsimehed ennastalgavalt tegid, täies ulatuses mõista.

Juhani iseloom kujunes isale otse vastupidiselt. Ta ei hoidnud end ühiseist ettevõttest mitte kõrvale, vaid aitas kaasa ja täiendas oma teadmisi. Noorpõlve raske elu oli ta silmadele karmi pilgu andnud. Ta ei norinud teistega kunagi tüli ega tikkunud kaklema, aga pilk, mis ta niisugusel korral heitis, tõrjus vastase eemale.

Sõja algul läksid paljud Sikupilli maja- ja poeperemeeste pojad suure uhkusega «isamaad» kaitsma. Mõni noortööline sattus ka nende võrku ja tõttas vabatahtlikult ennast suurtükilihaks andma. Peremeeste pojad sokutasid endid varsti kuhugi tagalasse, kus neid mõne aasta pärast — eesti kodanluse võimu ajal — tööliste timukaiks palgati. Niisugusteks osutusid: pärsastine valgete soomusrongi juhataja Gustav Sutt, nuuskurid Eduard Neps, Püüli Riks ja teised.

Kohe pärast «sõjatuhinat» alustasid enamlased tööliskulhulkaades sõjavastast kihutustööd. Nad püüdsid kõigile selgeks teha, et ei tule sõtta minna sakslaste vastu, kes on samasugused püssi alla võetud töölised, vaid on tarvis võidelda tsaarivalitsuse vastu.

«Pöörake püssiotsad oma vendade — tööliste poolt oma kurnajate vastu!» — seesugune oli siis loosung.

Need loosungid olid Juhanile juba arusaadavad, need mõtted tõi ta õhtul koju kaasa, kus neid teiste omasuguste noortöölistega läbi arutati.

Juhan elas sel ajal ühes venna Volliga Paemurru uulitsal, Rekسا maja hobusetalli kõrval asuvas väikeses toas. Siia kogunes peaaegu igal õhtul viis-kuus noortöölist, et päevaseid vabrikusündmusi veel kord läbi arutada. See tuba muutus kooskäämiskohaks paljudele Sikupillis elavatele noortöölistele. Kõik aga ei olnud pühendatud neisse omavahelistesse kooskäämistesse ja juttudesse, mis siin räägiti.

*

«Dvigateli» vabriku parteirakuke tegi ära suure töö. Tagajärjed oleksid veelgi suuremad olnud, kui ühel ööl mitte suurem osa aktiivsemaid tegelasi poleks vangistatud ja Siberisse asumisele saadetud. 1915. aastal purustati vabriku parteirakuke just siis, kui teda kõige rohkem vaja oleks olnud.

Kõik sündmused arutati Kuuskmanni juures kooskäämistel põhjalikult läbi. Nüüd sagesid need vestlused veelgi. Siin arutati, kuidas «kukutada keiser troonilt», kuidas võmmid Eestist minema kihutada, et siis vabadust maksma panna. Mis pärast vabaduse maksmapanemist pidi sündima ja kes siis pidi valitsema, seda ei teadnud veel õieti ükski koosolijatest. Siin polnud ühtegi, kes neile, täis võitlustuld noortöölistele, võitluseks õige tee kätte oleks näidanud. Räägiti tasa, poolsalaja, kuid haaravalt, kuigi keegi veel õieti ei teadnud, miks ei tohtinud kõvasti rääkida. Võib-olla andsid selleks põhjust parteitööliste areteerimised. Samuti ei usaldatud kõiki, kes seal käisid, neist arutlustest teati ainult viie-kuuekesi. Majaperemehe Rekسا poeg Alfred, kes ise küll vabrikus töötas ja tihti Juhani juures istus, oli üks neist, kelle vastu usaldus puudus. Tema tulekul lõpetati jutt ja mindi hoopis kõrvalisele kõneainele üle, nagu oleks vaidlus juba ammu sellel teemal kestnud. Need olid esimesed

konspiratsiooni õppetunnid, mis Juhanile edaspidi palju kasu tõid.

Töoliste arusaamine esimese maailmasõja õigetest põhjustest, mis parteitegelased olid suutnud ühele osale töolistest selgeks teha, viis niikaugemale, et paljud sõjaväkkeminekest igapidi katsusid kõrvale hoida.

Juhangi kõhnenes silmanähtavalt: ta nägu muutus kitsaks, kollaseks ja siis, kui ta viimaks «ette kutsuti», ei võetud teda haiguse pärast sõjaväkke. See «haigeks tegemine» oli Juhanilt palju vaeva nõudnud.

V

PÖÖRDEPÄEVIL.

Päike tõusis Sõjamäe raba tagant. Neil märtsikuu esimestel päevadel suutis ta oma kiirtega ainult katuseräästad tilkuma panna. Talvised külmad olid möödunud ja arvati, et tuleb varane kevad.

«Dvigateli» vabriku toru puhus, nagu alati, kell seitse, mille järel harilikult kohe töö algas. Sel hommikul jäid aga masinad veel kauaks seisma. Mootorid olid õigel ajal käima pandud ja peavõllid keerlesid lae all nagu läikivad maod, kiskudes kaasa suuri ja väikesi rattaid. Vastumeelselt lükati rihmad puurmasinate ja hõõvli-pinkide šebidele, vastumeelselt võeti kätte vasarad ja viilid. Kõneldi naabritega, seisti paarikaupa tööpingi juures.

Viimastel päevadel liikus küll palju kuuldusi, kuid töö läks siiski vanaviisi edasi. Sõjaseisukord, eriti veel selles tehases, kus sõjariistu valmistati, ei lubanud minutitki jõudeaega.

Linnas levinud jutud Piiteri sündmustest, suurte valgete veergudega ilmuvad ajalehed — kõik see tekitas ärevust.

«Läheks nüüd paremini kui viiendal,» kuulis Juhan oma selja taga kellegi sõnu. See oli Jakob, kõhna näoga vana plekissepp. Väike must habemetutike lõua otsas liikus iga sõna juures kui väsinud maalri pintsel. Tööta-

nud vabrikus juba algusest peale, oli ta kõiki sündmusi ise oma silmaga näinud ja läbi elanud.

«Küll läheb,» vastas Juhan, üle õla Jakobi poole vaadates. «Pagana temp, et see värk kõik nii pudru on, ei saa otsa ega äärt,» mõtles Juhan omaette, ise masinlikult kolbi saltserisse kastes, kust kibe hapnikusuits talle ninasse tungis. «Oleks nüüd Likemets ja teised siin, küll neil oleks tööd!»

Niisugustel päevadel oodatakse kärsitult lõunaaega, kuid just siis venib aeg pikaldaselt nagu tigu.

Töökoja uks prahvatas äkki lahti. Sisse jooksid treialipoisid, igapähele plekkvile suus, millega nad lausa põrgumuusikat tegid. Vile ja masinamüra sekka oli kuulda hüüdeid:

«Aur välja!»

«Sepad streigivad!»

«Treierei seisab!»

Seda nagu olekski oodatud. Käed peatusid, vasarad langesid alasile, viilid kruustangide kõrvale, puurmasinatel ja hõövelpinkidel lõpetati töö.

«Tõmmake mootorid seisma,» karjusid poisid.

Töökoda kihas nagu herilaste pesa. Ühed jooksid mootoriputkadesse, et masinaid peatada, teised toppisid tööriistu lauasahtlitesse. Mõned ruttasid käsi pesema.

Juhan tõmbas põlvedelt kaltsu, mis pükse hapniku põletamise eest kaitses, viskas kolvi lauasahtlisse ja ruttas vabrikuhuovi.

Otse tema ees tõusis sinava taeva poole «Dvigateli» tehase kõrge korsten. Selle all, seal, kus korsten ühineb masinamaja katusega, poeb rööbiti korstnaga katusest välja raudtoru. See on «Dvigateli» kolmehääleline vile, mille jämedat üürgamist kaugele üle linna võib kuulda.

Sellel torul peatuski nüüd Juhani pilk. Ta silmade ette kerkis pilt jutust, mis vana Kaar kord lõunaajal oli rääkinud. Ühe minuti kestel elas ta veel kord kuuldu üle:

«Pagana vahva eit ikka küll,» jutustas «Vana», kui vabrikuvile pärastlõunast tööalgust kuulatas. «Mina elasin siis Liiva uulitsal Krassi majas, seal elas ka keegi naistööline Alto. Teda kutsuti lihtsalt Alto-eideks. Kui kuskil midagi juhtus, siis oli tema kohe kohal... Viiendal aastal sai ta veel uue nime juurde:

«Tselluloosi kellanaine». Meie streikisime juba siin, aga Tselluloosi mehed vehkisid tööd edasi. Alto-eit kuulis seda, tõmbas seeliku kaenlasse ja jooksis mäest üles Tselluloosisse! Tormas väravavahtidest mööda — otse vabrikukella poole. Tselluloosil siis veel vile ei olnud. Alto-eit haaras kellanöörist kinni ja hakkas niisugust muusikat lööma, et töölised silmapilk kokku jooksid. Stoorosed katsusid teda küll nööri küljest lahti kiskuda, kuid eit oli selle külge nagu sõlmitud. Alles siis, kui pea-aegu kõik töölised kokku jooksid, jättis Alto-eit kella-löömise, laskis paar sõimusõna tööliste poole lendu, nimetas neid streigimurdjateks ja läks uhkelt minema. Sellest ajast hakatigi teda «Tselluloosi kellanaiseks» hüüdma,» oli vana Kaar tookord oma jutu lõpetanud. Ka Tselluloos hakkas streikima.

Juhan lõi enda äkki sirgu ja kargas ühe hüppega masinamaja uksest sisse.

Masinamaja meister vist taipas, mis Juhanil mõttes ja püüdis teda takistada. Juhan paiskas ta ühe käelöögiga kõrvale ja haaras vileketist kinni. Järgnes kõva sahin ja siis tungis kusagilt kaugelt ta kõrvu tuttav hääl — «Dvi-gateli» vagunitehase vile kuulutas, et uus võitlus on alanud, kuulutas tema, Juhani käe läbi, et töölised siin müüride vahel valmis on oma elu klassivõitluses ohverdama. See mõirgav hääl pani siiski Juhani keha võpatama, ajas värinadki üle selja, nagu oleksid sipelgad üles-alla jooksnud.

Treierei juures algas koosolek.

Üks valukuuri mees, venelane, pidas kõnet. Kuulati hoolega. Kui kõneleja lõpetas, tõusis vägev «hurraa!», mis veel kaua vastu kajas.

Pärast kõneldi veel palju. Nagu auruhaamri hoobid kuuma raua pihta tulesädemeid kaugele loobivad, samuti tungis iga sõna kuulajateni: need põletasid, kuid ühtlasi nagu kergendasid südant. See inimestehulk hakkas lõõmama nagu ääsituli, mille lõõts äkki tuha alt lõkkele oli puhunud.

«Aitab sellest loomaelust, tahame inimlikult elada! Käputäis kapitaliste elavad meie töövaevast, prassivad ja jooivad, loobivad miljoneid laiali, aga meil ei ole leibagi. Meie vennad, isad ja pojad mädanevad suurtüki-

lihana verise valitsuse meeletu avantüüri pärast kaevikutest. Paremad seltsimehed külmetavad kaugel Siberi taigas, kuid rikkad on ennast sõjaväeteenistusest lahti ostnud ja irvitavad meie üle. Spekulandid, vargad ja vabrikandid topivad taskud kulda täis. Kaua me seda peame kannatama? Tasumisetund on tulnud! Meie töölisklassi paremate poegade veri, mis kaksteist aastat tagasi mustasaja tääkide all voolas, nõuab võitlust: kas meie või nemad. Ajalugu on meie poolt, sest meie võitleme inimsoo parema tuleviku eest. Edasi, seltsimehed, lõhume kapitalismi kantsid. Hurraa!...»

Tundus, nagu kukuksid iga tormilise «hurraa» järel raudahelad kolinal kätest... jalust...

Otsustati «alla minna».

See tähendas, et töölised vabrikust alla linna meeleavaldusele lähevad.

*

Kolmetuhandeline rakkuskäte kolonn sammus Suur-Tartu maantee poole. Mõni üksik keeras paremat kätt Sikupilli, et siit otsemat teed üle mäe minnes teistega ühineda. Oli ka niisuguseid, kes paremaks pidasid kodus oodata, et näha, mis sest välja tuleb.

Kõlasid revolutsioonilised laulud, kolonni eesotsas kostis võimas:

«Kauem raudu me kanda ei taha!
Ikked kaelast ja köidikud käest...»

Tagapool kõlas teine laul:

«Julgesti, vennad, nüüd tööle...»

Kõik see sulas ühtseks, vägevaks revolutsiooniliseks sümfooniaks.

Tagantpoolt kuuldus võimas hurraa-aaa, mis järjest kõvenes. Ettepoole jooksis salk mehi, ühel oli käes punane lipp. Mida suurem hulk seda lippu märkas, seda tugevamalt hurraa kõlas...

Kuus tuhat silma vahtisid lippu, kolme tuhande hääled sulasid ühte võimsas hurraaaaas...

Üks plekissepa õpipoiss, lubja- ja kriidipurust valgeks määrdunud riietes, jooksis lipukandja, suure, pika mehe

järel. Kui ta Juhanist mööda tahtis joosta, haaras Juhan tal varrukast kinni.

«Kust te selle lipu kätte saite?» päris Juhan.

«See on rattamaja meeste lipp! Juba viiendast aastast rattamaja seina sisse müüritud,» vastas poiss hingeldades ja jooksis edasi.

Lipp oli veidi oma endist värvi muutnud ja kollakaks läinud, eemalt paistis ta siiski punasena. Reaktsiooni algul olid rattamaja mehed ta müüri sisse peitnud, nüüd asus vana võitluslipp jälle oma kohale.

Lukussepa-töökoja lipp oli ka kusagile katusesarika alla müüri sisse peidetud, seda ei leitud aga enam üles, kuigi järgmistel päevadel hoolega otsiti...

Isegi siis, kui juba saksa okupantide sõjaväed Eestis olid ja lukussepa-töökojas ainult kümmekond meest töötas, võis veel vana Kaarut lae all sarikate vahel lippu otsimas näha. Kuid lipp jäigi kadunuks.

Vene turg oli inimesi täis. Nii suurt rahvahulka polnud Tallinn veel enne koos näinud. Siin ja seal kõrgematel kohtadel võis näha kõnelejaid, kes kätega veheldes teistele midagi valju häälega seletasid...

Viruvärava mäe all, Estonia teatri poolt, kuuldus kaugele kõlavat naeru. Keegi kõvakübaraga mees tahtis midagi kõnelda, kuid ta ei saanud sellega hakkama: ta ei pääsenud kuidagi kiviposti otsa, kuhu ühed teda upitasid, teised aga jälle maha tirisid.

«Las plärab, linnavolikogus lüüakse tal ju suu alati kinni,» hüüdis üks.

«Näe, volikogu oma mehed tirivad maha, kardavad, et nende sahkerdamistest pajatama hakkab!» lisas teine.

«Hakkab ta küll! Ega ta ise parem ole! Tahab rahvale kaevata, et ta linnapirukast ainult nukiootsa saanud, kuna teised piruka keskkohad ise nahka pistnud,» kostis teisalt.

Naerumürin kattis viimased sõnad. Mees ei saanudki kõnelda.

Siin-seal kõlas laul. Meeleolu oli ülev. Silmad läikisid. Rahvamurd hakkas kolme kanti valguma. Ühed Pärnu maanteele, teised Merepuiesteed mööda Kalaranna poole, kolmandad Viru uulitsale.

Tarvis oli madrused laevadelt kaasa kutsuda, soldatid

kasarmutest välja tuua, vangid lahti lasta ja politsei-
asutused hävitada. Suur töö oli ees.

*

Turule kogunesid uued salgad, nüüd juba väiksema-
arvulised. Need olid kaugemalt linnaservast tulnud töö-
lised. Nad seisid salkadena siin-seal.

Korruga oleks nagu välk rahva sekka löönud. Kuuldus
hüüe:

«Kasakad!»

16. oktoobrit mäletas veel igaüks. Siinsamas oli
1905. aastal kaitsetu rahvahulga kallal suur veretöö
korda saadetud. Nüüd kardeti selle kordumist.

Turuplats valgus kiiresti tühjaks. Rahvas vajus nagu
maa alla. Ühed jooksid lähedalolevate majade hoovi-
desse, teised Vene turu kaubaputkade vahele, mõned
küürutasid laternaposti taga, osa laskis lihtsalt platsi
peale käpuli.

Narva maanteelt ilmus paarisajaline ratsameeste salk,
kes aga sellele, mis turul sündis, vähematki tähelepanu ei
pööranud. Nad ratsutasid Viru uulitsa poole, kuhu nad
peagi kadusid.

*

Õhtul kogunesid poisid Kuuskmanni juurde, tuldi üks-
teisele rääkima, mis keegi näinud või teinud. Päeval oli
olnud niipalju läbielamisi, et nüüd õieti ei teatudki,
mida rääkida ehk millest peale hakata. Juhanit aga teiste
hulgas ei olnud.

Üks poiss, kes sadamas oli käinud, rääkis, kuidas mad-
rused laevaninast pika laua kaldale ulatanud, seda
mööda kõhuli alla laskunud ning inimeste hulka
kadunud.

«Lepakelgu» tegemine oli nii kiiresti läinud, et ohvit-
serid, kes laeva trepilt madruseid maha minna ei luba-
nud, alles siis seda märganud, kui ainult mõni üksik
madrus veel laeva oli jäänud. Siis löönud nad käega ja
kadunud laevakorstnate taha.

Teise laeva peal oli üks madrustest ohvitserile, kes

samuti laevast lahkumist takistanud, rusikahoobi näkku virutanud, mille järel siis ohvitseride tuupimine lahti läinud. Pärast tulnud kõik madrused linna.

Räägiti ühte ja teist. Juhan ikka ei tulnud. Oli pime. Kell võis vist juba kümne ümber olla.

Mürinaga tormas sisse Reksa Alfred, tuues endaga kaasa viinalõhna.

«Nina alati õline. Niisugusel päeval... Siga leiab ikka muda,» lausus Volli põlastavalt toanurgast. Ta ei sallinud Reksa poissi, oli lapsest saadik selle peale vihane. Vana Reksa, tol ajal poekaupmees, oli ta vibupüssi katki murdnud, kui Alf isale kaebas, et Volli olevat teda noolega tabanud.

«Kust sa selle samogonni kohe kätte said?» küsis Volli.

«Samogonni? Ehtne puhas «vodka». Kuradi hea tüki aja kohta. Pole ammu niisugust saanud. Ronisime poistega üle viinavabriku plangu, pugesime keldrisse. Pool toopi tõin kaasa. Kes tahab?» hüüdis ta viinapudelit taskust välja tõmmates.

Kuid siis tuli Juhan sisse, püss seljas. Pani püssi ukse juurde nurka, sasis siis Alfi kraest kinni ja viskas ta toast välja. See ei puigelnudki vastu — ta tundis Juhani liiga hästi.

«Kaabakas, rüüstaja, teiste veri voolab uulitsal, aga niisugused... Ptüi... Püss on laetud, olge ettevaatlikud.» Seda ütles ta poistele, kes püssi kätte olid võtnud ja seda uurisid.

Juhan võttis püssi, kobas alt magasinist ja kolm padrunit läikivate kuulidega kukkusid peopesale, nüüd andis ta püssi tagasi.

«Volli, kas süüa on? Kere on hele. Päev läbi pole midagi hamba alla saanud.»

Volli tõi tüki leiba ja kala.

«Kuhu sa, Jaan, kadusid? Nägin sind viimati Torupilli nurgal. Mis te selle võmmiga seal tegite?» küsis Juhan noormehelt, kes püssi uurimisega ikka kõvasti ametis oli.

«Võtsime võmmil sõjariistad käest. Revolver tolknes külje peal moe pärast, polnud kuulisidki sees, üksainus oli ja seegi lahtiselt taskus,» vastas Jaan ja liskas siis ela-

vamalt juurde: «Küll sõelusid mehel püksid püüli, laskis nii kiiresti jalga, et kannad välkusid.» Kõik naersid. Põnevusega oodati, millal Juhan sellest rääkima hakkab, mis ta nägi ja kus ta nii kaua oli. Juhan viivitas.

«Kas sa turul ei olnud, kui kasakad tulid?» küsis Karla. Juhan vaatas vilksti poisi poole, see nägi, et Juhan sellest «naljast» midagi ei tea. Paari sõnaga kirjeldas ta sündmust turul.

Kõik vaatasid Juhani poole.

«Püss on ikka hea asi. Nüüd peaksid kõigil püssid olema. Viiendal aastal kaotatigi sellepärast, et püsse ei olnud. Meie ajal on tarvis targem olla. Peate omale ka muretsema — siis pole karta, et jälle aadrit hakatakse laskma. Oleks täna rohkem püsse olnud, oleks kaotusi vähem olnud. Paljud said haavata ja surmagi.»

Poisid vaatasid üksteisele otsa.

«Kas teie seda pole kuulnudki?» küsis Juhan.

Keegi ei olnud sellest tõesti midagi kuulnud. Juhan seletas edasi:

«Madrused tahtsid vangid peavahist lahti lasta, aga sealt hakati tuld andma. Ohvitserid olid akende taga varjus ja igaüks, kes lähenes, sai kuuli. Neil oli hea lasta, olid varjul. Mina olin üsna ligi, ühe soldati kõrval, see kõmmutas püssist. Ta sai vasakust õlast haavata, andis siis püssi minu kätte ja taskust kaks laengut padruneid ka. Ma ei osanud esiteks midagi peale hakata. Ta näitas, kuidas laadida. Seletas vene keeli, ma ei saanud hästi aru, mis ta rääkis. Panin lõpuks püssi palge ja lasksin. Andis kõva mürtsu vastu õlga, lõi tuikuma. Teine soldat surus siis püssi mulle kõvasti õla vastu, nüüd lasksin veel. Madrused tungisid peavahti. Ohvitserid panid läbi aia plehku, ainult paar tükki löödi maha. Madruseid oli palju vangis. Kaelustasid üksteist, kui kongidest välja pääsid.

Pärast läksin vaatama, kui Tšernjägin põles,» jätkas Juhan. «Tuletõrjujad olid tulest juba jagu saanud. Suti kanali äärt mööda tulles nägin mehi, kes revolvrimest läbi silla kanalisse tulistasid. Keegi näinud, et üks vangivaht, kõige toorem mees türmis, pugunud silla alla peitu. Mehed kartsid silla alla vaadata — võib kuuli pähe saada ja tulistasid läbi silla. Mõned seletasid, et silla all olevat

salatee. Pikapeale läksid kõik minema. Ma jäin sinna. Laskusin künka taha ja jäin piiluma. Seal ma senini olingi. Polnud seal kõpsu ega kapsu kuulda, asjata külmetasin.»

Aeg oli juba hiline. Neljakesi läksid poisid Kivimurru uulitsa poole. Kostasid üksikud püssipaugud. Taevas punetas tulekahjudest: Mardi uulitsal põles viis avalikku maja. Veebruarirevolutsiooni esimene päev oli lõppenud.

*

Tuli teateid lahingutest, mida Piiteri töölised pidasid. Tsaar oli troonilt tõugatud. Vabrikutes peeti miitinguid, koosolekuid. Töölised valisid endi seast saadikuid Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogudesse. Oli moodustatud kodanlik Ajutine Valitsus.

Vabrikus, kus Juhan töötas, oli tööliste meeleolu ülev. Mõned töölised valmistasid mõõku ja püsse, teades et töölisklassi vabastusvõitlus ei ole veel lõppenud. Vaieldi, kas sõda lõpetatakse või ei. Enamus oli sõja lõpetamise poolt.

«Sakslased hakkavad peale tungima, suruvad revolutsiooni maha,» ütles üks.

«Tarvis on saksa kaevikutesse lendlehti saata, agiteerida saksa sõjavägesid, et nad oma keisrile ka tuule alla teeksid. Seal on samasugused töölised jooksukraavides. Küll nad sellega hakkama saavad, võime ju aidatagi,» rääkisid teised.

Tehastes käisid rindelt tulnud soldatid ja jutustasid, missugune seisukord rindel valitseb.

Tagala oli väejooksikuid täis, juba ammu enne revolutsiooni algust lagunes distsipliin sõjaväes. Soldatid jäid palja jalu ja närudesse, neid toideti viletsalt.

Soldatite hulgas levisid mitmesugused kuulujutud. Räägiti suurtest äraandmistest, lahingutesse mindi kabuhirmus.

Väeülemad jõid ja priiskasid rinde taga, ohvitserid olid toored.

Sõja õiged põhjused ja rahva petmise poliitika Ajutise Valitsuse poolt tulid ikka selgemini päevavalgele.

Talupoegadest soldatid ruttasid koju, varsti pidi

algama põllutöö, külas puudusid töökäed, kardeti, et perekonnad nälga jäävad.

Seesugune oli seisukord rindel enne Oktoobrirevolutsiooni puhkemist . . .

Juhan luges nüüd hoolega ajalehti, ta uuris läbi kõik tööliste lendlehed ja katsus kõigest aru saada. Õhtuti käis ta «Valvajas» koosolekul. Siin pidas koosolekuid enamlaste partei. Parteitud töölisel võtsid neist koosolekuist elavalt osa. Siinkäijatel oli kõigil ühine eesmärk.

VI

KIRJAD SÕBRALE.

ESIMENE KIRI.

Sikupillis, 26. juunil 1917.

Tere, seltsimees Heino!

Sa oled vist pahane, et ma sinu kirja peale kohe vastust ei saatnud. Kui sa selle kirja läbi loed, siis, arvan, annad selle «süüteo» andeks. Katsun nii lühidalt kui võimalik kõik sündmused järjekorras ära seletada, kuigi see nii kerge pole — on ju selle kolme kuu jooksul, minu viimasest kirjast arvates, nii palju uut juhtunud, et ei tea, millest kirjutada ja millest mitte. Siiski püüan seda teha.

Ma kirjutan sulle, kuidas meil vabrikus õpipoisid ja teised noored töölisel nõudsid, et ka nemad vabrikuvanemate nõukogusse oma vanema võiksid saata. 10. aprillil siis valitigi noorte üldkoosolekul noortööliste vanem. Ma ei tea, kas sa mäletad veel Pelbaumi, pikka poissi valu kuurist — ta sai kõige rohkem hääli, kuigi paljud vastu hääletasid. Mina olin ka tema vastu. Ei tea isegi, miks ma teda ei usaldanud, vist sellepärast, et tal nii härrasmeelik «sihverplaat» on.

Teised vabrikud, kuulnud, et meil on noortevanem, hakkasid ka mürglit tegema. Mõne päeva pärast valitigi Voltas, Krullis, Sitsis ja teistes vabrikutes noortööliste vanemad. Ainult Viigandi vabriku noortel ei läinud see «number läbi», sest seal olid mõned töölisvanemad ning vabrikuvalitsus vastu. Saatsime oma saadikud neile abiks.

Mina olin ka nende hulgas. Tegime pisut «lärmi» ja noored võitsid. Aga Pelbaum pidi kõik me asja seal mokka ajama, sattus vastaste mõju alla ja alles siis, kui me teda noomima hakkasime, muutis ta oma seisukohta. Kartis mehike, et muidu ise «lendab». Kuid see teda ikka ei päästa. Ükskord ajame ta vanemate nõukogust ikkagi välja ja valime teise.

Nüüd paar sõna sellest, kuidas me Tallinnas Sotsiaaldemokraatliku Noorteühingu asutasime. Räägitakse, et siin jälle Tallinna noortöölised kõige esimesed olevat olnud. Kirjuta, kuidas seal selle küsimusega on, meie lehed ei kirjuta noorte tööst teistes linnades sõnagi. Nii siis, asja juurde.

Kui igas vabrikus juba noortevanemad olid, kutsusime ülelinnalise noorte saadikute koosoleku «Dvigateli» söögimajasse kokku. Päevakorras oli üks küsimus: noortööliste ja õpipoiste seisukorra parandamisest vabrikutes.

Peale noortevanemate tuli palju teisi vabrikunoori kokku, umbes 60 kuni 70 inimest. Vaidluste ajal tekkis küsimus noorte keskuse asutamisest. See ühendaks kõiki noori ja looks sellega võimaluse oma nõudmisi paremini läbi viia. Oleksid sa kuulnud, kuidas siis mehed tuliseks läksid! Mõned panid ette vanemate kesknõukogu luua, aga enamus oli selle poolt, et asutada noorte tööliste organisatsioon. Meie, «Dvigateli» poisid, panime ette, asutada noorte proletaarlaste ühing ülelinnalisel koosolekul valitud juhatusega. See ettepanek läks ka läbi. Üks Koplast, vist Vene tehase saadik, pani ette nimele veel juurde lisada — sotsiaal-revolutsionääride noorteühing. Siis alles läks kisa lahti. Sa ju tead, et «Dvigateli» mehed on enamlased, noored aga on eriti tulised. Kohe oli uus ettepanek valmis: Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorproletaarlaste Ühing, kes töötaks enamlaste partei juhtimisel. Enamuse toetusel läks see läbi. Pean juurde lisama, et Koplasti tehastest oli suur enamus saadikuid esseerid, keda seal juba parteisse oli võetud. Järgmistes kirjades kirjutan ma veel sellest esseeride parteist. Peale selle valisime korraldava komisjoni, viis meest, aga kaks kohta jätsime Koplasti poistele, kes koosolekult lahkusid ja nõudsid, et tuleks teine koosolek

Koplis Bekkeri tehases kokku kutsuda. Andsime neile järele ja otsustasime, et meie poolt vastu võetud otsused jäävad maksma, aga tuleval pühapäeval lähevad saadikud siis Koplisse uuele koosolekule.

Kiri läheb pikale, aga veel on palju kirjutada. Lisan siiski juurde: järgmisel pühapäeval käisime Koplis. Teised olid palju omamehit kokku ajanud ja tahtsid kõik meie otsused tühjaks tunnistada. Kuid meie ei lasknud ja tulime ära. Nii hakkasime siis oma ühingut asutama. Selle asutamiseega oli ka laialt nalja, enne kui kõik asjad joonde ajasime. Mina ja Valter olime ka komisjoni valitud, nii et sul peaks nüüd selge pilt olema, miks mul ei olnud võimalik sulle kirjutada. Paari päeva pärast saadan uue kirja. Sina aga kirjuta ka. Oleks huvitav teada, kuidas Piiteris lood on.

Seni nägemiseni. Juhán K.

P. S. Pidin ära unustama, arvan, et sind see huvitab. Mina olen nüüd enamlaste partei liige — kaart on taskus. Kui sa veel ei ole, siis astu ka, need on õiged mehed, teised muudkui pläravad niisama.

Sama.

TEINE KIRI.

Sikupillis, 1. juulil 1917.

Tere, Heino!

Kuigi ma sinu käest veel vastust pole saanud, täidan ometi oma lubaduse. Viimases kirjas rääkisin ma esseeridest ja lubasin kirjutada, kuidas nad «hingesid püüdsid», — nii nimetavad meil parteimehed nende parteisse tõmbamise hoogtööd. Pärast esimesi revolutsioonipäevi käisid meil igas töökojas esseeride partei liikmed, kvitungiraamatud käes, ja kirjutasid järgimööda kõik oma parteisse. Ma arvan, et vist pooled «Dvigateli» mehed olid sel ajal nende partei liikmed. Oleksid sa näinud, kuidas nad agiteerisid! Et nende parteil kõlav nimi oli ja nad ise kõvasti peale surusid, siis püüdsid nad palju mehi võrku. Kui aga Siberist ja mujalt hakkasid vanad väljasaadetud enamlased tagasi tulema, läks kõik nende töö mokka. Paari päevaga suutsid seltsimees Likemets

ja teised meestele aru pähe panna ja sellele järgnes suur esseeride partei väljasuremine. Kõik need ajutised kviitungid kisti puruks. Mõni tegi seda salaja, oli häbi näidata, et «õnge hakkas».

Nüüd ei ole esseeridel «Dvigatelis» enam kellegi poolehoidu. Vanemate nõukogus on kõik enamlased.

Ma pidin sulle veel kirjutama, kuidas me Pelbaumi vanematenõukogust välja löime. Saime teada, et ta on Mõigu mõisa valitseja poeg ja vabrikus ainult sõtta minekust pääsemiseks «utšoti» peal. Sellepärast ta nii hästi «lauldagi» oskas ja prügi silma ajas.

Pärast Kopli koosolekut saatsime igasse vabrikusse teate, et hakatakse noorteühingusse sisse kirjutama. Juba paari nädala pärast tuli ülelinnaline koosolek kokku. Veel enne koosoleku algust kirjutas Töölismajas üle saja noore end ühingusse. Siin valisime ajutise juhatus, kuhu sattusid ka kõik organiseerimiskomisjoni liikmed, valisime põhikirja väljatöötamiseks viieliikmelise komisjoni ja teised tarvilikud inimesed. Seal kinnitati veel kord ühingu varem vastu võetud nimetus. Pean juurde lisama, et vähemlaste partei polnud üldse esindatud. Alles järgmisel peakoosolekul olid ka need platsis. Neid esindasid iseäranis üksikud koolipoisid ja «kirjasurad», kes endid vahepeal olid sisse kirjutanud. See koosolek oli lärmakas. Valiti uus, nüüd juba alaline juhatus (mina ja sinu vend Valter oleme mõlemad juhatuse liikmed, tema esimehe abi). Põhikirja kinnitamise ajal tõusis lahing. Juba terve nädal vaieldi igal pool vabrikutes. Põhjus seisab selles, et keegi oli arvamist avaldanud, nagu ei oleks punane lipp küllalt ilus. Tarvis olevat niisugust lippu, mille üks pool on punane, see tähendavat võitlust, kuid teine pool taevakarva sinine, mis tähendavat hariduse tõstmist. Paha oli see, et ka palju töölisnoori niisuguse lipu poolt olid, sest see olevat ikkagi ilusam. Peapõhjusest said aru ainult mõned üksikud. Ka meil «Dvigatelis» leidis neid sini-puna pool-dajaid. Ja nüüd nägime, mis mees see Pelbaum õieti oli. Tema esindas «Dvigatelis» seda gruppi, kes tahtis sini-punast lippu. Päevad läbi agiteeris ta üht ja teist ühingu liiget. Vanemate nõukogu liikmena oli ta tööst vabastatud. Meie võitlus kippus raskeks minema. Pea-

koosolekul kaitsesid vähemlaste esindajad sini-punast, kui aga seltsimees Likemets üles astus, sai selgeks, et sini-punane pole tööliste võitluslipp. Meie lipuks jäi veripunane tööliste lipp.

Pelbaum, kes koosolekul vähemlaste ettepanekut kaitses, nii et suu suitses, kihutati järgmisel päeval vanemate nõukogust minema.

Nüüd töötame juba sihikindlalt, iga päev tuleb uusi liikmeid juurde. Vabrikus läheb töö küll vanaviisi, siiski võib märgata, et töölisel ei ole rahul. Nõudmised ja lubadused, mis Veebruarirevolutsiooni algul anti, ei leidnud täitmist ja sellepärast on meeoleolu ärev. Saab näha, mis tuleb, arvan, et mingisugune madin tuleb.

Sellega lõpetan, jään vastust ootama. Seltsimeheliku tervitusega

Juhan K.

KOLMAS KIRI.

Sikupillis, 28. septembril 1917.

Tere, Heino!

Peale selle, kui sa teatasid, et vana aadressi järgi kirjutada ei maksa, jäin ootama uut aadressi, ega ole ka ühtegi kirja sulle saatnud. Ma saan aru, missuguses seisukorras sa oled, tean ju, mis teil seal Piiteris paar päeva pärast minu kirja juhtus. Lehes kirjutati nende päevade sündmustest, ja see on nüüd meile enam-vähem teada. Su kirja üksikud vahelaused annavad mulle ka seletust, et teil jälle midagi valmimas on. Kuid sellest ei taha ma kirjutada, pajatan meie uudistest. Meil siin just viga ei ole. Enamus on meie poolt, nii et kui vaja, võime imekiirelt teha, mis tarvis. Meie poistel on kõigil püssid, käime Sõjamäe raba juures pühapäeviti harjutamas. Tihti olen Töölismajas karauulis, peab ette valmistama ja hoolas olema, muidu teevad saatana pursuid Töölismajaga samuti kui «Kiire» toimetusega, mis need valgekaardi jõngermannid ära rüüstasid. Kuid pole viga, küll me varsti näitame, kuidas «Luukas õlut pruulib». Muud meil juulipäevil suuremat ei juhtunudki. Sa küsid, kuidas Tallinnas Sotsiaaldemokraatlik Noorproletarlaste Ühing töötab. Võta teatavaks, et meil on nüüd juba

Kommunistlik Noorsooühing, aitab sotsiaal-demokraatidest.

Pean sulle ütlema, et meie ühing, hoolimata kõigist raskustest, töötab edukalt. Ma võtsin täna meelega raamatud ja vaatasin, palju meil liikmeid on (olen ju ise juhatuses). Nimekirjas seisab 861 inimest. Kõik pole just aktiivsed, kuid see on säärasel ajal ka arusaadav. Suurem osa aga töötab hästi. Seda võis siis näha, kui «Pandoriini» seltsimaja üle võtsime. See oli alles tore nali!

Töölismajas ei olnud ruumi kõigile neile ringidele, mis meil tegutsevad, nagu näitering, keelpillide orkester, laulukoor, mitmed komisjonid, kuukirja «Noor proletaarlane» toimetused jne. Siis otsustasime «Pandoriini» seltsimaja kasutada. Seal midagi ei tehtud ja suur osa majast seisis tühjana. Siin aga tuli takistus ette: kodanlased saatanad löid meie poisid välja, kui need ruumide tarvitamiseks luba läksid saama. Seltsi liikmed on puhastverd kodanlased ja kus siis tööline tohtis nende templit rüvetama tulla.

Tegime väikese manöövri. Tahtsime kõiki oma ühingu liikmeid «Pandoriini» liikmeks võtta, et siis erakorralise peakoosoleku kokku kutsuda ja oma mehed etteotsa panna. Meil aga ei olnud niipalju mehi, kes oleksid liikmeks võinud astuda: alla kahtekümmet aastat liikmeks ei võetud. Sa ju tead, et me 18-aastaselt võime küll kodanluse suurtükilihaks saada, aga hääleõigust? Kus sa sellega! Alles nende päevade sees käisime Kadrioru lossis saadikutena ja nõudsime hääleõigust, andsime paljude koosolekute otsused edasi — lubavad valitsuse kätte toimetada, aga oota, nagu sa isegi kirjutad. — Peab võtma, mida ei anta! See on õigus. Niisiis, edasi. Läksime parteikomiteesse ja palusime, et kõik seltsimehed kirjutaksid endid «Pandoriini» seltsi liikmeks, et sellega meid aidata. Saime sealt ka hea hulga mehi. Kõik me juhivad kirjutaksid endid liikmeks. Küll need igat karva «sotsiaal-vabameelsed» puperdasid vastu, aga ei olnud neil midagi parata, kõik tehti nende oma põhikirja alusel. Oleksid sa sellel koosolekul olnud, mis siis kokku kutsuti, sa oleksid enese lõhki naernud. Koosoleku juhatajateks valiti kohe meie mehed, kirjatoimetajaks

samuti, ja kui siis vana juhatuse tegevus «laisaks» tunnistati ja uut hakati valima, oli alles lärmi! Meie ühenduse hääleõiguslikud liikmed olid saalis, kuna nooremad «galjorkal» asusid — neid saali ei lastud. Iga kord, kui kodanluse kandidaat läbi kukkus, anti «galjorkal» niisugust kassikontserti, et ülesseatud kandidaat saalist kadus, nagu oleks ta kapaga külma vett kaela saanud. Niisiis saime meie «Pandoriini» õiguslikeks peremeesteks ja vehime praegu tööd teha.

Sa kirjutad, et tuled varsti Tallinna. Oleks tubli, pole ju ammu teineteist näinud. Kui võimalik, kirjuta natuke selgemini sellest «ajast, mis tuleb». Seni aga hüvasti!

Juhan.

NELJAS KIRI.

Sikupilli, 23. detsembril 1917.

Tere, Heino.

Jälle on kolm kuud möödas, kui viimati kirjutasin. Ei ole midagi parata — tead omast käest, milline aeg praegu on. Sul endal see veel paremini teada, teil seal oli ju palju tegemist, enne kui need uued türannid Aju-tise Valitsuse näol troonilt maha saite. Meil läks see siin kergemini, nüüd kindlustame täiel rindel nõukogude võimu Eestis. Ma kirjutasin mineval korral, et meil oli suure enamuse poolehoid, — see päästiski ohvritest. Seni ma ei saanud kirjutada sellepärast, et olin mitu korda linnast väljas, maal mõisasad üle võtmas. Mõisnikud ei taha oma maad ära anda, ja et maal on punakaartlasi veel vähe, siis käime neid aitamas.

Eile oli meil kurb päev. Kaua ei lähe see mul vist meelest. Praegu on niisugune tunne, et läheks ja hävita-taks igaühe, kes seni tööliste verd on imenud. Niisugune põrgulik tahtmine on võtta mõne mõisniku kõrisõlm pihku ja pigistada, et nad tunneksid, mis tähendab nüüd veel töölisi tappa. Ma arvan, et kõik Tallinna töölistes praegu samuti mõtlevad kui mina, sest see veri, mis valati, kutsub kättetasumisele.

Sa tundsid küll seltsimeest Kalmust, «Dvigateli» töölist. Kalmus ja veel kaks meie seltsimeest, Mihkel Ait-

sam ja Imberg, lasti mõisnikkude poolt maha. Nad olid samuti kui mina mõisasad üle võtmas. 10. skp. tapeti nad metsikult ära. See oli salajane mõrtsukatöö. Sellega tahavad nad töölisi hirmutada! Nad eksivad, meil on nüüd juba küllalt sõjariistu, et neid ööpimeduses pealetikkuvaid mõrtsukaid eemale peletada. Jätk, inetu mõrtsukatöö Püssi mõisas ei lähe meil ilmaski meelest. Seal Kadri-orus, kuhu me need seltsimehed vennashauda matsime, andsin ma endale kindla töotuse halastamatult hävitada nende ja teiste langenud seltsimeeste ning kogu töörahva timukaid. Täna-sest päevast peale saavad tööliste kurnajad palju tuliseid, kirglikke vastaseid, kes lähevad võitlusse elu ja surma peale. Ja mina olen üks nendest — katsume jõudu. Arvan, et sina samuti asja peale vaatad. Oled sa ju sääraseid veretöid rohkem näinud.

Seni nägemiseni,

Juhan K.

P. S. Ma vist enam ei kirjuta, sest sõidad ju varsti siia.

VII

AJUTISE TAGANEMISE EEL.

Pärast jõledat detsembri mõrtsukatööd tundis Juhan, nagu oleks tema ellu midagi uut, vägevat tunginud. Kõik, millest ta seni oli elanud, kahvatas uue jõu kõrval, mis päev-päevalt suurenes ja tegudes ning mõtetes ikka enam ruumi nõudis.

Tänini oli Juhan kogu oma jõu ja energia andnud revolutsioonile: ta oli revolutsionäär, valmis iga silmapilk kaitsma proletariaadi võite, valmis end ohverdama proletariaadi võitluses, kuid ülesehitav töö oli talle siiski lähedasem. Vabrikus tööl, õhtuti Töölismajas, noorteühingus, igal pool võis näha Juhanit selgitamas teistele seda, mida ta ise arvas hästi teadvat.

Nüüd ei saanud Juhanist mitte üksnes uue ehitaja ja selle kaitsja, vaid ka äge vanale pealetungija ja hävitaja. Teda valdas ikka suurem tahtmine kätte tasuda ja täielikult hävitada kõik töörahva vaenlased, kõik, kes

rahvast on orjastanud ning aasta-sadasid kurnanud ja rõhunud.

Püssi mõisa veretöö näitas, et eesti kodanlus on loonud «ühise rinde» rahva põlise vaenlase — paruniga, et nad on otsustanud koos alustada sõjakäiku töörahva vastu. Püssi mõisa veretöö oli parunite ja eesti valgekaartlaste vaheline koostöö.

Proletaarlased peavad oma read koondama, et kodanlusele vastu astuda ja lõplikult hävitada need, kes uuesti tahavad tööliklassile orjaikked kaela tõmmata. Selle otsustava võitluse esimestes ridades tahtis olla Juhan.

Noorteühingus nähti nüüd Juhani harvemini, ta käis rohkem Punakaardi kogunemiskohtades. Ta tundis, et need sõjariistus töörahva pojad otsustavad küsimuse: kes keda!

Juhan oli kindel, et ainult proletariaadi diktatuur on selleks võimuks, mis suudab enamlaste partei juhtimisel kõiki vaenlase sõjariistus pealetunge tagasi lüüa. See oli tema kui klassiteadliku töölise ainus tee ja kui keegi teisiti arvas, välkusid Juhani silmad vihast ning ta karm pilk ei kuulutanud teisitimõtlejale midagi head.

*

Kell võis umbes 11 öhtul olla, kui kolm meest, püssid õlal, Tšernjägina vangimaja tagant kanali kallast mööda ruttavalt Tselluloosi vabriku poole sammusid. Need olid punakaartlased. Kogu tee ei kõneldud üksteisega. Keegi neist ei teadnud, mispärast neid täna öösel Juhkentali kasarmusse kutsuti.

Missugune seisukord linnas valitses ja mis ähvardas revolutsiooni, seda nad enam-vähem teadsid. Juba mõni päev tagasi oli sõjaseadus maksmas ja linnas liikumine selle tõttu hõre. Punakaartlased pidid iga silmapilk valmis olema ja sellepärast ei pärinudki nad käsu saamisel, miks neid siia kutsuti.

Juhkentali kasarmu ees sillal vaatas vahilolev punakaartlane nende tunnistused läbi ja juhatas nad siis kogunemispunkti.

Juhan — tema oli üks neist kolmest — nägi ruumis väikest salkkonda punakaartlasi, kes ühe tuntud partei-

tegelase ümber olid kogunenud ja selle seletusi kuulasid. Ta astus ligemale ning kuulis seltsimehe viimaseid sõnu. Salk läks laiali, aga nendest sõnadest jätkus, et mõista tänase tähtsa ülesande suurust. Teda haaras ise-sugune võitlusse kiskuv jõud.

Juhan istus kasarmus nari nurgale ja ei pannud tähelegi, et see, keda oodati, uksest sisse tuli. Sisseastuja kandis teravat habet, mida ta ajuti vasaku käega silitas. Punakaartlaste hulgast käis sosin läbi: Kingissepp! Viktor Kingissepp oli Punakaardis kõige autoriteetsem juht. Varsti olid kõik punakaartlased tema ümber koos. Kui ta teada sai, et peale kokkukutsutute veel teist niipalju vabatahtlikke oli tulnud, tõusis ta näole elav rõõmus ilme, kuid hetke pärast tõmbus eesti kodanluse kardetavama vaenlase nägu karmilt tõsiseks.

Iga sõna selle mehe suust oli kui terav märkitabav nool kodanluse ja parunite pihta. Ta sõnad nagu sulatasid kõiki kuulajaid üheks suureks jõuks, mis iga minut oli valmis sööstma ja hävitama teelt kõik kodanluse kantsid.

«Meie maa» «esimene seisus» on Eesti häbematult ja äraandlikult Saksa keisrile maha müünud.

Nad ootavad pikisilmi, et keisri timukad tulevad ja töörahva revolutsiooni tööliste veresse uputavad.

Nende silm ei pea seda nägema, mis nad ihaldavad.

Linnupriiks kuulutatud aadliseisusest juudased tuleb kinni võtta ja Kesk-Täidesaatva Komitee kätte toimetada.

Seltsimehed!

Revolutsioon on hädaohus!

Endised Balti mõisnikud, need kõige verejanulisemad timukad oma liitlastega, eesti hallparunitega, valmistavad 15. veebruaril sõjariistus ülesastumist, et nõukogude võimu, töörahva võimu purustada.

Seda meie sündida ei lase! Iga tööline, iga kehvik-talupoeg peab sõjariistad kätte võtma ja oma põlisele verivaenlasele vastu minema. Meie ei tohi enne rahule jääda, kui viimane töörahva vaenlane on kahjutuks tehtud.

Proletariaat on teie peale suure ülesande pannud ja me oleme kindlad, et teie kui klassiteadlikud tööliselised

selle ülesande revolutsioonilise distsipliini põhjal ausasti täidate.»

Kõnele järgnes lühike vaikus, kuid siis tõusis selline torm, mida need kasarmumüürid veel vist polnud kuulnud.

Juhan ei lasknud kõnelejat silmist. Kogu aja, kui seltsimees Kingissepp laua peal püsti seistes kõneles, seisis Juhan nagu põranda külge naelutatud. Teised olid juba eemale läinud, aga Juhan seisis ikka veel paigal ja vahtis sinna, kus kõneleja äsja oli seisnud. Alles siis, kui tema käsutusse viis meest anti ning order läbiotsimiseks ja areteerimiseks pihku pisteti, toibus ta.

Ühes teiste seltsimeestega läks Juhan oma ülesande täitmisele ja juba mõne tunni pärast jõudsid nad tagasi. Läbiotsimisel olid nad leidnud kaks revolvrit ja kolm püssi ning areteerinud kaks parunit.

Järgmisel päeval paigutati ka need parunid teistele lisaks elevaatorisse vahi alla, ja Juhan oli üks neist, kes seal vabatahtlikult vahikorda pidas.

*

Parunite ja kodanlaste sõjariistus väljaastumine, mis 15. veebruaril 1918. aastal pidi algama, aeti nurja. Aga juba mõne päeva pärast tööliste valitsus Eestimaal langes.

Saksa imperialistid oma kiivrimeestega kägistasid Eesti töörahva võidud ja asusid pealetungile punasele Piiterile, sellele ülemaailmse revolutsiooni hällile.

VIII

KODUMAALT LAHKUMINE.

22. veebruaril kell 9 õhtul jõudis kitsarööpalise raudtee Sadama jaama reisijaterong. See oli rahvast täis tuubitud. Suur osa reisijatest olid soldatid, kuid oli ka erariides reisijaid, osa neist sõjariistus. Siin paistis silma mõni punakaartlane maalt, aga rohkem oli Eesti hallparuneid ja igasuguseid rasvunud tegelinskeid, kes

olid endid relvastanud vene sõjaväe poolt mahajäetud püssidega.

Esimeste vagunitest mahaastujate seas oli kolm Tallinna punakaartlast. Nähtavasti olid nad väga väsinud või lahingust tulnud. Riided olid neil korratuses, ilmselt polnud nad neid mitme päeva jooksul seljast saanud.

«Ma arvan, me peame kohe staapi telefoneerima. Näed, neil on palju sõjariistu, nad võivad neid meie vastu tarvitada,» ütles üks punakaartlane, mustade käharas juustega, kokkupigistatud õhukeste huultega noormees. See oli Juhan.

«Seda peame tegema. Ülepea, ma ei saa aru, mis temp see on, et jaamas pole ühtki punakaartlast. Alati on neid siin külluses, aga kui tarvis, pole kuskil,» vastas teine seltsimees.

Nad läksid jaama telefonituppa ja kutsusid Punakaardi peastaabi välja.

«Meil ei ole praegu kedagi saata. Kõik punakaartlased on laiali,» vastati Juhanile, kui ta paari sõnaga oli teatanud, milles asi seisab. Ta läks rongi juurde tagasi. Rongist tulid välja veel viimased reisijad suurte pakkidega. Valged aga olid juba linna laiali läinud.

Pikkamööda sammusid nüüd Juhan ja ta seltsimehed Narva maantee poole, et siit Punakaardi peastaapi minna.

*

Punakaardi peastaabi ruumides valitses kiire tegevus. Esimeses toas, kuhu Juhan sisse astus, nägi ta mitut haavatut punakaartlast. Siin seoti nende haavu. Juhan tahtis ühe möödaruttava seltsimehe käest küsida, mis on juhtunud, kuid see ei vastanud, lõi käega ja ruttas toast välja. Juhan läks talle järele. Kojas juhtus ta ühe tuttava seltsimehega kokku, kelle käest kuulis, et need seltsimehed olid Keila lahingus haavata saanud. Umbes kuuesaja-meheline Punakaardi salk oli saadetud Keila alla, et seal saksa kiivrimeestele teed kinni panna. Punakaartlased aga, kes seni polnud nii suure ja hästikorraldatud sõjaväega tegemist teinud, saanud lüüa, sest Punakaardi vastu ühinesid saksa sõjavägedega ka

eesti valgekaartlased. Jõudude ülekaal oli vaenlase poolel ja esimene suurem lahing Eestimaa töölistel ei õnnestunud. Räägiti, et mitu seltsimeest olevat lahingus surma saanud, kuna palju haavatuid veel teel linna olivat.

Juhanile tuli see teade ootamata. Kolm päeva tagasi, kui ta linnast lahkus, polnud veel mingisugust märki sündmuste nii kiirest arenemisest.

Ta oli väsinud ja näljane. Kolm ööd-päeva polnud ta silma kinni ega ivagi hamba alla saanud. Ta siniseks pekstud ihu tegi talle hirmsat piina. Talle anti konserve ja leiba. Varsti tundis Juhan jõudu tagasi tulevat.

Oli juba öö. Juhan heitis põrandale pikali, kus väsimus tast peagi võitu sai. Ta uinus raskesti magama.

*

Väljas oli juba valge, kui Juhan silmad avas. Kell võis umbes 9 olla. Staabiruumides ega mujalgi polnud ühtki inimest näha. Juhan tõusis ja läks toast välja. Siin-seal vedelesid tühjad konservikarbid, prügi ja paberitükid. Näis, nagu oleks siit just praegu lahkunud suur sõjaväeosa. Niisugusena paistsid nüüd endise mõisnikkude krediit-kassa ruumid, kus viimasel ajal asus Tallinna punakaartlaste keskus.

Juhan sammus Töölismaja poole. Sinna jõudes leidis ta tühjad ruumid eest, ainult mõned üksikud seltsimehed põletasid veel viimaseid ametlikke pabereid. Siin kuulis Juhan, et valged on linnas võimul, kuna punakaartlased sadamasse läinud, et sealt laevadega Soome sõita. Koos nende seltsimeestega mindi läbi linna sadamasse. Pritsimaja ees seisidki juba mõned valgekaartlased, püsid õlal, valged lindid käevarrel.

Sadamas kees kibe tegevus. Laevale laaditi söögi-varusid ja kütteaineid. Laevad olid inimesi täis. Suur hulk inimesi mahutati isegi sõjalaevadele, mis kauge- mal reidil seisid.

Juhan pääses paljude teiste punaarmee- lastega ühele kaubalaevale. All laevaruumis leidis ta eest palju tuttavaid seltsimehi, võitlejaid Esimesest Eesti Sotsialistlikust polgust. Naised paigutati ülemisse laevaruumi.

Õo läbi seisis laevad reidil. Hommikul saadeti mõned mehed väikesel kaatril randa, kuid juba varsti ilmus paat tagasi, sest rannas võeti neid vastu sakslaste kuulipildujatulega. Paar meest said haavata. Juhan seisis laevalael. Ta vaatas kaugelt paistva linna tornide poole. Viimaste päevade sündmused olid arenenud nii kiiresti, et mõtlemisekski mahti polnud. Siin laevalael seistes meenus Juhanile kogu ta elu. Lapsepõlve nälja-aastad, Musta-Jaani lehmade hoidmine, töö vabrikus, esimesed nagaikahoobid — kõik möödus mälestuste lindina silme eest. Lahkumine saksa raudkanna alla tallatud kodukohast, mahasurutud töörahva võitlus, timukate poolt tapetud seltsimehed — kõik see täitis Juhani südant ennetundmata vihaga. Ta oleks tahtnud tagasi minna ja puhastada linna neist parasiitidest, keda ta eile pritsimaja ees oli näinud.

Suurtükipauk äratas Juhani mõtetest. Kõrgel pilvede all tiirles aeroplaan ja ligines laevadele. Noolekiirusel langes ta järsku alla, kuuldusid paugud nagu vanasti kivimurrus, kus püssirohuga paemürakaid lõhuti.

Vaenlase õhulaev pildus laevade pihta pomme. Punakaartlased ragistasid püssidest igalt laevalt aeroplaanile vastu. Juhan jooksis alla ja tõi ka oma püssi. Pilvede all lõhkesid laeva suurtükkide mürsud. Õhulaev kadus vahel suitsu sisse, kuid tuli varsti jälle nähtavale. Visanud mitu pommi, lendas ta minema.

Varsti ilmus aga õhulaev uuesti. See oli juba liig. Linna saadeti raadiogramm, kus hoiatati, et kui aeroplaan oma «külaskäiku» kordab, avatakse laevadelt Toompeale suurtükituli.

Õhulaev kadus.

Õhtul lahkusid laevad Tallinna reidilt. Põlesid sadama-aidad ja kindlustused saartel. Laevu saatsid ladude õhkulaskmise mürsud, mis olid veel kaua kuuldavad.

*

Viis päeva viibisid punakaartlased laeval. Poolpime-
das laevaruumis arutati ja peeti nõu, kuidas vaenlast
kodumaalt välja peksta. Kuulati jutustusi üksteise ela-

mustest viimastel päevadel. Ühe kirjeldust täiendas teine, katsuti leida tehtud vigu, et nende eest tulevikus hoiduda.

Algul kuulas Juhan vaikides teiste jutustusi. Alles siis, kui laevad juba Helsingile lähenema hakkasid, rääkis Juhan ka oma loo ära. Kellelgi siinolijatest polnud vähematki aimu niisugustest sündmustest, millest Juhan rääkis. Tema ümber kogunes punakaartlasi ka ülalt laevaruumist, ja kõik kuulasid põnevusega Juhani jutustust.

IX

MIS JUHANIGA JUHTUS?

«Me olime just koosoleku lõpetanud,» alustas Juhan, «ja istusime Töölismajas mõne seltsimehega ühes toas. Arutasime, mis oleks tarvis ette võtta, et noorte kuukirja rutem välja lasta, kui tuli teade, et Oleviste rahvakotta kutsutakse kiires korras punakaartlasi kokku. Lõpetasime koosoleku ja ruttasime pooljoostes koju püsside järele. Kunagi ei ole ma veel nii kiiresti Töölismajast koju ja sealt tagasi linna jõudnud kui sel päeval. See oli 19. veebruaril. Me olime kahekesi ning jooksime kogu tee teineteise võidu. Kella üheteistkümnepaiku jõudsime Olevistele. Siin oli juba paar-kolmkümmend punakaartlast koos ning hiljem tuli neid veel juurde. Poolpimedas kirikus saime padrunid ja vahetasime oma riided sinelite vastu. Kõik dokumendid kästi jätta samasse paika: pärast tagasitulekut pidime need kätte saama. Hommikupoole ööd sammusime Balti jaama. Meid oli kuuskümmend meest. Peale punakaartlaste tulid meiega kaasa ka mõned soldatid, kes komandörideks olid määratud. Vaksalis ootas juba kahevaguniline erirong. Tervitasime paari sõnaga meid saatvaid seltsimehi ja varsti jäi linn seljataha.

Alles nüüd, sõidu peal, teatati meile, mis otstarbel meid saadeti ja missugune ülesanne meil tuleb täita.

Sõitsime nimelt luurele sakslaste vastu. Jutu järgi

olid sakslased Haapsalu lähedal maale tulnud. Pidime selgitama, kas see vastab tõele või mitte.

Risti jaamas tulime rongilt maha. Siin jätsime ühe seltsimehe telegraafijaama ja liikusime edasi. Pooled punakaartlastest lahkusid meist juba jaamas. Umbes kolmekümne-mehelise salgaga sammusime maanteed mööda Urvaste kiriku poole. Ühes kõrtsis jagasime mehed veel kahte rühma, sest paar versta eemal teelahkmel pidid muist mehi otse edasi minema, kuna meil oli käsk vasakut kätt keerata, et Vana-Vigala mõisa minna. Kõrtsi jätsime igaks juhtumiks ja sidepidamiseks kaks meest maha.

Nii jäime siis neljateistkümnekesi. Teel saime hobused ja õhtul pimedas jõudsime Vana-Vigala mõisa. Siin võeti meid seltsimehelikult vastu. Mõisamehed olid punased, sellepärast võisime mõisas ka rahulikult magada. Ettevaatuse pärast saatsime siiski mõisamehi ümberkaudu valvesse.

Veel ei olnud me magamagi jäänud, kui mõisa toodi teade, et umbes 18 versta eemal Velise külas on vallanõukogu areteeritud ja seal oodatakse sakslaste tulekut. Otsustasime kohe pärast päikese tõusu ühe osa mees-tega sinna sõita, et nõukogude võimu uuesti maksta panna.

Hommikul vara rakendati mõisahobused ette, ja me sõitsimegi seitsme mehlega Velise vallamaja juurde. Kaasa meiega siit keegi ei tulnud, sõitsime omapead, ning keegi meist ei teadnud õieti teed. Sõitsime umbkaudu ja just sellepärast sattusimegi vallamaja lähedal vaenlasele otse suhu.

Umbes sada sammu vallamajast eemal märkasime salka inimesi. Peatasime hobused, astusime reelt maha ja võtsime igaks juhuks püssid kätte. Inimesed hakkasid meid nähes sagima, suurem osa pani plehku. Kuid paanika vaibus peagi ja mõned üksikud julgemad lähenesid meile. Hüüti saksakeelseid sõnu, millest aga mina aru ei saanud. Nagu pärast kuulsime, ootasid need «vaesekesed» pikisilmi sakslasi ja pidasidki meid saksa sõduriteks. Leidub küll lolle maa peal! Üski vähegi arusaaja inimene poleks võinud meid regulaarsõjaväelasteks lugeda juba riietuse tõttu. Kui eksitusest aru

saadi, hüüdis keegi: «Punased!» Ühtlasi märkasime, et jõuk püssimehi poetas endid meile järjest ligemale, mis sundis meid püsse palgesse tõstma. Vallamajast tuli neile veel lisa, mõned jooksid küürutades kusagile kõrvale.

Inimesed karjusid, et me ei laseks, sest nad olevat meie sõbrad. Lasta polnud ka mõtet, see oleks toonud palju asjatuid ohvreid. Me viivitasime. Ja see saigi meile saatuslikuks. Valged tarvitasid meie kõhklemist enda kasuks. Nad saatsid kolm-nelikümmend sõjariistus meest meie selja taha ja karjusid siis, et me püssid maha viskaksime. Olime tangide vahel ja vastuhakkamiseks polnud enam võimalust. Püsse me maha ei visanud, võtsime need lihtsalt kätte. Järgmisel silmapilgul sain ma aga hoobi kuklasse ja siis hakkas hirmus peksmine. Nägin veel, kuidas üks mees kummuli reele langes ja keegi teda tikuga läbi tahtis lüüa. Siis kaotasin meele-märkuse.

Toibusin umbes poole tunni pärast. Olime ikka endiselt seitsmekesi, elusad ja terved. Meid peeti vallamaja väljakäigukohas kinni, kus vaevalt kõigile püstiseismiseks ruumi jätkus. Väljast kuuldus üksikuid hääli. Mille üle seal aru peeti, me ei teadnud. Nii möödus mõni tund.

Järsku prahvatas uks lahti. Üks meie seltsimeestest viidi välja. Meieni kostusid hääled:

«Siia seina äärde! Maha lasta!»

«Röövlid! Üles puua!»

Olime kindlad, et meid nüüd ükshaaval tapma hakatakse. Üksmeelselt hakkasime «Internatsionaali» laulma. Ehk me küll kõik läbipekstud olime, kõlas laul võimsalt. Me ei olnud veel lõpetanud, kui seltsimees toodi tagasi. Mina seisin ukse juures. Nüüd haarati minul kraest kinni ja viidi «rahva ette». Tõusis samasugune kisa. Kui see natuke vaiksemaks jäi, hakkas koosoleku juhataja mulle küsimusi esitama.

«Mis nimi?»

Vastasin.

«Kus töö käid?»

«Dvigateli» vabrikus.»

«Enamlane?»

«Jah.»

Tõusis uus lärmilaine. Hallparunite pojad vahtisid mulle röövellikult jõledate nägudega otsa. Nagu metsalised olid nad valmis oma saagi kallale kargama. Kuid «härja vallavanem», nagu koosoleku juhatajat kutsuti, vaigistas neid, et kõik vangid üle kuulata ja siis ühine otsus teha.

«Miks te siia sõitsite?»

Selle peale ma ei vastanud. Jälle uus kisa.

«Röövel! Hobusevaras! Maha lasta!» kostsid hüüded.

Koosoleku juhataja käsu peale viidi mind tagasi.

Võeti järgmine. Seekord Valter Pila.

Tema «rahva ette» astumine kutsus esile samasuguse metsaliste kisa. Ootasime kaua, kuid seltsimees ei tulnud ikka veel tagasi. Arvasime, et ta enam ei tulegi. Siis kisti aga uks lahti ja Pila astus sisse, kaval nägu ees. Kedaagi enam välja ei kutsutud. Õues kestis aga nõupidamine edasi.

Minuti kümne pärast kästi meid kõiki välja tulla. Unustasin ütlemata, et meid peksmise ajal «puhtaks» oli tehtud. Kõik, mis kaasas oli, jäi kadunuks.

Vallamaja trepil seisis vallavanem ja andis meile «rahva» otsuse teada.

«Otsustasime teid vabastada ja praegu tuuakse teile püssid tagasi. Vallanõukogu liikmed lasime ka lahti, näete, seal nad lähevad,» — ta näitas küla poole, kus umbes künnemeheline salk kiirelt edasi sammus.

«Ütelge oma meestele, et me siin teiega mitte pahasti ümber ei käinud ja ärge nad meie külast kedagi puutugu. Oleme alati punaste poole hoidnud. Tänane juhtumine oli arusaamatus, pidasime teid valgeteks.»

See argpüks valetas. Me ei saanud esiti aru, mis selle muudatuse tõi, kuid Valter oli kogu aeg ärevuses. Ta vahtis närviliselt ümberringi ja tahtis meile nagu midagi seletada.

Mõne minuti pärast saime oma püssid kätte ning lahkusime vallamaja juurest. Paarisaja sammu kaugusel keeras Valter tee pealt kõrvale talumajade vahele, mis rohkem metsa pool asusid.

«Mehed, võtame nüüd viimase jõu kokku ja laseme jalga, enne kui hilja on!» ütles Valter ja pistis nii kiiresti jooksma kui jaksas. Meie jooksime järele. Nii olime

metsateel jooksnud umbes kolm versta. Siis keerasime põlisesse laande. Tahtsime siit Vana-Vigala mõisa tagasi jõuda.

Alles nüüd seletas Valter, mis põhjusel meid vallamaja juures vabastati, miks pidime tegema nii kiiret jooksu.

Kui ta välja kutsuti ja vastust nõuti, miks ta siia tulnud, oli Valter neile pika loo ette luisanud. Meie olevat luurajad, kes tulnud vaatama, kus sakslased asuvad. Mõni verst tagapool tulevat umbes viietuhandeline madruste ja punakaartlaste väeosa. Seda teab ju iga soldat, et nii väike luuresalk väeosast kaugele ette ei lähe. Kui luuresalk siin maha lastakse, siis on kindel, et süüdlased saavad teenitud palga. See oligi mõjunud.

Nüüd alles mõistsime toimunud muudatust ja Valteri ärevust vallamaja juures.

Sammusime läbi paksu lume, hoides sinnapoole, kus arvasime olevat maantee, kust kaudu hommikul sõitsime.

Varsti selgus, et olime õigel teel, sest metsatukast paistis üle lageda välja poolmõis, millest me hommikul mööda sõitsime. Läks juba pimedaks.

Kuu tõusis kõrgemale ja valgustas meie teed. Jõudsime viimaks poole öö ajal Vana-Vigala mõisa lähedale. Põlised puud mõisa ümber paistsid kaugelt, meie ja mõisa vahele jäi küla. Hiilisime metsast välja, et üle lagendiku otse külasse minna. Pidime olema väga ettevaatlikud.

Küla paistis kuuvalgel nagu peo peal. Siinpool küla, umbes paarsada sammu eemal, asus kinnikülmunud jõgi.

Peatusime metsa veerul. Küla näis kahtlane. Peatänaval liikusid inimesed, kuuldus hääli. Majade vahelt tuli kari lärmitsevaid inimesi nähtavale. Meid varjasid puud. Hinge kinni pidades kuulasime siia kostvaid üksikuid sõnu. Mõni seltsimeestest kinnitas, et räägitakse saksa keelt, teised arvasid, et eesti keelt. Viimaks läks üks külasse vaatama. Nägime teda viimast korda, kui ta teistest ehitustest natuke eemal oleva talu taha kadus. Võis juba umbes pool tundi möödas olla, aga seltsimees ei tulnud ikka veel tagasi. Olime kindlad, et

ta vaenlaste küüsi sattus. Peagi selgus, et külas asusid sakslased. Seisukord muutus kardetavaks.

«Arvan, et meil ei jää muud üle, kui liikuda edasi Märjamaa poole. Vigalast me enam läbi ei pääse, tähendab, ka raudtee on ära lõigatud,» ütles seltsimees Like-mets, kes kunagi varem Märjamaal oli käinud. Pidime tingimata kitsarööpalise raudteeni välja jõudma, et sealt Tallinna pääseda. Olime tema ettepanekuga nõus. Nüüd oli meid ainult kuus meest. Läksime uuesti metsa ja sammusime kitsast teerada mööda tulnud teed tagasi. Hoidsime ikka vasakule poole, kus pidi asuma Märjamaa.

Olime metsas mõne minuti sammunud, kui eespool valju naeru ja jutuajamist kuulsime. Meid päästis viimasel minutil pikk kuusk, mille oksad paks lumi alla oli rõhunud. Tüve ümber oli kaunis suur, okstega varjatud ja täiesti pime varjualune, kuhu me endid peitsimegi. See varjas meid tõesti hästi. Meist möödus salk saksa sõdureid, kes omavahel lärmakalt juttu ajasid. Neid võis umbes paarkümmend meest olla. Vist käisid kusagil toidupoolist «muretsemas».

Nüüd tuli veelgi ettevaatlikum olla. Metsateed enam tarvitada ei saanud, pidime paksu lume sees edasi vantsima.

Mehed olid näljas, peksetud liikmed valutasid, mõni lonkas. See kõik raskendas teed.

Läks valgemaks. Ilm oli külm ja selge. Jõudsime maanteele välja. Mõnisada sammu eemal paistis üksik talumaja, kaugemal, paar versta eemal nägime küla. Lähenesime ettevaatlikult talule. Üks vanamees askeldas õues. Küsisime selgitust, kus oleme. Ta ütles, et oleme... Velise küla juures. See tuli kui välk selgest taevast. Nii olime siis terve öö sumanud ja samasse kohta tagasi jõudnud! Seisukord oli äärmiselt täbar.

Vana päris, kes me oleme. Vastasime, et liinilt ärajooksnud soldatid. Vanamees pajatas edasi:

«Vallamajas olevat eile punased lõksu kukkunud. Mehed olnud aga kavalasti plehku saanud. Mindud küll kohe järele, aga punased kadunud kui tina tuhka.»

Vana tahtis vist veel paljugi pajatada, aga meie tõtasime minema. Põikasime jälle metsa, kuid mitte kaugel: ei tahtnud teed silmist lasta.

Sellega ei lõppenud veel kõik. Märjamaa lähedal küsisime ühelt puuvedajalt poisijõmmilt, mis alevis kuulda. See vastas:

«Eile tulid kiivritega rattamehed, aga muud pole midagi.»

Seda ütles ta hooletult, ükskõikselt. Oleks tahtnud sellele võrukaelale peapesu anda.

Pagana pihta, nii suure reisi võtsime ette ja nüüd oli tee jälle eest kinni. Parata aga polnud midagi. Läksime paar versta tagasi, et ümber Märjamaa ringi minna ja kuidagi raudteele pääseda. Olime kindlad, et «sussi» teed mööda võib veel vabalt linna pääseda. Jälle vantsisime öö läbi. Hommikuks jõudsimme Likemetsa vanemate koju. Seal puhkasime jalgu. Vanad andsid meile einet ja varsti läksime jällegi tee. Likemets jäi vanemate juurde.

Jõudsimme Lelle jaama. Seal valitses korralagedus, vanad sõjaväeosad jätsid maha kõik oma sõjamoona-vankrid, isegi mõni veoauto vedeles lumes. Igaüks püüdis rongile pääseda, sest see oli viimane rong, mis Tallinna läks.

Istusime rongile. Siin silmasime kahtlasi, sõjariistus inimesi. Need uhkustasid ja kõlksutasid ühtepuhku, et «nüüd on punaste laul lauldud». Meid nad ei puudutanud.

Õhtul jõudsimme Tallinna, kus kuulsin Keila lahingust.

Mis juhtus teiste seltsimeestega, kellega 19. veebruaril koos välja sõitsime, ei tea ma põrmugi, nendest ei ole ma veel ühtegi juhtunud nägema.

Tahaksin küll veel sinna Velise vallamaja juurde kord tagasi minna, et neile hallparuni-jõmmidele teenitud palka maksta. Nende pärast olime kolm päeva ilma magamata, näljas ja tampisime läbipeksetud jalgadega läbi paksu lume põlises metsas. Nende pärast kaotasime ühe seltsimehe. Oh,» lõpetas Juhan, «nende käes on seekord võim, aga vaatame, küllap nad varsti teist laulu laulavad. Nii see jääda ei või.»

Laevad asusid juba Helsingi reidil. Iga minut oodati sadamasse viimist.

Kodumaa oli vaenlase raudkanna all ja paremad töörahva pojad pidid teiste maade tööliste poolt pakutud ulualuse vastu võtma.

JÕUD KASVAVAD.

Helsingi.

Linna koolimaja. Punakaartlased, mehed, naised ja lapsed — kõik on siin Soome tööliste juures seltsimehelikku vastuvõttu leidnud. Oma kehvast tagavarast jagavad nad sedagi piskut kaasvõitlejatega, kes tugevama vaenlase pealetungimisel ajutiselt on taganenud. Palju aga võimalusi ei ole. Soome valgekaart tungib peale ja tahab tööliste verrega maad üle ujutada. Kõik tööliselised on väeliinidel valgete lihunike vastu võitlemas.

Sündmused Eestis andsid Soome valgetele «moraalset» toetust ja soome töölistel tuleb kahekordselt oma jõudu koondada ning vanu ja noori püssi alla kutsuda. Käivad otsustavad lahingud.

Töölistel on vaenlasi mitte üksnes oma kodumaal, neid on igal pool. Töölisklass peab ühisel jõul nende vastu sõjariistus välja astuma, olgu see Euroopas, Aasias, Ameerikas, põhjas, läänes või lõunas, Eestis või Soomes, — rahvusvahelisel proletariaadil on rahvusvaheline vaenlane — kapitalism.

Soome tööliselised võitlesid valgekaartlastega ja Eestist lahkunud punakaartlased läksid Soome seltsimeestele appi. Palju Eestimaa töölisi on Soome lahinguväljadel kangelastena langenud.

Siis tuli teade, et Brestis on alla kirjutatud rahulepingule Nõukogude Venemaa ja Saksamaa vahel.

Laevad sõitsid Piiterisse. Järgmisel ööl läks ka rong eesti punakaartlastega ja nõukogude tegelastega Helsingist Piiterisse.

*

Punakaartlased, mehed, naised, mõned isegi lastega, asetati Preobraženski kasarmusse Miljonnaja¹ uulitsal. Siin oli ennegi inimesi. Piiteri tööliselised olid sõjaväe-

¹ Praegune Halturini tänav.

õppusel. Vaenlased ei olnud hävitatud, igalt poolt ähvardas hädaoht. Lapseohtu poisid sammusid uulitsatel, neid saadeti kuhugi Pihkva alla, otse lahingutesse.

Ka Narva poolt taganenud eesti punakaartlased jõudsid siia ning nii mõnigi sai kokku oma sõbra ja seltsimehega, keda arvati juba ammu kusagil valgete kuulidest rabatult langenud olevat.

Preobraženski kasarmust viidi nad üle Pavlovski kasarmusse — Marsi väljaku ääres. Siin loodi sõjaväeosa. Töö kees ööd kui päevad. Loodi roodusid, rühmi, komandosid ja sanitaarpataljone. Õppusel käidi Marsi väljakul.

Juhan õppis laskmist põlvili, kõhuli ja püsti, õppisid pidama, tormi jooksmat ja teisigi lahingu peanõudeid.

Öösel käis Juhan teistega seltsis patrullis, seisis vahipostil ja edaspidi, kui väeosa Auto-roodu kasarmusse Detskoje Seloo vaksali taha viidi, käis ta ühes teistega kanali ääres tühje käsigranaate loopimas.

Kirjust Punakaardi salgašt sai peagi tugev, hästi varustatud sõjaväeosa — Tallinna 1. Kommunistlik Pataljon.

*

Oktoobrirevolutsiooni peastaap asus Smolnõis. Siit läksid oktoobris esimesed tööliissalgad kodanluse valitsust Talvepaleest välja kihutama ja nõukogude võimu maksma panema. Siit läksid juhtnõõrid üle suure ja laia revolutsioonilise Venemaa.

Pataljon asetati Smolnõi kaitseks. Juhanil tuli tihti peasissekäigu ees vahipostil seista.

Laadoga järve pool, Rauta sihis, lõikasid Soome valged rinde läbi ja tungisid kiirelt punase Piiteri poole.

Pataljon sai seltsimees Uritskilt käsu eraldada rühm vabatahtlikke valgetele vastupanuks. Soovijaid oli palju, kuid saadeti ainult viis-kuuskümmend meest seltsimees Männaoksa juhtimisel.

Juhan tuli valvepostilt ja pakkus ka ennast rindele minekuks. Teda ei võetud, arv oli täis. See pahas

teda, tahtis ta ju oma kuulipilduja, millega ta nüüd päevad läbi tegeles, tuleproovile viia.

Teised naersid, et Juhan on «armunud» maksimkasse.

*

Juhani kuulipilduja oli Smolnõi peaukse juurde üles seatud, et kaitsta teed, mis läbis aia ja lõppes Smolnõi trepi juures. Iga minut võis «maksimka» tina sülitama hakata ja surma külvata neile, kes kurjade kavatsustega siia, revolutsiooni keskstaapi, oleksid püüdnud sisse tungida.

Ainult söögiajaks lahkus Juhan oma «maksimka» juurest, jättes selle seltsimehe hoole alla.

Kord pärast lõunat, kui Juhan nagu alati valvepostile asus, peatus Smolnõi ees auto, kust keegi mees kärmesti välja astus. Inimeste hulgas tekkis liikumine. Kõikide pilgud täis vaimustust pöördusid selle mehe poole. Nagu ühise hingusena kuuldus ainus sõna:

LENIN!

Juhanil tungis kuum piste südamesse, valvelseisus pöördus ta möödamineja poole ning vaatas talle otse silma.

Juhanile näis, nagu oleks geniaalne rahvusvahelise proletariaadi juht Lenin ka tema poole vaadanud ja seltsimehelikult sõbraliku pilguga mõista andnud, et ta Juhanit märkab. Siis kadus ta uste taha.

Veel kaua seisis Juhan justkui maa külge kinni naelutatud. Ta kõrvalestad ja palenukid punetasid nagu häbelikul koolipoisil ning kehas tundus imelikku värinat. Teist korda oma elus tundis ta seda ülendavat, nagu maa küljest lahtitõmbavat tiivustavat värinat. Tol korral, kui ta «Dvigateli» vile revolutsiooni algul ürggama pani, ja nüüd. Ta kuulis, kuidas süda rinnus hüppas, nagu oleks sealt välja pääseda tahtnud.

Siis niisugune lihtne ja harilik oli see suur inimene, kelle nime nimetamisel miljoneid samasugune tunne valdab, nagu seda Juhan praegu üle elas.

Pärast seda ei olnud Juhani enam juhust suurt töörahva juhti näha.

XI

OKTOOBRIREVOLUTSIOONI KAITSMAS.

Valter võitles vabatahtlikkudega Rauta all, mõned seltsimehed olid langenud Keila lahingus, osa aga jäi Tallinna. Vend Voldemar, Heino ja hulk teisi Sikupillist jõudsid aprillis Tallinnast Piiterisse.

Nad jutustasid okupantide julmadest tegudest nõukogude inimeste kallal Tallinnas ja mujal. Mitu päeva kõneldi ainult sellest.

Volli rääkis Juhanile, kuidas endine «Dvigateli» noortööliste reetur Pelbaum koos valgetega Sikupillis oli käinud Juhanit, Valterit ja teisi agaramaid noorteühingu tegelasi taga otsimas.

Juhan töötas endale, et ta õiendab arved selle ja teiste Eesti töörahva äraandjatega, kui ta kord Tallinna tagasi jõuab.

Sõjaväelised õppused keetsid kiirendatud tempos edasi. Vanemad õpetasid uutele juurdetulijatele kõike seda, mis nad ise siin juba olid omandanud.

Esimesel mail võeti demonstratsioonist osa juba oma pasunakooriga, kuigi mehed peale marseljeesi veel midagi mängida ei osanud.

*

Revolutsiooni kohale kogunes musti pilvi. Siin ja seal püüdsid valged ja kulakud oma jõudu näidata üksikute nõukogude tegelaste tapmisega. Uraali poolt aga ähvardas suurem hädaoht: tšehhoslovakkide korpusel, endistel sõjavangidel, kes sõjaväe-üksustena asusid Samaara ja Tšeljabinski ümbruses, lubati Nõukogude valitsuse poolt Siberi ja Kaug-Ida kaudu oma kodumaale sõita. Kontrerevolutsionärid, esseerid, inglased ja prantslased aga ässitasid neid mitmesuguste valedega Nõukogude valitsuse vastu üles ja nad tõstsid mässu.

Nõrgad töölissalgakesed ei suutnud sellele sõjaväele vastu panna ja mäss, mida toetasid kulaklus ja valgekaartlik element, laienes, haarates enda alla järjest suurema maa-ala Volga ja Siberi piirkondades.

Tarvis oli erakordsed abinõud tarvitusele võtta. Ka Tallinna 1. Kommunistlik Pataljon kui distsiplineeritud väeosa saadeti Uraali rindele.

Mai lõpul asus pataljon teele. Juhan puhastas iga päev oma kuulipildujat, teades, et seda varsti tarvis läheb.

Nädala pärast asus pataljon juba Miassi linna all positsioonidele.

Kuulipilduja Juhani osavates kätes töötas, külvates surma vaenlastele. Lahingukära tundus algul võõrana, kuid mida kauem rindel oldi ja lahinguist osa võeti, seda enam muutusid püssipaugud, kuulipildujate ragin ning suurtükkide mürtsud omasteks. Kui lahingut polnud, tundus igav ja isegi õudne.

Rinne oli ohtlik, iga minut võis oodata, et kusagilt tina selga saadetakse. Lahinguid peeti raudtee ümbruses, ning tihti tikkus vaenlane hoopis sealt rünnakule, kust teda kõige vähem võidi oodata. Niisugusel korral pööras Juhan välkkiirelt oma kuulipilduja ümber ja järgmisel silmapilgul kuuldus jällegi: ta-ta-ta-ta...

Imelik asi: niipea, kui kuulipilduja oma muusikat alustab, muutuvad ka inimesed. Vaenlane lööb kõhkleva ja otsib paremaid peidukohti, omad aga saavad nagu uut jõudu lihastesse ja lahing on peagi otsustatud. Niipea aga, kui kuulipilduja vaikib, jääb ka püssituli aeglasemaks, kõik jäävad nagu ootele, tundub, nagu puuduks midagi, millela edasivõitlemine nagu asjata oleks.

Juhani kuulipilduja häält õppisid kõik pataljoni punaväelased hästi tundma, ja kui see kusagil ragises, olid mehed kindlad, et vaenlane varsti taganeb.

*

Võitlused muutusid iga päevaga ägedamaks. Vaenlane sai abivägesid juurde. Sisemist kontrrevolutsiooni toetasid välismaised Entente'i imperialistid. Ameerika, inglise ja prantsuse kapitalistid saatsid moonat ja raha. Nad teadsid juba siis, et töörahva võimu kindlustamine tähendab kapitalismi hukkamist.

Nüüd tuli tihti kokku puutuda tugeva vastasega. Palju seltsimehi langes, kuid see ei vähendanud võitlusindu, otse vastupidi, — iga seltsimehe langemine suurendas viha punaväelaste südames ja nad ründasid vaenlast üha vapramalt.

Mõnikord saavutas ka vaenlane ülekaalu ja pataljon taganes oma positsioonidelt. Neil kordadel võttis Juhan oma kuulipilduja luku välja ja toppis selle sineli taskusse. Kuulipilduja tugirattad andis ta seltsimeeste hoolde, ise aga võttis toru selga. Iga silmapilk võis ta oma kuulipilduja maha panna ja tulistamist alustada.

Rindele jõudsid ajalehed harva, need käisid käest kätte ning loeti otsast lõpuni läbi. Juhan otse põles ajalehe teadete järele.

Ajalehes kirjutati Tallinna 1. Kommunistliku Pataljoni võitlusest. Need lehed ründasid roodust roodu, komandost komandosse, igal pool loeti neid õhinal. Neile, kes ise vene keelt lugeda ei osanud, pandi see ümber emakeelde. See ühendas ja tõstis meeleolu: punaväelased nägid, et neid pole unustatud, kuigi nad siin kauges Uraalis võitlevad.

Juba varsti pärast esimesi lahinguid, juunikuus, avaldati Kesktäitevkomitee «Teatajas» sõnum, milles öeldi, et meie sõjaväed peavad vaenlaste pealetungile vapralt vastu. Eriti märgiti eesti pataljoni vahvust, tema revolutsioonilist distsipliini ja edukat võitlust tšehhoslovakkide korpusega, kes Miassi rajoonis mägist maastikku ära kasutades meie vägesid ümber piirata tahab.

Sügise algul oli teine säärane ajaleht meeste käes, kus toodi ära telegramm Uraali rindelt, milles teatati, et teiste seas võitlevad siin vaenlaste vastu ennenägematu kindlusega meie Smolnõi eestlased.

Varsti saime mehi juurde ja pataljon nimetati I Tallinna Eesti Kommunistlikuks Kütipolguks. Uraali töölisel annetasid polgule vahvuse eest punase lipu.

Kõik selle elas Juhan kaasa. Iga lahing õpetas Juhanit, kuidas paremini ja kasulikumalt oma kuulipildujat tarvitada. Nüüd oli Juhan juba vilunud sõjamees. Kõnagi ei kaotanud ta meelt, alati oli ta valmis vaenlast vastu võtma, tulgu see kust tahes või millal tahes.

Raudteejaam. Jaamahoone asub raudteest veidi eemal nõlvakul. Ümberringi laiub lage väli, tagapool paistab küla ja kaugemal paksu metsaga kaetud mäeseljandik.

Jaama ees seisab kuus-seitse rongi punaväelastega. Suur osa neist jõudis siia alles hiljuti. Nad pidid eesliini pataljoni välja vahetama, et omakorda vaenlasele selja tagant otsustavat hoopi anda.

Lahing selles jaamas kujunes tõeliseks õppetunniks. Kodusõjas, kus rindel pole kindlaid piire ja kus vaenlane ükskõik kust kandist võib iga silmapilk rünnata, ei tohi kunagi unustada vahipostide väljapanemist, olgu väeliin nii kaugel kui tahes.

Pataljon asetseb jaama juures lagedal väljal. Siin olid ka ratsamehed ja orkester. Pataljoni komandör lõpetas kõne, milles ta eelolevateks lahinguteks mehi julgustas.

Orkestrijuht tahtis just mängimiseks märku anda, kui küla tagant mäeservalt pataljoni peale äge tuli avati. Vaenlane oli just sel ajal meie selja taha hiilinud ja ajas seega kogu meie piiramisplaani segi. Üldine segadus võttis maad. Jaamast hakkasid rongid üksteise järel välja sõitma. Korraga ... kuuldus jaama nurga tagant äkki tuttav: ta-ta-ta-ta — see oli Juhani kuulipilduja. Juhan ei kaotanud pead. Viinud kuulipilduja tekkinud «saginast» välja, pani ta selle seltsimeeste abil tööle.

Kümnekonna mehega pidas Juhan vaenlasele vastu. Ja kui pataljoni suurtükimees onu Kostja, nagu teda kutsuti, üksinda lahtisel platvormil seisvast suurtükist mürtsakaid hakkas andma, löödi vaenlane põgenema.

Üksikute seltsimeeste meelekindlus ja külmaveresus päästis seekord pataljoni suurematest kaotustest. Paljud said sellest õpetust ja edaspidi enam niisuguseid juhtumeid ei kordunud.

Salja jaamas, Uraali rindel, 1918. aasta suvel.
Juba paar päeva oli rindel vaikne. Vaenlane ennast ei

näidanud ja Punaväe pool puhati. Vaikust rindel talutakse vähem kui kokkupõrkeid. Isegi lahinguid on kergem üle elada kui suurt vaikust. Neil kordadel mõlgutatakse mõtteid ja tüütav igavuski tikub üdise.

Nii oli see ka Šalja jaamas. Soe suvehommik suurendas veel enam salapärast vaikust. Lahinguvalmis pataljon ja roodud asetsesid ahelikus umbes versta kaugusel jaamast. Vaenlase pealetungi võis oodata paremalt poolt jaama, sest seal oli rünnakuks soodsam võimalus. Metsasalud ja üksikud puud varjasid vaenlast punaväelaste eest. Paremal pool asuva mäe vallutamine oleks avanud tee jaama ja punaväelased oleksid sunnitud olnud jaama maha jätma. Sellepärast rühmitas pataljoni juhatus mäeseljakule väeosad ühes mitme kuulipildujaga.

Juhan istus oma kuulipilduja taga. Rindel oli suitsetamine keelatud, sellepärast käisid punaväelased suitsu tegemas mõnikümme samm tagapool metsatihnikus. Juhan ei suitsetanud. Kogu aeg valvas ta oma kuulipilduja juures. Ta valis hea positsiooni — otse ta ees asus lage väli, mis võimaldas suure maariba tule alla võtta.

Alati külje peal rippuva labidakese abil kaevas ta maa sisse väikese augu, parajasti nii suure, et võis kuulipilduja taga põlvili olles laskmise ajal lähedamalt tegutseda.

Siinsamas seisis kümme lindakasti. Üks neist oli avatud ja lindi ots vastuvõtjasse pistetud. Ainsa näpuvajutusega võis avada ragiseva tule.

«Täna saab raginat. Mul on niisugune tunne, nagu tuleks sealtpoolt täna kõuevihma,» näitas Juhan enda ees oleva lageda välja poole.

«Räägitakse, et valged asuvad lähemas külas, luurajad juhtunud neile peale — varem polevat nii palju nähtudki,» sõnas üks meestest, kui ta metsast «plotski» tegemiselt tagasi tuli.

Anti käsklus ahelikus valmis olla. Igaüks asus oma mättanuki taha ning kõnelus vaikis.

Roodukomandör ütles:

«Täna tuleb iga hinna eest vastu pidada. Need elusad kuradid valmistuvad tuliseks saunaks. Lasksid raudtee

õhku, tahavad taganemistee kinni panna.» Seda lausus ta üsna külmavereliselt ja samuti mõjus see ka punaväelastesse.

Komandör viibis alati kõige ägedama lahingu juures, sellepärast pidasid mehed temast suurt lugu.

«Juss! kas «susla» valmis?» küsis keegi Juhanilt.

«Valmis,» vastas Juhan, «kas tahad, et teen proovi ära? Mine sinna metsatuka juurde, ma katsun, kas taban märki.» Naerdi. Komandör naeris kaasa.

«Eks näe, kuidas sa täna märki tabad, küllap tuleb teid rohkem kui üks märklauaks — vaata, et sa siis oma «suslal» auru sees hoiad.»

«Pole enne häbisse jäänud ega jää ka täna,» vastas Juhan. Ta oli oma «lemmiku» peale kindel, see oli teda ja teisi nii mitugi korda raskest olukorrast välja päästnud.

Komandör eemaldus aeglasel sammul.

Juhanile paistis äkki, nagu oleks eemal metsatukas midagi liikunud. Ta vahtis hoolega, kuid ei märganud midagi.

Ta pööras Arnoldi poole, kes mõne sammu temast eemal ahelikus lamas.

«Arnold, sa oled hea ronija, mine siis puu otsa ja vaata, kas on midagi näha. Ma nagu märkasin eespool mingisugust liikumist.»

Arnold pani püssi kõrvale ja ronis puu otsa. Üleval hakkas ta kiikriga ümberringi vahtima, siis pistis kiikri kotti tagasi ja hüüdis:

«Poisid! andke komandörile teada, et valged paar versta eemal suurtes salkades siiapoole tulevad. Pagana palju teisi!»

Ta sõnad kustusid mürasse, sest suur hulk valgeid jooksis karjudes ja ägedasti lastes lagendikule. Arnold peaaegu hüppas puu otsast alla, kuid viga ei saanud. Juba avas temagi tule. Läks lahti põrgulik ragin. Tuld anti kahelt poolt. Peagi uppus ümbrus sinisesse suitsu.

Juhan võttis sihikule vaenlase kõige tihedama salga — ja pani oma kuulipilduja ragisema. Valged aga ei kohkunud. Üha lähemale tükkisid nad üle lageda välja. Juhan muutus ka ise nagu masinaks — iga ta liigutus

oli läbimõeldud, iga lasuga tabas kuulipilduja ikka paremini märki.

Valged tungisid meeletult peale. Kui esimesed juba keset lagedat jõudsid, ilmus metsast uus kolonn.

Juhan suunas nüüd tule vaenlase kolonnile. Ta nägi tuikuvaid ja joobnult kisavaid inimesi otse üle lageda tulemas. Selles pildis oli midagi nii koledat, mida Juhan varem polnud näinud. Ainult viin võis inimesi siin põrgulärmis nii meeletuks teha. Valged oli purjus. Nad tuigerdasid kuulirahe all. Kui Juhan õige sihiku oli leidnud, tühjendas ta terve lindi joobnult tuikuva kolonni pihta. See mõjus. Suure kisaga jooksid nad metsa tagasi. Väljale jäid ainult haavatud ja surnud. Lahingukära vaikis. Vaenlane oli löödud. Tõmmati hinge.

Juhan oli kuus linti tühjaks lasknud. Ta saatis kaaslase uue tagavara järele.

Punaväelane ei olnud veel lintidega tagasi jõudnud, kui algas juba uus laskmine, mis kuuldus vasakut kätt raudteejaamast. Iga minutiga tulistamine tihenes ning ligines.

Varsti nägi Juhan, et vaenlane on uuesti asunud pealetungile vasakut kätt olevast metsast. Juhan ei tulistanud kohe, ta tahtis hoida padroneid selleks, et ligidalt lasta. Kusagil eemal mürisesid suurtükid. Nende mürsud lõhkesid kaugemal metsas. Laskmine läks veelgi ägedamaks. Vägeva hurraaga alustasid punaväelased oma kindlustatud kohtadest vaenlasele tormijooksu. Valgete ridades tekkis paanika — seesugust julget rünnakut nad ei oodanud. Siit-sealt kostis püssipaukude sekka haavatute kisendamist. Valged põgenesid.

Punaväelaste kaotus oli vähene — mõni üksik haavatu, kes kohe rinde taha toimetati.

Nii löödi vaenlane kahel korral suurte kaotustega tagasi.

Pärast lahingut tuli Arnold Juhani juurde ja näitas oma püssi.

«Katsu, kui kuum. Esimest korda sai nii tihedalt lasta,» sõnas ta tasa, hoolega ettepoole vahtides — «õnge kukkumine» nagu ta enda ronimist puu otsa nimetas, oli mehe teinud ettevaatlikuks.

Supikatel oli rinde taha veetud ja nüüd käisid punaväelased sealt paarikaupa einet toomas.

Peagi vestlesid punaväelased siin-seal nelja-viiemehe- listes salkades elavalt äsjalõppenud lahingu üle. Meeste meeoleolu oli võidu tagajärjel hea.

Juhan aga ei lahkunud oma kuulipilduja juurest. Ta oli selle külge nagu kinni naelutatud.

Teatati, et pealetungijad olnud tšehhid. Vangilange- nute seas olnud ka purjus mehi.

Punaväelastel kästi ikka veel valvel olla, sest oli karta vaenlase uut pealetungi.

Magamata öö ja hommikusele lahingumõllule järgnev väsimus tõi rammestuse kontidesse ja nii mõnegi puna- väelase silmad vajusid kinni. Palav päike mõjus' selleks veelgi kaasa.

Lõunaaeg oli juba ammu möödunud, kuid lagedal jäi kõik vaikseks. Lahingusuits hajus, puude varjud pike- nesid. Tuul tõi sealtpoolt enesega vastikut kõrbenud vere ja jalakaltsude haisu kaasa.

Vasakul pool raudteeliini kõlas üksikuid püssipauke. Aegamööda läks laskmine elavamaks, siis vaikis, et varsti uuesti alata.

Eesliinil, kus ka Juhani kuulipilduja seisis, valitses samuti vaikus. Miski ei andnud märku, et varitses uus oht. Oletati, et kaotused siin sundisid vaenlast otsima teist kohta pealetungiks. Rünna- kut oodati sealtpoolt, kust kõlasid harvad lasud.

Kuid vaenlane talitas kavalamalt. Proovinud juba punaväelaste vankumatut jõudu ja teades, et pealetungi- mine ei anna midagi peale kaotuste, koondas vaenlane oma jõud paremale poole raudteeliini, seega punaväe- laste selja taha. Jaama juurde jäeti ainult mõned väike- sed salgad, kes manööverdamisplaani täideviimiseks pidid punaväelaste tähelepanu endale tõmbama. Selle- pärast kuulduski üksikuid laske.

Kui punaväelased sellest plaanist aru said, oli juba hilja. Vaenlane asus selja taga ja nõnda lähedal, et mõtlemisekski aega üle ei jäänud. Rindejoon jäi kahe tule vahele. Samal ajal, kui selja tagant äkiline tuli avati, ilmusid vaenlase ahelikud nähtavale ka lagedal väljal, otse Juhani positsiooni vastas.

Juhan avas neile tule. Tihedalt tulistades jooksid valged ükshaaval ikka lähemale. Paremalt poolt kui ka selja tagant kõlasid lasud, mehed paugutasid kahesuunas. Kära muutus põrgulikuks. Juhan keeras kuulipilduja otsa paremale poole ja nägi, et punaväelased taganesid. Ta jäi üksi, tagavaraks kolm linti. Kuulipilduja auras, vesi hakkas jahutusmantlis keema. Nüüd ei märganud Juhan muud kui suitsu, mis teda ümbritses. Ta tõmbas kuulipilduja august välja ja keeras selle otsa vastassuunda. Ta ei teadnud, kas punaväelasi kusagil veel on või mitte. Vaatamiseks polnud mahti. Vaenlane roomas lähemale, kuid kartis siiski tormijooksule asuda — Juhani kuulipilduja tuli kohutas neid. Nad tulistasid huupi kuulipilduja ragina suunas.

Juhani seisukord muutus täbaraks. Viimane lint jõudis lõpukorda, aga vaenlane tulistas endist viisi edasi ega mõtelnudki taganemisele. Kuulipilduja vaikis ja nüüd vaatas Juhan ümber. Ta silmas enda lähedal üksikuid punaväelasi, — teised olid taganenud. Juhan võttis kiiresti kuulipilduja luku välja, pani selle labidakotti, haaras siis püssi rihmapidi selga ning jooksis, kuulipildujat enda järel vedades raudtee poole. Aeg-ajalt püssidest selja taha tulistades liikusid temaga koos ka teised punaväelased.

Varsti jõudsid nad mäest alla teerajale, mis jõe ääres oleva veski juurde viis. Siin ootas punaväelasi oma ratsaluure salk, et taganejatele abiks olla, kui vaenlase ratsanikud peaksid jälitamisele asuma.

Siit paistis ka tulekumas jaam — põlesid moonavagunid, lõhkevad mürsud panid õhu vappuma. Punaväelased süütasid ise vagunid, et neid mitte vaenlasele saagiks jätta. Vaenlase väeosad olid osa raudteest enda alla võtnud, sellepärast jäi nüüd taganemiseks ainult üks tee — kitsas sild üle jõe. Vaenlane võttis silla kahelt poolt ägeda tule alla, ja kes ei tahtnud sillale jääda, pidi ujudes üle pääsema.

Juhan jõudis oma kuulipildujaga sillani. Sillale oli aga võimatu pääseda. Juhan nägi, kuidas ratsaluure hobuste seljas jõest läbi läks ja kiiresti metsa kadus. Ta jäi üksi vaenlaste keskele. Oli viimane aeg. Pääseda võis ta ainult ujudes, kuid siis tuli kuulipilduja maha

jätta. Raske oli Juhanil kuulipildujast lahkuda, kuid polnud midagi parata. Juhan tiris kuulipilduja jõe kaldale. Tõuge, ja kuulipilduja kadus veevoolu. Juhan hüppas ise kuulipilduja järel vette ja jõudis mõne tõmbega üle jõe. Vaenlane andis Juhani peale tuld kui ta poolküürus metsa poole jooksis, kust enam pauke ei kostnud.

See oli üks suurematest lahingutest Uraali rindel. Siin näitasid kommunistid, kuigi nad olid sunnitud ajutiselt taganema, et nad suudavad viimse veretilgani, viimse padrugini mehiselt võidelda ja vaenlase rünnakud tagasi lüüa.

Veel paar kuud võitles Tallinna 1. Kommunistlik Pataljon — pärastine 1. Tallinna Eesti Kommunistlik Kütipolk — Uraali rindel, siis muutus olukord ja polgul tuli vastu minna tulisematele võitlustele Nõukogude Venemaa teisele piirile.

Juhanile anti uus kuulipilduja. Temast kui ühest vapperast punaväelasest peeti suurt lugu.

XII

UUED ÜLESANDED.

Piiteris organiseeritakse Rahvasasjade Rahvakomissariaadi Eesti Osakond, kes koondab oma ümber kõik Eestist taganenud punakaartlased ja nõukogude tegelased. Samal ajal, kui 1. Eesti Kommunistlik Kütipolk Uraali rindel tšehhoslovakkide korpuse vastu võitleb, muretseb osakond siin pataljoni täiendust. Uraali rindele saadetakse uusi jõude.

Kui Tallinna 1. Kommunistlik Pataljon ümber nimetati Tallinna Eesti Kommunistlikuks Kütipolguks, pandi Piiteris alus ka Teisele Viljandi Eesti Kommunistlikule Kütipolgule. Samas moodustati ka Punaarmee Tartu-Jamburgi polk.

Eestist saabus pidevalt uusi seltsimehi polkudesse. Juba kaheksa kuud oli kestnud Eestis kodanluse võimutsemine tööliklassi üle. Saksa saagiahne imperialism ühes verejanuliste balti parunitega ja eesti valgekaartlastega pidasid verepulmi, elu oli muutunud seal otse

põrguks. Püüti sealt vabale Venemaale pääseda, et siin kohe võitlemiseks kontrrevolutsiooni vastu Punaarmee väeosadesse astuda.

Kuid Eesti töörahvas ei kaotanud lootust, vaid alustas kommunistliku partei juhtimisel otsustavat võitlust oma kurnajate vastu.

*

Tõusis revolutsioonilaine, mis vallutas peaaegu terve Euroopa. Austrias, Bulgaarias ja Saksamaal puhkes revolutsioon.

Eestis asuvate Saksa sõjavägede raudne distsipliin hakkas lagunema. Sõjast tüdinenud sõdurid ootasid rahu, tahtsid koju.

Eesti valgekaartlased, kodanlikud natsionalistid poskad ja pätsid nägid selles oma kadu, sellepärast oli tarvis seda liitu, mille nad parunitega juba Püssi mõisa veretööl sepsitsesid, veelgi kindlustada. Eesti kodanlusel ei oleks enda kaitseks midagi ega kedagi välja olnud panna, kui Saksa sõjaväed Eestist oleksid lahkunud ja Venemaal organiseeritud Eesti kommunistlikud polgud eesti töörahvale abiks oleksid tulnud ning Eestis koos tööliste ja talupoegade nõukogude võimu uuesti maksma pannud.

Selleks, et kindlustada nõukogudevastase sõja platsdarmi Baltimaades, ruttasid ameerika-inglise-prantsuse imperialistid appi eesti kodanlusele kui oma käsilasele. Ameerika ja inglise imperialistid andsid käsu Saksa okupatsioonivägede kohalejäämiseks Eestis, et maha suruda tööliklassi revolutsioonilist võitlust. Intervendid saatsid eesti kodanlusele relvastust ja tõid oma sõjalaevad Eesti vetesse.

Eesti töörahvas vastas sellele demonstratsiooniga 17. detsembril 1918. aastal Tallinna tänavail, bolševike üleskutse loosungite all: «Maha intervendid!», «Inglased koju!»

22. novembril algas Punaarmee pealetung Narva rindel, et kihutada Eestist välja saksa okupantide väeosad ja anda lõplik hoop eesti kodanluse hirmuvalitsusele.

Punaarmee osad, teiste hulgas ka Viljandi kütipolk said käsu vabastada Narva okupantidest.

Kangelaslik Viljandi Eesti Kommunistlik Kütipolk koostöös Punaarmee teiste väeosadega vabastas, 28. novembril 1918. aastal Narva, ja 29. novembril kuulutas Eesti Revolutsiooniline Sõjanõukogu Narvas välja Eesti Nõukogude Vabariigi nimetusega Eesti Tööraha Kommuun.

*

Juba novembri keskel jõudis 1. Tallinna Eesti Kommunistlik Kütipolk Eesti piirile. Uraali kangelased ootasid kärsitult kodumaale jõudmist, et siin näidata, mis ühe aasta kestel on õpitud.

Need punakaartlased, kellel Keila lahingus polnud veel lahingulisi kogemusi, olid nüüd revolutsiooni punased soldatid, kes sõjategevust hästi tundsid ja lahingus võita oskasid.

Kodumaa rindele pääsemise tung oli ülisuur, sest taheti kiiresti tormata võitlusse Eesti proletariaadi vabastamise eest. Igaüks tahtis rutem valgetega arveid õiendada, samade valgetega, kes saksa raudrusikameeste abil üheksa kuud tagasi töörahva õigused veriselt maha olid surunud ja Eesti töörahva õiged pojad ning tütreid oma kodumaalt välja ajanud.

Juhan toimetas jälle oma kuulipilduja juures. Samas vagunis istus ka ta vend Voldemar. Terve suve olid nad kõrvuti võidelnud, nüüd sõitsid mõlemad sünnimaad vabastama.

Juhani mõtted mõlkusid Tallinna vabastamise juures.

«Kõige etem on Mõigu surnuaia juurest läbi minna ja siis osa mehi «Dvigateli» peale saata ning vabrik enda alla võtta. Seal müüride vahel on hea kindlus. Teine osa mehi läheks aga Sõjamäe raba äärest Petaaniasse ja võtaks siis kivimurru küngaste vahelt Sikupilli enda alla. Siis võib juba muist mehi saata «Tselluloosi» tagant Juhkentali ja ühe osa Kadriorust Narva maanteele.»

Juhan läks oma arutlusega niikaugemale, et juba Toompea ära võitis.

Voldemari sõnad aga tõid ta tagasi tegelikku ellu.

«Sa, Juhan, pane ikka oma kuulipilduja enne Tapa all paika, siis räägi Tallinnast,» ütles Voldemar.

«Jah, sul on õigus, meil on suured võitlused veel ees. Need rahva jultunud timukad ajavad kõik verekoerad kokku, et aga oma hinge päästa. Noh, pole viga, Volli, eks katsume jõudu. Mina olen kindel, et me varsti Tallinnas oleme!» ütles Juhan otsustavalt.

Kogu sõidu ajal, kuni Narva jõudmiseni, polnudki muud juttu kui Tallinna vabastamisest. Kõik olid selles kindlad ja valmis Tallinna tööliste vabastamiseks kodanluse ahelatest oma elu andma.

«Aga siiski tahan ma selle äraandja Pelbaumiga kokku sattuda,» tuli Juhanile endine «Dvigateli» noortevanem meelde. Teised hakkasid naerma.

«Küll juhtud! Neid pelbaumisid on seal laialt, võid iga päev trehvingis käia. Mis sa poskade, pätside ja teiste timukatega teed, — kas nendega kokku saada ei tahagi?» naeris keegi ülalt vaguninarilt.

«Need suured haid jätan teie hooleks, mul väiksematega küllaltki tegemist,» ütles Juhan vastuseks.

«Aga kes siis Velise küla hallparunite-jõmme karistab?» viskas keegi teiste hulgast. «Või oled unustanud, kuidas nad su konte murdsid?»

«Oh sa pagan, jah, need unustasin hoopis ära! Küll annab enne tööd, kui kõigist parasiitidest lahti saab,» vastas Juhan, kes sellega juba harjunud oli, et tõsiseid asju mõnikord omavahel ka pool-naljatoonis arutati. Siin ei olnud ühtegi vastastikuse tõgamise nooti, kõik sõnad öeldi puhtsüdamlikult, ainult lõbusa tuju tõttu...

Polk jõudis Narva.

*

Valged põgenesid paanikas. Langesid Jõhvi ja Rakvere. Tapa all pidas lahinguid vahva Viljandi kütipolk. Narvas astusid Punaarmee polkudesse sajad uued võitlejad. Kaagimeeste käpa alt vabastatud maal asutati nõukogud. Iga päevaga kahanes maapind, kus Poska-Pätsi valitsus ühes oma liitlastega — rahvusvahelise valgekaardiga — võis tööliste turjal veretantsu lüüa.

Ikka ligemale jõudsid päevad, mil Tallinna töölised pidid üheksa kuud kestnud ennenägemata survest vabana.

1. Tallinna Eesti Kommunistlik Kütipolk jõudis Narva maantee suunas juba Loobu mõisani, siit edasi Sauepõllu külani, kus löödi kõva lahing.

Juhan oli oma kuulipildujaga Esimese pataljoni juures. Nende rindejoon läks paremat kätt Narva maanteed mööda kuni mereni. Valged pidasid siin visalt vastu. Alles pärast ägedaid lahinguid suudeti küla küla järel vallutada.

Rindejoon laienes päev-päevalt. Viimased lahingud kiskusid polgust palju mehi välja ja read jäid üsna hõredaks. Siiski asuti rünnakutele.

Valged seevastu said uusi jõude juurde. Nende sõjariistade ja moona täiendus oli Tallinna poole taganedes kättesaadavam. Pealegi andsid neile abi ka Soome «lihunikud» ja liitlaste laevad.

Kuusalu kiriku juures toimus viimane lahing ja esimest korda ei suutnud 1. Tallinna Eesti Kommunistlik Kütipolk siin vaenlast taganema lüüa. Tuli pööre.

Juhan elas kõik need lahingud läbi. Ta harjunud käsi oskas juhtida kuulipilduja tuld alati kõige tarvilikumasse kohta. Nii mitugi korda oli nende seisukord väljapääsematu, kuid polgu punaarmeeleaste vahvus ei lasknud valgeid väga palju rõõmustada. Teadmine, et Tallinna töölised pikisilmi ootavad oma vabastamist, andis vahel käputäiele meeskonnale hiiglajõu valgete iga pealetungi nurja-ajamiseks.

*

Sikupilli inimesed käisid kivimurru küngastel kuulamas, kas ei kõmise juba kaugel. Valmistuti ette omade tulekuks.

Parteiorganisatsioon valmistas põranda-all tööliste ülestõusu. Töö kees ööd kui päevad. Anti välja lendlehti, saadeti maale kuulama, kui kaugel omad on, tehti kihustööd.

Öhtul kogunesid Keskkomitee mehed Kaaru juurde ja arutasid järgmise päeva tööd.

Viktor käis pööningutrepil kuulamas, kas kõrv midagi veel kinni ei püüa. Ühel vaikselt, tuuleta hommikul tuli ta rõõmust läikiva näoga tuppa tagasi.

«Nüüd ma kuulsin õiget muusikat! Küll on tore!» teatas ta. Kõik vahtisid talle otsa, nad ei saanud neist sõnadest aru.

«Kui ei usu, minge ise kuulama.» Ta näitas üles pööningutrepi poole. Ruudi, Volli ja teised jooksid sinna, kuhu näidati.

Siin seisis nad kaua ja kuulasid üksikuid mürtsusid, mis Punase majaka poolt nagu kõuemürin kuuldavale tulid. Need olid omade suurtükipaugud.

Mehed muutusid elavamaks. Tööjõud kasvas mitmekordseks.

Ruudi ei võinud linnast lahkuda, ja Kaaru-ema läks tema palve peale Maardu — Martu küllasse. Tuisu ja tormiga läks ta oma ülesannet täitma. Kuulu järgi olid mõnikümmend punast mere kaudu Martu jõudnud ja Kaaru-ema pidi kindlaks tegema, kas see tõele vastab. Kuid kuulujutud olid tuulest võetud — keegi polnud punaseid näinud.

Suurtükimürinat võis kuulda veel mitme päeva jooksul.

*

Valged said rahvusvahelise kontrerevolutsiooni jõudelt ikka enam abi. Läbi Tallinna saadeti kaheksasada ameerika rahadega kokku meelitatud soome vargapoissi, kes selleks türmist olid vabastatud, et nad «vabatahtlikena» punaste vastu läheksid. Need paar päeva, kui soome pussimehed Tallinnas viibisid, jäi Tallinna elanikele jälgilt meelde. Oma kohapealsete kaasvendade — päevavarastega olid nad linna peremehed. Palju nui-suguseid, kelle järele sunnitöö ammu igatses, said nüüd «vabariigi päästjateks». Need rõõvlid ja hobusevargad olid siis «vabadussõja kangelased».

*

Rinde seisukord muutus iga tunniga kitsikumaks. Valgete vägede pealetung tugevnes ja punakaartlased olid

sunnitud taganema. Soome lihunikukude salgad teadsid, et iga samm, mis nad edasi lähevad, võimaldab neile paremat saaki vallutatud mõisatest.

Juba enne olid mõisad eesti valgekaartlaste poolt paljaks röövitud, kuid nüüd tuli uus röövlisalk ja ka see pidi oma osa saama.

Õudset pilti pakkusid endised «härraste hooned». Valged ei tahtnud taganemisel midagi tervena maha jätta. Kõik, mis silma hakkas, lõhuti ära.

Vaenlane oli raudtee suunas rindejoone läbi murdnud ning ähvardas 1. Tallinna Eesti Kommunistliku Kütipolgu ümber haarata. Paremini, mis merekaldani ulatus, jäi taganevast väeosast kaugele ette. Ehk küll vaenlase jõud ülekaalu võtsid, pidasid Uraalis õppust saanud Tallinna Kütipolgu võitlejad vapralt vastu.

Viimaks pidi polk siiski taganema. Kuusalu all peeti suur lahing, paljugi mehimest Tallinna polgu võitlejatest leidsid siin külma haua.

Pärast taganemiskäsku asetas Juhan oma kuulipilduja reele ja sammus ise süngelt selle järel. Ta meel oli raske.

«Juhan, su vend Volli»... lausus üks punaväelane mööda minnes, kuid ei lõpetanud lauset. Juhan ehmatas. Veel eile oli ta oma venda näinud.

«Kus? Mis sa räägid?»... Sõnad tulid raskelt suust. Punaväelane viipas tahapoole.

«Seal, metsatuka juures, nägin teda puu najal, arvan, et ta...» Rohkem Juhan ei kuulnud. Ta jooksis tagasi.

Ümberringi vingusid kuulid. Ta ei pannud seda tähelegi. Jõudnud metsatukani, sattus ta kahe tule vahele. Eest lasksid valged, selja tagant omad. Ühe puu all nägi ta musta mehekogu.

«Volli... Volts... kuuled sa?» Volli ei vastanud. Ta raputas lamajat. Haavatu avas silmad.

«Mul... rinnus... suren... tasu kätte...» kuulis Juhan püssipaukude ragina vahele.

«Mine ära... isa on karjane, ma nägin teda täna... tundsin ära... küsis sind...»

Vend suri ta käte vahel.

Juhan tõusis püsti ja surus hambad kramplikult kckku.

«Kurrat!...» tuli tal lõpuks kokkupigistatud huulte vahelt kuuldavale. Käsi oli nii kõvasti rusikasse surutud, et küüned peopesasse tungisid. Rusikaga vibutas ta vaenlase poole.

«Hüva, Volli, mina hakkan nüüd kahe eest võitlema.»

Võimatu oli aga mitukümmend korda suuremale vaenlase sõjaväele vastu panna. Inglise laevad pommitasid merelt, soomusrongid surusid raudteelt ja igat liiki pussimehed oma röövhullustuses tungisid metsikult peale. Punastel ei olnud laevadele peaaegu midagi vastu panna, soomusrongid võisid takistamata edasi liikuda, sest punased ei saanud oma soomusronge liinile saata — Narva sild oli õhku lastud.

Linn linna järel, alev alevi järel jäeti maha. Langes Tapa, langes Rakvere — vaenlane jõudis Narva alla. Kuigi nüüd uued väeosad lahingutesse saadeti, ei suutnud nad siiski midagi ära teha — oli hilja.

Vaenlane vallutas nii raskelt võidetud Narva linna.

*

Taganeti üle Narva jõe. Linnas võitlesid üksikud punaarmeerlaste salgad. Siin-seal oli kuulda ägedat laskmist. Tallinna ja Viljandi kütipolkude üksikud roodud ei tahtnud linnast lahkuda ja majade vahel kestis lahing edasi.

«Juhan — vii kuulipilduja minema, muidu jääb see neile saagiks, panevad tee sillale kinni, siis pole enam pääsemist,» andis Heino nõu.

«Mina siit ära ei lähe,» vastas Juhan kindlalt.

«Ma seda ei mõtlegi,» sõnas Heino. Ta ei tahtnud oma sõnadega Juhanile haiget teha. Alles paar tundi tagasi rääkis Juhan talle Volli surmast ja andis töotuse, et ta ei tagane, vaid maksab Volli eest kätte.

Uulitsa nurga tagant ilmus salk valgekaartlasi. Juhan tulistas vahet pidamata. Ta püss suitses. Tagapool nägi Heino teist püssimeeste salka.

«Püüame jõuda põikuulitsale, muidu jääme lõksu!» hüüdis Heino. Paarikümne sammu kaugusel teisel pool teed asus kitsas põikuulits. Heino jooksis risti üle uulitsa ja tal õnnestus majade varju pääseda.

Tagasi vaadates nägi Heino, et valged põikuulitsa otsast talle järele tulistavad.

Juhani taganemistee oli ära lõigatud.

Juhan jooksis lähemast väravast sisse ja sealt aeda. Ronis kiiresti üle aia. Tagaajajaid polnud näha.

Veidi eemal silmas ta aiaväravat. Iga silmapilk oli kallis, sellepärast ruttas Juhan aiaväravast läbi. Siit pääses ta väikese maja hoovi. Värav uulitsale oli avatud. Juhan tormas sinna. Kui ta aga värava tagant uulitsale tahtis vaadata — kas valgeid näha pole, — kasvas ta ette nagu maa seest kolm tugevat sõjariistus meest.

«Käed üles!» karjus üks ja pani püssi palge.

Juhan nägi, et vastupanu on asjatu. Üks meestest tõmbas ta värava vahelt välja uulitsale ja lükkas vastu seina, astus ise mõne sammu tagasi ja pani püssi palge.

«Nüüd on lõpp,» mõtles Juhan. Tulistamist siiski ei järgnenud, sest kaaslased surusid mehel püssi alla.

Ainult juhuse tõttu jäi Juhan seekord ellu. Ta oli valgete käes vangis.

Siit-sealt ilmus nähtavale valgete salku, kes viisid üksikuid vangistatud punaarmeelesi.

Laskmine vaikis. Väljas oli pimedaks läinud. Tihti komistasid vangistatud punaarmeelesed oma seltsimeeste surnukehadele.

Juhan tõugati kusagile suurde ruumi, kus leidis eest teisigi vange.

Terve öö ei saanud ta silma kinni. Ta istus nurgas ja mõtles möödunud päevade üle. Kui mitu korda oli ta surmale suhu vaadanud! Ja nüüd istu siin tegevusetult ning oota surma. Juhan arvas kindlasti, et vangilangenud järgmisel hommikul maha lastakse. Valgete verekoerte kättetasumisehimu on ju otsatu. Iga vangisatunu lasti pärast piinamist maha. Iseäranis vihased olid nad vangilangenud eestlastele-punaarmeelestele — neist pääsesid vähesed eluga.

Juhan kahetses oma ettevaatamatust ja seda, et ta Heinole õigel ajal ei järgnenud. Kuid siis pöördusid ta mõtted venna juurde ja viha sai temast uuesti võitu. Siiski tundis Juhan, et ta oli teinud suure vea. Ta ei mõtelnud sellele, et teda veel revolutsioonile tarvis on,

ei mõtelnud siis, kui ta uulitsal tulistas. Venna kaotus oli ta peale liiga raskelt mõjunud ja see tumestas kaine meele. Alles nüüd, kui ta siin relvadeta istus, siunas ta ennast, et oli unustanud aabitsatõe: klassisõjas ei ole vend kallim kui teinegi võitleja, siin on kõik üheväärilised ja tööline peab painduma revolutsiooni nõudeile. Juhan aga oli pidanud venda kallimaks ja lasknud meelest üldise olukorra. Selle asemel et oma väeosa juurde pääseda, jäi ta linna, üksikute äraeksinud salkade hulka. Tema-sarnaseid leidis siin teisigi. Juhan tunnistas nüüd endale, et kõik nad olid valesti talitanud. Niisugused mõtted keerlesid tal peas. Alles hommikupoole ööd võttis väsimus maad ja ta jäi istudes tukkuma.

*

Valgus tungis pisikesest aknast sisse. Oli kole külm. Seda Juhan öösel ei märganud, sest kõik mõtted mõlkuksid mujal. Nüüd aga, üles ärgates, tundis ta kõigis liikmetes kangestust. See hobusetall või kuur — Juhan ei saanud aru, kus nad asusid — oli lamavaid ja vähkreivaid inimkehasid täis. Ärgates pühkisid nad nagu viirastusi silmist. Meeleteravus tuli tagasi, eilsed sündmused tulid meelde.

Korraga prantsatas uks lahti ja trobikond valgeid rügas sisse.

«Maast üles!» käratas üks, nähtavasti teiste ülem. Sõdurid äratasid jalahoopidega maaslamajaid. Mõned ei saanud endid kohmetanud kontide tõttu üles ajada, mõnel valutasi haavad. Nendele jagati jalahoopide veel rohkem.

Kõik aeti ruumist välja. Nüüd nägi Juhan, et neid oli üle kolmekümne vang. Nad seati kahekaupa ritta ja sõdurite saatel jõudsid nad peagi vaksalist mööda kusa-gile hoovi.

Nüüd tuli Juhanile midagi meelde. Ta lõi käe tasku. Sõrmede vahele hakkas kuivanud leivakooruke. Juhan pidi ta maha viskama, kuid ei teinud seda.

Ta seisis esimeses reas üsna vahisõdurite lähedal. Pikkamööda hakkas ta leivakoorukest närima. Seda tegi ta isutult, kuna hoopis teine asi teda rahutuks muu-

tis. Juhan oli polgu punaväelase tunnistuse enesele taskusse unustanud. Ta teadis, et kui see leitakse, on temaga kõik otsas.

Pikkamööda poetas ta käe püksivärvli vahelt sisse, leidis haavasidemete tasku, mis igal soldatil pükste külge oli õmmeldud. Järgmisel silmapilgul oli tunnistus ta näppude vahel. Ta kortsutas selle kokku ja tõmbas käe taskust välja. Tunnistust kusagile poetada polnud võimalik. Valged sõdurid piilusid peale, nii et midagi ära visata ei saanud. Juba tunnistuse taskust võtmisel pidi Juhan kõik oma osavuse kokku võtma, et saatjad jääksid arvamisele, nagu kratsiks ta oma kõhtu.

Käes hoidis ta ikka veel leivakoorikut, mida näris. Ühes leivakoorikuga sõi Juhan ka oma tunnistuse ära.

Juhan tundis nagu oleks tal suur koorem seljast langenud. Nüüd tõusis õige pisike lootus elule. Kui neid seni elusse oli jäetud — siis tuleb nüüd ikkagi mõnesuguste «seadustega» tegemist teha, enne kui surmatsus täide saadetakse. Aga seni — tont teab, mis veel ette võib tulla . . .

Majast ilmus õuele salkkond sõdureid kahe ohvitseri saatel. Üks neist hoidis mappi kaenlas. Nad hakkasid pärima, kust väeosast keegi on, kaua teenib, nimi ja nõnda edasi.

Järg jõudis Juhani kätte. Ohvitser küsis midagi vene keeles, Juhan vaikis, nagu poleks ta aru saanud. Siis korrati küsimust eesti keeles, kuid ühes sellega muutus ka küsija pilk.

«Mis nimi?»

«Juhan Kuuskmann.»

«Kust pärit?»

«Tallinnast.»

«Kust polgust?»

«Ei olnud veel polku määratud.»

«Miks?»

«Elasin Jamburgis, tegin maalritööd. Võeti vägisi teenistusse, kuid ei jõudnud veel rindelegi, kui langesin vangi.»

See vale tundus küll lapsikuna, aga Juhan ütles seda

väga tõsiselt, pealegi andsid silmadele vajunud juuksed ta näole pisut kohtlase ilme.

Ohvitser vahtis teravalt Juhanile silma, kuid Juhan pead alla ei lasknud.

Peagi oli ülekuulamine lõppenud. Vangide hulgast eraldati üksteistkümmend meest. Keegi ei teadnud, kumb salk nendele söödaks on määratud, aga keegi ei kahelnud, et ülekuulamisega püüti kõige kardetavamaid välja otsida. Silmapilk oli raske ja rusuv.

Varsti viidi väiksem salk minema ja paari minuti pärast läksid ülejäänud neile järele.

Jaamas aeti nad kaubavagunisse. Varsti hakkas rong Tallinna poole liikuma. Praegu jäeti neile veel elu.

Juhan tundis nagu piinlikkust nende seltsimeeste ees, keda neist eraldati. Polnud kahtlustki, et need mahalaskmisele viidi. Kunagi ei mõtelnud ta end elusalt vangi anda, kuid kui see siiski pidi juhtuma, tahtis ta kindlalt nagu kommunist surma minna.

Siis kinnitas Juhan endale, et ta õieti oli talitanud. Võib-olla pääseb ta veel nende vereimejate küüsisist ja siis võib ta revolutsioonile ikkagi kasu tuua.

Ta tahtis, kui ellu juhtub jääma, veelgi suurema jõuga võidelda töörahva vabastamise eest, näidata sellega, et ta praegused mõtted õiged olid ja et teda keegi hukka ei saa mõista.

Juhan paigutati Tallinna ligidale Pääsküla vangilaagrisse.

*

Veel kord kaotas Eesti töörahvas.

Lääne imperialistide abi päästis seekord eesti kodanluse.

Valge terrori metsikused hakkasid maad ja rahvast valgeks uhtuma.

Punased olid piiri taga ja see võimaldas eesti hallparunitel üle lahe tulnud pussimeeste abil töölistele ennenägemata toorusega aadrit lasta.

Kolm tuhat töölist ja maatameest langesid paari kuu jooksul valge terrori ohvriks. Ükski sulg ei tihka paberile panna seda jõledust, mida siin uhkelt «iseseisvuse kindlustamiseks» nimetati.

Kodanluse truud hoovikoerad sotsid tõusid selles veretöös, veel enam — selle veretöö juhtimises, oma hiilguse kõrgema tipuni.

Sotsid olid need, kes siis, kui kodanluse valitsuse lõputunnid olid löömas, üle lahe jooksid Mannerheimi ette põlvitama, et see oma elukutselised aadrilaskjad saadaks eesti kodanlust päästma. Nad olid valmis suudlema soome tööliste peatimuka käsi, mis veel praegu verest aurasid. Ja sotsid täitsid oma ülesande sajabrot-sendiliseltselt.

Sotsid olid need, kes kodanluse kaagikohtu diktatuuri maksma panid ja nüüd selle üle uhkustasid, et nemad on «kalli isamaa enamlaste ikke alt vabastanud.»

Nad ise punusid nõöri, mille otsas proletaarlasi poodi. Mõrtsukatööd sündisid sotside hosianna saatel.

Sotsid olid need, kes nõöri hoidsid, kui peatimukad seda seebitasid.

Eesti tööliklass ei unusta iialgi neid, kes tema käsi selja taga kinni hoidsid, kui kodanluse puss pikkamööda tööliklassi südamesse suruti.

Hambaid kiristades pidid tööliklassid alla vanduma, kuid see ei tähendanud, et tööliklass võitluse lõpetas.

Mis ajalooliselt kaduma määratud, see kaob. Ei aita siin võõraste abil saavutatud odav ajutine võit, ei ka verine terror. Kodanluse riigikorra otsaesisele on kirjutatud «S u r m», ja sellest ta ei pääse. Ka tööliste veri ei pese seda sõna maha. Siin ei aita ka tema truualamlike teenrite ja õuekoerte-sotside tarkus ja teadus, nad ise kaovad ühes oma peremeestega.

Tõuseb uus revolutsioonilaine ja pühib maakeralt viimased kurnajate jätised.

See sünnib . . .

XIII

PASSITA HULGUS.

Sikupilli jagunes kahte leeri: ühel pool tööliste perekonnad, kelle pojad ja tihti ka isad olid vabal Nõukogude Venemaal Punaarmees, ning teisel pool — majapere-mehed ja need, kes sõja-ajal spekuloides endale kõhud

punni olid kasvatanud. Vihavaen nende kahe leeri vahel oli alanud juba ammu. Pärast seda aga, kui Punaarmee väeosad Eesti töörahvast vabastama tulid, kasvas see vihavaen veelgi suuremaks.

Kui võitsid punased, vaikisid peremehed, oli aga edu valgete poolel, käisid nad rõõmsate nägudega ringi ja viskasid teravusi näkku igale töölisemale, kes neile vastu juhtus tulema.

Lahingute tagajärgi võis siin inimeste nägudelt lugeda — kumbagi leeri peale mõjus see omamoodi.

Kui Sikupillis kuuldi suurtükipauke, pugesis majaperemehed kui teod oma karpidesse ja uulitsa valitsejateks muutusid tööliste perekonnad.

Kui aga punased olid sunnitud taganema, tulid majaperemehed oma teokarpidest välja ja näitasid oma kiskjahambaid. Punaste taganemine Eesti piiridest tõi kaasa valge terrori ja nüüd näitasid Sikupilli peremehed, kelle pojad valges väes teenisid, kuidas nad oma vihasemaid vaenlasi kaagikohtu ette oskasid saata. Siin ei põlatud ühtegi abinõu, et aga oma võimu näidata.

Tööliste leer ei heitnud meelt, vaid hakkas nüüd veel ettevaatlikumalt ja sihikindlamalt tööle. Kes kadus põranda alla, kes aitas põrandaaluseid. Aidati kaasa neile, kes selleks töötasid, et kaagivalitsust tööliste turjalt maha heita.

Kõik olid tegevuses. Väliselt aga ei lasknud miski aimata, et töölisel neil päevil, kui kodanlus verepulma pidas, uueks võitluseks ettevalmistustööd tegid.

*

Sikupillis on uulitsaid, kus ainult jalakäija võib liikuda. Õiguse järgi polegi need uulitsad. Uulitsa nimetuse said nad siis, kui Sikupilli kasvuhooaeg oli, kuid maailmasõja algusega jäid ehitustööd seisma ja tuleviku uulitsatelegi jäid ainult nimed.

Sikupilli ja kitsarööpalise raudtee vahel on suur lage väli ja linna pool lageda alguses on praegune Sikupilli piir. Enne kui sellele lagedale väljale pääseda, peab paar-kolmsada sammu mööda kitsast künklikku teerada käima. See teerada algab Künka uulitsa otsast. Teine

Künka uulitsa ots kaob kusagile Valge majaka poole kivimurdude vahele.

Künka uulits on ainult nime poolest uulits. Harva näeb siin üksikut jalakäijat. Järsud künkanukid, kuigi nad kõrged pole, ei tee ometi lõbu käimiseks.

Küngaste vahel on siiski jõutud mõni üksik majahütt ehitada. Need hütid seisavad siin üksteisest auväärises kauguses, nagu ootaksid nad aegu, millal nende naabrusse uued, toredamad ehitused kasvavad ja selle unustusehõlma jäetud uulitsa elavamaks muudavad.

Ühes niisuguses Künka uulitsa majas elas kunagi Kaaru perekond: viis last ja vanemad. Nüüd aga on kolm poega Punaarmees, kuna ülejäänud perekonnaliikmed siin hoolega põrandaalustele kaasa aitavad, et võllakangelaste riiki kukutada.

Põrandaaluse töö jaoks on see maja kui loodud. Majas on üksainuke tuba, mis kahe vaheseinaga on kolmetoaliseks korteriks jaotatud, kuid ühest toast pääseb takistamata teise. Kolmel välisseinal on aknad, mis võimaldavad näha kõike, mis maja ümbruses sünnib. Aknad on veel selleks kasulikud, et hädaohu korral tähelepanematult majast eemale võiks pääseda ja kivimurru küngaste vahele kaduda.

Majaelanikud polnud küll ise nende inimeste liigist, kes töölisi juhivad. Nad olid reamehed ja täitsid vastu vaidlemata, ka oma elu kaalule pannes seda, mis nende kohusetunne neilt kui klassiteadlikelt töolistelt nõudis. See maja muutus valge terrori aastatel üheks tähtsaks konspiratiivpunktiks.

Iga päev võis siin kohata üht kui teist Eesti tööliste revolutsiooni juhti, kes olid sunnitud oma hädaohtlikku tööd tegema põranda all.

Siin arutati läbi partei tööplaanid, siin trükiti lendlehti, siin meisterdati isegi trükimasinaid, ja siin said teiste linnade parteitegelased oma Keskkomitee liikmetega kokku.

Kaua aega said Tallinna ja teiste Eesti linnade tööliised siit juhtnööre, kuidas terroriaastatel suurema eduga ja väiksemate kaotustega selle mädaneva riigi põhialuseid õõnestada.

See maja oli paljudele parematele töörahva poegadele teada, ja nad oleksid ennem oma elu andnud kui selle avalikuks teinud.

*

Enne revolutsiooni käis Juhan selles majas üsna tihti. Kaaru poisid olid Juhani lapsepõlve-sõbrad. Juba siis, kui Juhan Musta-Jaani karjapoisiks oli, võis neid tihti seltsis näha. Pärast töötasid nad üheskoos «Dvigatelis», käisid Juhani korteris õhtuti videvikku pidamas. Hiljem võitlesid nad koos Punaarmee — Eestist taganemise päevadest kuni Juhani vangilangemiseni.

Kaaru vanemad tundsid Juhanit kui viisakat noormeest ja sellepärast oli ta siin majas alati nagu oma inimene. Iga kord, kui juttu tuli poegadest, põimiti see ühte ka Juhaniga. Kaaru vanad teadsid, et nende pojad võitlevad koos Juhaniga Punaarmees, teadsid ka seda, et nad seltsis Uraali rindel sõdivad, ja arvasid, et Juhangi nüüd piiri taga on.

Seepärast imestasidki nad väga, kui ühel märtsihommikul kirja said, millel seisis Juhani allkiri.

«Olen Pääskülas vangilaagris. Üle kahe kuu peetakse mind siin kinni ja ei tea, millal lahti lastakse. Seni ei olnud võimalik kirjutada — selleks ei antud luba. Võibolla olete kuulnud, missuguses seisukorras me siin oleme. Ma ei tihka sellest praegu kirjutada. Mul on üks palve: kui teil võimalik on, siis saatke mulle midagi söögipoolist, ainult viimane häda sunnib mind teie poole pöörama, seisukord on väljakannatamatu. Kui kord lahti saan, siis räägin, mis juhtus.

Seni olge terved. Teie tuttav —

Juhan K.»

Kõik tööliselised teadsid, missuguseks piinakohaks Pääsküla vangilaager oli. Kohutavaid jutte räägiti sellest keskaegsele inkviitsioonile sarnanevast paigast. Kui keegi sinna sattus, peeti teda surmale määratuks. Harva pääses inimene sealt eluga. Kõige tooremad, jõhkramad ja verehimulisemad sadistid olid kogu «päkapikuriigist» «sõjavangide» valvamiseks kokku otsitud ja siin, linnast eemal, lõid nad oma põrgulikku vampiiritantsu.

Terve päeva arutati Kaaru perekonnas seda, kuidas Juhanile saata, mida ta palus. Perekonnal oli endal väga raske, isa töötas paar-kolm päeva nädalas ja sellest näljapalgast sai vaevalt kodust peret ülal pidada. Mõnikord oli tarvis ka põrandaaluseid seltsimehi toita, kes vahel mitu päeva ilma söömata kusagil peidu-urkas pidid istuma. Sellepärast oli palju tegemist, enne kui Juhanile toidupoolist saadi kokku muretseda ja kätte toimetada.

Veel paar korda saadeti Juhanile toidupoolist, siis ilmus ta ühel õhtupoolikul ise Kaarule.

*

Juhanil tuli paar minutit oodata, enne kui teda väravast sisse lasti. Selles majas oli niisugune pruuk, et iga võõras pidi enne värava taga ootama, kui õuele pääses. Pärast väravakella kõlistamist tunnistati lahtise õhukna kaudu tulijat, ja kui see tundmata oli, lasti tal vahel mitu minutit oodata, enne kui värav avati. Oli ju tarvis, et siin-asujad tarbe korral maja tagaaknast välja jõuaksid minna ja kivimurru küngaste taha kaduda, sest kunagi ei võinud teada, missuguste mõtetega tuldi. Oma inimesed aga tulid aia tagant õuele ja koputasid toa akna pihta, mille peale neid siis ka kohe tuppa lasti.

«Sind ei tunne äragi, oled kui surma vari,» lausus Kaaru-ema, kui Juhan juba kõiki oli tervitanud.

«See on hea, et ma ainult surma vari olen, teised nõrgemad ei pääsenudki sealt surmakambrist.» Juhani hääl oli väsinud. «Selle kolme kuuga sai sääraseid aegu üle elada, mis surmani meelest ei lähe. Iga sealttulija muutub selle piinariigi verivaenlaseks.»

Juhan oleks tahtnud tugevamini ütelda, kuid ta ei teadnud, missugune maailmavaade kuulajatel on. Vahepeal võis ju paljugi muutunud olla. Kuid keegi ei äratanud kahtlust ja Juhan mõistis, et siin ikka veel samad, kodanlusele vaenulikud inimesed elavad.

«Sa, Juhan, nagu kahtled kõnelda? Siin on kõik omad. Need kaks võõrast on nagu sinagi sellest mülkast pääsenud. Ma arvan, et sa varsti nendega rohkem tuttavaks saad, — meil on siin töötegijatest puudus ja kui sa

soovid, siis võid varsti peale hakata,» sõnas vana Kaaru-isa.

«Ei tea, palju see mul praegu võimalik on, sest pole isikutunnistust, ei passi ega paberit. Ma olen kohustatud iga kuu ennast politseis näitama, ja küll nad vist nuusivad iga mu sammu järele. Ühesõnaga — olen passita hulgas,» ütles Juhan pilkava naeratusega huultel.

Ta seisukord oli küll haletsemisväärne. Kindlat elukohta ta kusagilt ei võinud saada — sissekirjutamiseks polnud passi. Tööd leida oli ka võimatu, ära minna — samuti, sest iga kuu pidi ta ilmuma politsei jaoskonda.

Juhan ise selle üle palju ei muretsenud — ta teadis, mis teha, ja see teadmine, et ta nüüd ikkagi enam-vähem «vaba» on, andis talle lootust, et varsti tegutsema võib hakata.

Ainult see tegi veel muret, et ta ei teadnud, kuidas põrandaaluste tegelastega sidet luua. Ta ei teadnud ju veel, et ta otse põrandaaluste kokkusaamise kohta oligi sattunud.

Jutuajamine kestis hilise õhtuni. Juhan rääkis oma elamustest, alates sellest päevast, kui ta seltsis Kaaru poja Valteriga oli Risti jaama sõitnud, ja lõpetas vangilangemisega Narvas.

Tal tuli paljudele küsimustele vastata, sest Kaarul taheti täpisealt teada, mis nende kolme pojaga oli juhtunud.

Juhan jäi ööseks Kaarude juurde. Pööningul, kus tihti partei kullerid puhkeaset leidsid, võis Juhan muretult öömööda saata.

Järgmisel päeval läks Juhan ema juurde. Ta arvas, et võib lähemad päevad siin elada, kuni endale kuidagi passi muretseb.

Passisaamise lootus aga jäi tagajärjetuks ning surmani ei näinud Juhan enam ühtegi paberilipakat, mis tema isikut oleks tõendanud. Nuhkide valitsus teadis, kuidas kõiki kardetavaid oma silma all pidada.

KONSPIRATIIVKORTERIS.

Juhan tegi tutvust mõne üksiku põrandaalusega. Kaaru juures peeti tihti koosolekuid. Keskkomitee mehed peatusid siin nüüd sageli. Juhanile õpetati, kuidas nuhke kannult kaotada.

Ta teadis kõiki läbikäidavaid hoove, need olid iseäranis kasulikud siis, kui tarvis oli jälgi kaotada. Järsku keeratakse kusagilt värvavast sisse ja kui õuest läbi aeda jõutud, antakse jalgadele valu, ning enne kui nuhk arugi saab, oled juba teisel uulitsal.

Kaaru maja igapäevased «omad» olid laulusõber Riks, Metsa Mart ja Katuse Ants, tihti võis siin näha ka Viktorit.

Riks tegi teistele alati oma lauluga peavalu. Kui ta pisutki mahti sai, laskis ta oma kõritorust niisuguse «aaria» lahti, et pool Sikupilli kajas. Ta oli alati valmis laulma. Seltsimehed noomisid teda tihti, kuid see palju ei mõjunud. Kaaru-ema aga ruttas alati kiiresti aknaid sulgema, et väljas laulu kuulda poleks.

Niipea aga, kui Viktor ilmus, muutusid mehed tõsi-seks.

Juhan mäletas seltsimeest, keda nad Viktoriks hüüdsid, juba sellest ajast, kui ta ööl, mil paruneid vangistati, Juhkentalis kõnet pidas. Juba siis tundis Juhan, et selle mehe iga sõna on seaduseks. Ja nüüd, kui Viktor ilmus, ei pööranud Juhan temalt silmi, kuigi pidi lausa pingutama, et videvikus terava musta habemega nägu näha. Paljud siinolijad võlgnesid tänu Viktorile, kes neid alati õpetas, kuidas konspiratiivselt elada, ning paljud pääsesid just selle tõttu ka nuhkide küüsisist.

Nende meeste kohta, kes siin käies oma elu kaalule panid, võib ütelda, et kõik nende mõtted, kogu nende töö oli sellele pühendatud, et rutem päästa töötajaid rusuvast kurnajate valitsusest. Ööd läbi magamata, tihti näljas, vihma käes, peidus inimeste eest, kaugel naistest ja lastest, tegid nad oma tööd.

Juhan käis öösiti Kaaru noorema, tiisikusehaige pojaga linnas lendlehti levitamas. Kaasas oli neil liimi-

pott ja pakk lendlehti. Hommikul oli võmmidel tegemist, et seintelt maha rebida seda, mis Juhan öösel sinna oli kleepinud.

Samuti aitas ta Kaaru õuel olevas sepikojas paksu trükivärvi keeta, kus «värvipets» Peeter päevad läbi pajas musta vedelikku segas.

Vana Kaaru ise meisterdas siin trükimasinaid teha, mis valmistamisel kusagile ära viidi, ja varsti pärast seda ilmusid ka uued lendlehed.

Endakaitseks oli igal mehel «tukk» taskus. Ehk seda küll harva tarvitati, oli nii ikkagi nagu julgem.

Päeval ei olnud «põrandaaluseid» uulitsal näha, aga öösiti kadusid nad peaaegu kõik üle linna laiali ja ilmusid alles hommikul tagasi.

Põrandaaluses töös on üheks raskemaks küsimuseks relvade ja muu vajaliku materjali transporteerimine. Peab kogu osavuse kokku võtma, et mitte sisse kukkuda. Ja sellepärast peetigi ühel päeval Kaaru juures nõu, kuidas meeste varustuseks relvi muretseda ja kohale tuua. Juba enne sakslaste sissetungimist oli osa relvi kusagile peitu pandud ja nüüd oli vaja neid Kalamaja ligidalt kellegi seltsimehe juurest Sikupilli tuua. Kaks-teist nagaani on suur pakk ja hõlma alla on seda võimatu peita. Öösel ka tuua ei saa, sest igasugune põrandaaluse materjali öösine transporteerimine on sada korda kardetavam kui päeval. Peeti aru, kuidas nagaane ikkagi Kaaru juurde toimetada.

Kõik olid ühel arvamisel, et siinolijatel on võimatu nende järele minna, sest nuhid võivad kergesti mõne mehe ära tunda ja koos nagaanidega kinni võtta. Seda ei tohi lasta sündida.

Kuna Juhan oli juba varemgi raskeid ülesandeid täitnud, siis pakkus ta ennast selle ülesande teostajaks.

Kaaru-ema astus vahele.

«Ei Juhanit küll ei või lasta. Tema on politsei valve all ja kui ta pakiga uulitsale ilmub, võib see kahtlust äratada.»

See paistis tõenäoline olevat.

Olukorra aga päästis Kaaru-ema ise. Temal oli tihti hea nõu käepärast. Juba sellest ajast, kui ta punaste pealetungi ajal läbi lumetuisu kõmpis, et tarvilikke tea-

teid tuua, kui ta Keila ümbruses küladēs samal talvel lendlehti käis levitamas, kui ta ajal, mil raudteesõit erasisikutele keelatud oli, Ambla ümbruses taludes leiba käis «ostmas» ning iga talu kotta või sahvriseina vahele lendlehti jättis, juba sellest ajast tundsid põrandaalused Kaaru eide osavust ja head nõu. Siis, kui enam keegi ei võinud midagi teha, oli tema ikka valmis seda tegema.

Seekord aga ei läinud ta ise revolvreid tooma, vaid leidis hoopis uue plaani, kuidas neid kohale toimetada. Kaaru-ema plaan arutati üheskoos läbi.

*

Perenaised tulid turult. Igaüks neist kandis käe otsas korvi või kotti turult ostetud toidukraamiga. Mida ligemale Sikupillile, seda väiksemaks sulas nende perenaiste ja teenija-tüdrukute arv. «Soldatiaia» äärt mööda sammusid ainult kaks inimest üles Sikupilli poole. Üks vanapoolne naisterahvas ja teine, viletsasti rietatud noorevõitu mees.

Seni olid nad üksteisest eemal sammunud, kuid siin, kus neid keegi ei näinud, hakkasid nad omavahel juttu ajama.

«Noh, Juhan, kahest võmmist oleme õnnelikult mööda pääsenud, jääb veel üks. Aga see on kõige kardetavam. See, saatan, tunneb kõiki!» ütles naisterahvas.

«Pole viga, on kaks läbi, saame ka kolmandast mööda. Mul on kahju Liispetist, vaata, kuidas ta hädavaevalt oma koormaga edasi liigub,» vastas Juhan tagasi vaadates, kust praegu väikese tüdruku kogu nähtavale ilmus. Käes kandis ta mererohust punutud käekorvi, nagu seda ikka kandsid teenija-tüdrukud, kui nad turult kraami tõid.

Pikk tee ühest linna äärest teise ja raske kandam olid tütarlapse täiesti ära väsitanud.

«Ei ole viga, ta on varem raskemaidki kotte tassinud, saab sellega ka hakkama,» vastas Kaaru-ema. Tema see vanem naisterahvas oligi.

«Räbal on tal siit minna. All-linnas oli sääraseid kottitassijaid palju ja võmmid ei pannud teda tähelegi,» ütles Juhan ja lisas, «Kaaru-ema, see plaan oli sul küll

kavalasti mõeldud. Mulle tükkis vägisi naer peale, kui sa mind selle võmmi nina all sõimasid, seni kui Liispet mööda jõudis. Sa tegid seda nii tõepäraselt, et võmm meid ammuli suuga vahtima jäi.»

Nad jõudsid juba Suti nurgale kui Liispet alles mäest üles hakkas ronima.

«Asi läheb hästi — vaata, võmmi pole kuskil näha, kolab vist Katusepapi uulitsal,» ütles Kaaru-ema kergendatult. Siit jäi veel minutit kümme minna ja siis võis juba vabalt hingata.

Võmmi nähes pidid nad Liispetile märku andma, et see hobuseteele pööraks ja Kivimurru kaudu koju läheks. Nüüd ei olnud seda tarvis, sest tee oli vaba ja Kaaru-ema ning Juhan sammusid Kivimurru uulitsat mööda kodu poole.

Nad olid juba poole teed Kivimurru uulitsast ära käinud, kui nad tagasi vaadates nägid pilti, mis pani vere tarduma. Mõlemad peatusid masinlikult. Liispeti ja nende vahele oli vahepeal võmm siginenud, ta astus pikkamööda otse tüdrukule vastu.

Liispet vedas väsimusest vaevalt jalgu järele. Kaaru-ema ja Juhan vaatasid pikisilmi, mis nüüd juhtub. Nad olid kindlad, et võmm tüdruku kinni peab. Võmm oli tuntud «haak», kel iga asjaga tegemist oli, kes igalt möödaminejalt päris, mida see tassib, miks ta sedasi või teisiti käib. Jõudnud Liispeti juurde, võmm peatus. Võis aru saada, et ta tüdrukult midagi küsis. Mõlemad, Kaaru-ema ja Juhan, pöörasid sammud tagasi Liispetile vastu. Praegu ei teadnud nad, miks oli tarvis tagasi minna, nad tegid seda loomusunnil.

Kogu kartus osutus asjatuks. Liispet sammus võmmist mööda, kes mõne sekundi tüdrukule järele vaatas, siis aga Suti nurga taha kadus.

Näost valge kui lubi, sammus Liispet nüüd kiiremini. Kuigi alles laps, oli ta siiski küllalt teadlik selles, et see, mis ta praegu teeb, on tarvilik ja peab saladusse jääma.

Varsti jõudsid nad koju. Ülesanne oli täidetud.

Kui Liispet hirmust toibus, seletas ta, mis võmm küsinud.

«Ta küsis mu käest, et mida rasket sa, laps, nii kannad? Ma olin nii hirmu täis, et keelgi ei liikunud, tund-

sin, et jalad ise pooljooksu läksid. Ma ei vastanud talle sõnagi.»

Liispetti hakati nüüd «vahvaks tüdrukuks» nimetama ja see meeldis talle, pealegi tundus talle, nagu loetaks teda juba täiskasvanute hulka.

Põrandaalune töö laienes iga päevaga ja muutus ühes sellega ka ohtlikumaks. Mida rohkem inimesi tegevusse astub, seda suurem on «sissekukkumise» võimalus.

Kaaru juures viibis peaaegu alati mõni põrandaalune. Vahel magas pööningul kuus-seitse meest korraga ja neil öödel ei saanud Kaaru-ema silmagi kinni. Ta ootas Juhani märguvilet, kes pidi teatama, kui midagi kahtlast märkab. Nad olid ilma teiste teadmata niisuguse vahikorra sisse seadnud ja täitsid seda hoolega.

Juhan käis vahetevahel päeviti tööl. Vabrikutesse, oma endisele ametile — plekissepatööl ei võtnud teda ükski peremees, seepärast kasutas ta annet, mis tal juba lapsepõlves ilmnis: ta tegi maalritööd.

Maalritöö muutus tema käes kunstiks. Ehk ta seda küll kusagil polnud õppinud, võis ta siiski nii mõnelegi meistrile «silmad ette anda».

Vabadel päevadel maalis ta linasele riidele roose ja lilli. Nii mõnigi «maal» leidis ostja.

Iseäranis armastas ta Venemaa revolutsiooni juhtide pilte maalida, kopeerides neid postkaartidelt. See töö aga oli salajane ja neid teoseid anti ainult kindlatele inimestele.

Üks iseäralik sündmus tõi äkki muudatuse Kaarude konspiratiivkorterisse, sundides siin tegevust peaaegu lõpetama.

XV

ÄRAANDMINE.

Kevadine päike oli lume juba ära sulatanud. Kivimurru augud ja künkad kujutasid nüüd miniatuurset mäeahelikku, mille orgudes sügavad järved lainetavad.

Sikupilli tänavad muutusid läbipääsematuiks, ainult alalised elanikud oskasid selles porimeres liikuda. . .

Ka teised linna-agulid ei olnud meeldivamad, kevadel ja sügisel tekkis ka nende tänavatel läbipääsematu pori.

Päike soojendas ja see tegi inimesedki rõõmsamaks, südameisse oleks koos kevadise soojusega tunginud nagu mingisugune uus lootus paremale ja kaunimale elule.

Metsades võis veel kohati lund näha, kuid seal, kuhu päikesekiired ulatusid, hakkasid juba rohelised rohututid endid maa seest välja poetama.

Tallinna inimesed ruttasid puhkepäeviti Rahumäele. Mõnel oli tarvis oma perekonnaliikme kalmuküngas korda seada, teised tulid siia vaatama, kui kiirelt surnuaed aasta jooksul on kasvanud. Kõik rääkisid, et nii palju surnuid ei ole Rahumägi veel kunagi vastu võtnud kui sel talvel.

Teadmata hulk tapetuid jäeti üldse surnuaeda matmata, sest timukate valitsus tahtis ohvrite umbkaudsetki arvu varjata.

Rahumäe teeäärne mets teaks palju rääkida pimeduskatte all korda saadetud mörtsukatöödest. Iga mänd võiks siin kõnelda, kuidas talve jooksul tema okstel inimesed rippusid, silmus kaelas.

Timukad tegid oma inkvisitsioonitööd ettevaatlikult, sest nüüdki veel, kus võit näis kindlana, värisesid nad seletamatus hirmus, teadmata, mida toob võitluse järgmine päev. Kõik mörtsukatöö jäljed kaotati ära, kuid . . .

Lumi sulas ja nüüd tulid jõhkra kaagitöö jäljed päevalgele.

Rahumäe metsaalune, kus jalutajad harilikult enne mäest ülesminekut jalgu puhkasid, muutus nüüd kohutavaks paigaks.

Varem võis siin mändide all alati rohelises-käijaid näha, kuid nüüd katsusid kõik sellest õudusepaigast kiiremini mööda rutata. Ainult üksikud julgemad ja need, kelle omaksed talvel nuhkide poolt kinni olid võetud ning jäljetult kaduma läinud, käisid männimetsa alt kadunute jälgi otsimas.

Timukad olid oma ohvid matnud siiasamasse teeäärse metsa alla, kuid paksu lume ja külmetanud maa-

kamara tõttu olid nad peaaegu maapinnale jäänud. Kevadel, pärast lume sulamist, võis siin-seal maa seest välja kerkinud inimese käsi-jalgu näha ja kohati vahtisid piinatud näod lahtiste tardunud silmadega möödaminejaile vastu.

Veretöö tõelised tunnistajad tulid nähtavale. Timukate talvine töövili...

*

Kaaru maja oli endiselt parteitegelaste kokkusaamise kohaks. Nüüd, kus eesti kodanlus koos soome ja eesti valgekaartlastega ning ameerika-inglise interventidega olid ette võtnud kontrrevolutsioonilise sõjakäigu punase Piiteri peale, tuli kommunistlikul parteil valitsuse kodanlik-natsionalistlike mahhinatsioonide paljastamiseks veelgi rohkem jõudu pingutada.

Tarvis oli kontrrevolutsiooni plaan — kägistada vaba Nõukogude Venemaa — nurja ajada. Sellepärast trükitigi ööd kui päevad lendlehti, «Kommunisti» ja tehti kihutustööd tööliste hulgas.

Viktor viibis nüüd sagedasti Kaarude juures; Mart, Riks ja teised magasid ainult paar tundi ööpäeva kestel. Silmanähtavalt muutusid nad kõhnemaks, näod kasvasid habemesse.

Juhanit kasutati tihti mitmesuguste ülesannete teostamiseks. Ta oli varustanud enda sõjariistadega. Kuid «Mauserit» ja käsigranaati, mis ta kusagilt leidnud, kandis ta ainult siis kaasas, kui ta mõne elukardetava ülesande sai. Harilikult seisid ta relvad aga hoolega kinnipakitult Kaaru maja taga mäeveerul suure paekivi all augus. Sõjariistadega tundis ta ennast julgemana.

Kaaru majas oli vagune. Mehed olid juba varavalgel lahkunud ja koju jäi ainult Kaaru-ema kahe lapsega. Vana Kaaru ise oli tööle läinud.

Värava kell kõlises. Liispet jooksis uulitsapoolsesse tuppa ja avas akna. Värava juures seisis noor mees, kes kohe akna alla astus.

«Ma tahaksin Kaaru-emaga kokku saada. Mul on midagi tähtsat talle teatada,» ütles noormees.

Kaaru-ema oli pliidi juures küsimist kuulnud ja tuli otse akna juurde.

«Mis noormees siis soovib? Mina olengi Kaaru-ema.»

«Ma paluksin mind sisse lasta. Tulin partei käsul Venemaalt ja mul on kibedasti tarvis kellegi parteitegelasega kokku saada.»

«Ma ei tunne ühtegi parteitegelast ja sellepärast ei saa ma teile kokkusaamist võimaldada,» vastas Kaaru-ema.

Kohe tundus noormees talle kahtlasena. Vahel inimene nagu aimab hädahoitu. Ja seekord paistis Kaaru-emale, et siin pole tegemist harilikku kulleriga.

Noormees lõi silmad tihti maha, nagu kardaks ta Kaaru-emale otsa vaadata, piiludes samal ajal altkulmu uudishimulikult ringi. Kõik see kinnitas Kaaru-emale veel enam, et tarvis on ettevaatlik olla. Pealegi polnud veel ükski kuller nii silmatorkavalt lohakas riietuses siia ilmunud.

«Mu nimi on Melsas ja ma olen teie poegadega tuttav. Selle kinnituseks, et ma tõesti see olen, kelleks ma ennast nimetan, võite tähele panna, et müts, mis ma peas kannan, kuulus teie pojale.» Ta võttis mütsi ja ulatas Kaaru-ema kätte.

Kaaru-emale oli Melsase peakate kohe tuttav tundunud ja sellele veel kord pilku heites nägi ta, et müts tõesti oli tema vanema poja oma, sama müts, millega poeg viimati kodust lahkus.

«Mütsi andis mulle teie poeg mu venna palvel, kes praegu Pihkvas ametis on ja kelle abil ma siia pääsesin. Teie poeg teenis minu vennaga seltsis Punaväes ja tunneb ka mind hästi.» Nii seletas noormees mütsi omandamise lugu.

Liispet, kes seda juttu pealt kuulas, esitas Melsasele küsimuse:

«Miks te riided nii lohakad on? Näib, nagu oleksite kellegagi kakelnud?»

Melsas vastas, et ta sattunud Pihkva juures üle piiri tulles valgete küüsi, kes teda peksnud ja pärast lahti lasknud, arvates, et tegemist on lihtsalt spekulandiga.

Kaaru-ema mõtetest kadus viimane usaldusetera, mis poja müts temasse oli sisendanud.

«Jah, kahju küll, aga siin ei või ma midagi parata. Meie ei tunne ühtegi enamlast ja nendega teid tutvustada, nagu ma ütlesin, ei ole mul võimalik.»

«Võib-olla ehk lubate mul teie juurde ööseks jääda, mul ei ole praegu kusagil öömaja ja kardan uuesti salapolitsei kätte sattuda,» kõneles Melsas paluva häälega.

«Ma ei taha oma majasse kedagi lasta, kes punastega ühenduses seisab. Kuid üheks ööks ehk kuidagi saaks... Nüüd on veel vara, tulge õhtul tagasi, siis näeme.» Kaaru-ema andis sellega mõista, et jutt on lõppenud.

Melsas sammus pikkamööda linna poole.

Kaaru-ema peas keerlesid mitmesugused mõtted. Selle noormehe ilmumine akna taha oli tekitanud temas kahtluse ja nüüd ei saanud ta sellest enam lahti. Mida lähemale õhtu jõudis, seda enam hakkas ta süda valutama — ta ootas nagu halba.

Õhtul aga valutas süda nii, et Kaaru-ema pidi kellelegi oma kahtlustest rääkima. Ja kui Juhan õhtu eeli sisse astus, seletas Kaaru-ema kohe päevase juhtumi ära.

«Ma olen kuulnud ühest Melsasest ja tal oli ka vend,» lausus Juhan, kui Kaaru-ema jutu lõpetas. «Ka Arnold rääkis mulle kord neist mõlemast. Ma arvan, et sa, Kaaru-ema, liiasti kahtled. Võib ju võimaldada talle kohtamise kas Mardi või Antsuga, eks näe, mis need ütlevad.»

Õhtul aga Melsast ei ilmunud.

Teisel päeval tuli ta pärast lõunat ja seletas oma äraolemist sellega, et ta turul oma tädi kohanud, kes siis teda enda poole ööseks jätnud. Tädi kauplevat turul juurviljaga.

Sel päeval ta enam ära ei läinud. Õhtul jutustas Melsas, mis punaste pool tehakse, ja avaldas arvamist, et varsti ka siin nõukogude võim maksma pannakse.

Kõik need jutud aga ei suutnud Kaaru omade kahtlusi peletada.

Melsas pandi lakka magama. Kaaru-ema oli mures. Ta ei olnud juba teist päeva ühtegi põrandaalust näi-

nud ja kartis, et keegi võib öösel siia tulla ning otse lakka ronida.

Oligi vist poole öö aegu, kui poiste-toa aknaruudule tasa koputati. Kähku tõmbas Kaaru-ema suurräti ümber ja läks vaatama.

Akent avades nägi ta Katuse Antsu õuel seisvat. Kaaru-ema kutsus ta ligi ja seletas lühidalt, mis selle kahe päeva jooksul sündinud. Ta teatas oma kahtlustest Antsule.

«Kui ta siit ära ei lähe, tuleme homme Mardiga siia ja kuulame ta üle. Eks näe, mis ta räägib — siis võib otsustada. Nüüd aga lähen ja teatan asjast teistele. Seni aga ei saada me siia kedagi,» ütles Ants ja kadus kivimurru küngaste vahele.

Nüüd võis Kaaru-ema rahulikult magama jääda.

Päike oli juba kõrgel, kui Melsas lakast alla tuli. Ta tahtis kohe ära minna, aga Kaaru-ema pidas teda sellega kinni, et kohvi jooma kutsus.

Melsast oli vaja seni siin kinni pidada, kuni Ants ja Mart tulevad, muidu võis ta hiljem juba «sabaga» koos tulla.

Kaaru-ema oli maja nurga taga kasvava sirelipõõsa oksale vanamehe alussärgi kuivama pannud. See oli märgiks, et Melsas veel siin on — nii olid nad Antsuga öösel kokku rääkinud.

Varsti nad tulidki.

Melsasele tutvustati neid kui endisi ametiühingu tege-lasi ja Melsas seletas neile jälle oma siiailmumise põhjust.

Jutt ei kestnud kaua. Ants ja Mart läksid varsti ära. Õue peal teatas Ants, et ka temale näib mees kahtlane olevat, sellepärast tuleb kooskäimine siin ajutiselt lõpetada.

Veel paar korda nähti Melsast, siis kadus ta silma-piirilt.

Ka Juhan muutus palju ettevaatlikumaks, Kaarude juures ta enam ööd ei maganud. Öömajaks kasutas ta paemurru aukudes tööliste poolt endile vihmavarjuks ehitatud kiviputkasid.

Suve algusega läks Juhant elu kergemaks — maalri-tööd jätkus vahel mitmeks päevaks.

Võõrasema käest kuulis ta, et isa tõesti kusagil Kuusalu juures karjaseks olevat. Vend Voldemar oli sures tõtt rääkinud, aga mitte soninud, nagu Juhan seni oli arvanud.

Melsasest polnud enam midagi kuulda...

*

Kaaru majas jäi parteitöö soiku, kuid maja elanikud olid siiski põrandaalustega ühenduses. Endiselt täitsid Kaarud nende peale pandud kohustusi. Kaaru-emale anti uus ülesanne: tema hooleks jäeti uute konspiratiivkorterite otsimine. Kaaru-ema kui vana Tallinna elanik oli Sikupillis elanud juba paarkümmend aastat, sellepärast tundis ta ümbruskonna elanikke hästi. Oma ülesande täitis ta ka siin. Veel mitu aastat hiljem tarvitasid põranda-all olevad töölised neid kortereid, mis Kaaru-ema oli muretsenud. Iseäranis kaua, üle kolme aasta, pidas vastu üks konspiratiivkorter Petaanias. Siin asus ka trükikoda, kus trükiti kodanlust paljastavaid lendlehti, mida tööliste hulgas levitati.

Kaaru perekond pidi aga varsti sellest tööst loobuma. Nuuskurite nina oli nendeni jõudnud, nüüd alles tuli ilmsiks see, mida Kaaru-ema Melsase tulekuga kartma hakkas: neid oli ära antud.

Kaaru konspiratiivkorter avastati. Öösel vastu 1. oktoobrit 1919. aastal vangistati Kaaru-isa ja -ema, koju jäeti ainult Liispet, kelle hoole alla jäi suremas olev tiisikusehaige poeg.

Keskööl kuulis Kaaru-ema kahtlast müra õues ja uulitsal. Toa uks löödi maha ja kümmekond sõdurit koos nuhkide peamehe Palmiga eesotsas tungisid sisse. Maja piirati relvastatud sõdurite salgaga ümber. Kaarudel kästi riietuda ja näidata, kus Mart, Ants ja Viktor endid peidavad.

«Siin ei ole kedagi peidus ja niisuguseid isikuid ma ei tunne,» vastas Kaaru vana.

«Kuidas ei tunne? Nad on siin peidus ja ma nõuan, et nende peidukohta näitate,» nõudis peanuhk Palm karmilt.

Ta sai uuesti eitava vastuse.

Vanal Kaarul oli trükimasin aias sõnnikukuhjas peidus ja emal salakiri triikmasina resti vahel süte all, kust nuhid ei osanud seda leida.

Emal käis küll mitu korda hirmujudin üle keha, kui läbiotsimise ajal mõni nuhk triikmasinale lähenes, aga väliselt jäi ta ikkagi rahulikuks.

Palm aga ajas ühtsoodu peale: kus on see ja kus on teine.

Vastused olid eitavad.

«No küll me teid rääkima paneme,» ähvardas Palm, kui mõlemad — isa ja ema sõdurite vahel Katusepapi tänavat mööda edasi sammusid, et Vene uulitsale nuhkide peakorterisse jõuda.

Kaks kuud istus Kaaru-ema kaagivalitsuse hirmumülkas, kaks kuud piinati seal vanainimest, et ta seltsimehi ära annaks, kuid nuhkide vaev jäi tagajärjetuks. Vanainimene oskas suud pidada, kuigi talle mitu korda öeldi, et vanamees juba kõik üles on tunnistanud. Kaaru-ema seda ei uskunud, sest kui nad üksteist viimast korda nuhkide peastaabi väraval nägid, töötasid nad mitte midagi rääkida — ja sellepärast teadis Kaaru-ema, et tegemist on nuhkide võtetega.

Otseste süütõendite puudumisel said Kaarud lõpuks lahti.

*

Juhan Kuuskmann võttis endiselt osa põrandaalusest tegevusest, kuigi käis iga kuu ennast politseile näitamas.

Nii mõnigi kord olid nuhid ta kinni nabinud, kuid et vähematki süütõendit ei leitud, lasti ta kolme-neljapäevase istumise järel vabaks.

Juhan käis nüüd sadamas laadimistöodel. Vahel väris ka sadama ametimajasid ja aidauksi.

Ühe agarama tegelasena tõusis Juhan noorteliikumise etteotsa. Kui tööliste noorteühingud legaalselt tegutsesid, töötas Juhan samuti legaalselt, kui aga ühingud suleti, jätkas Juhan tööd põranda-all.

1922. aastal elas Eestimaa Kommunistlik Partei üle iseäranis raske sündmuse — oma juhi Viktor Kingis-

sepa kaotuse. Viktor Kingissepp tapeti nuhkide valitsuse ühetunnilise kaagikohtu otsuse põhjal. Alatu argpüks Linkhorst sai selle kõige vaprama ja anderikkama Eesti-maa tööliste juhi äraandjaks.

Jah, Eesti töörahvast tabas seekord väga raske hoop. Kuid põrandaalust tööd ei suutnud see siiski lamma-tada. Pärast Viktor Kingissepa, Eesti tööliklassi parema poja alatut tapmist revolutsioonilise võitluse vihaseima vaenlase — kodanluse käe läbi — koondus Eesti tööliklass veelgi kindlamalt kommunistliku partei lipu alla. Et see nii oli, näitas uus suur revolutsioonilaine, mis kuni sõjariistus ülestõusuni jõudis.

Juhan, kes juba kuus aastat põrandaalusest tööst osa võttis, oli nüüd suurte kogemustega revolutsionäär.

Poliitiline võitlus vabrikus, kodusõjapäevad, konspiraatiivne töö — see kokku oli suur kool, mille endine Musta-Jaani karjapoiss noorelt läbi tegi. Ja sellepärast anti üksi vastutavamatest ülesannetest 1. detsembril 1924. aastal Juhan Kuuskmannile.

Oma ülesande täitis Juhan eeskujulikult ...

XVI

SÕJARIISTUS ÜLESTÕUS.

Ligi kuus aastat koondas Eesti tööliklass oma jõudsid ning valmistus otsustavaks löögiks kodanluse vastu.

Eestimaa Kommunistlik Partei oli suutnud koguda suurema osa töötavaid hulki ühise väerinde lipu alla. Rahulolematuse kodanluse valitsuse vastu tõusis alata. Ka sotsid, tüürides avalikult fašismi poole, ei suutnud oma demagoogiaga töötava rahva ridu lõhestada. Vastupidi — sotside sihikindel töörahva äraandmine tõrjus nende juurest ühise väerinde lipu alla ka need üksikud töölised, kes seni klassiteadvuse puudumisel nende poole olid hoidnud.

Kommunistliku partei ülesanne on juhtida ja organiseerida kurnatava klassi võitlust kurnajate klassi vastu, seista selle võitluse eesotsas.

1924. aasta teisel poolel majanduslik-poliitiline kriis

süvenes ja muutus üha teravamaks. Töölisi heideti tööpuudusel uulitsale, väiksemate ametnike palkasid vähendati, maksukoorma raskuse ja kulakliku orjastamise all halvenes väikepõllupidajate seisukord päevast päeva. Rahvahulkade meeleavaldused nõudsid pealetungi alustamist kodanlusele. Kommunistliku partei mõju hulka-dele suurenes iga tunniga, oli tarvis kiiresti tegutseda, et silmapilku mitte kaduma minna lasta.

Proletariaadi avangard — kommunistlik partei — seadis ennast lahinguvalmis. Vabrikutes, tehastes, ametiasutustes ja sõjaväeosades asutati lööksalkasid, grupeeriti lahingrühmi. Uskumata raskustega muretseti sõjariistu ja arstimeid sanitaar-salkadele.

See kõik sündis äärmise konspiratiivsuse katte all, ja kui esimene hoop anti, oli see kodanlusele suureks ootamatuseks.

1. detsembril 1924. aastal kell pool 6 hommikul tormasid esimesed proletariaadi võitlusrühmad oma klassivaenlase elusoonte kallale.

Vaprad Eesti tööliste pojad tõttasid täitma raskeimat ülesannet: hävitada kodanluse sõjaline elavjõud ja valutada klassivaenlaste võimuaparaadid ning võita kätte töörahva vabadus nõukogude korra näol.

*

Juhanil oli nüüd rohkesti tööd. Lähemate päevade sündmused tõotasid täita tema kauased ootused. Tema kui revolutsiooni soldat sai käsu, mida ta nüüd kogu oma jõu ja teadmisega täide hakkas viima. Juhan oli alati olnud reavõitleja ja jäi selleks nüüdki. Päevad ja ööd jooksis ta linna agulites ja kogus relvi talle kätte juhatatud seltsimeeste käest.

Ka oma «mauseri» tõi ta Künka uulitsalt kivi alt välja ja seadis korda. Padrunitest jätkus esialgu, kuid ta muretses neid veelgi juurde.

Viimasel novembrikuu päeval kohtas teda sadamas Kaaru-ema (nad mõlemad olid siin laadimistöodel) ja peatas teda silmapilguks.

«Eks sa tule vahel ka meie poole, pole sind ammu näinud.»

«Tead ju ise, et meil tulised päevad käes on,» vastas Juhan tõsiselt ja läks kiiresti minema.

*

Öö kattis maad. Sügisene pori ei olnud veel külmetanud. Kuigi mõni päev lund sadas ja paistis, nagu oleks talv sügisest võitu saanud, polnud neil vähestel külma-
del niipalju jõudu, et lund alal hoida. Vihmasajud sulatasid lumekorra. Pori kestis detsembrini.

Üksikud tänavalaternad särasid pimeduses nagu jaaniussid. Sikupilli uulitsatel oli liikumist vähe, ümb-
rus oli vaikne. Kivimurru uulits uppus porisse ja selle-
pärast tuli inimestesalgal, kes siitkaudu linna poole rut-
tas, iga sammu valida, et mitte põlvini porisse vajuda.

Nad olid peaaegu lahtise taeva all istudes öö mööda
saatnud ning kehast läbi-imbuv niiske külm kiskus nad
küüru.

Kohtamine teise salgaga oli määratud Balti jaama
juurde. Signaali peale pidid nad kohe jaamahoone vallu-
tama.

Määratud kohal seisis teenäitaja, kes neid teise salga
juurde juhatas.

Teise salga juht võttis ka uued juurdetulijad oma juh-
timise alla.

Kell viis kõlas pauk. See tähendas, et täpselt poole
tunni pärast peavad need kohad vallutatud olema, mis
ülestõusu plaanis esimestena ette olid nähtud.

Salk, kuhu ka Juhan kuulus, seisis mõni minut pai-
gal, mõnisada sammu Balti jaamast eemal. Siis anti
meestele käsk ligineda käratult jaamahoonele ja asuda
määratud kohtadele.

«Kõik, kes vastu hakkavad, tuleb kohapeal maha
lasta, aga need, kes alla annavad, vangistada.»

Niisugune oli käsk.

Kõlasid mõned üksikud revolvripaugud, paar polit-
seinikku lamasid surnult maas ja jaam oligi ülestõus-
nute valduses.

Raudtee-depoo töölistele jagati välja siin peidus ole-
vad sõjariistad, ühtlasi seati välja vahipostid.

Peagi lehvis jaamahoone katusel punane lipp.

Nüüd võis juba igas linnaosas laskmist kuulda. Siin seal pragisesid kuulipildujad ja kuuldus käsigranaatide lõhkemisi. Kodanlus sattus ärevusse — kurnajate valituse kantsid ähvardasid kokku variseda.

Juba tund aega olid ülestõusnud töölised Balti jaama täielikeks peremeesteks. Juhani seisus jaama akna juures valvel. Ööpimedus hakkas kaduma ja juba võis läbi videviku eemal-liikuvaid kogusid näha.

Varsti silmasid nad politsei ratsasalka. Mehed hüppasid hobuste seljast ja lähenesid pikkamööda, püsse laskevalmis hoides, jaamahoone poole.

Üsna jaama ligi jõudes avasid nad tule, jaamast vastati samaga. Politsei, ehk küll igapidi paremini varustatud, ei suutnud siiski töölisi jaamast välja lüüa. Nad sunniti taganema.

Peatselt ilmus uus salk politseinikke ja nüüd algas jaamahoone piiramine päris sõjakunsti eeskirjade järgi.

«Poisid, ärge ilmaaegu laske, sihtige hästi, et kuulisid mitte raisata,» manitses juhataja komandot. Valged olid juba üsna ligidal.

«Tuld!» anti uus käsklus, ning jaamahoonest kõlasid revolvripaugud. Mõni pealetungijatest langes.

Juhani «mauseri» lask sulas kokku teiste võitlejate laskudega otse pealetungijate ninamehe pihta ja ta nägi, kuidas see kukkus.

Võitlus kestis paar tundi. Kui lööksalk nägi, et vaenlane ikka kõvemini peale tungib ja et enam võimalust pole oma positsioone kaitsta, otsustati taganeda.

Mehed jooksid vagunite alt läbi, ja jõudnud vaenlase silmapiirist välja, läks igaüks oma teed.

Valged kartsid kohe jaamahoonesse sisse tungida — nad arvasid, et tulistamise lõpetamine ülestõusnute poolel mõne ootamatusega ühenduses seisab, ning ootasid mõni aeg eemal. See andiski ülestõusnutele võimaluse tuleringist pääseda, enne kui valged seda märkasid.

*

Veel mitmel pool võis laskmist kuulda, kuid see oli juba nõrgem ja soikus varsti täiesti.

Tallinna tööliste 1. detsembri sõjariistus ülestõus ei õnnestunud.

Milles seisis viga? Mis puudus ülestõusu korralduses? Kas olid kõik ülestõusu eeltingimused läbi kaalutud? Kas oli Tallinna tööliklass seesuguse sõjariistus väljaastumise jaoks küps? Kas olid vastase jõud hooliga läbi kaalutud ja kas võimaldas sõjaväes tehtud kihutustöö kindlat võitu? — kõige nende küsimuste peale annab kord Eesti tööliste klassivõitluse ajalugu vastuse.

Töölised olid aga seekord kaotanud ja nüüd tuli Eestimaa Kommunistlikul Parteil jätkata tööliste organiseerimist uutele võitlustele. Detsembri õppetund tuli läbi arutada, kõik vead üles leida, et edaspidi neid mitte korrata ja seega ilmaaegsetest kaotustest hoiduda. Kuid hoolimata kõigist vigadest peab tunnistama, et see tööliste sõjariistus ülestõus oli Eesti tööliklassi revolutsioonilise võitluse ajaloos üks vapramatest ja ennastsalgavamatest ülestõusudest kurnajate vastu.

Tallinna töölised näitasid kodanlusele ja nende fašistlikele toapoistele, et Eestis on veel revolutsioonilisi jõude, et kodanluse vägivallavõim kord siiski jäädavalt hävitada.

*

Kodanlus asus hirmsale kättetasumisele. Selle valge terrori kirjeldamiseks oleks vaja teine raamat välja anda. Sajad perekonnad hävitati, armu ei antud naistele ega lastele, kõik, kes mingil määral seisis ühenduses ülestõusnutega, langesid timuka tapakirve all.

Ülestõusust osavõtjad, kes ellu jäid, pugesis peitu. Tallinna ümbruse metsades, heinaküünides, kivimurru aukudes — igal pool oli tööliste lööksalkade liikmeid peidus. Nüüd nopiti neid nuhkide kaasabil välja ja lasti kohapeal maha. Mitmel pool toimusid lahingud, enne kui need vaprad võitlejad alla andsid.

Kümme päeva viibis Juhan sadamas viljakottide vahel peidus. Ei ööl ega päeval tulnud ta siit välja. Nälja kustutuseks sõi Juhan kottidest rukkiteri.

Kuidagi ei suutnud ta uue kaotusega leppida. Juhan

oli oma elus palju võitused näinud, ka palju kaotusi üle elanud, aga seesugune rusuv tunne oli talle ometi uus. Need kümme päeva ei olnud ta õieti silmagi kinni saanud — ta mõtted keerlesid kogu aja selle kaotuse ümber. Kõige rohkem piinas teda teadmatus sellest, mis väljas sünnib. Ta oleks palju selle eest andnud, et mõne põrandaaluse seltsimehega kokku saada ja kuhugi kindlamasse kohta pääseda. Siit aga ära minna ta ei tahtnud, sest polnud kahtlustki, et kohe pärast kaotust algas kodanluse veelgi jõhkram terror. Juhan teadis, et ta kohe kinni nabitakse, kui ta siit pelgupaigast välja tuleb. Politsei pidas teda kui «passita hulgust» ja kahtlast isikut silmas. Pealegi ei olnud ta mõnda aega enam politseis ennast näitamas käinud.

Tihti tundis ta oma jõudu kaduvat — nälg ja üleelamised mõjusid nii, et seni tugev organism hakkas nõrgenema.

Kümme päeva vaevles Juhan teadmatuses . . .

*

Kaaru-ema läks sadamasse tööle. Sadama värava lähedal silmas ta nurga taga meesterahva kogu. See andis käega märku ja kutsus teda enda juurde. Kaaru-ema astus ligi.

«Juhan, sina?» küsis Kaaru-ema imestades. «Kõik rääkisid, et sa olevat surma saanud, su surnukehagi olevat politseireservi juurest leitud.»

«Olin Balti jaamas. Ma ei tea, kuidas lood on, kas võib peidu-urkast juba välja tulla? Kas on juba vagesem?» küsis Juhan.

«Pole veel vagesem ühtigi, iga päev veetakse vange peavahti mahalaskmisele. Midagi hirmsat, mis tehakse. Kõik tuttavad seltsimehed on juba enamasti maha lastud. Ma arvan, sa peaksid siit kuidagi kaugemale kaduma.»

«Püüan siin veel peidus olla. Kui vaiksemaks jääb, tulen välja. Äraminekust pole juttugi. Võitlus pole veel lõppenud,» vastas Juhan kindlalt.

«Ega nii ruttu pole küll midagi peale hakata.»

Kaaru-ema läks.

Hetke seisis Juhan paigal, siis kadus ta jälle oma peidukohta.

Järgmisel hommikul puges ta uuesti välja ja läks salaja Sadama väravast sisse. Samal hommikul asus ta kottisid tassima. Siin ta magas, siin oli ta peidus, siin sai ta seltsimeeste käest toidupoolist, siin kukkus ta ka nuhkide küüsi.

Ainult mõne päeva sai ta tööd teha — nuhid olid otsaga laadimistööliste kallale jõudnud.

Ühel hommikul ratsutas sadama värava ette suur ratsapolitsei salk. Kõik sadamasse minejad peeti väravas kinni. Paberid vaadati läbi ja nimekirja järgi, mis politseil kaasas oli, viidi «väljavalitud» kõrvale.

Kui väravas «töö» tehtud, mindi sadamasse sisse ja ja jätkati «valimist».

Juhan oli üks nimekirjas olijaist. Politseinike vahel viidi kõik «väljavalitud» — umbes sada meest — vanasse Patareisse trellide taha.

XVII

METSALISTE KÜÜSIS.

Tsaarivalitsuse ajal ehitatud türmid olid töölisi täis — seal, kus enne kaks inimest hallitasid, pidi nüüd ruumi jätkuma kümnele inimesele. Vähe sellest, «vabariigi» valitsus ehitas uusi konge juurde.

Vana Patarei, kus enne soldatid elasid — muudeti vangimajaks. Aknad trellitati, ukсед löödi raudplekiga üle, kuna merepoolsed aknad hoopis kinni müüriti. Nii tekkis siin terve rida pimedaid pogrised.

Need pimedad kongid olid kõige hirmsamad ruumid selles türmis. Seinad olid kaetud hallitusega, õhk sumbunud ja niiske, mistõttu kõiksugu niiskuseputukad siin vabalt ringi liikusid. Öösiti muutus kamber rottide võidujooksu tallermaaks. Siin tummaks ja tuimaks muudetud inimest need loomad ei kartnudki.

Valged kongid olid pisut paremad. Siin oli inimesi hunnikus koos, sellepärast ei saanud «suuremad loomad» — rotid ja hiired palju liikuda. See-eest oli

ülevõim aga «pisielukate» — täide, kirpude ja lutikate käes. Ööd ja päevad peeti neile «jahti», kuid miski ei aidanud — mida rohkem neid hävitati, seda enam neid sigines.

Öösel ei olnud kõigil korraga võimalik sirgelt maas magada — mõned pidid püsti seisma ja ootama, kui keegi ärkab, et siis selle asemele heita.

Päeval käisid kõiksugu «ametimehed» kongides, otsides võimalust pisemalgi põhjusel mõnda kartsa saata — pimedasse kongi vee ja leiva peale istuma. Meelega ärritati vange, et neid siis «vastuhakkamise» või «ülema teotamise» pärast nädalaks või paariks rottidele selt-siks paigutada.

Iga üleliigne sõna, iga väikseimgi üleastumine vangimaja «kommetest» lõppes kartsa saatmisega.

Vangidele määratud kehvast söögivarust, mis enamasti valmistati halvaksläinud produktidest, jätkus vangimaja teenijatelegi varastamiseks, nii et suurem osa vangidest põdes alatoitluse ja nälja tagajärjel tekkinud haigusi.

Nädalate viisi «uuriti» siin inimesi, enne kui neid mahalaskmisele viidi. Igaühel püüti ilmtingimata mingisugune süüdistus kaela määrida. Kõige väiksemastki süüdistusest jätkus surma mõistmiseks. Need aga, kellele süüdistust kuidagi «muretseda» ei saadud, viidi politseisse, kus neid nii kaua piinati, kuni neist mõni «tunnistas», et ta seda või teist teinud, — tunnistas selleks, et rutem piinadest pääseda. Kuid enamus jäi kindlaks ja ütles klassivaenlasele julgelt tõtt näkku kuni lõpuni.

Vangimaja hoovi sõitis auto. Järjekordne ohver asetati masinale, ning sõit läks «sõdurite kodusse» ehk peavahti. Öösel veeti juba külmunud surnukeha siit Valdeku metsa.

Iga ülekuulamisele viidud vangiga jätsid kongiseltis- lised hüvasti, sest oli teada, et nad teda enam kunagi ei näe.

Iga minut oldi valmis samale teele minekuks. Alati, kui õuelt automürinat kostis, küsiti:

«Kelle kord?»

Nuhid ise seletasid, et areteerituid viiakse ülekuula-

misele ja lastakse siis lahti. Üldiselt aga teadsid kõik vangid, mida see «lahtilaskmine» tähendas.

Niisugust elu elas Juhan paar nädalat. Iga kord, kui auto vana Patarei õuele ilmus, mõtles ta endamisi:

«Kas nüüd?»

Ta oli siin palju mõtteid mõlgutanud ja tulevikuplaane teinud, kuid pärast naeris ta oma arupidamiste üle, sest ta teadis, et siit on võimatu välja pääseda.

Paari päeva pärast põrises jälle auto õues ja varsti avanes kongiuks.

«Juhan Kuuskmann?»

«Siin.»

«Ülekuulamisele.»

Juhan tõusis põrandalt ja astus kindlalt ukse poole. Kongikaaslased asusid ta ümber, et lahkuja kätt suruda. Juhan tundis endas jõudu kasvavat. Langenud meeleolu oli kui käega pühitud. Ta kõhn nägu muutus energiliseks, küürutõmbunud selg ajas end sirgeks. Tugevalt surus ta seltsimeestel kätt. Ta silmad hiilgasid vihatules.

Keegi ei võinud ta liigutustes ega pilgus näha vähe- matki kartusetunnet. Juhan teadis, et see, mis tuleb, pidi tulema, ja ta oli valmis kõike mehiselt vastu võtma.

«Kes siit vabaks pääseb, tasugu kõigi eest kättele! Ärge kokkuge kaotuste pärast! Lõplik võit on ikkagi tööliste päralt.»

Need olid Juhani viimsed sõnad oma seltsimeestele. Mõnigi areteeritu, kes oma elu kestel oli paljugi üle elanud, ei suutnud vaprast seltsimehest külmavereliselt lahkuda: kurku nagu tungis kõva tükk ja silmi valgusid pisarad . . .

Varsti sõitis auto vangimaja hoovist välja.

*

Jõuti Tallinna jälgimasse paika.

Selle nimetamisel käis igal elanikul külmajudin üle keha. Kaugele üle Eestimaa piiride ulatus selle asutuse hirmulugude kuulsus ning seda võrreldi inkviitsiooni- aegsete keldrite ja võlvialustega.

Siin asus kodanliku valitsuse timukate ja piinameistrite peastaap, kus tarvitati kõige jõledamaid piinamise

abinõusid, et metsaliste küüsi sattunud töölistelt süü «ülestunnistamist» välja pressida.

Ka Juhan toodi sellesse piinakambrisse.

Ta oli mehine, andis iga oma liigutusega nuhkidele mõista, et nende ees seisab mees, kes on valmis tööliklassi eest suurema.

Teisel korral suures toas, kuhu ta viidi, silmas ta paari tuttavat nägu. Need vahtisid talle irvitades otsa.

Kästi laua juurde astuda, aga enne, kui Juhan seda käsku täita jõudis, sadas rusikahoop talle kuklasse.

See oli esimene piinamisvõte. Ei võinud ju teisiti ollagi, sest «tehnilised» piinariistad oleksid ohvri elu liiga ruttu nõudnud, ning kodanluse sadistid oleksid oma lõbust ilma jäänud.

«Juhan Kuuskmann, ilma kindla elukohata, kommunistliku partei liige, detsembri mässust osavõtja — Balti jaama vallutajate salgast,» luges laua taga istuv nuhk omaette.

«Mis sa selle kohta arvad?» küsis ta siis Juhanilt.

Vastust ei tulnud.

«Ohoo, keel kurgulaes kinni! Poisid, katsuge, ehk saate lahti.»

Kaks mehekolgatsit astusid Juhani juurde, üks murdis Juhani käed selja taha, kuna teine oma näpud talle suhu ajas. Juhan surus sõrmed hammaste vahele, kuid rusikahoop näkku sundis suu avama. Mees haaras Juhani lõuaotsast kinni ja vajutas selle rinnale, kuna teise käega pea üles tõstis, nii et Juhanil suu ammuli jäi.

«Oodake poisid, ma aitan kaasa,» hüüdis peatimukas, kargas laua tagant üles ja kastis sule tindipotti. Nüüd pistis ta sulepea Juhani suhu ja tõmbas tindise sulega kõriaugust alates keelele sügava haava. Tint segunes verega ja tilkus tumeda vedelikuna põrandale. Nüüd lasti pea vabaks ja Juhan võis suu sulgeda.

«Kas nüüd räägid?» küsis peatimukas jõledalt irvitades.

«Mis teil tarvis on? Mille peale ma vastan, kui te midagi küsinud ei ole,» vastas Juhan.

«Lõuad! Räägi siis, kui küsitakse,» ja kellegi ohvit-

seri poole pöördudes päris: «Tunned seda mässajat Balti jaamast?»

«Jah, see oli üks. Ma tunnen teda neist mustadest juustest,» vastas ohvitser.

«Vastupunnimine on asjata. Ja kui tahad, et sulle elu kingitakse, siis räägi, kes olid ülestõusu juhid?»

Juhan vaikis.

«Kes olid mässu juhid?» korrati küsimust. Samal ajal ootasid verekoerad oma saaki, et veel kord oma kunsti näidata.

«Poisid, küsige, kes olid mässu juhid.»

See oli signaaliks.

«Poisid» kargasid kui ketist pääsenud hundid Juhani kallale. Juhan ei saanud aru, millega teda peksti. Ta nägi, kuidas silmade ees jäme ümmargune teivas välkus, tundis hoope, ratsapiits vingus selja pihta. Kui ta maha kukkus, löödi talle saapaninaga ribide vahele, mis pani pea kumisema.

Kuid Juhani huultelt ei tulnud ühtegi häält.

See tegi timukad veelgi metsikumaks.

Toodi teravad sukanõelad ja hakati neid ihusse tor-kima.

Üks timukatest vajutas põidlad Juhani silmaauku, surus teiste sõrmedega otsaesisele ja tõstis Juhani püsti.

Siis puhati paar minutit.

Läbi valu kuulis Juhan toasolevate ohvitseride paras-tavat naeru.

«Nüüd ehk ütled, kes olid mässu juhid?» küsis pea-timukas uuesti.

Jällegi ei saanud ta vastust.

«Andke talle elujõudu,» tuli käsk laua tagant.

Juhani kätest haarati kinni ja ta tassiti kusagile kõrvalruumi. Siin löödi talle mingisugune korv pähe, see oli umbes sarnane, nagu tarvitavad mesilastepida-jad, et mesilased neid ei nõelaks, kui nad mett lähevad võtma.

Juhan visati vannisarnasesse metallkasti. Ta tundis esiteks nagu mõnusat värinat kehas. Hoopide valu vähe-nes, aga juba järgmisel silmapilgul hakkasid kõik ihu-liikmed krampides kokku kiskuma. Hirmus elektrijõud

surus kõik ta lihased ja veresooned kokku, oli tundmus, nagu kistaks sõrmedelt ja varvastelt küüsi. Igasugune liigutus muutus võimatuks, pealagi nagu vajus sisse ja Juhan kaotas meelemärguse.

Kui ta toibus, näris läbipekstud konte hirmus valu; keha vapustasid külmavärinad. Riidenärud seljas olid märjad, nuhid olid ta külma veega äratanud.

Juhan toodi endisesse tuppa tagasi. Ta ei teadnud, kui palju aega oli möödunud, vististi polnud see piinamine kaua kestnud, sest kõik, kes siin enne istusid, asusid praegugi veel oma kohtadel.

Pärimine algas uuesti — kuid ka nüüd ei saanud nad Juhanilt teada seda, mida nad soovisid.

Juhan jäi viimse hetkeni kindlaks.

Nüüd asetati ta seina najale üsna akna ligi. Siinsamas seisis ka üks sõdurimundris mees. Avatud akna kaudu ahmis Juhan värsket õhku.

«Kuradi kanged mehed need kommunistid. Tee, mis tahad, aga sõna neilt välja ei saa. Mis nende peas küll on?»

See oli abitimukatele uueks signaaliks. Oma vereahnuses unustasid nad isegi välisakna lahti, unustasid, et piinatu kisa võib kosta uulitsale.

Signaal oli antud ja keegi hüppas nagu tiiger Juhani juurde. Ühe käega haaras ta oma saagil kõrist, teise käega tõmbas pussi tupest, mis pluusi all püksirihma küljes rippus.

Juhan tundis, kuidas noatera otsaesisel nahast läbi tungis. Ta rabeles. Läbi punase vere, mis üle silmade voolas, nägi ta oma ees loomastunud inimesele sarnanevat elukat.

Ta võttis viimse jõu kokku ja seljaga vastu seina surudes tõukas ta pussimehe eemale. See kaotas tasakaalu ja langes selili põrandale. Juhan tarvitas silmapilku. Ühe sammuga oli ta lahtise akna all ja hüppas teiselt korruselt alla uulitsale.

Maja ümber kogunesid inimesed ja vahtisid üles.

Telefonitraadidel rippus verine ja närustes riides mees. Juhan oli telefonitraadidesse sattunud.

Inimeste keskel tõusis nurin, mis ikka tugevamaks

muutus. Rahvahulk suurenes, ähvardati rusikatega piinastaabi aknast väljavahtijaid.

Nuhid nägid, et asi ähvardab võtta halva pöörde. Muretseti pikk redel ja Juhan tiriti traatide võrgust alla ja viidi majja tagasi.

Kaua seisid inimesed paigal. Viimaks sundis ratsapolitsei salk neid laiali minema.

Juhan visati põrandale. Siin lamas ta meelemärkusetä. Kord avas ta silmad. Ümberringi valitses pimedus. Oli öö. Juhan ei suutnud ennast liigutada ja peagi kaotas ta uuesti teadvuse.

*

Juhan oli vist kaua maas lamanud, sest kui ta ärkas, tungis ruumi keskpäevane valgus. Siin seisis ka üks eilsetest piinajatest, veeämber käes, mille ta Juhani kõrvale maha pani.

«Pese nägu ära.»

Ise läks välja.

Juhan ajas enda istukile ja jõi vett. Vesi ei maitsenud kuigi hea, aga karastas siiski niivõrd, et ta tundis endasse nagu elu tagasi tulevat.

Näonahk kiskus kokku, Juhan tõmbas käega üle silmade. Peopesa jäi roosaks. See oli veri, mis Juhani skalpeerimise haavast nirises. Ta pani pea ämbri peale, et külma veega verevoolu takistada. Kuid varsti tuldi Juhanile järele. Ta viidi vahtide vahel minema.

*

Peavahi poole sammusid viis meest. Neli sõdurit ja üks palja peaga, närudesse rietatud, paistetanud näoga mees.

Suur-Tartu maanteel oli see harilik sündmus, iga päev võis niisuguseid vangide viimisi näha ja sellepärast polnud see enam kellelegi uudiseks.

Kuid ta tunti ära.

«See on ju Kuuskmanni Juhan.»

Sikupillis levis see teade välgukiirusel. Peavahis leidis paar sõdurit, kes sündmustest inimestele teatasid.

Nende kaudu saadigi teada, et jaanuari lõpul ühel ööl peavahi õues kommunist Kuuskmann maha lasti.

*

Sikupillis elavad töölised saatsid uuesti needusi valge terrori valitsuse poole, kes riisus nende ridadest ühe parema ja vaprama kaasvõitleja.

Langes revolutsiooni reamees, endine Musta-Jaani karjapoiss:

JUHAN KUUSKMANN.

Ka varem on langenud tuhandeid sääraseid Juhani taolisi vapraid võitlejaid ja langeb veelgi, kuid kõik see ei kohuta töölisklassi oma ajaloolise ülesande läbiviimisel.

Värise, kodanluse hirmuvalitsus!

Otsustavad lahingud on ees ja ükski võim ei suuda takistada seda, mis tulema peab.

Eestimaa töölised ei unusta teie veretöid ja nõuavad sellest aru.

Valmistuge! Proletariaadi kohus tuleb!

18. aprillil 1931.

Meretōus

I

Sarniku Mart vabastas hobusekronu aisade vahelt ja andis talle piitsavarrega vastu teravaid puusakonte. Hobusekronu aga ei teinud sest suuremat väljagi. Aeglaselt sörkis ta poollagunenud talli poole, kust värava- auk vastu mustas.

Mart vahtis hobusele järele, kuni selle saba talli ukse vahelt veel viimast korda vilksatas, toetas siis küünarnuki vankrile ja pistis teise käe püksitaskusse, et seapõiest tubakakotti välja tõmmata.

Varsti keerlesid vanamehe ümber hallid suitsupilved, mis kõrgemale tõustes õhtuvidevikus kadusid. Igal õhtul enne tuppastumist imes Mart õues viimase piibutäie ega lasknud end sealjuures millestki eksitada.

Missugused mõtted vanamehel peas keerlesid, seda polnud ta ükskõiksest näost võimalik lugeda.

Mardi-taolised inimesed on alati olnud komistuskiviks neile, kes inimese iseloomu uurivad. Olles sõnades niigi kitsid, vaikivad nad teiste inimeste sekka satudes hoopis. Vaevalt kuuled siis seesuguse suust sõna. Kinnised ja kuivad, ei muutu nad kunagi elavamaks ega jää loiumaks. Harva, väga harva tundub, nagu oleksid nad vaost väljas, kuid juba järgmisel hetkel on nad oma joonel tagasi. Niisugused inimesed kannatavad vaikselt, endamisi, ja kunagi ei kuule nende suust ühtegi kaebesõna.

Pool eluiga oli Sarniku Mart sulasena peremehi orjanud, ka kupja piitsa maitsta saanud, kuid kunagi polnud ta selle üle kellelegi kaevanud. Kui aga edasi kan-

natada oli võimatu, siis jättis Mart töökoha maha ja vaatas uue järele ringi.

Kui Mardi isa suri, asus ta isa onni elama ja hakkas isalt päritud hobusega linnas päeviti tööl käima, nagu seda oli teinud isagi. Paar vakamaad põldu maja ümber ei suutnud toita, sellepärast jäigi peamiseks sissetuleku allikaks linnas tööl käimine.

Möödusid aastad ja Sarniku pere koosnes juba Mar- dist, naisest ja kahest lapsest: poeg Ruudi ja tütar Hilda. Elu läks edasi üksluiselt, ilma mingisuguste vapustusteta.

Ka viienda aasta revolutsioonipäevad ei toonud Mardi ellu mingisugust muudatust. Mart jäi revolutsioonis «silmapaari vahele» — ühelt poolt ei olnud ta seotud proletariaadiga, teiselt poolt jäi ta ka talurahva rahu- tustest eemale. Kuna teda see üldse vähe huvitas, mis ümbruses sündis, siis teadis ta revolutsioonist vaid nii palju, kui ta ise oma silmaga oli näinud. Seda aga oli nii pisut, et see tema arusaamist sündmuste käigust karvavõrdki tõsta ei suutnud.

Maailmasõdagi ei tõmmanud Marti kaasa. Sõjateenis- tusest oli ta vabastatud. Elukalliduse tõus andis end küll tunda, kuid Sarniku perekond oli viletsa eluga har- junud. Perekonna sissetulekut väljaminekutega aitas nüüd tasakaalustada Ruudi, kes teisel sõja-aastal sai viieteistkümne aastaseks ja vagunitehases töötades endale ise leivaraha teenis.

Mart aga jäi ikka endiseks. Paistis, nagu ei näeks ta midagi, mis ümbruses tehakse. Päevast päeva kõndis ta oma hobusekronu kõrval tööl ja oli sellega nähtavasti rahul.

Kui tsaarivalitsus kukutati, arvas Mart, et kordub jälle viienda aasta lugu, kuid edasised sündmused panid teda tõsiselt mõtlema.

Ruudi tõi vabrikust koju värskeid mõtteid, lämmatav ükskõiksus ja tuimus hakkas Sarniku talust kaduma. Hakkasid puhuma karastavad tuuled. Kuid Mart jäi ka selle vastu ükskõikseks:

«Oma tüki leiba ma teenin, ja jumal tänatud!» lausus ta.

Ruudi püüdis seda, mis ta ise iga päev tehases õppis,

kodustele edasi anda. Kõik jäi aga asjatuks; tema ainukeseks kuulajaks osutus õde Hilda.

Ja siis, nagu välk selgest taevast, tuli mure. Ühel külmal veebruariööl poeg kadus. Räägiti, et Ruudi läinud koos enamlastega, sakslaste eest taganedes Venemaale. Kindlalt ei teadnud seda keegi kinnitada, ehkki Mart eide nõudmisel küll mitu päeva linnas ringi jooksis ning ühe kui teise tuttava käest Ruudi üle järele päris.

Aastad möödusid, kuid Ruudist polnud kippu ega kõppu kuulda. Need aastad olid Sarnikutel täis muresid. Kord polnud vanal tööd; kord võeti ta küüti, mille eest pennigi ei makstud, siis vigastas hobune jala, ja Mart pidi jälle kodus istuma. Ja et pealetükkivast näljast pääseda, jättis Hilda koolipingi ning läks paberrossivabrikusse tööle.

Mure Ruudi pärast kahvatas uute raskuste mõjul ja ainult õhtuti veel tuletati poega meelde...

Küünarnukki vankriredelile toetades seisis Mart õues. Nagu läbi piibusuitsu ilmusid möödunud päevade pildid silmade ette. Täna tunglesid mõtted veelgi teravamalt, sest just täna, kui Mart oma maalapikest üles kündma hakkas, tundis ta korraga, et tal ei ole enam seda jõudu, mis varem. Terve päevaga jõudis ta vaevalt nii palju teha kui varem poolega.

Mingisugust tõbe Mart ei põdenud, kuid keha oli isesuguselt raske ja liikmed kanged. Iseäranis piinav oli õhtuti. Mart ei jõudnud viimast suutäit veel allagi neelata, kui juba tundis, et keha nagu tina täis valgub ja silmalaud vägisi kinni vajuvad. Säangi heites jääb ta kohe raskelt magama, kuid juba paari tunni pärast ärkab ja vaevleb siis pooluimaselt asemel hommikuni.

Nüüd, kõige selle üle aru pidades, tuli Mardile küsimus keelele: Aga mis edasi saab? Millega end lõpuks ülal pidada? Ja siis sähvatas valus mõte — poeg?

Sarniku Mardi piip oli ammu kustunud, ta koputas selle vastu vankriredelit tühjaks, pistis tasku ja sammus aeglaselt toa poole. Ukse ees pühkis ta veesaapad roguskitükiga puhtaks. Siis ajas enda sirgu, ulatas käe juba ukselingi järele, kui selja tagant õuevärava kiunumist kuulis. Tagasi vaadates märkas vanamees inimese-

kogu õue astuvat. Kuigi väljas veel pime polnud, mattis videvik siiski tulija näo. Pealegi oli võõras mütsi sügavasti pähe surunud.

Oleks Mart vankri juures piipu popsides korrakski pilgu õuevärava poole heitnud, oleks ta juba varem märganud võõrast, kes tükk aega värava taga seisis ja vanamehe liikumatut kuju vaatles. Kui Mart toa poole minema hakkas, leidis võõras vist paraja aja olevat õue astumiseks. Otsesammul tuli ta nüüd toa ukse poole, kus Mart teda ootama jäi.

Võõraid käis Sarnikute pool väga harva. Nüüd, võõrast nähes, käis vanamehe peast põletav mõte läbi ja süda hakkas vasardama. Mart tundis, kuidas jalad jõu kaotasid, ta toetus uksele. Kuid see kõik kestis vaid silmapilgu, võõras seisis juba vanamehe ees, ning järsku süttinud lootussäde kustus.

Võõras oli pikk, sirge mees. Sonimüts sügavalt pähe surutud, musta kevadpalitu krae ülal, mille alt välja paistsid ainult läikivad silmad, terav ninaots ja mustad vurrud, mille otsad habemega ühinedes palitukrae sisse kadusid. Mardi ees lükkas võõras sonimütsi kuklasse, tõmbas krae alla ja jäi küsivalt vanamehele otsa vaatama.

Kumbki ei lausunud sõna. Mart pigistas oma kitsad mongollasesilmad veel rohkem koomale, nii et need nagu noaterad kulmude alt läikisid. Uuriv pilk libises üle külalise kogu, ta mõõtis võõrast pealaest jalatallani, kuid ei suutnud siiski otsusele jõuda, kus ta seda nii tuttavat nägu varem oli kohanud. Küllap see oli vist väga ammu, sest Mardil oli hea mälu, mis tuttavaid aastate kestel ei unustanud.

Seisukord muutus piinlikuks, Mart tundis end võõra terava pilgu all õige täbaralt, kuna viimane, otse vastupidi, sellest tumm-mängust ikka lõbusamaks muutus. Vanamees tegi laia liigutuse ja tahtis ukse poole pöörata, aga samal hetkel pahvatas võõras naerma.

«Ah-haa ... Kas sa, peremees, siis tõesti mind ära ei tunne?»

Mart oskas selle peale ainult kahtlaselt käsi laiutada.

Äkki muutis võõras oma nägu ja, nagu kedagi järele aimates, lausus moonutatud häälel:

«Onu Mart, ma tahan koju minna, lubage mind kojul!»
Ja jälle kõlas ta vali naer õhtuses vaikuses ning kostis eemalt kajana vastu: Aa-aa . . .

Võõras kuulis oma hääle vastukaja ja tõmbus nagu koomale.

«Kes sa's õige oled?»

«Ongi nali lahti! Kolm aastat elasime ühe katuse all, sõime ühte leiba, magasime ühes lakas ja nüüd — kes sa siis õige oled?»

Koja uks kisti seestpoolt lahti ja lävele ilmus perenaine Eeva.

«Kes siin nii suure suuga naeru ahmib? Ootasin, ehk tulevad tupp, aga ei . . . Kes see siis nii õhtu hilja veel meie poole tuli? Näe, kas sootu võõras kohe?» hakkas eit kiirkõnes vadistama. Võõra vali naer tunnistas, et ta polnud tütre Hilda tuttavate seast.

«Ole ikka, perenaine, ega's ma nii võõras olegi. Te ajate hirmu peale, ei taha enam omainimestki ära tunda. Näe, peremees uurib juba mitu minutit, aga ei saa hakkama. Kas siis sina, perenaine, samuti mind võõraks inimeseks loed? Eks vaata ligemalt, ehk tunned?»

«Keda sa siin pimedas tunned või oled, oma või võõras! Eks astuge sisse, küllap näeme, kes te siis olete.»

Vastust ootamata kadus perenaine lävelt. Vanamees kohmitses ees, võõras järel, sammuti kojast läbi pimedasse esikusse. Sellest, kuidas võõras kojast läbi läks ja tupp astus, võis märgata, et see mees siin mitte esimest kord ei liikunud, vaid tundis end nagu kodus.

II

Pliidi äärel suitses paberiga lapitud «tattnina», mis vaevalt nii palju valgust andis, et tulija ukse kõrvale seina sisse löödud naela nägi, kuhu palitu võis riputada. Tagatoa uks läks irvakile ja suurt ümmarguse kupliga lampi enda ees hoides astus perenaine eestuppa. Läks märksa valgemaks. Võõras aga vaatles suure huviga tuba, kus ta kunagi oli elanud. Külalisele näis, nagu oleks ta alles eile siit lahkunud. Kolmteistkümmend aastat polnud siia muudatusi suutnud tuua, kui

vahest see maha arvata, et seinad tahmast pisut tuhmi-
maks olid läinud.

Ka nüüd, kui võõras valguse käes vanade ees seisis, ei
tundnud nad teda. Kui ta aga viimaks ennast nimetas,
järgnesid eide imestushüüded: «Kae nüüd! aeh ja oeh!
— kuhu nüüd küll rist teha?»

Mart aga jäi rahulikult istuma.

«Või siis Anton?» pomises ta. Siis aga, nagu toibudes,
laskis vanamees pikema lause kuuldavale:

«Vaat kus mul meheks sirgunud! ... Pole kerge tun-
dagi ... On vist oma aastakest kümme möödas?»

«Oi, kas juba nii palju? Ei usugi! ...» imestas pere-
naine.

«Üle kolmeteistkümne aasta,» vastas Anton. «Ega ise
saa arugi, kui palju oled muutunud ... katsusin sulle
meelde tuletada, aga võta nüüd! Arvasin, ehk mäletad
veel ... See oli siis kui ma esimest korda teie juures
olin, teisel päeval ... Enne ei olnud ma külas olnud ja
sellepärast tuli nagu hirm peale. Palusin sind, et koju
laseksid ... Sa ainult naersid. Mul vesi ahjus. Siis ütle-
sid, et mine aga mine, küll varsti tuled tagasi. Panin
lippama, ise mõtlesin: ega ei tule! Aga juba järgmisel
päeval olin tagasi. Kodus oli veel halvem ... Paar aast-
tat naersite selle üle ... Seda tahtsingi sulle õues
meelde tuletada, moonutasin häältki. Aga võta näpust
— ei tulnud midagi meelde ...»

Vanamees vahtis enda ette põrandale. Eit tahtis
midagi küsida, aga loobus sellest kohe ning pööras kii-
rete sammudega ahju poole. Sõnas juba sealt:

«Ajage nüüd juttu, ma toimetan söögi lauale, Hilda
ehk tuleb ka varsti, siis räägid, kus sa need aastad oled
elanud.»

Anton ei pannud neid sõnu tähelegi. Vana tuttav koht
ja mineviku mälestused muutsid ta lõbusat meeleolu.
Meenusid pildid kehvast lapsepõlvest, kus rõõmupäevi
vähe oli. Viimaste aastate elamused olid küll paljugi
lapsepõlve mälestusi maha matnud, kuid siin valdasid
need teda uue jõuga.

Ta sai aga endast peagi võitu. Lõi käe juuksekahlu-
desse, libistas sõrmed aeglaselt, jõuliselt juustest läbi.
Tegi siis järsu liigutuse, nagu viskaks rasked mõtted

peast, ja istus pisut naerul näoga nagu kunagi Anton Kalju.

Anton saatis pilgu vanamehele, siis kolde ees toimetavale perenaisele ja arutas endamisi, kuidas nendega rääkida. Sarniku Ruudi kadumise lugu teadis Anton hästi, aga kuidas vanad sellesse loosse suhtusid, seda Anton ei teadnud. Võib-olla olid nad nagu tavaliselt ükskõiksed kõige selle vastu, mis väljaspool nende silmapiiri sündis, kannatades vaikselt suure murekoorma all, mis poja kadumine kaasa tõi, või olid nad oma arusaamatuses saanud koguni nende vaenlasteks, keda nad poja kadumises süüdlasteks pidasid? Antonil oli nii mitugi juhust teada, kus poeg oli tubli kommunist, aga vanemad ei suuda uue areneva eluga enam kaasa sammuda.

Kas ei võinud see samuti ka Sarnikute juures olla? Muidugi võis, Antonil oli nende klassiteadvusetus ju hästi teada.

Mardi näost ei võinud midagi lugeda, ta istus endiselt nagu tukkudes laua otsas pingil. Eit aga oli tegevuses pottide kallal.

Anton tõmbas põuetaskust maarjakasest tubakakarbi ja keeras jämeda vilka, siis ulatas karbi vanamehe ette.

«Topi piip täis, ehtne türgi tubakas.»

Mart tõstis pea, vaatas karbile, siis eidele, kuid kätt ei tõstnud.

«Proovi, proovi!» sundis Anton.

Eit lõi silmad lauale, vist uskudes Antoni sõnu, ja ütles siis lubavalt:

«Eks sa's tõmba peale,» ja lisas Antonile seletuseks: «Vanamees oma «samagonniga» ajab toa haisu täis . . .»

Mõnusalt pahvisid mehed suitsu.

«Kas sa ammu «sealt» tulid?» küsis Mart.

Anton võpatas. Vanamehe küsimus tuli ootamata, kuid rahulikult. Just nagu oleks Anton praegu talle oma «sealt»-tulekust teatanud.

«Ma ei saa su küsimusest aru,» vastas Anton, püüdes oma hääles endiselt kindlat tooni hoida.

«Meil niisugust tubakat pole, see on vana vene «Sap-saal»,» seletas Mart.

Samal ajal, kui Anton oli otsustanud Sarnikute juurde

minna, otsustas ta ka, et ta nende eest oma «sealt»-tulekut salgama ei hakka. Selleks olid tal tungivad põhjused. Ja et nüüd Mart ise jutu üles tõstis, polnud enam mõtet sellega viivitada.

«Sul on õigus, see on Venemaalt toodud.»

Ning Anton teatas lühidalt oma siiatuleku põhjustest. Neid oli palju: igatsus kodukoha järele, soov ema näha, kes pärast isa surma kuskile sugulaste juurde elama asunud, kelle aadressi ta aga ei teadvat, ja veel muidki põhjusi. Ta tulnud salaja üle piiri.

«Kas salaja pole aga hädaohtlik?»

Küsimuses, mis perenaine Antonile esitas, tundus uus mõte: «Kas Ruudi ei võiks samuti tulla?» Anton sai sellest nimelt nõnda aru, ent vastas rahulikult:

«On küll hädaohtlik, aga mis parata! Olen sellega harjunud, tuleb riskeerida, ajad on niisugused ...»

«On ajad küll!» ohkas perenaine, «mis inimene kõik peab nägema ja olema.»

Perenaine tõi aurava leemekausi lauale, lõi kas leiva lahti, seadis lauasistujatele taldrikud ette ning istus ahju juurest toodud järele.

«Tõsta nüüd suppi, eks oled ju näljas ... pikk tee ja ...»

«Kulub ära muidugi,» tõendas Anton. «Vanad üsna vastutulelikud, tähendab, pole häda midagi,» mõtles ta.

«Hilda peaks ka juba tulema, käib ikka laupäeviti kodus. Vist jälle ...»

Eit jättis lause pooleli ja heitis viivuks kartliku pilgu Antonile. See aga sõi ahnelt suppi ja tegi, nagu ei oleks ta poolelijäetud lauset kuulnudki. Mõni hetk vaigiti, justkui võetaks vestlemiseks hoogu. Kuid jutt ei sobinud. Üks kui teine poetas harva tähtsusetu lause, igaüks teeskles, nagu oleks ta söömisega kibedasti ametis, kuid tõepoolest polnud see nii. Kõigil oli oma mõtetega tegemist.

Perenaise keel pakitses küsimus, mis ta juba ammu välja oleks pajatanud, kuid ... praegu polnud ta seda suuteline tegema. Vanamees murdis vist sama küsimuse kallal pead. Polnud ime, igal õhtul, enne magamaminekut küsis üks vanadest teiselt, korrates nagu pähetuubitud sõnu:

«Tea, kus nüüd meie Ruudi on?»

See küsimus oli aastate kaupa jäänud vastuseta, ja nüüd lootsid vanad, et külaline lõpuks vastuse annab. Nad ootasid seda kõigest hingest, kuid kartsid ka samal ajal. Ning kui perenaine ometi julgust kogus ja alustas: «Ei tea . . . või meie Ruudi . . .» siis katkestas ta lause äkki ja ruttas külalisele teist taldrikutäit suppi tõstma. Vana Mart aga kõhatas raskelt, nagu oleks tal leiva-tükk kurku jäänud. Ja Anton mõistis, et nende inimeste elu keerlebki küsimuse ümber: ei tea, kus nüüd Ruudi on?

III

Antoni seisukord muutus ikka täbaramaks. Perenaise olek näitas selgelt, et tal midagi südamel kipitab. Anton kirus ennast mõttes, et ta selles asjas küllalt ettenägelik ei olnud. Praegu aga ei tulnud ühtegi kohast mõtet, mis oleks vanu võinud lohutada. Sellepärast otsis Anton võimalust, kuidas sellest raskest küsimusest mööda pääseda. Ta päris vanade tervise üle, küsis, kuidas on lood teenistusega, mis linnas uudist on . . . Vastuseks aga sai ta ainult ühesilbilise «ei» või «ja».

Perenaine koristas sööginõud, pühkis laua puhtaks ja istus endisele kohale. Mehed pahvisid jälle suitsu. Anton teadis, kui uudishimulik Eeva oli, kuidas ta tundide viisi võis teiste naistega vadistada. Kuid praegu istus eit päris vagusi, justkui oleks vanamehe sõnakitsidus tedagi nakatanud. Selle üle imestas Anton.

«Näe, Hilda ei tulnudki. Arvasin, et täna vahest tuleb . . .»

Eit jäi ootama, nagu tahaks teistelt oma arvamisele vastust, ent kuulajad jäid vagusi ja Eeva pööras jutu teisale:

«Oled üsna sirgeks meheks kasvanud, jah. Näe, arvasin, ega's Antonist täismees kasvagi, aga usu nüüd! Olid na viletsa tervisega, süda päris tilkus verd, kui su peale vaatasin. Käevarred kleenukesed, luu ja nahk, muud ühtegi. Etskae nüüd — täiesti priske ja tugev mees kohe.»

Jälle peatus eit viivuks ja Anton kasutas seda, et perenaise poolt alustatud jutulõnga edasi veeretada.

«Ega see ime olnud, et ma nii väeti olin. Pean tänama teid, et mõne suve enda juures pidasite . . . Värske õhk, mitu korda parem toit kui kodus, see kõik kosutas nii, et veel praegugi elavate seas viibin . . .»

«Ära'nd, mis meie . . .» tahtis perenaine vahele öelda, kuid Anton ei lasknud end segada. Tal tuli lapsepõli meelde ja vihaga kõneles ta edasi:

«. . . Kus mu kaks venda ja õde on? Enne kui nad aru said, mis tähendab elu, miks nad üldse ilmale sündisid, viis nälg nad mulda . . . Tead, perenaine, ma olen oma lapsepõlvest mitmele kõnelnud, aga vähe on neid, kes seda usuvad. Nii kole oli see. Igaüks tundis nälga, igaüks teab, mis on orjus, kuid vähe on perekondi, kes nii viletsalt elasid kui meie . . . Ma tean, praegu pole ka kergem, vahest ehk kohati veel mõrumgi, tean, kurnajad pole karvavõrdki inimlikumaks muutunud, seda on neilt asjatu oodata. Otse vastuoksa, nad on veel tooremakski muutunud. Tean ka seda, et ükski tööline enda kaitseks sõna öelda ei tohi, kui ta ei taha kuskil männioksal kõlkuda või rabaserval varestele söödaks mädaneda . . .»

Pererahva külalislahkus oli Antonile julgust andnud nii kõnelda ja nüüd jäi ta ootama, missuguse mulje ta sõnad tekitasid. Vanamees vahtis endiselt põrandale, eit aga näpistas silmi tõstmata pearätiku narmaid.

«Vahest mõtled omaette, mis elu on?» alustas Anton uuesti, kuid nüüd juba tasasema häälega. «Kellel kuradil teda vaja on? Siis aga tuled otsusele: ei, poleks sind, oleksid teised. Poleks sind orjastatud, oleks sinu asemel ori keegi teine. Jääb üle ainus tee — sina ei pea ori olema ega pea ori olema ka teine. Ja see on võimalik! On võimalik! Tulgu siis võidelda kuipalju tahes — sellest ei tohi taganeda . . .» Ja alles siis, kui Anton Nõukogude Liitu nimetas, öeldes, et nii nagu töötav rahvas seal võidu saavutas, tuleks teha kogu maailma töötaval rahval, tõstis vanamees pead ja ka eide pilk peatus Antonil. Kuid vanamehe pea vajus uuesti alla ning eit asus jälle rätiku narmaid näpitsema. Anton viis jutulõnga veel kord lapsepõlve mälestustele. Kui ka see elavust ei toonud, lõpetas Anton:

«Eh, mis seda ilmaaegu meelde tuletada...»

«Raske oli jah,» pomises Mart.

«Kas nüüd on kergem?» küsis Anton.

Mardi eest vastas eit.

«Ega's ta nüüdki parem ole... Aga meil, vanainimestel... saame oma leivatüki ja jumal tänatud. Palju me ikka enam...»

«Jah, palju meil ikka elada,» lisas Mart Eeva sõnadele.

«Sul veel elupäevi ees küll. Lööme veel seltsis nii-suguseid lugusid, et hoia alt!» püüdis Anton vanamehe ikka raskemaks muutuvat meeolelu pisutki lohutada, «võib-olla näed veel paljugi elus. Elu kihab ümberringi. Otsustavad sündmused alles ees...» lisas Anton mõtlisult.

Oli juba hilja. Anton tõusis ja ulatas varnast palitult võtma.

«Ega's sa nüüd öösel kuhugi minna mõtle?» küsis perenaine. «Jää ööseks siia, kuhu sa nii hilja enam! Hilda säng on vaba, puhka välja...»

Et seda ettepanekut välja kutsuda, selleks Anton end minekuks seadma hakkaski.

«Väsinud olen küll. Arvasin, et tülitan; pealegi on need kuus-seitse versta siit linna mulle mänguasi. No jaa, kui just lubate, jään tänuga.»

Perenaisel aga oli oma põhjus Antonit ööseks jätta. Ta lootis ikka veel pojast kuulda ja arvas, et vast hakkab Anton homme ise rääkima. Nüüd astus ta tagatuppa, ilmus varsti uuesti ja näitas Antonile aseme kätte.

Anton tundis tõesti suurt väsimust. Mitu ööd-päeva polnud ta õieti silma kinni saanud. Heitnud voodisse, uinus ta kohe.

IV

Oli varane hommik. Aprillikuu vilu tuul puhus kahele teekäijale lagedal väljal otse näkku ja pani inimesed lõõtsutama. Üks teekäijatest oli lühike vanapoolne mees, umbes aastat viiskümmend kolm vana. Tema kaas-

lane oli noor, umbes 21-aastane naistöoline. Kiirsammul astuti maanteed mööda edasi. Neil oli käsil mingi omavaheline vaidlus.

«Oi, kulla laps, ei see nii kerge ole! Siin rutata ei kõlba. Võid ise läbi põleda, enne kui teisi süütad!» rääkis mees, keda kaaslane Raudrusikaks kutsus.

«Aga veebruaris, seitsmeteistkümnendal?»

«Veebruaris? See oli teine asi. Kui palju oli siis töölisi! Läks kuskil streigiks, siis kandus see kohe kui kulu tuli igasse kanti. Või see nalja-asi oli, kui tuhanded, isegi kümned tuhanded töölised korraga häält tõstsid? Ei, kulla inimene, siis oli teisiti ... Aga ka seitsmeteistkümnendal aastal ei tulnud see ühe ropsuga, nagu vahest esmalt paistab. Ettevalmistus vajas aastakümneid ja suurt peaproovi viiendal aastal. Ja ega Veebruar polnudki lõplik jõupingutus, alles Oktoober ...»

«Siis läheme kohe Oktoobri peale üle.»

«Arusaadav, veebruari meil korrata ei tule, nüüd on olukord sootuks teine ...»

«Miks siis viivitada? Teha järsku ja ...»

«Ja? See «ja» ei anna veel midagi.»

Veidi aega vaigiti. Mõlemad süvenesid mõtetesse. Kumbki tahtis teisele selgitada õiget vaadet olukorra suhtes ja otsis nüüd teid, kuidas seda mõjuvamalt väljendada.

«Vaata sinna,» viipas mees käega linna suunas, «loe, kui palju seal on vabrikute ja tehaste korstnaid! Kuid see pole tähtis, parem ütle, palju neist suitseb? Ja palju seal töölisi töötab? Võta näiteks need kaks korstnat,» — kõneleja osutas käega vasakule. «Omal ajal oli nende kahe korstna all kokku kolm tuhat töölist. Igal aastal laskis see tehas rohkem vaguneid välja kui meil praegu üle riigi üldse on. Nüüd valmistatakse vagunite asemel ... puust poole niidivabrikule. Kena, eks? Vagunid ja niidipoolid! Nii on meil iga tehasega, iga vabrikuga ... Edasi ... Töölise arv on suuresti vähenenud. Mis on siin põhjuseks? Pole tööd? Muidugi, sest pole kellelegi tööstussaadusi müüa, pole ostjaid, puudub turg, kuhu töösaadusi saata, puudub ka tooraine tööstuse arendamiseks.»

... Teiseks on veel suur põhjus. Iga väiksemgi tööliste organiseerimise katse püütakse kohe lämmatada. See kõik nõuab aga uusi töömeetodeid ja uut taktikat, et kodanluse poliitikat paljastada ja hulkades põlgust ning viha kodanliku korra vastu kasvatada.»

Kesk lagendikku oli võimatu edasi vaielda, vali tuul puhus otse näkku, ja mõni aeg kõmbiti vaikides edasi. Mees vaatles oma kaaslast, nagu tahaks veel kord kindlusele jõuda — kas ta on küllalt kohane selleks vastutavaks tööks. Nähes energilist nägu, mis tuule mõjul õhetas ja kindlat iseloomu väljendas, jäi mees rahule.

Paar nädalat tagasi oli talle tutvustatud praegust kaaslast Hilda Sarnikut kui inimest, kes võib olla kasulik, kes on varemgi mõne üksiku ülesande täitnud ja keda soovitati aktiivsemalt töösse rakendada.

Nagu tihti noorematele seltsimeestele, nii tuli ka Hildale seletada, et mitte sellepärast ei ole võim veel töörahva käes, et partei viivitab, vaid et vajalikud eeltööd on veel tegemata, et võimu võtmine nõuab teatud olukorda, mis pole veel kujunenud, et enne kõike on vaja töölihulkades teha laiaulatuslikku organiseerimistööd ning pidada ääretult rasket võitlust väikekodanlike kih tide enda poole võitmiseks.

«Siis tuleb nii välja, et pane käed rüppe ja oota?»

Raudrusika näo üle libises vari, kuid ta kõneles kohe edasi.

«Mitte oodata, vaid edasi minna, ja mitte käed rüpes, vaid tööd tehes ning selget sihti silmas pidades. Me näeme päev-päevalt kasvavat töötute hulka, palkade järjekindlat kärpimist, elukalliduse tõusu, üldist majanduskriisi. Kodanliku korra alusmüürid lagunevad, ja me peame seda oma organiseerimistöös ära kasutama, hulkasid nende tõsiasjade najal kasvatama ja ette valmistama. Sel teel jõuame järjest lähemale oma eesmärgile. Võtame kas või needsamad igapäevased riigiraha läbilöömised, spekuleerimised, praalimised, altkäemaksusüsteemi, töölisorganisatsioonide rüüstamised — kas see kõik ei räägi, et kodanlik kord on mäda, et me peame oma tööd veelgi aktiivsemalt tegema, et lõpuks

töörahva hulgad kodanliku korra kukutamisele ja sotsialistliku korra ülesehitamisele juhtida.»

Kui lagendik lõppes, pöörasid teekäijad mööda kitsast jalgrada, mis madalast võsastikust läbi lookles, paremale, ja varsti hakkasidki eespool üksikud hooned paistma, mis selja taha jäänud linna-aguli hoonetest oma ehituse poolest üsna vähe erinesid. Ees oli männimets. Teekäijad astusid otse metsa suunas.

Mõni aeg sammuti vaikides.

«Varsti kaob see mets...» ütles lõpuks Hilda Sarnik nagu endale. Kaaslane saatis talle küsiva pilgu. «Isa ütles, et on juba mõõtnas käidud... Meie maja hakkab siis kaugelt paistma.»

Uued mõtted valdasid mõlemaid ja nagu kokkuräägitult kiirustati sammu.

Hilda Sarnik viis seltsimees Raudrusika läbi metsa oma vanemate juurde. See tee oli Raudrusikale juba tuttav — täna sooritas ta koos Hildaga seda seitsme-verstalist matka teist korda. Hilda pidi juba eile õhtul linnast koju minema, aga et Raudrusikal enne hommikut võimalust polnud, siis mõtles ta ümber ja nad tulid nüüd hommikul seltsis. Raudrusikale meeldis see. Ta pidi oma tulevast kaastöölise, või õigemini, oma töö kaasteadjat hästi tundma õppima.

Raudrusikas oli terava tähelepanuga, ta õppis talle vajalikku inimest ruttu tundma ja taipas peagi, kas üks või teine seltsimees on kohane töö jaoks, mis partei Raudrusika hoolde oli usaldanud. Enamasti valis Raudrusikas ise endale abilised. Kaua ja hoolega õpetas ta neid ning hakkas neile alles siis praktilisi ülesandeid andma, kui ta veendus, et abiline juba küllalt konspiratsiooniseadusi tunneb. Nii suutis ta parteiülesandeid alati hästi täita ja partei keskusel polnud kunagi tarvidust Raudrusikale etteheiteid teha. Põrandaaluses töös olid Raudrusikal suurepärased kogemused, mille tõttu ta veel kordagi polnud nuhkide käes kimbatuses olnud. Ta tundis neid nagu lõhna järgi ning kaotas alati jäljed nende eest. Raudrusikas ei alahinnanud kunagi vaenlase jõudu ja tema jälitamise võtteid.

Kui metsast läbi jõuti, hakkasid eemalt paistma üksi-

kud kadakapõõsad, mõni lehtedeta kidur kask ja kõvedrad soomännid. Kaugemalt oli näha üksikuid talumaju.

Äkki küsis Hilda:

«Seltsimees, miks teil nii... kentsakas nimi on?»

Küsimus tuli nii lapselikult, süütult, et Raudrusikas naerma puhkes. Siis ulatas ta mõlemad käed ette ja tõmbas sõrmed jõuga rusikasse.

«Vaata... nende käte pärast hakkas see nimi mulle ammugi külge.»

Ta rusikad olid tõepoolest suured ja tugevad. Veel suuremad paistsid nad selle tõttu, et mees ise üsna lühikest kasvu oli, nii näisid rusikad koguni nagu teise mehe omad olevat.

Raudrusikas oli oma kaaslasest lühem, laia pihaga ja rangis jalgadega, ning näis oma virga seltsilise kõrval pisut kohmakana.

Poisikesepõlves oli tal omasuguste seas palju sõpru. Juba koolis, aga hiljem ka tehastes, vabrikutes, trüki-kojas lukussepana töötades, isegi sadamas lihttöölise seas, — igal pool võitis ta tööliste lugupidamise. Ta oli kindla iseloomuga ja viis oma tahtmise alati läbi. Sügav klassiteadlikkus hoidis teda vääratustest, see aga võimaldas tal anda vastasele hoobi alati kõige valusamasse kohta.

Raudrusikas ei tükkinud uisapäisa vaidlema, ehkki teda selleks sageli ahvatleti. Ta ütles oma sõna vaid seal, kus ta asja põhjalikult tundis, ja seda enam ta sõna austati.

1905. aastal pidas ta hoolega silmas enamlaste partei tegevust ja tegutses ka ise selle järgi, kuid partei otsest tegevusest ta veel osa ei võtnud. Reaktsiooni-aastatel katsus politsei paar korda teda pigistada, aga andmete puudusel jäeti ta viimaks rahule.

Mitu aastat enne Veebruarirevolutsiooni astus ta tööle ühte suuremasse trükikotta, ja et töö talle meeldis, siis jäigi ta sinna püsima. Pärast Veebruarirevolutsiooni kutsuti teda tööliste häälkandja trükikotta, kus teda siis ööl kui päeval võis näha tööd rühmamas. Vanema masinameistrina lasus temal kohustus, et ainuke tööliste leht ilmuks korralikult. Oma kohustust täitis ta hoolikalt. Kuid ta tegi veel rohkemgi. Mitte ükski rotatsiooni

alt tulnud trükipoogen ei jäänud lugemata. Siin saigi ta esimese kooli klassivõitluse teooria alal.

Pärast Veebruarirevolutsiooni töötas Raudrusikas vahetpidamata enamlastega koos. Sakslaste tulekuga läks partei põranda-alla, aga Raudrusika sidemed parteiga ei katkenud. Ta töötas edasi, nagu teda õpetati ja juhutati. Oma salajases töös näitas ta suurt osavust ning andekust ja omandas partei usalduse.

Neli aastat tegutses ta nii. Nende aastate kestel ei tulnud tal kordagi oma töö pärast punastada — sissekukkumisi polnud.

Maikuul, kui põranda alla surutud Eestimaa Kommunistlik Partei oma parema liikme, oma kindlama juhi Viktor Kingissepa kaotust läbi elas, pistis Raudrusikas ühele partei juhtivale seltsimehele pihku pisikese paberitükikese.

«Palun mind parteisse vastu võtta. Raudrusikas.»

Raudrusikast sai kommunistliku partei täieõiguslik liige. Tema ülesandeks oli juba mõnda aega põrandaaluste trükikodade organiseerimine ja korraldamine.

Kui seltsimees Raudrusikat tema praeguse kaaslasega — paberossivabriku töölise Hilda Sarnikuga tutvustati ja kui ta kuulis, et Hilda vanemad linna lähedal maal elavad, tegi ta kohe ettepaneku, teha jalutuskäik vanemate juurde. Tal tekkis mõte: ehk on võimalik Hilda vanemate eluhooneid kasutada uue trükikoja asutamiseks. Seda oli hädasti vaja. Pärast jaanuaris toimunud areteerimisi tuli kaks trükikoda likvideerida ja nüüd töötas ainult üks, kuid nõue põrandaaluse kirjanduse järele kasvas iga päevaga. Täna pidi pererahvaga lõplikult trükikoja asjus kokku räägitama. Poolenisti oli nõusolek juba saadud.

Nüüd oli vaja lõplikult selgusele jõuda, et juba nende päevade sees vajalikud seadmed kohale toimetada ja trükikoda all keldris tööle panna.

Iga sammuga Sarniku majale lähemale jõudes muutus Raudrusikas rõõmsamaks. Muheleva näoga vaatles ta ümbrust... Talu oli kui loodud trükikoja asukohaks. Teised majad asusid kaugel ja veerandverstalist käänu

tehes võis märkamata talusse pääseda. Tagapool kasvab rabamets, kuhu hädakorral võis redusse joosta.

Raudrusikas saatis Hilda ees tuppa ja jäi ise veidi eemale põõsaste vahele. Hilda tuli varsti tagasi, näol erutus ja silmad säramas. Neile tulnud külaline, Anton, vana lapsepõlve-sõber. Ta olevat omal ajal sakslaste eest taganedes läinud Nõukogude Venemaale ja elanud seal.

Raudrusikas kuulas Hilda hingeldavaid seletusi kortsus kulmul ega jaganud Hilda rõõmsat erutust. Ja kui Hilda tal lõpuks käest kinni kahmas ja teda toa poole tõmbas, pigistas ta Hilda pisikese käe oma tugevasse kätte ja pidas tüdruku paigal.

«Tead, Hilda,» ütles Raudrusikas tõsiselt. «Ole hea, mine selgita, mida see mees tahab ja miks ta siia tuli. Ootan seal suure männi juures.»

Hilda seletas, et Antonit ei tarvitsevat karta, ta olevat läbi ja läbi oma inimene. Raudrusikas jäi endale kindlaks.

«Ole ettevaatlik, et ta mingit aimu ei saaks sinu ega pererahva sidemetest meie parteilise tööga. See on tingimata tähtis, väga tähtis.»

Hildal ei jäänudki muud üle kui Raudrusika sõna kuulata. Pealegi tundis ta südames, et Raudrusikal on õigus, asju ei tohi juhuse hooleks jätta.

V

Akna-eesriiete vahelt tungisid tuppa päikese kiired. Kollaste nooltena läbistasid nad toa, langedes seinale heledate laikudena. Üks kiir peatus Antoni näol ja mängles ta kinnistel laugudel.

Anton ärkas. Valusalt kiskus hele valgus silmi ja sundis uuesti laud sulgema. Anton jäi endiselt lebama, lastes päikesekiiri näol mängelda, kuid pööras siis silmad seina poole. Ta oli veel öise masendava unenäo võimuses.

«Pidin ju enne valget linna minema,» tuksatas peas eilse otsuse järelkaja.

Pilved varjutasid päikese, akna-eesriided muutusid kollasest tuhm-halliks, kiirtenooled kadusid.

Anton avas otsustavalt silmad: «Magasin sisse,» ütles ta endale etteheitvalt. Siis aga tulid meelde magamatajäänud ööd ja see lohutas: «Pole ime, mitu ööd jalul olnud.»

Miski ei häirinud hommikust rahu, ja Antonit valdas mingi pehme tunne. Nägu tõmbus naerule ja Anton püüdis kujutleda, mis siis juhtuks, kui sängiomanik äkki tuppä astuks. Missugune mehekolakas siin oma konte sirutab!

Hästi väljamagamamine tõi jõudu muskleisse, justkui oleks uut verd soontesse valatud. See ülendas meeoleolu. Pilg libises ümberringi. Odavad pildid seintel, pudi-padi asjakased vanal kummutil, toalilled aknal tegid ruumi koduseks ja mugavaks. Iga asi seisis oma kindlal kohal ja nende teistsugust paigutust ei saanud ette kujutadaagi.

Pilk peatus lähemal seinal, kus tapeedile oli poolringis kinnitatud nõöpnõeltega rida päevapilte. Teistest eraldi poolringi all oli Antonile tuttav Lenini lapsepõlve-pilt, nagu see igal pioneeril Nõukogudemaal seinal ripub. Pildile oli kellegi hoolas käsi jämeda musta joone ümber maalinud. See must joon pani rinnus midagi valusalt tuksuma.

Siis jäid silmad äkki peatuma teisele pildile — see oli Ruudi. Süda hakkas peksma.

«Et see nii pidi juhtuma, et see nii pidi juhtuma!» — kirus Anton mõttes. Jälle kumisesid kõrvus sõnad: «Jookseme kahele poole!» Need olid viimased sõnad, mis ta oma sõbralt kuulis. Ei, Kodusõjas poleks Anton seda lubanud, oleks sundinud oma käsku kuulama, oleks näidanud, et ta on komandör ja siis ehk... oleksid nad nüüd Ruudiga seltsis. Kui mitu korda olid nad teineteisele abiks olnud, teineteise elu päästnud...

Tuli meelde juhtum, mis nagu valus etteheide ajusse tungis:

... Eskadron oli vaenlaste tiheda rõngaga sisse piiratud. Kuulirahega külvati vahvad punaväelased üle. Lämamatav püssirohusuits, mis hõljus raske pilvena maapinna kohal, segunedes hobuste kapjade alt tõusva tolmuaga, ajas hingematvalt läkastama. Läbi põrguliku

ragina kuuldus sageli haavatute kisa. Valged surusid peale. Määratu ülekaal julgustas neid. Püsside asemele ilmusid paljad mõõgad. Anton raius kahele poole, silmade ees vilksatasid metsistunud näod, läikivad pagunid. Käsk oli vaenlast kinni pidada ja see tuli täita. Äkki tundis Anton, kuidas talle midagi raskelt paremale õlale kukkus. Silmade ees hakkasid hüplema ja karglema vikerkaarevärvilised pallid, siis muutus kõik tuhmiks, mustaks ja jõud kadus.

Pärast leidis Anton enda talutoast. Ruudi oli siin. Oma komandöri päästmise eest autasustati Ruudit.

Järgnesid sündmusterikkad aastad. Anton ja Ruudi olid kogu aeg ühes, kuni...

Just siin sattus Anton ummikusse. Eile õhtul vaevas ta end selle küsimuse lahendamise ja nüüdki ei leidnud ta kohast lahendust. Mis öelda vanadele?

Imelik asi — elus oli nii palju keerulisi küsimusi, alati oli ta neile läbimõeldud ja õige vastuse leidnud, kuid siin? Anton sulges silmad, et küsimust uuesti kõigiti läbi mõtelda.

Varsti aga kuulis Anton tasast jutukõminat. Ta kargas sängist välja, tõmbas püksid jalga ja jäi teraselt kuulatama. Kiunudes avanes eestois uks, ja läbi õhukese seina kuulis Anton naise häält, siis lähenesid kiired sammud. Keegi peatus ukse taga, vist kuulatades, millele järgnes koputus. Anton vastas.

Uks lükkati lahti ja lävel seisis Hilda Sarnik. Värskest hommikutuulest rõõsk nagu õhetas noorusest ja tervisest ning tubagi muutus sellega nagu valgemaks ja rõõmsamaks. Punaste poolavatud huulte tagant läikisid veidi edevalt kaks rida lumivalgeid hambaid ja Antonile näis, et küpsekirsi värvi silmades sädelevad tuluksed. Hilda jäi lävele seisma, vaatas habemesse kasvanud mehemürakat ja lausus siis ainukese sõna:

«Anton!»

Sellest sõnast kostis küsimus, rõõm ja kahtlus. Kuid ainult viivuks. Järgmisel hetkel hakkas Hilda rõõmsalt naerma.

Antoni näole ilmus halenaljakas muie. Ta püüdis ka naeratada, aga välja tuli ainult viril grimass. Kuid ta kogus end pea ja vastas samuti ühesõnalise küsimusega:

«Hilda?!»

«Riietu kähku, ootan eestois.» Uks lükati kinni.

Nüüd alles sai Anton kohmetusest jagu. «Nagu tolal» siunas ta ennast, «Justkui poisike.»

Ajas pintsaku selga, silus veidi juukseid, lükkas siis ukse irvakile ja ütles eestuppa tasase hälega:

«Olengi valmis!»

Hilda astus tagatuppa ja sirutas käe.

«Noh, tere siis!»

Anton vastas sõbralikult tervitusele.

«Sind ei tunne ära, habemes kui metsaline. Ema teatas, muidu poleks küll ära tundnud.»

Anton vaatas pika pilguga naist, nagu ei usuks ikkagi veel, et ta ees seisab «tema» Hilda.

«Sind samuti... Oled suur,» sõnas ta viimaks.

«Kas arvasid, et pidin väiksemaks muutuma?» naeris Hilda.

«Mitte seda... Aga imelik, aeg läheb nii kiirelt, et ei jõua ühegi asja üle õieti järele mõelda. Kujutlesin sind endisena.»

«Vaat kus tore... Olgu, sellest vast kõneleme teine kord. Nüüd aga kohe: missugune tuul sind siia puhus ja selle põhjus?»

Hilda istus Antoni kõrvale voodi äärele ja jäi ootavalt talle otsa vaatama. Anton tundis juba kindlamat jalgealust ja vastas samal toonil kui küsiti.

«On see siis tähtis, kuidas ma siia sain? Kas pole küllalt, kui vastan, et tahtsin Hilda Sarnikut näha?»

«Jäta lobisemine, ma küsin tõsiselt. Mis uudist sa «sealt» tõid?»

«Kust «sealt?»» tegi Anton arusaamatu näo.

«Ära tembuta. Kas tulid otse «sealt», küsin?» päris Hilda juba tõsiselt. Anton noogutas peaga.

«Kes sulle ütles?»

«Ema, kes muud... ja üks mul endal ole kah pea otsas.»

Anton pidas paremaks oma seisukorda siin majas ka Hilda ees mitte salata. Rääkiski siis, et tal tekkinud igatsus kodukoha järele ja tulnud salaja üle piiri.

«Ja mis sa siin mõtled peale hakata?» küsis Hilda.

«Lähen jälle tagasi,» ütles Anton niisuguse rahuga, nagu oleks see ta kindel veendumus, kuid ometi oli tal seejuures tunne, nagu peaks Hildale ta vale selge olema. Ja kui ta siis Hildale vaatas, märkas ta tüdruku pilgus niisugust kelmikat sädet, et oli sunnitud silmad maha lööma. Kuid Hilda järgmised sõnad sundisid teda kiire uuriva pilgu tüdruku silmadesse saatma.

Hilda tõmbus tõsiseks. Siis aga, nagu midagi meelde tuletades, ruttas sõna lausumata toast välja.

Raudrusikas ootas kannatamatult, kuni Hilda sõna-sõnalt kõik ära oli jutustanud, siis käskis ta Antoni linna viia, et teda seal kohata.

Hilda tegi nagu Raudrusikas käskis, kuid Anton ütles Hildaga seltsis minekust kategooriliselt ära ja läks linna üksi. Lühikese otsimise järel leidis ta vajaliku korteri saadud aadressi järgi ja kohtas siin — Raudrusikat, keda ta kohtama pidigi.

Pärast mõningaid küsimusi-vastuseid aeti pikemat juttu, leiti ühiseid tuttavaidki.

«... Olen vist sündinud sõjameheks. Kodusõjas harjusin kõrgi ja müraga. Nüüd näib see mulle pisut võõras. Selles sõjas siin on hoopis isesugune taktika.»

Vastust ootamata jätkas Anton juttu kellestki Arnist, keda ta hiljuti oli kohanud.

«Ja... on ise kangekaelne. Muudkui lubab varsti jälle tööle hakata. Arstid tunnistasid, et oli ka viimane aeg ravima hakata. Saatsid Krimmi — sanatooriumi... Mind aga kiskus ammugi siia poole, töö alles pooleli, vaja oleks ära lõpetada, nii et tema ettepanek mulle väga meeldis...»

«Oli tubli seltsimees,» sõnas Raudrusikas, «kahju temast. Vahest ehk paraneb. Siit lahkudes ütles, et ta oma kohta tühjaks ei jäta...»

«Arvestage, et ta oma lubaduse on nüüd täitnud.»

«Arvestangi.»

«Võite kindel olla...»

«Homme toon passi,» ütles Raudrusikas vähese vaikimise järele. Anton noogutas arusaavalt peaga. Siis istus ta üsna Raudrusika lähedale ja minutit viis oli taas kuulda jutuosinat. Anton rääkis Raudrusikale midagi

väga tähtsat. Künarnukki sāngi jalutsile toetades istus Raudrusikas, ja nāis, nagu vaataks ta lābi pōranda kaugele, ūsna sūgavale maa alla. Kui Anton lõpetas, sulges Raudrusikas silmad, mõeldes kõige selle ūle veel kord järele, mis Anton nii erutatult edasi andis. Siis tõstis ta pea ja ta pilk peatus Antonil.

«Oled sa kindel?» küsis ta. «Võib-olla õnnestus Ruudil siiski pääseda?»

«Ei, ma nägin,» vastas Anton silmi pilgutamata teise rohelistesse silmadesse vaadates.

«Igatahes ei maksaks vanadele seda praegu veel ütelda,» arvas Raudrusikas. «Püüa kõrvale pōigelda, eks edaspidi nāe.» Niisugune oli Raudrusika nõuanne.

Kuna Raudrusikas oligi see seltsimees, kelle juurde Anton pidi ilmuma, siis arutati ūheskoos lābi ka trüki-koja asutamise plaanid Sarnikute juures. Anton sai ūlesanded ning lāks õhtuks Sarnikute juurde tagasi.

Siin kõneles Anton vanadele, et ta kõige tähtsama olevat āra unustanud, nimelt, et nende poeg Rudolf Sarnik saatnud neile terviseid.

Klaaskann kukkus klirinal perenaise kāest pōrandale puruks; Hilda jāi pliidi ette seisma nagu vahakuju, pōlev peerg kāes; tupp tekkis vaikus.

«Või nii! Või terviseid!» pomises Mart, ning püüdis ise sealjuures vāliselt rahulikuks jāāda.

VI

Raskelt laskus Anton õleko tile. Ta tõstis kāe ja tōmbas sōrmedega lābi juuste. Kāsi peatus kukla all padjal ja Anton tundis, kuidas veri sōrmeotstes tormiliselt tuskus. Hetkeks jāi ta vagusi lebama ja mārkas siis, et veretuksed kogu keha vapustavad.

Peas tundus tūhjus, ning nagu mingi tinane raskus rōhus kuskil keset seda tūhjust. Ūle keha valgus pehme, magus tunne. Vāsimum valdas liikmeid. Aga kirsisilmad olid lähedal. . . Siis kukkus see tūhjuses hōljuv tinakuul meelegohale ning āratas Antoni unistustest.

«Kurat vōtaks, need on nārvid,» mõtles ta. Padi pea all otse lōõmas ning Anton pōõras padjale teise poole.

See oli külmem ning mõjus karastavalt, — uni aga oli nagu pühitud.

«Rudolf Sarnik, punaväe komissar, saadab vanematele terviseid!» Need ta enda sõnad kõmisesid Antonil ikka veel kõrvus. Aga silmade ette kerkisid Hilda kirsisilmad, mis vaatasid etteheitvalt, nagu öeldes:

«Sa ei räägi tõtt!»

Valetasin ju vajaduse pärast. Anton püüdis end rahustada, kuid asjata. Ja justkui erutuse süvendamiseks tungisid ajusse noomivad mälestused minevikust. Ta lendas nagu nõiavaibal neisse kohtadesse, kus kuue aasta kestel Ruudiga koos oli võidelnud. Kuus sündmusrikast aastat mahtusid ühte päeva, mahtusid nii, et üle jäi veel aega lapsepõlvemälestustest mõelda. Mustast sügavusest, kuhu oli vajunud lapsepõli, jäi ainult üks helendav täht — seal ta on, teises toas, heidab vist praegu sängi . . . Viivuks jääb Anton kuulutama, kujutleb, kuidas kirsisilmne Hilda, «tema» lapsepõlve Hilda, teki alla poeb ja nagu paitab sõnadega: «Anton, head ööd!» Ja Anton kuuleb neis sõnades jällegi etteheidet: sa ei räägi tõtt.

Ei, see pole enam see Hilda, kes täna hommikul uksele ilmus. Antoni Hilda peitis ennast küngaste, kändude ja põõsaste taha ning hüüdis: «Anton, otsi mind!» Ja Anton otsis: käis ringi, otsis iga põõsa tagant, küngaste vahelt, aga sealt, kus oli Hilda, ei otsinud. Meelega ei otsinud, et Hildakesele rohkem lõbu teha. Ja hõbekellukesena helises Hilda naer. Kui kolmeteistkümne-aastast poissi nähti igatseva pilguga ringi luusimas, siis naerdi: «Otsid oma pruuti!» Ja Anton teadis, et teda narriti, kui kaheksa-aastast Hildat nimetati tema pruudiks. Sellest on palju aega möödas!

Sügisel läks Anton linna, kuid lubas juba järgmisel suvel tagasi tulla, et iga päev Hildaga mängida. See jäi aga lubaduseks — terve suve toksis Anton laevaruumides roostet maha ja mängimisest polnud juttugi. Möödusid aastad. Anton ei kohanud Hildat kordagi. Seitsmeteistkümnenadal aastal nägi ta kord oma endist mänguseltsilist. See oli noorteühingu peol, kuhu Hilda ühes Ruudiga oli tulnud. Siin polnud Antonil aega Hildaga juttu vesta ja nii see sõprus jäigi.

Kuus aastat, neist neli Kodusõja rindel, möödusid kodukohast eemal, ja kui vahest Ruudiga endisi aegu meelde tuletatigi, siis tekkis muuseas ettekujutusse ikka see Hilda, kellele ta töotuse oli andnud järgmisel suvel mängima tulla.

Töötas tulla, aga ei tulnud! Valetas! Ja nüüd, kui sellest töotusest on juba kolmeteistkümne aastat möödunud, kui Antonil juba suured elukogemused seljataga, — tuli ta, kuid ei võinud ometi tõtt kõnelda.

Anton tundis end Hilda ees süüdlasena. «Aga miks mitte talle õigust rääkida?» sähvatas mõte. See mõte hakkas ikka rohkem esile tungima, rõhus oma raskusega kõik teised kõrvale. Pealegi oli Raudrusikas Hildat täiesti usaldatavaks nimetanud.

«Ütle Hildale!» — see mõte võttis ikka rohkem maad.

Anton tõusis istukile. Valgusejuga tungis tagatoast kollase joonena põrandale. Tähendab: Hilda ei maga veel. Kahe inimese ühetaolised hingetõmbed näitasid, et vanad on juba uinunud. Antoni õlekott oli voodi otsa taga, paar sammu tagatoa uksest eemal. Ta tõusis ettevaatlikult püsti, astus sammu, jalgade all nagisesid põrandalauad. Anton jäi kuulatama. Üks vanadest tõmbas sügavamalt hinge. Ta laskus uuesti õlekotile, kiskus saapad jalast, viskas pintsaku taburetile ja heitis pikali. Aga enam ei pääsenud ta sellest piinavast mõttest. Iga silmapilguga mässis see teda ikka rohkem oma võrku. Niikuinii olid närvid juba pinevil ja ainukeseks teeks ennast rahustada näis olevat jutuaajamine Hildaga. Õelda tõtt.

Ruudi on ju Hilda vend ja Raudrusikas kinnitas, et Hilda «on meie inimene». Kui Raudrusikas polekski seda kinnitanud, oleks Anton selles ise veendunud. Hommikul vara läheb Hilda linna ja ei tea, millal nad jälle kohtuvad, aga Anton kahtleb, kas ta saab sellest hingepiinast lahti. «Mis ajast ma nii memmeks olen jäänud?» küsis Anton eneselt. Ta ei suutnud selgitada, mis säärase hingepiina põhjuseks oli. Kunagi polnud ta nii võimetu olnud ennast valitsema kui praegu.

«Kuradile,» kirus Anton mõttes ja pööras enese küljeli. Nii lebas ta paar minutit. Endiselt lebas põrandal kollane valgusejuga tagatoast. Siis kostsid tasased sam-

mul ja valgus kadus — kollane juga lipsas järsku ukse praost vahelt tagatuppa ja kustus. Sellest nagu julgust saades kargas Anton üles, avas ukse ja küsis tasa:

«Hilda, sa ei maga...? Mul on veel paar sõna.»

Hilda ei oodanud seda.

«Mis?» küsis ta ehmatanult ja voodi nagises ta all. Vist tõusis istukile.

«Luba, ma... tulen...» Ja kartes saada eitavat vastust, lisas kähku juurde: «Mul on veel Ruudist rääkida.»

Teda pandi sängi äärele istuma. Minut möödus vaikselt. Anton otsis sõnu, millega seda ülitähtsat juttu alustada.

«Noh?» küsis Hilda paha aimates. Talle näis kohe, et Anton Ruudist rohkem teadis kui ta oli rääkinud. Tundis, et midagi varjatakse. Õhtul püüdis ta kõrv ebakõla Antoni kõnest ja kui ta siis uurivalt Antonile silmadesse vaatas, lõi see silmad maha. Nüüd aga veendus ta kindlasti, et aimdused polnud teda petnud.

Aegamööda, nagu iga sõna kaaludes, alustas Anton. Sageli peatus ta silmapilguks, mõtles ja jätkas siis kõnelust. Ta puistas oma südamele kõik, mis teda koormas. Vahel tõusis hääl, kuid siis surus ta selle jällegi madalaks sosinaks. Püüdis rasket ülesannet lühidalt ja kergemini täita. See polnud aga nii kerge. Ruudi oli tema sõber. Kuus aastat olid nad käsikäes elumuredes kõndinud, eluvintsutused olid neid ühtemoodi löönud, rõõmuja võidupäevadel rõõmustati koos ja unistati tulevikust. Sellepärast oli raske ja valus rääkida. Anton koondas kogu oma tahtejõu, et teisel mitte aimata lasta seda tormi, mis rinnus möllas. Hilda ei tohi ju teada, et temal, Antonil, kes mitu korda surma suhu on vaadanud ja kellel on määratu suured kogemused elus, et temal on veel nõrkusi, mida ta vaevalt suudab ohjeldada. Seda ei tohi Hilda teada.

Anton lõpetas. Toa vaikuses võisid mõlemad oma südame peksumist kuulda. Siis kuuldus pimedusest nuuksumist. Hilda ei suutnud end pidada. Anton tundis, kui istuks ta nõeltele. Hakkas end nagu kurjategijat süüdistama. Pidi midagi tegema. Ulatas käe, leidis Hilda pea ja hakkas ta pehmeid juukseid silitama. Hilda võttis käe

ja surus endale vastu õhetavat palet. Pale oli pisaratest märg.

Siis tõusis Hilda järsku istukile, tahtis midagi küsida, kuid ei küsinud, vaid langes silmili Antoni õlale, kuna nutuhood ta keha vapustasid. Anton ei teadnud, mis teha, tal endalgi olid pisarad kurgus. Hakkas silitama käega Hilda paljast käevart, siis suudles teda otsaesisele ning tõusis püsti ja läks tasakesi ära.

Jälle lebas ta õlekotil. Mis oli õieti sündinud? Ent endise noomiva kahtluse ja südametunnistusepiina asemel oli rinda tekkinud mingi õnnetunne.

VII

Politseijaoskonna ülem härra Sahak oli vihane kommunistide ja linnapolitsei ülema Raasi peale. Raas andis käsu, et kõik jaoskonnaülemad peavad täna öösel isiklikult politseijaoskondades viibima. Kommunistid olid suutnud viimastel päevadel linna jälle kihama panna, ja mine tea mis plaanid neil täna ööseks valmis on mõeldud. Aga härra Sahakut oodati ju mai vastuvõtule! Terve nädal valmistuti selleks, et see «walpurgi öö» mööduks rahameeste kohaselt. Ja nädalapäevad kujutas Sahak endale pilte ette, kuidas kõik hakkavad imestama: «Vaat kus Sahak! Braavo, Sahak!»

Praalida härra Sahak oskas, ta oli sellel alal kunstnik, virtuoos, mitte asjaarmastaja, kelleks ta luges kõiki teisi. Ta oli niisugune kunstnik, kes oskas raha muretseada ja seda ka välja anda, nii et aina imesta. Rahamuretsemiskunst osutus lihtsaks, tuli vaid vajutada tarvilikule «nupule» ja «moni» voolas . . . Voolas kui vihmade vesi tänavarennist solgitorusse. Härra Sahak vajutas «nupule» ja leidis kohe raha, kas oma kirjutuslaualt, palitu taskust, kodus kirjaümbrikust või mujalt. Isegi püksitaskusse voolas raha, kui Sahak restorani erakabineti konjakit jõi.

Ega Sahakki teistest alamal tohtinud seista! Kas härra Sahaku taskud pole samasugused kui härra Raasi taskud, või nende taskud, kes kamandavad Raaside üle? Igauks tahab elada, olgugi et üks peab allpool olema,

teine üleval. Aga härra Sahak üles ei tahagi — kõrgemalt kukub valusamini. Sahak teab seda. Kõrgelt kukutakse küll harva, aga valusalt. Härra Sahakul on jaoskonna ülemana küllalt hea olla. Olgugi et siin «nupule» vajutamisel vähem «moni» voolab, aga selle eest on «nuppe» rohkem. Viimastel päevadel tuli üsna tihti nupudele vajutada, tuli peaga ja kätega tegutseda, et täna öösel oleks võinud oma kunsti näidata. Aga kommunistid ja tobu Raas ajasid tal kogu värgi segi. Kõik ta plaanid nurjusid.

«Küll teevad elu täis,» kirus Sahak oma kabinetis edasi-tagasi kõndides. Telefon helises tihti ja Sahak sõimas toorelt telefonipreiliseid, kes täna justkui kiuste eksisid.

«Käige põrgu oma haiglaga! Ise olete haiged!»

«Mis? Kuld Lõvi? Pugege oma kuldlõvi...» ja riputas telefonitoru konksule, nii et lubjatolm kiviseinalt alla pudenes ja valge pulbrina põrandale langes.

Teistest ruumidest kostis vahet pidamata müra. Politseinikud jooksid trepist üles-alla. Täna olid kõik teenistusest vabad konstaablid kohal, justkui Kodusõja päevil, kui enamlased linna all olid.

Kui politseijaoskonda mõni joomar või hulguis talutati, polnud korrapidajal aega pikalt-laialt asja üle järele pärida, käsutas pogrisme ja see oli kõik.

«Anna kuklasse, et teinekord tülitama ei tuleks.»

Kabinetis aga sõimas härra Sahak.

«Halloo... kuulan... kur-radile!»

Jaoskonnaülema abi, endine «kalott» Maraloug, laiaõlgne, igast küljest kandiline inimene nagu lauastest kokku löödud, puged puhkides kabinetti nagu veoauto väravast sisse sõites.

«Siin nad on!» kärises Maraloug vänge sõimuvalanguga ja pani Sahaku ette kirjutuslauale kaks kokkukleepunud lendlehte. Juba tolgendavad seintel, kurat...»

Sõimu, mille Maraloug isevalitsuse-politseist «iseseisvuse»-politseisse kaasa oli toonud, lasi ta kuuldavale ainult siis nii «viisakalt», kui keegi ülemaist ligi oli. Olgu see ülem siis kas või üksainus kraad temast kõrgem. Nagu näiteks sama Sahak. Tavaliselt tuli aga sõim

palju mahlakamalt, tooremalt, ning vaheldus iga lause järel uues variatsioonis. See jäme kõneviis, mis oli ühenduses ka tooreste tegudega, osutus põhjuseks, miks Maraloug seni oma häbitegevast nimest lahti polnud saanud. Ametlikes paberites oli seda kerge teha ja aastat kümme tagasi hävinesid a-lt täpid, o-lt aga katus. Aga rahva suus tunti politseinikku ikka «Märalõua» nime all, ja seda rõhutati erilise tähendusega.

Sahak heitis pilgu lendlehele, luges sõnu läbi hamaste pigistades:

«Töölised, vaesed ametnikud, sõdurid...» ja pööras siis oma pilkavalt muigava näo abilise poole:

«Noh, ja edasi?»

Küsitav kehtas oma nurgelisi õlgu...

«Ma küsin, mis edasi? Arvate, et mina lähen neid sealt maha kiskuma?»

«Ma ei arvanud seda, härra Sahak...»

«Mida põrgut te siis neid minu nina alla topite? Milleks teil konstaablid tänaval tilguvad? Ma küsin teilt, härra Maraloug, on teil nende üle voli? Maha kiskuda, puruks, näruks need lipakad! Ja sulg, jalamaid sulg konstaablile, kelle piirkonnas seintel paberilipakaid leitakse. Sulg — see on minu käsk!...»

«Kes neid näeb, kui neid seintele kleebitakse. Konstaabel kraabib ühe maha, läheb teist kiskuma, aga juba esimese asemel jälle uus. Võta siis... Nagu nõia-väel tulevad seintele...»

«Nõiaväel! Aitab! Et ma ühtegi ei näeks!...»

Maraloug veeres uuesti uksest välja, kohises trepist alla ja puistas kokkukogutud politseinikud ja kaitseliitlaste patrullid laiali.

«Et mul ühtegi paberilipakat seintel ei oleks, kur...» pasundas Maralougi kärisev hääl soolaseid sõnu.

Kontsade klobinal väljusid politseinikud ja kaitseliitlased. Nad sööstsid tänavale, et hävitada seintele, plankudele, majaustele ja väravatele «kleepuvaid» kommunistlikke lendlehti.

Seekord jäi jaoskonnaülema härra Sahaku käsk täitmata. Linnas polnud ühtki politseiniku piirkonda, kus hommikul kommunistide lendlehti-üleskutseid poleks valendanud.

Härra Sahak taipas varsti isegi, kui mõtlemata käsu ta oli andnud. Hommikupoole ööd väljus ta jaoskonna-
hoonest ja pidi ka ise seda suurt vaeva nägema, mis
lendlehe mahakraapimine jaoskonna hoone paraadukselt
ühelt konstaablilt nõudis. See oli ju härra Sahaku oma
piirkond.

Kindralstaabi ülema «Vilhelmi vurru» teravad otsad
langesid suunurkadelt alla. Tavaline sõjamehe nägu oli
kaotanud oma värskuse. Energilised näojooned koos
põlevate pungis silmadega väljendasid paraadidel ja
pidusöömingutel terasest karakteriga inimest. Näis, kui
oleks see mees just selleks maa peale sündinud, et sõja-
mehevormi kanda.

Täna aga polnud sellest sõjamehelikkusest midagi
järele jäänud. Kindral oli nagu peksa saanud ja konu-
tas punasest puust kirjutuslaua taga ning hõõrus peo-
pesaga oma libedat otsaesist.

Kümmekond kõrgemat sõjaväeülemat istusid kindrali
avaras kabinetis. Nad vajusid pehmetesse tugitoolidesse
ja nahksohvadesse ning kuulasid igavalt sigareid imedes
kindrali otsust. Öine nõupidamine osutus tüütavaks ja
nüüd ootas igaüks, et aga rutem minema saaks.

Kindralstaabi ülema ähmane pilk libises aeglaselt
lauale, kus lebas kriitpaber mitmesuguste masinal trüki-
tud arvude ja numbritega. Seda paberit uurides kaotaski
kindral oma sõjamehelikkuse. See oli kindralstaabi agen-
tuur-osakonna teadaannete kokkuvõtte 24. kuni 30. april-
lini ja sellele lisaks veel kaitsepolitsei salajane ringkiri.

Kindral oli tark küllalt, et neis arvudes ja numbrites
näha ähvardust klassile, kuhu ta ise kuulus. Ja see
kohustas.

Miks see ei peaks kohustama, kui need arvud nädal
nädala järel suurenevad, kui viimaste teadaannete
kokkuvõttearvud eelmistega võrreldes on keskmiselt
kolmekordseks kasvanud.

Nende arvude najal tegi kindral lühikese kokkuvõtte:
kolmekordselt kasvas maieelse nädala kestel revolutsioo-
niline meeolelu sõjaväes, nimelt seda tähendavad need
distsipliinist üleastumised, leitud kommunistlik kirjan-
dus, «kahtlaste elementide» arvu kasv, üksikud ja ühised
nurinad jne.

Ja kui nii, siis on vaja leida vastumürki. Ning kindral leidis: homme, 1. mail, ei tohi ükski sõdur tänavale ilmuda — kasarmuväeravad lukku! Kahtluse all olevad väeosad võitlusvõimetuks teha, padrunid ära võtta!

Kindlad väeosad olgu lahinguvalmis!

Aitab, võite minna, mu härrad.

Raske töö on tehtud ja kindral sõidab koju. Uus «Mercedes» viib teda tuulekiirusel läbi pealtnäha vaikse linna, aga «Mercedesi» taga, numbrilauast veidi kõrgemal, valendab neljakandiline paberileht. Oleks kindralil aega olnud kord ümber auto kõndida, siis oleks ta võinud sellelt paberilt muuseas lugeda:

«... ja sõdurid! Read koomale kommunistliku partei ümber!»

*

Kaitsepolitsei hoone peasissekäik on täna öösel lukus. Kuid see ei tähenda, et selle ukse taga kõik vaikne on. Kui peauks lukus, siis tehakse hoones ülitähtsaid asju. Nii ka täna: hoones keeb töö, üksikkabinettides tegutsevad saladuslikud olendid, need, kelle spetsialiteediks on kommunistide püüdmine.

Tänaöine palavikuline tegevus on sihitud lähema praktilise ülesande teostamiseks — maksku mis maksab, aga kommunistide ennustus homse päeva suhtes peab nurjuma! Tööraha Ühise Väerinde esimese mai rongkäigu plaan peab segi löödama! See oli täna kapo¹ lipukiri.

Säärase lipukirja all siblivad koridoride labürindis kullerid, klõbistavad masinatel poleeritud küüntega sõrmed, kriuksuvad paberil suled ja jooksevad ülemuse kabineti vahet sekretärid. Sama lipukirja all väljuvad tagauksest mustad varjud. Mütsid sügavalt pähe vajutatud, kraed üleval, palitu põuetaskus order areteerimiseks ja läbiotsimiseks, kaovad need mustad varjud ööhämarusse.

Kapo firma mustad autod vilksatavad linna tänavail, peatuvad töölisagulite umbtänavail, kus tiritakse peale mõni uus areteeritu ja kihutatakse tagasi. Oma saagiga

---

¹ Eesti kodanliku valitsuse kaitsepolitsei nimetus rahva seas.

peatub auto türmi raudse värava ees, kuid siis vajub värav lahti ja põrisev auto veereb hoovi. Siin puistab ta saagi ja vilksab varsti jälle tänavale. Läheb uue saagi järele.

Türm haarab oma hallide müüride vahele uusi tulijaid, suurendab oma elanike hulka, kes innukalt ootavad päikese tõusu, et esimest maid vägeva «Internatsionaaliga» vastu võtta.

Kapo aparaat töötab närviliselt. Tihe võrk, mis on punutud üle maa ja mille keskus tarvitab täna vaid tagaust, väriseb närviliselt nagu ämblikuvõrk kadaka-põõsal, kui ämblik vihaga köidab näljast sääske, kes võrku kukkus loodetud porikärbse asemel.

Öö saak polnud kuigi tulemusrikas. Lootused lipukirja nõuet täita luhtusid. Areteeritute hulgas polnud ühtegi tegelast, kelle puudumine oleks võinud rongkäigu organiseerimisele mõjuda.

Kapo aparaadi aju nurises, polnud, kellesse oma teravaid küüsi torgata. Homse päeva juhid kadusid kättesaamatult põranda alla, et õigel ajal tervena määratud kohal olla.

VIII

«Milles asi seisab? Miks just mina pean teiste naerulaluseks olema? Teised teevad kuskil sigadusi, toetudes minu nimele, aga mina vastutan! Et vaat sina, Eduard Krauberg, põline tööline, rautatreial, oled toeks võllanägudele. Ei! Aitab, vedasite ninapidi, aitab! Selle üle vaja järele mõtelda...»

Nii arutab omaette Eduard Krauberg — sotsiaaldemokraatliku partei liige. Krauberg lahendab suurt probleemi: kus on tema koht töölisliikumises? Iseäranis teravalt kerkis see küsimus üles täna, kui Krauberg töökoja maieelselt välkmiitingult norus päi kodu poole ruttas.

Kraubergile tuli meelde, et mõni aeg tagasi — see oli kohe pärast jaanuari areteerimisi — oli ta esitanud endale selle küsimuse. Ja siit arvates kerkis see ühtelugu mõtteisse, täna aga esimest korda otsustavalt. Kahtluseuss näris südames, aga seni lohutas ta end sellega, et

on naeruväärt seda küsimust arutada, sest tema, Krauberg, on ju seitse aastat olnud sotsiaaldemokraatliku partei liige. Ning rautatrelial Krauberg põikles vastusest kõrvale. Aga täna veendus ta, et peab vastama, teist teed üle ei jää. Temalt nõuti vastust. Esmalt nõudis temalt seda oma mõistus ja teiseks, nagu Kraubergi mõtteid lugedes, küsis vana seltsimees Koorus:

«Kellega lähed?»

See oli täna välkmiitingul. Siis jättis Krauberg vastuse võlgu: Koorusel pole õigust enne vastust saada, kui Krauberg seda veel endalegi pole andnud. Oma pea nõudis vastust ju enne.

«Kellega lähed?»

Muidugi peab minema selle parteiga, kuhu sa kuulud. Ja siis veel küsitakse: kellega lähed? Ning paljuütlevalt juhitakse tähelepanu sellele just siis, kui tribüünilt Tööraha Ühise Väerinde rongkäigust osa kutsutakse võtma.

Krauberg pole nii vähese arusaamisega, et ta ei taipu, milleks see peanoogutus kõneleja poole oli. Seda polnudki nii raske üle elada. Krauberg tundis tihti valusamaid hetki, siis kui enamik töölistest vilistas sotside esindaja tribüünilt maha ja tegi kõnelejale tuule nii jalge alla, et see pidi esimese vastutuleva konstaabli kaitse alla pugema. Kas Krauberg küllalt polnud näinud pilkavaid muigeid, mis kaastööliste nägudel mängesid, kui «tema» partei esindaja teatas neist otsustest, milledega tahetakse tööliste elutaseme tõstmiseks võidelda. Kas Kraubergil oli siis hea, kui kõnelejale lendasid vastu sõnad:

«Juudas! Äraandja!»

«Köieseeditaja!»

«Kodanluse tallalakkuja!»

«Kus on endised lubadused?»

«Miks te trellide taga pole? Meie seltsimehed kõdunevad türmis!»

«Maha! Maha-a!! Maha-a!!»

Kas need sõnad polnud samal ajal ka Kraubergile määratud? Ja siis tundis ta, kuidas pea iseendast rinnale vajus.

Viha ja valutunne surub veel praegu südant, kui neil päevil läbi elatud juhtumus meelde tuleb. Lõunavaheaeg.

Kraubergi ette astub noor tööline, näitab oma õlise sõr-
mega sotsiaaldemokraatliku partei lehe esiküljele:

«Näed? «Kõigi maade töölised, ühinege!» — kas poleks
kohasem seda pisut muuta, umbes nii: «Kõigi maade
töölise kõrilõikajad, ühinege!» Kuule, Krauberg, mõtle
selle üle järele, tee oma sotside partei juhtidele ette-
panek...»

Mõtles, Krauberg! Iga poisike tuleb nina peale vis-
kama, aga sina mõtles! Mõtles!

Krauberg mõtles ja kirus sotsiaaldemokraatliku par-
tei juhatust, kes pole suuteline seda laimu parteilt
pesema. Saadavad välja niisuguseid kõnelejaid, kes kohe
putket teevad, kui lugu kuumaks läheb...

Eduard Krauberg istus laua taga ja katsus lehte
lugeda, oma partei häälekandjat. Ent ta polnud suute-
line seda tegema. Probleem nõudis lahendust. Kisenda-
vad mailloosungid leheveergudel tuhmusid silmade ees.

Kui igapäevased on need loosungid! Iga aasta üks ja
seesama. Lubatakse! Krauberg loeb neid lubadusi, loeb
ja rõõmustab, ometi viimaks! Aga möödub aasta ja jälle
lubadused...

Või näiteks eile. Kas see teeb talle lõbu, kui tema
töökapi uksele suurte tähtedega kriidiga on kirjutatud:
«Krauberg, loe elu tõde!»

Ja selle all on nõõpnõelaga kapiuksele kinnitatud kom-
munistliku partei värske lendleht.

Krauberg ei tõstnud hääletusel oma kätt. Hääletati
selle poolt, et Tööraha Ühise Väerinde rongkäigust osa
võtta. Kuid Krauberg nägi teiste hulgas seltsimehi:
Võõsi, Vesilindu ja Rulli, kes käsi üleval hoidsid. Aga
nad on ju ometi sotsiaaldemokraatliku partei liikmed.
Kuid sotsiaaldemokraatlik partei ei võta T. Ü. V. rong-
käigust osa. Sünnib imelikke asju!

Krauberg käis tavaliselt igal õhtul jalutamas, see oli
tal harjumuseks. Enne kuulis ta ainult ühte: kõik sot-
siaaldemokraatide rongkäigule! Ta kuulis ja hinge täi-
tis rõõm. Aga tänavu? Igal pool, tehases, tänaval, tram-
mivagunis, kino ooteruumis, igal pool, kus aga vähegi
inimesi koos oli, võis kuulda Tööraha Ühise Väerinde
rongkäigust. Inimesed vaidlesid selle üle, kas valitsus
laseb meelevaldust korraldada või ei. Neist vaidlustest

võtsid osa kõik: väiksemad ametnikud, linna sõitnud talupojad, sõdurid ja isegi koolipoisid. Vabrikutest rääkimata, siin pidid valitsusepooldajad suu sulgema, süüdistati otsekohe, et härrassotsid on riigi fašistide bandi kätte mänginud.

Krauberg mõtleb. Ning mida enam ta mõttesse süveneb, seda kõrgemale tõuseb laual käsi, nagu valmis kor dama seda, mis tegid välkmiitingul Võõsi, Vesilinnu ja Rulli käed.

Kraubergi käsi tõuseb... tõuseb... tõusis!

Krauberg hääletab Tööraha Ühise Väerinde poolt, Krauberg andis vastuse küsimusele — kellega minna.

IX

Poolenisti maa sisse vajunud hurtsikust väljus kaks inimest. Üks pöördus vasakut kätt nurga taha, teine aga paremale poole otse agulitulede suunas. Enne kui ta aga aguli esimese maja juurde jõudis, käänas ta teelt kõrvale ja sammus nüüd ettevaatlikult mööda kitsast kraavikallast. Miski ei häirinud öist rahu ja märkamatuult pääses ta agulist mööda. Vasakut kätt oli lage väli, paremal pool agulimajad ja sealt edasi kesklinn, mida näitas nõrk valgusesõõr pilvede all.

Minutit kümme sammus ta kraavi kaldal, siis hüppas üle kraavi ja astus puuvirnade poole, mis pimedusest vaevalt silma paistsid, peatus viimaks üsna puuvirnade lähedal, puuris pilguga pimedust ja sammus siis tasaselt kõhides jälle edasi.

Äkki kasvas nagu maa alt ta ette inimesekogu ja pani püssiraua teele ette. Kül m raud puudutas kraavi kaldalt tulija rinda.

«Kes sa oled?» kõlas madal hääl.

«Loo, see olen mina,» vastas tulija tasa.

«Ants! juba tulidki,» ja Loo laskis püssipära maha.

«Nii, juba tulin. Anna nüüd ulualust, aga nii, et võin suitsetada, neelud käivad peale.»

Ants ja Loo kadusid puuvirnade vahele: Loo ees, Ants järel. Tegid mõned käänakud virnade vahel, kuni Loo viimaks kuskile koopasse pugese ja Antsu enda järele tiris.

«Siin võid teha, mis tahad.»

«Ole meheks!» Ants pistis paberossi hambusse, tõmbas tikku ja ulatas selle valgusel teise paberossi Loole. Siis istus ta jämeda halu otsa.

«On keegi tulnud?» küsis Ants, kui juba pool paberossi paari sügava tõmbega läbi oli. Koopas värisesid kaks kollast täppi.

«Neli on juba siin,» vastas Loo.

«Nii, see on päris tubli. Kutsu siia.»

«Kõik korraga?»

«Ei, üksikult.»

Loo väljus koopast.

Võis kindel olla, et ainult üks inimene oskas siin haluvirnade vahel ööpimeduses liikuda — ja see oli seltsimees Loo, teised aga oleksid paari sammu järel oma silmnäo kuskil halu otsas veristanud. Loo oli siin nagu oma kodus, iga käänak, iga läbikäik virnade keskel oli talle teada.

«Poe välja,» käskis Loo seisma jäädes. Haluvirna alt kuulus krabinat, siis puhkimine ja juba seisis kutsutav Loo ees. «Tule, seltsimees.»

Loo läks tulnud teed tagasi, talle järgnes käega-katsutavas kauguses virna alt välja pugunud inimene. Loo lükkas oma kaaslase koopasse, kus ootas Ants.

«Istu, seltsimees,» sosistas Ants, «kuidas su nimi on?»

«Ei olegi nime.»

«Ei ole nime?»

«Number on.»

«Number?»

«Kaheksa.»

«Õige, seltsimees . . . Suitsu tahad?»

«Kui on?»

Ants nägi, et seltsimees teadis täpselt salasõna, ent seda oli temale vähe — ta tahtis veel näha ta nägu. Selleks siis paberossi pakkumine. Ants pani endale paberossi suhu, tõmbas tikku ja nägu kõrvale pöörates, süütas paberossi. Tikk jäi lõõmama, ja valgus langes nüüd ainult vastasistuva noormehe näole, kuna Ants endiselt pimedusse jäi. Ants andis seltsimehele paberossi ja ulatas tiku üsna näo ligi. Seltsimees oli tuttav, kuid Ants ei teinud sellest väljagi.

«Kuidas töö läheb? Lühidalt ...»

«Kaheksateist seltsimeest on töö. Neli gruppi. Lendlehtede peal kaksteist, teised loosungitel. Viis loosungit toome välja ... Muidu on kõik korras. Võmme on kole palju, kisuvad seintelt lehed maha, poisid on päris hädas. Mis veel?»

«Kellega side on?»

«Neljandaga.»

«Nii, kuula hoolega: Leedu tänavat tead?»

«Tean.»

«Leedu tänava lõppu saada kaks seltsimeest. Punkt kell kaks olgu kohal. Seal on sõnnikukuhjad, üks on teisest eemal, selle taga oodaku. Saavad pakid «Kommuniste». Salasõna on ...»

Ants sosistas seltsimehele midagi kõrva.

«Sain aru.»

«Nii. Tuleb mereranda ära peita, et homme miitingu ajal levitada.»

«Tuleb miiting siis mererannas?»

«Jah.»

«Ah-aa. Tähendab, muudatus.»

«Pea meeles, punkt kell 2, mitte hiljem ega ka varem. Hüvasti seltsimees! Saab tehtud?»

«Saab tehtud, hüvasti!»

Loo, kes oli välja jäänud, ilmus ja saatis seltsimehe oma valvepiirist välja. See kadus pimedusse, kuna Loo ise tagasi ruttas, et järgmist «numbrit» Antsu juurde saata.

«Kaheksa» tõttas käsku täitma. Ettevaatlikult hiilides pugus ta ühe plangu alt teise alla, peatus pimedas värava all ja, veendunud, et midagi ei ähvarda, ruttas edasi. Jõudis kohale. Ronis üle kiviaia, kargas õue ja oligi kaetud akna taga, kuhu nõrgalt koputas. Jäi siis ootama, elamu paistis inimestest koguni tühi olevat. Koputas teist korda. Tasase naginaga avati kojauks ja «kaheksa» lasti ruumi.

Toas istusid laua ümber kuus noort inimest: neli poissi ja kaks tüdrukut. Laual oli mõni tühi viinapudel, klaasid ja paberosside kuhi. Paistis, justkui oleks nüüd sama klaasid tühjendatud ja kaks poissi — pillimängijad

— häälestasid mandoliini ja gitarri, olles valmis lugu lööma, et teised võiksid tantsu keerutada.

«Kaheksa» vahtis muiates koosolijaid.

«Praalite?»

«Kuidas muidu, soovite ühe «käraka?»»

«Anna siia.»

«Ah-ha-haa,» kõlas toas sumbunud naer, kui üks pois-
test «kaheksale» klaasi vett andis.

«Jääb sellega,» «kaheksa» jõi klaasi tühjaks, sealjuures mõrudat nägu tehes, nagu oleks ta tõepoolest viina neelianud. «Juuli ja Heino, tulge ... paar sõna,» «Kaheksa» astus tagatuppa. Süütas tiku ja pani seinal rippuva lambi põlema, lamp oli vist alles kustutatud, sest klaas polnud veel jõudnud ära jahtuda.

«Saite valmis?»

«Arusaadavalt, kõik läheb nagu vaja, üks on veel maalida. Hea segu, kuivab kohe pintslil all. Aga kas var-
daid saame?»

«Kuidas siis, Evaldi-isa hõõveldab terve õhtu ...
Vaat mis, Juuli ja Heino ... Praegu on kell pool üks, aga punkt kell ...»

... Punkt kell 2 olid Juuli ja Heino Leedu tänaval sõnnikukuhjade taga. Mõne minuti pärast ruttasid nad juba linnapargi poole, kummalgi pakk «Kommuniste» riiete all.

«Kommunistide» toojail oli kiire, nad ruttasid uute pakkide järele: täpselt kell 1/2 3 oodati neid teises kohas.

*

Samal ajal sörkis Sarniku Mardi hobusekronu Raudrusika juhtimisel kodu poole. Trükikoda töötas Sarniku talus päris korralikult. Täna öösel oli juba kaks voori tehtud ja sellest aitas. Raudrusikas laskis hobusel vabalt astuda. Metsa ääres ootas teda Anton. Raudrusikas hüppas vankrilt maha ja ulatas ohjad Antonile.

«Ammu ootad?»

«Praegu tulin. Oled valmis?»

«Nagu näed. Hobusega on kohe teine tubakas. Koristasid ära?»

«Mitte lõhnagi pole enam!»

«Noh, siis hüvasti, ma ruttan ... Homme ära kuhugi välja mine.»

«Aga kuidas siis? Tarvis oleks vaadata.»

«Seda ei või teha. On kõvasti keelatud. Sul on täita erilised ülesanded ja sa ei tohi sellepärast demonstratsioonist osa võtta ...»

«Miks nii?»

«Ennast näidata ... Vaata ette ... Rongikäigust ära osa võta ...»

Neid sõnu öeldes pööras Raudrusikas Antonile selja ning kadus linna poole.

Anton istus vankri äärelle ja Raudrusika sõnade üle järele mõeldes sõitis metsa vahele.

X

Esimene mai osutus ka tänavu päikesepaisteliseks ilmaks. Loodus nagu aitas ise proletariaadile kaasa suure võitluspüha pidamiseks. Väiksemad puud ja põõsad olid nõrga rohelusega kaetud. Pungad olid puhkenud juba paar päeva tagasi ja nüüd levis nõrka värsket lehtede lõhna.

«O-hoo!» hõikas Anton, kui ta pärast paaritunnilist uinakut välja astus, paremat ilma pole vaja!»

Hetke seisis ta ukssel, näis, nagu oleks ta täna esmakordselt märganud, et kevad on käes. Ta tõmbas sügavale kopsu õhku ning tundis, kuidas lihastesse karastavat värskust ja jõudu voolas. Kindla sammuga astus ta kaevu juurde, vinnas pangetäie vett, viskas särgi seljast ja hakkas veega sulistama.

Jääkülm vesi ja hommikune jahe tuul tõid ihule kannaha. Veepritsmed hüplesid Antoni ümber. Ta nükkis ennast tugevasti, hõõrus peopesaga ihu ja puristas ning ümises laulu.

Viivuks peatus ta pilk punakas-kollasel vorbil, mis algas paremast õlast ning lõppes rinna all. Antoni suu ümber lõi mänglema naeratus.

Ta litsus vasaku käe pöidlaga endist haava, näpistas õmblusarme ja siis ... viipas kõigest jõust paar tiiru väljasirutatud käega, nagu istuks ta praegu oma kõrvi

seljas ja raiuks vaenlaste salgas. «Äh! — äh!» tulid korduvalt kurgu põhjast järsud hääled. Anton oli endaga täiesti rahul, tervist ja jõudu oli üleliiaga.

«Kas tuleb veel niisuguseid päevi?» mõtles Anton, meenutades läinud aja pilte.

«Tuleb!» — vastas ta siis valjult ja kindlalt justkui kellelegi teisele.

Toa ukselt kajas Antoni kõrvu hele trillerdav naer.

«Ah-haa-haa ... anna talle!» hõikas Hilda, kes heameelel oli silmitsenud Antoni «raiumist». Esmalt jäi Anton nagu häbelikult seisma, siis aga, nähes Hilda naerustpakatuvat nägu, puhkes ise samuti valjusti naerma. Minuti vahtisid nad teineteisele otsa ja naersid, ning see põhjusega, ainult noorusjõust tingitud naer pani isegi Mardi hobusekronu tallis hirnatama.

«Tee rutem, vaja minna,» ütles viimaks Hilda.

«Olengi juba valmis! ... Aga Raudrusikas keelas meie mineku kategooriliselt ära. Ehk jätaksime siiski minemata.»

Hilda tegi solvunud näo.

«No-jah, mis veel. Lähme ikka!»

Need sõnad olid nii kindlalt öeldud, et Anton enam ei suutnud tõrkuda. Ta tõmbas kuiva rätikuga üle piha, nühhkis näo ja juuksed kuivaks ning särki selga ajades astus toa poole.

Hilda seisis endiselt uksele. Seljas oli tal valkjashall kleit, tumesinine jakk ja mustade juuste üle oli seotud tulipunane rätik sõlmeaga kukla taga.

Anton jäi üllatatult Hilda ette seisma. Alles nüüd märkas ta, kuidas too end tänaseks oli ehtinud. Ja üldse nägi ta Hildat alles nagu esimest korda. Tõepoolest paistis Hilda täna teistsugusena. Ta kehavorme katsid lihtsad, kuid maitsekad riided, mis olid kooskõlas ta noorusega. Ta loomulikult roosad palged, süsimustad silmaripsmed ja punase rätiku alt edevalt väljatikkuvad juuksekiharad paistsid Antonile piltilusad. Nende pilgud kohtusid ja Anton tundis oma kõrvalesti kuumavat.

«Mis sa nii vaatad ... ei tunne enam või?» küsis Hilda punastades ja vaevalt hääletooni valitseda jõudes.

«Ei ma ... seesama ... seltsimees Raudrusikas ei soovitanud rongikäigule minna,» vastas Anton.

«Seda sa just rääkisid!... Aga me lähme ikkagi.»

«Pole meile kohane. Ja siis, see punane pearätik. See vist küll ei kõlba.»

Hilda taipas kohe, et Antoni märkus on põhjendatud. Ta tõmbas rätiku peast ja kadus kojaukselt.

Anton jäi endiselt paigale. Siis aga astus sammu edasi. Kuid tundis end nagu kammitsas ja läskus raskelt uksetrepile istuma.

Otsustavalt tõusis Anton viimaks trepilt ning astus kindlate sammudega tuppa.

«Mis sa nii kaua, tule joo kohvi,» sundis Hilda kõige harilikuma häälega, ja sellest häälest ei võinud keegi välja lugeda seda tunnet, mis ta rinnus juba mõnda päeva oli pakitsenud ja mida ta täna hommikul Antoniga õues olles vaevalt oli suutnud maha suruda. Ta hääli oli kõige tavalisem, kuid ometi langes Antonile pilk, millest tulvas rõõmu ja kartust, seda pilku aga Anton ei märganud. Ta hoidus Hildale silma vaatamast.

Vana Mart tõusis juba laua tagant ja hakkas sõna lausumata oma poolpalitut selga ajama. Ka tema näis täna nooremana ja värskemana. Pühapäevakuub oli mustatriibulise valge särgi peale tõmmatud, kaelas oli tal punaseruuduline siidrätik — pruudi kink poissmehepõlvest.

«Kuhu sa, isa, nii vara?» küsis Hilda.

«Linna, rongikäigule,» vastas Mart tõsiselt.

«Mi-is? Rongikäigule?» küsisid ühest suust Hilda ja Anton.

«Rongikäigule,» kordas Mart, «kõik lähevad.»

«Onu Mart, arvan, et parem oleks, kui sa ei läheks. Seal võib kõiksugu, noh, niisuguseid asju tulla, et...»

«Lähem,» ütles Mart kindlalt ja väljus toast.

See tegu ja need sõnad Mardi suust olid ennenägematud ja ennekuulmatud siin majas.

Eeva ei olnud seni sõnagi vahele rääkinud. Kui aga Mart ukse oma selja taga kinni tõmbas, torises eit poolhoiatavalt.

«Mine... mine aga peale!...»

Siis aga, kui Anton ja Hilda, hoolimata Raudrusika hoiatusest linnateel olid, nägid nad kaugelt, kuidas

vana Sarnik, valge kadakane kepp käes, tagasi tulles neile vastu ruttas.

«Noh, isa?» küsis Hilda.

«Mõtlesin asja ikkagi ümber,» ütles vana Sarnik tõsiselt. «Ei ole ma veel ühelgi meelevaldusel käinud ja mis ma siis nüüdki peaks sinna minema, pealegi kui on keelatud.»

«Ta on meist tõesti targem,» sõnas Anton mõne aja pärast Hildale.

Hilda vaatas mustade ripsmete alt Antonile, pilk säras nooruse tulisusest.

«Olgu,» ütles ta.

XI

Mäelt avanes imeilus vaade üle terve ümbruskonna. Otse ees, sügavas orus, asus linnapark, mida kattis kerge loorina kevadine roheline. Selle taga paistsid linnamajade katused, mis eemalt ühte sulasid ning mitmevärvilise mosaiikpildi moodustasid. Vaiba keskoht tõusis kõrgemale, kust kirikutornid teravate nooltena üles sihtisid. Aukartust-äratavalt sirutus taeva poole linna kõrgeim kirikutorn, mis omal ajal, kui seal kirikus tööliste rahvamaja asus, kodanlusele hirmutorniks oli olnud. Siit-sealt tõusid mosaiikvaibast vabrikute ja tehaste korstnad.

Mõni neist ei suitsenud juba mitu aastat, kuna üksikud, mis seni hinge sees olid hoidnud, ka täna elumärki ei näidanud.

Paremalt poolt piiras linna päikese käes virvendav merelaht. Mõni üksik äraeksinud purjekas tuikus kurrutaval merel ja meenutas vist aega, mil sadam ja laht sadadest aurikutest, transpordi- ja uhketest hallidest hiiglastest, sõjalaevadest, kihas.

Hilda oli ülikaunist pildist vaimustatud, ehkki ta seda kümneid kordi oli näinud. Põhjus peitus siin küll vist selles, et ta nüüd rohkem mõtles, mis selle mosaiikvaiba varjul sünnib, kui palju needusi saadetakse sinna keskohta, kui palju häda ja viletsust see väline vaikus katab. Südames oli ta aga rõõmus, sest tänane päev

pidi paljudele andma uut jõudu võitluseks. Rutem, rutem kohale!

«Mille üle sa mõtled?» küsis Hilda, nähes, et Anton ei märkagi tema vaimustust.

«Noh? Kus su mõtted on?» kordas Hilda, Antoni käe alt kinni võttes ja talle otse silma vaadates.

«Vabanda. Unustasin pisut, et me seltsis läheme. Tuli meelde möödunud aasta esimene mai ja ... elasin nagu veekordselt seda üle.

«Kus sa siis olid?»

«Leningradis.»

«Seal võib vist tore olla! Tahaksin ka kord näha, kuidas seal esimest maid pühitsetakse. On tore?»

«Jah, seal on, mida vaadata ja kuulata.»

«Jutusta mulle sellest!»

«Oh, seda on raske teha. Võimata on nii jutustada, et kuulaja endale Leningradi tööliste esimest maid ette kujutada võiks.»

«Katsu ikka, ma kuulan hoolega,» ajas Hilda paluvalt peale.

Sammuti mõni aeg sõna lausumata. Anton mõtles, millest alustada. Ta polnud meister kõnelemises, kuid heameelega oleks ta Hildale sellest vaimustavast pühast rääkinud. Oleks see mõni tähtsusetu juhtum olnud, siis poleks ta peljanud, kuid esimene mai Leningradis — on midagi suurt, midagi niisugust, mis jätab igale inimesele sügava mulje ja mille kirjeldamiseks ei jätku ainult sõnadest. Aga Hilda käis peale ja Anton pidi rääkima.

«Jah, see on suurepärase, võimas ...» alustas Anton. Varsti sattus ta meeolellu ja märkas imestusega, et sõnad tulevad üsna ladusalt.

«... Juba vara hommikul kihavad uulitsad inimestest. Majad, uulitsad, laternatulbad, trammid — kõik on punase riidega kaunistatud. Peaprospekt paistab kui sirge jõgi, mis maja seinu punaste lainetega uhab. Suurepärase vaatepilt! Sa tunned end ühte sulavat selle määratu suure kollektiiviga ... Iga silmapilk valguvad kesklinna ikka uued ja uued tööliste kolonnid. Neil ei näi otsa ega lõppu olevat, vahest tuleb mõte, kas tõesti kõik need inimesed linna ära mahuvad? Vaatepilt muu-

tub iga hetkega, suled korraks silmad, ja kui nad uuesti avad, on silme ees uus pilt.

Peaprosppekt imeb endasse ikka rohkem ja rohkem rahvahulki, liikumiseks pole enam vaba ruumi. Peade kohal lehvivad tuhanded — ja ainult punased — lipud. Mõned on pleekinud, see kinnitab, et need lipud on olnud klassivõitluse otsustavate päevade tunnistajateks. Erilise aukartusega silmitsed neid kangelasi.

Ja kui see inimmeri liikuma hakkab! Seni segi olnud read joonduvad sirgeteks, ja kindla sammuga, rõõmust säravate nägudega sammub väljakule sajatuhandeline töölisvägi.

Tuhanded punased rätikud, punaväelaste joonsirged read, sõjariistus tööliste polgud, värvilise riide ja lilledega ilustatud autod lastega, mitmevärvilistes spordiriietes noored poisid ja tüdrukud, punaste kaelarättidega pioneerid trummipõrina saatel — kõik liigub.

Kolonnide ees kannavad töölisel töörahva suurte juhtide pilte, loosungeid ja majanduslikul alal kätte võidetud saavutuste mudeleid. Neist võib näha, kuidas tööliste riik kiiresti purustatud rahvamajandust korda seab, et pääseda raskest olukorrast ja luua töörahvale parem tulevik.

Õhus tiirlevad lennukid, all läigivad pasunad, orkest-rid mängivad võimsaid võitlushümne, ümberringi hõljub õhus vahetpidamata tööliste laul. Kõik on uulitsal. Igaühe näost võib lugeda:

«Kui palju meid on!»

Lippude ja transparentide pealkirjad näitavad, mis-sugused loosungid, missugused ülesanded on võitleval proletariaadil, nad kutsuvad jätkama võitlust ülemaailmse proletaarse revolutsiooni eest. Lühikesed, kuid selged ja igaühele arusaadavad loosungid, mis tööliklassi kollektiivne juht — kommunistlik partei — üles seab, saavad igale töölisele, igale endisele kehvikule ja sulasele ning keskmikule sihiks ja võitluse eesmärgiks. Igaüks teab, et ainult nende loosungite all töötades, täites neid ülesandeid, võib lõplikus võidus kindel olla.

Kapitalistide ja härrassotside, välismaa tööliste kägistajate, külakulakute, nõukogude asutustesse sisse puge-

nud kahjurite ja bürokraatide suured karikatuurid ripuvad ampelmannidena selle määratu inimmere kohal, tekitades lõbusat meeleolu.

Peatustel mängib muusika lõbusaid rahvatantse. Siis keerlevad keskuulitsal noortöölise paarid, näod ülendavast meeleolust ja kiirest keerutusest rõõmsalt erutatud. Kõik tunnevad endid ühe pere liikmetena. Noored tirivad vanu kättpidi tantsima. Näed, kuidas mõni vana habemik tööline nüüd, tundes, et ta orjaikkest on vabenenud, niisugust tantsu laseb, et ringis olivad ainult imestavad ja käteplaginaga kaasa aitavad vanal rohkem ja rohkem hoogu võtta. Kui habemik juba küllalt oma oskust on näidanud, siis võid veel mõni aeg näha, kuidas ta noorte kätel õhku lendab.

Teisal ilmub kui maa alt teater-auto. Üks minut ja juba külvatakse teravaid pamflette, pilke-nalja rahva-vaenlaste pihta. Näitlejad on karikatuuriselt riidetud, ja järele aimates kapitalistlike riikide poliitikamehi, seletavad nad kõige uuemaid päevaküsimusi ja viimaseid uudiseid pealtkuulajate naeru saatel.

Nii ei ole mitte ainult peauulitsatel. Selleks on siin vähe ruumigi, kuigi näiteks peaprosppekt üksi nii suur on nagu vist siin kõik uulitsad kokku. Igas linnaosas sünnib samuti ja seejärel valguvad need lugematud töölis-hulgad keskväljakule ...

Sa ei või endale ette kujutada, missugune tunne asub rinda, kui näed, et ühel ajal igalt poolt voolab platsile inimverd. Nagu oleks kusagil tamm avatud, nii mühab inimmeri väljakul.

Siin on tribüün, millelt partei juhid ja valitsuse esindajad töölisi tervitavad ja tööliste tervitusi vastu võtavad. Kui töölisel oma juhte näevad, tõuseb «hurraa», mis enne ei lõpe, kui kõik kolonnid on möödunud ... Aga siit valguvad mööda sajad tuhanded inimesed ja see kestab mitu tundi ... Mitu tundi ...»

Anton saatis pilgu Hildale, ta tahtis veenduda, kas maksab edasi rääkida või aitab juba. Kuid ei saanud veel suud avadagi, et Hildalt küsida, kui tundis, kuidas Hilda tema käsivart kramplikult pigistas.

«Edasi, edasi, mis seal väljakul veel on?» nõudis Hilda. Anton täitis ta soovi.

«Mis veel on? — Sinna väljakule lähevad tööli-
sed demonstreerima oma usaldust valitsusele, näitama,
et tööliised on iga minut valmis võitlusse astuma, kui
partei ja Nõukogude valitsus neid kutsub. Seal demonst-
reeritakse oma solidaarsust ka kapitali-ikke all äga-
vate töölistega, näidatakse välismaa tööliste saadiku-
tele, kes tribüünil aukohtadel istuvad, et Nõukogude-
maa tööliklass ja talupojad on valmis neid nende võit-
luses aitama. Näidatakse oma jõudu kapitalistlike riik-
ide valitsuste esindajatele, kes siin diplomaatide koh-
tadel, nagu ära peita püüdes, poolviltu ja vastutahtmist
seda võimsat jõudu silmitsevad.

Kuus, seitse tundi kõlab õhus üksainus võimas võit-
lussümfoonia, tunned, kuidas sa uut karastavat jõudu
ammutatad uueks eelolevaks võitluseks, kuidas su liikmed
nagu tugevnevad ja jalad kindlamaks muutuvad . . .

Kuid see on kõik väike osa sellest, mis sünnib üle
riigi. Igas linnas, alevis, igas väiksemaski külas, Jää-
merest Musta mereni, Soome lahest Hiina piirini, ühel
kuuendikul maakeral sünnib seesama.

Ja siis — õhtu! Kõik teatrid, klubid, kinod ja aiad on
avatud, igal pool ilutulestikud, raketid — kõik see täien-
dab päevast pilti . . .

Niisugune on tööliste võidupüha seal, kus võim kuu-
lub töörahvale.»

Anton tõmbas hinge tagasi, mõni aeg mindi vaikides,
siis tundis ta, et ta peab veel midagi ütleva. Aga
mida? . . .

«Ka siin peavad tööliised ise peremeesteks saama!»
ning lisas siis: «Meie peame selleks oma jõu andma,
peame abiks olema . . .»

Hilda kuulas innukalt, ühtegi sõna ei tahtnud ta
kaotsi lasta minna. Kuigi Anton kinnitas, et teise jutu
järgi on raske seda võimsat hulkade liikumist ette kaju-
tada, suutis Hilda seda ometi. Ta tundis, nagu sam-
muks ta kogu aeg Antoni kõrval Leningradis nende
tuhandete hulgas. Ta oli üle elanud hetki, mille vaimus-
tavat mõju ta endas tahtis alal hoida. Mida elavamaks
Antoni kõne muutus, seda selgemaks kujunes pilt Hilda
silme ees, seda enam tundis ka tema, kuidas võitlustahe
ja jõud temas kasvab. Ja kui kõneleja lõpetas, kii-

rustas Hilda sammu, et rutem sinna jõuda, kus võib-olla ka tema jõudu vajati.

Nüüd olid nad juba mäest alla jõudnud ja astusid edasi esimeste linnamajade vahel. Siis ütles Hilda tasa: «Täna esimest korda lähen rongikäigule, teades, miks ma lähen!»

«Lähme keelust hoolimata,» tuletas Anton meelde.

Hilda jäi mõttesse.

«Võib-olla teeme tõesti väga pahasti, aga ma kohe ei saa muidu,» ütles ta.

Nad mõlemad tundsid, et teevad halvasti, kuid tagasi nad ometi ei läinud.

XII

Mida lähemale südalinnale, seda elavamaks liiklemine läks. Südalinnal oli nagu magneedi külgetõmbe jõud.

Antoni peamure seisis selles, et mõni vana tuttav teda juhtumisi ära ei tunneks. Neid tuttavaid võis küll vaevalt olla, sest enamuses olid kõik ühes temaga sakslaste tulekul Nõukogudemaale läinud. Aga mine tea — võib ju ikkagi mõni üksik leiduda. See pole aga kuigi mõnus. Ja Anton surus sonimütsi sügavamale pähe, katsus isegi nägu moonutada ja silitas oma tihedat habet, mis pidi ta äratundmist raskendama.

Jõuti turu ligi. Teatri ees mängis orkester vahetpidamata marsilugusid ja muid palasid.

«Lähme vaatama, kui palju neid seal on?» tegi Hilda ettepaneku.

«Võib ka.»

Tuli teelt pisut kõrvale käänata, aga et aega veel küllalt oli, siis võis ju vaadata, mismoodi see parempoolsete sotsialistide asi välja näeb. Need olid ühisest väerindest järsult ära öelnud.

Muusikameeste näod olid pungis ja higi voolas üle palgete, aga ikkagi jätkasid nad mängu. Ümberringi seisis poisikesed ja löid käega takti kaasa. Natuke eemal, teatrihoone seina ääres, mille najale lipud olid

asetatud, seisis väikestes salkades umbes sajanimeseline kogu. Need olid rongkäigu «aluspõhi» — härras-sotside ninamehed ja riigiametnikud. Suur osa kübaratega, valged triikkraed kaelas. Enamikul olid määratu suured punased siidlindid rinda kinnitatud, paljudel isegi kaks — teine sini-must-valge.

Inimesed tänavatel valgusid aga Töölismaja poole. Mida lähemale eesmärgile jõuti, seda elavamaks liikumine läks. Paistis, nagu läheksid kõik organiseeritult, üheskoos, nii tihedalt oli uulits inimesi täis. Hilda ja Anton tahtsid rutem kohale jõuda, aga et kõnniteel võimatu oli kiiremini käia, rühkisid nad sõiduteed mööda edasi.

Mõnisada sammu Töölismajast eemal peatus liikumine. Hilda juhatas Antonile tee põiktänavale, et siit hõlpsamini Töölismaja ette pääseda, kuid järgmisse tänavasse jõudes nägid nad, et nende vaev oli asjatu. Ka siin oli tänav tulvil inimesi. Töölismaja ette oli võimatu pääseda. Anton päris ummistuse põhjuse järele. Teati rääkida, et politseinikud on sulgenud kõik tänavatsad, mis Töölismaja ette viivad ega lase kedagi läbi.

Vannuti, sõimati politseid ja valitsust, tõgati härras-sotse. Kõik kelmused ja spekulatsioonid, kõik sohk ja rahva raha läbilöömised, üürnike nõõrimised, hindade tõstmised, palkade vähendamised, kõik tuletati meelde. Üldine viha võttis ikka rohkem hoogu. Siin oli ainult tarvis pisut tuld, et see lõhkeaine plahvataks. Täna oli rahvusvaheline proletariaadi võitluspüha, revolutsiooniliste jõudude ülevaatuse päev.

Partei ja ametiühingute juhtimisele lähemal seisvatel töölistel tuli hoolega tegutseda, et enneaegset plahvatust ära hoida.

Antoni pikk kasv võimaldas tal üle inimestehulga näha seda, mis toimub eemal platsil. Hilda hoidus tema ligi ja päris uudishimulikult, mis kaugemal sünnib. Siin-seal vilksatasid punased pearätikud, aga punaseid lippe ei olnud veel näha. Üle inimeste peade kõikusid pikad lipuvardad ja loosungite kepid.

Eemal, Töölismaja ees, oli rahulik, ainult mõni üksik

ratsapolitseinik traaveldas uhkelt platsi ühest otsast teise.

Lärm suurenes. Välgatas esimene punane lipp. See oli signaaliks. Kadusid vardad ja varsti tõusid üksteise järele lehvima punased lipud ja keppide vahele pinguli kistud loosungilõuendid. Ülikuue hõlma all toodi rongikäigule võitluslipud, mis pidid kolonnide ees lehvima. Jaanuaris ametiühingute rüüstamisel hävitas politsei suurema osa tööliste lippudest, aga täna näitasid tööliised, et nad võivad ka uusi muretseda.

Punaseid lippe nähes muutus ka politseinike tegevus elavamaks. Seni hoidsid nad pealetükkivat rahvamurdu ainult tagasi, kuid nüüd muutusid nad ise aktiivseks. Nende pealesurumine tõi esile veel suurema rühkimise Töölismaja poole. Politseisalgad suruti ikka rohkem kokku. Lipud lähenesid.

Revolutsioonilised, võitlusele kutsuvad hüüdlused, mis üle inimeste peade silma paistsid, tõstsid meeoleu.

Politseinikud haarasid masinlikult revolvrите järele.

«Suruge peale, seltsimehed!»

«Kaua nad siin tolgendavad! Lükake nad eemale,» karjuti tagantpoolt.

«Õige mul kangelased! Tukid külje peal, siis uhkustavad!»

«Poisid, suruge peale!»

Tundus üldine nõksatus, just kui oleks mitmekümnepuudane kivirühm kangutamisel paigast nihkunud.

Äkki kõlas üle lärmi:

«Seltsimehed, vaadake!»

Ainult eesmised nägid, kuidas inimeste hulk nagu mähisev laine, mis tammi on maha murdnud, äkki paremalt poolt Töölismaja nurga tagant platsile voogas. See röövis ka teistes tänavatstes politseinike julguse — seljatagune oli hädaohtlik.

Anton märkas, et nüüd on paras aeg. Ta tõmbas Hilda enda järele ja tahtis juba ettepoole tormata, kuid peatus ja pööras kõrvale. Talle tuli Raudrusika hoiatus meelde. Ei olnud tarviski enam suurt jõudu, et platsile pääseda, aitas väikesest nõksatusest ja «korrakaitstjate» read olidki segi. Nüüd tungiti platsile igast kandist ja peagi oli Töölismaja esine inimesi täis kiilutud.

Rahvahulga võimas «hurraa» väristas veel praegugi õhku. Esimene võit oli käes. Politseinikud aga kadusid.

Hilda tundis end õhku tõstetavat. Ta veeres koos inimhulgaga platsile. Äkki leidis ta end platsi kesk-kohalt. Kui ta uuesti jalgu kõvasti maas tundis, hakkas ta Antonit otsima, kellest ta eemale kisti. Mõni samm eemal nägigi ta otsitavat, kes ka otsivalt ümberringi vahtis. Anton märkas Hildat alles siis, kui see ta käe haaras ja küsis:

«Kelle sa kaotasid, et nõnda hoolega otsid?»

Anton vaatas Hildale. Kuid pööras silmad kohe teisale. Läbi ümbritseva lärmi kuulis Hilda Antoni vastust:

«Juba leidsingi.»

Plats uppus punastesse kangastesse. Keegi kõneles mingilt kõrgemalt kohalt. Sõnu polnud kuulda. Kui kõneleja lõpetas, kõlas äkki orkestrilt vägev «Internationaal». Millal ja kust need muusikamehed siia ilmusid, seda ei näinud Hilda ega Anton.

Esmalt üksikult, siis ikka hulgalisemalt, ja viimaks laulis terve see tuhandesuuline inimestemeri orkestriga kaasa. See osutus nii võimsaks, et Hilda tundis judinaid üle keha käivat. Ta tõusis kivistavale ja kätt Antoni õlale toetades luges loosungeid:

«ELAGU NÕUKOGUDE LIIT!»

«MAHA TIMUKATE HÄRRASRIIK!»

«ELAGU TÖÖRAHVA ÜHINE VÄERINNE!»

«OLGE VALMIS EELOLEVATEKS LAHINGU-
TEKS!»

«NEEDUS ÄRAANDJATELE — PAREMPOOLSE-
TELE SOTSIALISTIDELE!»

«KÕIGI MAADE TÖÖLISED, ÜHINEGE!»

«EESTIMAA — NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKE
VABARIIKIDE LIIDU LIIKMEKS!»

«NÕUAME 149 TÖÖRAHVA ÜHISE VÄERINDE
TEGELASE VABASTAMIST!»

«NÕUAME AMETIÜHINGUTE VABADUST!»

«ELAGU KOMMUNISTLIK (ENAMLASTE) PAR-
TEI!»

«ELAGU LENINISM!»

Hilda luges ikka edasi. Loosungite arvul ei olnud lõppu. Mänglev naeratus suu ümber kuulas Anton Hilda tähtsa häälega lugemist. Ja mitte ainult Hilda ei luge- nud neid hüüdlauseid. Kõik siin platsil said neist hüüd- lauseist uut karastust ja võitlusenergiat. Need hüüdlau- sed väljendasid seda, mis igaühe mõttes juba mitu aega oli keerelnud, sellepärast olid need nii tuttavad ja aru- saadavad.

Orkester mängis marssi ja liikus Töölismajast pare- male poole kitsale tänavale. Orkestrile järgnes inimi- meri, kiiresti sirgeid ridu korraldades, igas reas kaheksa inimest. Rongkäigu pea jõudis juba turuplatsile, kui viimased Töölismaja eest alles liikuma hakkasid.

«Lähme?»

«Ei,» raputas Anton pead, «ei maksa.»

«Siin on nii palju inimesi, kes meid ikka vahib!»

«Ei, oleme juba niigi distsipliini rikkunud, jätkub ilma meietagi.»

«Aga kuhu siis, ega ometi koju?» küsis Hilda kurvalt.

Anton võttis nüüd omakorda Hilda käe alt kinni ja pööras tuldud teed tagasi.

«Me lähme kõrvalisi teid mööda, vaatame eemalt.»

«Lähme turule, neile vastu,» muutus Hilda elavamaks. Ta oleks heameelega astunud rivisse ja läinud ühes tuhandetega Antoni kõrval nii kaugele kui ... ükskõik kui kaugele.

Nüüd oli tee vaba, tänavad olid inimestest tühjad. Ainult mõni üksik hiljaksjäänu tõttas rongkäigule järele. Anton ja Hilda ruttasid. Nad tahtsid rongkäi- guga ühel ajal turuplatsile jõuda. Olidki õigel ajal kohal. Tööraha Ühise Väerinde rongkäigu pea oli keskturul, orkester mängis ja sirged rivid liikusid laia maantee poole. Ent siis sündis lugu, mis mitmeks ajaks lõbusa meeoleolu tekitas.

Ühel ajal Tööraha Ühise Väerinde rongkäiguga hak- kas ka härrassotside kolonn liikuma. Turuplatsil mõle- mad rongkäigud kohtusid. Üks — võimas, lõputu ini- meste kolonn, Tööraha Ühine Väerinne, teine — kää- bus hiiglase kõrval, sotsialistidest härrasmeeste jalutus- käik.

Viimased olid oma rikkalikult ehitud lippude ja käärikka orkestri ümber kogunud paar-kolmsada inimest.

Selle rongkäigu algus paistis päris tore, kui see aga sama algusega kohe lõppeski, siis oli see naljakas.

«Mis nüüd saab?» küsis Hilda hämmastunult, kui nad Antoniga just kahe rongkäigu vahele olid sattunud.

«Eks näe!» naeris Anton.

Samal ajal tõusis vali lärm kui tormihoog, õhku vapustas naer ja lõbusad kiljatused. Tööliste rongkäigust sadas härrassotside pihta teravaid pilkenooli, mida need norus päi ja suid sulgedes alla neelasid.

Isandate rongkäik jäi toppama. Viivu seisti segaselt paigal. Ja et pilkava naeru alt pääseda, pöörati järsknurga all paremale poole, vajuti laiali ning kaoti varsti tööliste silmist. Kuid kaua kõlasid veel pilked selle väeti rongkäigu kohta.

Anton ja Hilda sammusid jälle kõrvalisi teid mööda edasi. Vahel aga nägid eemalt rongkäiku ja siis kostis kõrvu muusika ning laulukaja.

Ühisväerindlaste rongkäik liikus nüüd võimsalt suurel maanteel. Vahejuhtumeid ei olnud. Politseinikud ja üksikud kaitseliitlaste salgad püüdsid rongkäigu eest tänavanurga taha peitu pugeda.

Vist ei võinud valitsus ega politsei aimatagi, et tööliised nüüd, kus suurem osa nende aktiivsemaid võitlejaid trellide taha oli pistetud, suur osa ametiühingute ruume aga politsei valduses, suudavad veel niisugust meeleavaldust korraldada. Kuid tõega, niisugust rongkäiku, nagu tänavu, ei oldud siin veel nähtud.

See kõik oli vist valitsuse ja politsei pead segi ajanud, nii et tükk aega otsusele ei jõutud, mis teha. Politseijõugud ilmusid alles siis välja, kui rongkäik juba määratud kohale oli jõudnud ning enamik kõnelejaid juba esinenud. Nüüd oli hilja midagi veel provotseerida, sest rongkäigust õsavõtjad hakkasid kohe rahulikult laiali minema.

Anton ja Hilda kuulasid eemalt miitingul ülesastujate sütitavaid kõnesid. Iga kõne lõpul mürises heakskiitev «hurraa» ja lauldi «Internatsionaali». Aga kui kõneleja tööliste nõudmisi esitas, siis vastati kooris: «Õige!»

Kuid kõnelejate sõnad kostsid Antoni ja Hildani eba-

selgelt. Enesele märkamata trügis Anton tribüünile ikka lähemale. Temas võttis jälle võimust võitlustung, nagu ta seda mitu korda Kodusõjas oli tundnud. Ja juba seisis ta üsna tribüüni juures.

Järgmine kõneleja tuletas meelde piiritaguseid vabasid töölisi, selgitas nende võitlust ja võitused ning saatis palavaid tervitusi nõukogude töölistele. Kõnele järgnes selline võimas joovastav hurraa, mis pani terve ümbruse rõkkama.

Anton tõmbas end Hildast lahti, lükkas kellegi eest kõrvale ja tahtis tribüünile ronida. Tahtis sellele inimerele rääkida neist päevist, mis nõukogude töölistel on läbi elanud, tahtis näidata, kui raskeid silmapilke oli võitluses, kuidas veel praegu tuleb võidelda, nüüd, kus alles hiljuti ülemaailmne proletariaat, eeskätt aga nõukogude proletariaat, oli kaotanud oma juhi — Lenini. Ta tahtis tervitada koosolijaid vabade nõukogude tööliste nimel — tundis endal selleks õiguse olevat, sest üks kübeke selles võidus oli ka tema verega kätte võidetud. Ta tahtis kutsuda üles veelgi kindlamale tööliste ühinemisele, veelgi suuremale võitlusele kurnajate vastu, et talitada nõukogude tööliste eeskujul.

Kõik see läbis aju välkkiirelt ja Anton unustas enda. Unustas, kes ta siin on. Astus veel sammu . . .

Hilda seisis kahvatuna kui vahakuju endisel paigal, kogu oma olemusega tundis ta, et nüüd sünnib midagi niisugust, mis peatab südamelöögid. Aga ta ei olnud suuteline Antonit takistama, ta oli nagu kivinenud oma kohale.

Kuid siis ilmus inimeste vahelt suur käsi ja haaras Antoni pintsaku seljatagusest kinni. Anton vaatas ümber ning tõmbus nagu lössi.

Raudrusikas!

Parajal hetkel oli Raudrusikas kohal ja jõudis takistada Antonit hukkumast. Nimelt hukkumast, sest ta välimus oleks võinud kapo-meestele silma hakata.

Järgmisel hetkel olid nad kolmekesi rahvamurru hulgast väljas.

«Oled sa hull? Ma kartsin kohe, et sa mõne lollusega hakkama saad,» sõnas Raudrusikas vihaselt. «Tead, mis see endaga kaasa toob?»

Anton sammus süüdlasena Raudrusika kõrval silmad maas. Raudrusikas noomis edasi. Ent ta pahameel näis lõpuks lahtuvat ja hääles tundus juba pehmemaid noote.

«Ütlesin, et sul pole vaja minna... Iga sammu peal on nuhid... Ai, ai, ai!... Kartusest sinu pärast tulin minagi, justkui aimasin, et sa keeldu ei kuula. Meil ei ole seda luba... Partei pole sind saatnud kõnedega esinema. Mis töömees sa pärast seda veel oleksid olnud? Käid, saba taga... nii ei kõlba, ei kõlba. Olgu viimane kord... Noh, pea püsti, aitab! Said esimese õppetunni ja aitab!...»

«Aga kuidas nemad?» Anton näitas peaga kõnelejate poole.

Raudrusika nägu tõmbus naerule.

«Kahju, et pidin sinu lolluse pärast kohe lahkuma, muidu oleks näidanud. Peab nupukas nuhk olema, et leida kõnelejat pärast seda, kui ta tribüünilt maha on tulnud. See on lihtne asi, juba vana võte ja annab alati tulemusi. Paarkümmend seltsimeest kogunevad rühma ja moodustavad kõneleja ümber müüri, kuna see samal ajal üliriided vahetab, see ongi kõik. Nuhk ei pääse ligi, aga kõneleja kaob.

Kolmekesi sammuti nüüd mererannal mööda pehmet uhteliiva. Eemal jalutasid juba rongkäigust laiali läinud töölisnoored. Nende vallatu naer ja üksikud sõnad tungisid naerulaginas uhteliival käijate kõrvu.

Juhtum Antoniga kaotas oma esialgse teravuse, kuna Raudrusikas meeleolu tõstmiseks kaasa aitas ja kõikide näoilmed selginesid. Juba viskas Raudrusikas mõne naljalause, mis Hildagi lõbusalt naerma sundis.

Päev oli siiski korda läinud ja see ei olnud tühiasi, vaid jättis ülendatud meeleolu.

«Noh ja sina? Oled sa tänase päevaga rahul?»

Hilda punastas, kuid ei vastanud.

«Ära aga kohe õhulosse ehitama hakka, see asi pole nii lihtne. Rongikäik ei tee lõplikku otsust. Raskused on alles ees... Sotse nägite? Kuidas meeldis?»

«Seltsimees Raudrusikas, kuidas see kohtamine tuli... turul?»

«Kas meeldis?» naeris Raudrusikas. «See oli üks

tänase päeva ettekavatsetud võtetest. Võitluse strateegia. On selge, et meil on eesotsas tublisid mehi.»

Sammuti veidi aega vaikides, siis jätkas Raudrusikas:

«Tänase päeva tulemustega saavutati kolm peasja: esiteks näidati töölistele, et nende ühinemises on jõud ja et härrad sotsialistide juhid püüavad ühishväerinnet lõhkuda; teiseks sellega tõsteti revolutsioonilist meeleolu; kolmandaks — politsei plaan nurjus.»

«Kuidas politsei plaan?»

«Üsna lihtsalt, politseid veeti ninapidi. Ta koondas oma jõud teise kohta.»

Nüüd vast hakkab selle «võtte» mõtte Hilda peas selginema ja ta lisis kohe:

«Täna oli ikkagi tore päev!»

Tuba, kuhu nad praegu jõudsid, oli Hilda «linna-korter» ja siia oli Hilda kutsunud mõlemad seltsimehed jalgu puhkama. Aega jätkus ja sellepärast võeti kutse heameelega vastu.

Toa sisustus oli vaene, aga piinlik puhtus, mitmesugused käsitööd, väljaõmblused, pudi-padi riulikestel ja kummutil muutsid toa mugavaks. Mööbliks oli: vanamoodi kummut, suurevõitu söögilaud keset tuba, selle ümber kuus vakstutooli (vakstulõhedest tungisid jõhvid välja). Üks värvimata kapp, mille irtakil ukse tagant sööginõud paistsid, pliidi juures ja teine kahe odava raudvoodi vahel.

Ehkki väljas veel päike paistis, oli toas juba hämar, sest ainukese akna taga paari meetri kaugusel oli kõrge plank, mis valgust varjas.

Hilda tõmbas tikku ja kohe plahvatas priimusel tuleleek. Ehmunud kargas Hilda pliidist eemale.

«Näe, priimus ei taha vilunud perenaise sõna kuulata, oot, oot, katsun, ehk kuulab mind.»

Anton asus priimuse kallale, see nõudis kordaseadmi-seks tükk aega. Anton urgitses priimuse pea kallal, raiskas hulga tikke, pumpas ja puhus, aga priimus ei töötanud, kuidas tarvis. Hilda seisis, kohvikann käes, Antoni kõrval.

Raudrusikas aga tõusis istmelt ja vaatas toas ringi. Vaatas ühte asja, vaatas teist, tõstis mõne karbikese kaant, hõõrus midagi näppude vahel. Viskas pilgu kor-

raks peeglistse ning jätkas siis tasakesi vilistades toa vaatlemist.

Anton sai priimuse korda ja astus laua taha, kuid nähes Raudrusika poosi, astus uuesti Hilda juurde.

«Hilda, vaata, mis nüüd! Seltsimees Raudrusikas ei saa sängist eemale, näe, kuidas ta innukalt padjale vahib nagu poleks tõega sada aastat süngi näinud.»

Raudrusikas jäi endiselt kohale, kogu Antoni kõne kestel ei muutnud ta poosi. Anton tabas märki. Raudrusikas ei mäletanud tõesti enam, millal ta viimati niisugusel voodil oli maganud. Viimasel ajal veetis ta öid harilikult mitmes kohas, õiget peavarju polnud kuski. Magas sageli isegi heinaküünis külmal põrandal, mõnes koopas, kivimurru augus või niiskes keldris ja tihti tuli ainult istukil tukkuda. Palju öid oli möödunud hoopis uneta — ja polegi siis ime, kui inimene kord oma pilgu peatab mugaval süngil.

Ent Antonile ei jätnud ta vastustvõlgu. Pööras teiste poole ja, Antonile üksisilmi otsa vaadates, vastas:

«Ma mõtlesin järele, mitme minuti pärast padjapüür oma värvi muudab, kui sa siia heidaksid. Hilda võib kinnitada, et see sünnib just esimese minuti kestel.»

Hilda vaatas Antonile otsa ja pahvatas naerma.

«Mine, mine vaata peeglistse,» tõukas ta Antonit.

Anton astus peegli ette ja surus ühe vandesõna välja. Ta nagu oli tahmaseid näpujälgi täis.

Toas muutus üha lõbusamaks.

Kohvikannu kaas hakkas põrisema ja Hilda ruttas pliidi juurde. Viivu vaikuse järel ütles Anton:

«Täna sain hea õppetunni.»

«Selle eest kuluks sulle tubli peapesu ära.»

«Kui ära teenisin...»

«Teenisid! See pole naljaasi. Põrandaaluses tegevuses on konspiratiivsus peaasi ja ennast avalikult näidata tähendab terve organisatsioon noaterale panna... Noh aga, et sa oma vigu tunnistasid, on hea...»

«Olen nõus,» vastas Anton, «ei saa veel legaalse elu harjumustest lahti.»

«Peab saama. Ja saab ka, kui oma uudishimu vähendada. Just uudishimu toob halbu tagajärgi. Sa ehk tead, mis kaks aastat tagasi ühe põrandaaluse tegelase uudis-

himu tagajärjel sündis? See on kõigile teada... Partei uskus teda, pidas teda juba kaua aega illegaalsel tööl. Aga siis — samuti esimesel mail — läks oma uudishimu kustutama, mõtlemata, kuidas lugu läheb... Kukkus sisse... Ja oma nahka päästes sai alatuks ärandjaks. Müüs partei juhi...»

Tuppa tekkis vaikus. Kõik teadsid, kellest jutt on, ja kuigi oli möödunud kaks aastat — see meeldetuletus sünnitas valu.

«Räägime muust,» kohmas lõpuks Raudrusikas, «täna oli võidupäev ja meeolelu peab olema kui võitjatel.»

Aga nii ruttu ei saadud endist lõbusat meeolelu tagasi, jutt pöördus tõsistele ainetele. Peamiselt kõneldi tänasest rongkäigust.

Raudrusikas, kes olukordi alati väga tõsiselt kaalus, pidi täna tunnistama, et võib kõnelda võidust. Tänapäev näitas, et enamlaste partei on suutnud enda ümber suuremaid rahvahulki organiseerida. Viia läbi võimas revolutsiooniline meelevaldus siinsetes tingimustes on suur saavutus. Toores, valge terror, vali sõjaseisukord, suurelt osalt rüüstatud töölisorganisatsioonid, igapäevased areteerimised — ja ikkagi on tööliste klassitunde ning revolutsioonilisuse kasv silmanähtav. Proletariaat kasvab, koondub partei ümber ja eemaldub parempoolsetest sotsialistidest. Seda näitas tänane päev kahtlemata. Ja Raudrusikas hindas seda just nii.

XIV

Hilda täitis virgalt oma perenaise-kohustusi. Lauale pandi kohvi kõrvale võileivad. See maitstes pärast päevast väsimust päris hästi ja seltskond polnud toidu hävitamisel tagasihoidlik.

Endiselt keerles mõttevahetus päevasündmuste ümber. Aeg möödus elavas jutuajamises.

Keset einevõtmist lükati toauks äkki lahti ja lävele ilmus kaks inimest. Üks neist oli Selma, Hilda toakaaslane, aga teine, tundmatu tüdruk, aastat 15—16 vana, seisis kartlikult Selma selja taga.

«Pardon, mu härrad. Segame vist lõbusat seltskonda?»

Lubage kübeke oma lõbust kurvale inimesele. Kas, mu härrad?»

Nii vadistades astus Selma laua äärde. Ta kaaslane jäi uksele ning oli vist kahevahel: kas astuda Selmale järele, või kaduda? Selma hüüdis selja taha.

«Iriina, tule sisse, ära häbene. Eks sa näe, et siin pole «Musta Kassi» kabinet.»

Selma oli kõvasti joobnud. Juuksesalgad tolgendasid kuklale lükatud kübara alt välja, nagu oli kriimuline puudrist ja värvist.

Hilda vahtis ehmunult seda pilti ja teadmata, kuhu oma silmad pöörata, sai vaevu sõnad suust:

«Selma, lükka uks kinni, kuuldakse.»

«Kes kuuleb? Las kuulevad, mina ei karda kedagi. Kellele see korda läheb, kuidas keegi pidutseb. Riina! Korv! — näed, laual valitseb karskus.»

Hilda tõusis toolilt ja lukustas ukse. Selma kaaslane andis korvi ja jäi endiselt ukse ligi seisma. Ta kartlikud sõrmed hakkasid kübara alt välja langenud juukseid kohendama.

Selma võttis korvist kaks pudelit viina ja pani keset lauda. Pudelitele järgnesid võileivad ja maiustused.

«Riina, tule istu siia, suurendame kampa, ega minema ei kihutata. Noh, mu härrad, kallake, jooge: puhas konjak! Viis risti, «Musta Kassi» sügavast viinakeldrist. Oi sa jumaluke, kui karvased mehed, ah-haa, just nagu üheksateistkümnenda sajandi Siberi vangid! Hilda! Kust sa nad välja oled kiskunud? Vaata, nad ei oska sõnagi rääkida! Tutvusta siis oma robinsonidega.»

Ent ilma vastust ootamata andis ta üle laua meestele kätt.

«Selma «Mustast Kassist!»! Eks ole romantiline, härrad robinsonid! Ja see — üks patune hing Riina, ka...»

Selma katkestas lause, ta pilk langes Riina näole ja vist oli selles näos midagi, mis Selma joobnud kõne sundis vaikima.

«... No jooge!» lõpetas Selma ja istus raskelt toolile.

«Kohvi tahad?» küsis Hilda.

«Kohvi? Tahan. Minule ja Riinale üks klaas...» Aga kui Hilda hakkas kohvi valama, peatas Selma teda.

«Riinale kohvi, minule tühi klaas.»

Kui Hilda ikkagi klaasi kohviga ta ette asetab, tõmbas ta kaugemalt tühja klaasi, kiskus pudelilt korgi ning valas klaasi täis.

«Häid pühi!» ja jõi ahnelt.

«Tobu,» tõmbas Hilda alles nüüd klaasi Selma käest ära, «jood enda surnuks.»

Selma pea langes lauale ja tasane nuuksumine tuli rinnust. See muutus varsti hüsteeriliseks nutuks.

Hilda talutas Selma voodisse, Iriina jäi voodi servale istuma. Hirmunult vahtis ta toasolijaid. Näis, kui oleks see tütarlaps ära hirmutatud.

Kogu see vahejuhtum möödus, ilma et ükski meestest oleks midagi öelnud. Alles nüüd avas Raudrusikas suu:

«Inetu on, kui mees end täis lakub, aga tont teab, miks see veel inetum on, kui naine ei suuda enda üle valitseda.»

Selma nuuksumine jäi rahulikumaks ja Raudrusika sõnu kuuldes tõstis ta pea ning saatis laua poole valusa pilgu. Paistis, nagu hakkaks ta alles nüüd aru saama, missuguses seisukorras ta on.

«Riina, too klaas vett!»

Hilda andis Selmale palutud vee. Siis tõusis Selma asemelt ja tuli uuesti laua äärde.

«Või on inetu? Kes seda ütles?»

«Loete ilusaks?» vastas Raudrusikas, kuid Selma las kis selle kõrvust mööda.

Ühe sõõmuga tühjendas Selma oma kohvitassi ning pöördus siis Iriina poole:

«Sa kuuled, Iriina, see härra ütleb, et joobnud naine olevat inetu. On see nii? Ütle sellele härrale, et ta vale tab. Ütle, sina tead. Sina tead, kuidas härrad eelistavad joobnud naist, see pakub neile enam lõbu. Ütle!»

Olukord muutus piinlikuks. Iseäranis täbaralt tundis end Hilda. Ta sai aru, et oleks pidanud oma seltsimeestele ütleva, keda nad siin võivad kohata. Kuid isegi Hildat imestas Selma teguviis ning ta püüdis teda kuidagi seltsimeeste ees vabandada.

«Aasta otsa elasime koos, kordagi ei näinud ma Selmat säärasena kui täna...»

«Seda juhtub, kui inimene ei oska ennast vaos hoida,»

ütles Raudrusikas, märgates, mis Hildat piinas. Selma viskas tuhmi pilgu Raudrusikale ja siis Antonile.

«Hea on öelda, ennast vaos hoida,» sõnas Selma vaevalt kuuldava häälega, «on see aga nii kerge teha? On see üldse võimalik?»

Raudrusika tõsidus hakkas Selmasse mõjuma kuidagi kainestavalt. Ja varsti kuulsid toasolijad Selma kurba elulugu. Ta oli ühest korralikust väikekodanlikust perekonnast. Lõpetas keskkooli, kuid see ei toonud talle loodetud pisikest väikekodanlikku õnne, rahulikku ja muretut elu. Tuli teha rasket tööd ja kõik ihaldused ning ootused, kõik unistused õnnest purunesid ning tõid kaasa raske pettumuse. Õnn oli ainult rahas. Aga seda oli ainult rikkastel, keda ta oli sunnitud teenima restoranis. Ja mis ime siis, kui ta on langenud sinna, kus praegu on.

«Nüüd küsin: olen mina süüdi, et sellisena teie ette ilmusin? Vastake! Vasta sina, Hilda, sa tunnend mind, tead, kes ma olen, vasta varjamata.»

«Oled süüdi!» vastas Hilda mõtlemata.

«Kuidas? Kas ma siis küllalt selgelt ei rääkinud? Mu jumal, kas sa tõesti mind ei usu?»

Hilda raputas pead.

«Ei usu? Hüva, laseme teisel kõnelda, las kõneleb üks neist, kes vahest sinule lähemal võiks seista. Riina, sina pead minu sõnu tunnistama... Vaadake selle lapse näkku! Kuid tal on taskus kollane pilet, see häbipass. Iriina on alles 14-aastane. Räägi, Iriina, räägi!»

Nõudis aega, enne kui Selma oma kaaslaste rääkima sai. See oli üks viimasel ajal õige igapäevaseks saanud lugudest. Iriina osutus töötute vanemate tütreks. Peale tema oli veel üks väiksem õde ja kaks venda. Isa oli kaotanud töö üle aasta tagasi. Kõik, mis varem oli muretsetud, müüdi poole hinnaga maha. Aga ka seda ei jätkunud kauaks. Varsti polnud midagi süüa. Isa oli tema üle alati nurisenud, etteheiteid teinud, et nii suur tüdruk elab vanemate kaelas. Iriina oli katsunud küll teenistust leida, aga kõik katsed nurjusid. Viimaks pole ta julgenud enam koju minna. Kaks ööd oli ta mööda saatnud lageda taeva all. Kuid siis võtnud südame rindu ja läinud koju. Otsustanud, et ta enam kunagi nii öid mööda

ei saada, need olid jubedad! Tulnud koju. Toa uks olnud seestpoolt lukustatud. Iriina vahtinud lukuauku, ent siit ta midagi pole näinud — lukuauku oli midagi topitud. Ühtki häält toast ei tulnud. Mingisugune kartuse- ja hirmutunne vallanud teda, ta tundnud, kuidas süda rinnus nagu paisunud ja lõhki tahtnud minna. Pole välja kannatanud, koputanud uksele. Vastust ei tulnud. Siis koputanud uuesti, veel kord, ja viimaks hakanud meeletult rusikatega vastu ust põrutama. Naabrid ilmunud koridori vaatama, kuidas see poolhullumeelne rusikatega peksnud. Esmalt teinud see naabritele nalja, kuid pärast tehtud ettepanek kutsuda majaperemees... Uks murtud lahti...

Sisseastujate silme ees avanes jube pilt. Põrandal magasid kolm mudilast, sängis aga isa ja ema. Näod olid kõigil paistes ja siniseks tõmbunud. Ükski ei liigutanud end. Terve perekond, peale Iriina, oli vingusurnud.

Siis politsei ja arst. Küsiti Iriinalt midagi, kõneldi enesetapmisest, kuid kõik see oli Iriinale nagu unenägu.

Sellele järgnesid ööd, mis tegid ta kollase passi omanikuks...

... See osa tänasest õhtust jättis kuulajaile juba raskema mulje. Hilda ohkas sageli, Anton näris vihaga huuli, ja ainult Raudrusikas näis olevat rahulik.

Kahju oli noorest tüdrukust, jutlemise ajal paistis ta päris laps olevat ja hääldgi kõlas lapselikult.

Tuppa tungis jälle rusuv vaikus.

Tänavanurgal hüvasti jättes sõnas Raudrusikas:

«Töötute hulgas tuleb rohkem tegutseda... klassitunnet tõsta...»

Nad lahkusid.

XV

Meretuul on vilu ja läbilõikav. Sasib majade vahel, kihutab maast tolmpilvi ja viib neid keerutades üle lageda välja tehase poole, mis seisab kui surnukuur, hall ja õudne. Siin mäe peal on tuul võimumees, pole suutelised takistama ta möllu ei madalad elamud ega längus

plangud. Ja vihase mühinaga lendab tuul tõusvale päikesekettale vastu, nagu tahtes seda tagasi tõugata silmapiiri taha.

Ent asjata. Päike tõuseb võimukalt, saadab oma esimesed kiired kahele poisile, kes siin töolisagulis ühe põiktänavana nurga taga on tuulevarju leidnud.

Üks poistest toetas selja vastu planku ja hoidis nagu päikese poole. Aga varsti astus poiss sammu tänava nurgale, et peatänavale hiilida. Siis aga tuli jälle endisele kohale tagasi. Nii kestis see mitu korda. Poiss oli aastat kuusteist vana, kondise näo, lühikese kasvu ja nõrga kehaehitusega. Paljaks aetud peas oli kirju soni, seljas puutolmuga määratud tööpluusi üle odav «kuradinahkne» ülikond. Teine poiss oli veidi noorem, seljas olid tal samuti tööriivad, ainult õlised. Tema oli endale paekivimüraka püsti käänanud ja katsus tasakaalu hoides selle peal rahulikult istuda. Paar sammu eemal seisis plangu najal kaks pillirooritva. Näis, et poisid on otsustanud kalale minna, ainult ootavad veel kedagi.

Paul, nii oli vanema poisi nimi, astus jälle sammu tänava otsa poole, piilus plangu nurga taha, kuid oodatavat ei näinud. Vali tuul sasis endiselt tänavatolmus. Siis tuli ta seltsimehe juurde tagasi ja sõnas madalal häälel, nagu tahaks end vanemana näidata ja seltsimehe ees vastutavamaks teha:

«Aga kui Kont ei tule?» küsis ta, rõhutades iga sõna. Kaaslane viivitas vastusega.

«Küll tuleb... Veel on vara, seda pole juhtunud, et ta sisse magaks... Ma tulin pool neli, üle nelja veel ei ole — aega on seega veel pool tundi.»

Paul hiilis jälle kannatamatult plangu nurga taha ja ümises tasa:

«Mina ei maganudki, kartsin, et jään hiljaks.»

«Mina niisama.»

Päike hakkas juba soojendama ja uni tükkis vägisi peale. Et ennast ärkvel hoida, veeretis Evald saapanina all ümmargust kivikest. Kuid jäi siiski pooleldi tukkuma.

Paul aga piilus endiselt tänavale. Tuul oli päikese soojuse mõjul vaiksemaks jäänud. Tänav oli kitsas, kahel pool ühe- ja kahekordsed puumajad, mis olid üksteisest eraldatud samasuguste laudplankudega nagu

seegi, mille äärde olid pugunud poisid. Majade ees oli kitsas paekivitahvlitest kõnnitee, konarlik ja auklik, kohati palju madalam kui tolmune hobusetee. Kaugemal, tänava lõpus, paistis linn; nagu teisel pool sügavat orgu on ta kobarasse koondunud viietornilise vene kiriku ümber, mis oma kuldkuplitega päikesekiirte all heledalt säätendab.

«Küllap ta ikka sisse magas!»

Evald ei vastanud. Ta oli täna üldse passiivsem kui muidu, laskis Paulil teha ja mõelda, mis see tahtis. Võib-olla sellepärast, et võitles unega. Paul aga lisas otsustavalt:

«Ootame mõne minuti, kui ei tule, siis lähme. Eks? ... Kont tuleb käsile võtta. Kui ta võttis enda peale kohustuse, siis täitku seda korralikult, pole see ju mänguasi ... Sotsi poeg on! ...»

Ta lisas need kolm sõna õige tasa ja kohe nagu kahetses. Tuli meelde 1. mai, kus nägi Kondi isa Töörihma Ühise Väerinde meeleavaldusel, ja tundis nüüd puuduvat seltsimehe ees pisut häbi. Seni polnud Kondile milleski etteheiteid tehtud, üle aasta oli ta juba oma kohuseid nähtava heameelega ja korralikult täitnud ... Olgugi, et Kondi isa veel parempoolsete järele läks ... See asi oli omal ajal noorteühingus arutusel olnud. Mõni aeg peeti teda proovi peal, kaaluti igast küljest, ja et Kondi vahetamine oma isaga teada oli, langetati lõplik otsus Kondi kasuks. Nii töötabki ta kommunistlikus noorteühingus.

«Kont tuleb, ära ta ei jää. Tema olukord on igatahes täbaram kui meie oma, arvan siiski, et ta asjad edaspidi paranevad,» vastas Evald, ise ikka kivikest veeretades.

«Millest sa seda järeldad?»

«On põhjusi,» vastas ta Pauli küsimusele põiklevalt, kuid lisas siis juurde: «Ootame, mis ta ise ütleb.»

«Kõik see huvitab mind praegu vähe. Ta peaks õigel ajal tulema, olgu olukord missugune tahes ...»

Paul tahtis veel midagi ütelda, kuid lause jäi pooleli. Üsna poiste selja taga, teisel pool planku, tuli kuulda vae lapse hale nutt.

«Ema ... em-ma ... külm, mul on külm!» Sellele lisandus veel teine hääl, vist otse rinnalapse suust.

Paul ja Evald vaatasid teineteisele otsa. Näis, kui oleks neile mõlemale pang jääkülma vett kaela uhatud. Mõlema näolt võis lugeda etteheidet: oleme lohakad lobisejad!

Leiti laudade vahelt pragu ja jäädi vahtima.

Pilt, mis poiste silmade ees avanes, ei kujutanud endast midagi uut. Plangu taga, prahi- ja mustusehunnikute vahel, elasid inimesed nagu neid sadasid ja tuhandeid elab, kellel pole millegagi üüri maksta. Siin oli paar toolilogu, vana söögikapp, mustad sööginõud, isegi mingi kidur toalill lõhkise potiga, lauajuppidest kokku klopsitud lapsekätki ja mõned kaltsud. Kui laste kisa inimesi põleks äratanud ja neid kaltsupundardest välja kutsunud, poleks keegi võinud oletada, et siin elatakse. Elanikke oli neli: kaks last, ema ja isa. Viimane istus riietunult, müts sügavale pähe surutud, seljaga vastu söögikappi. Pea oli aga raskelt langenud kõverasse tõmmatud põlvedele.

Imik jätkas nuttu, ehkki ema püüdis teda kiigutamise-ga vaigistada. Vanem laps otsis nagu kanapoeg ema sülest sooja, kuid küllap vist asjata, sest ema isegi väri-ses külmast.

Ema oli alles noor naine, kuid nälg ja mured olid ta enneaegu vanaks teinud.

Laps ei vaikinud. Ema võttis ta sülle, kuid kaltsud ei kaitsnud lapse keha hommikuse jaheduse eest. Last vaigistas viimaks alles ema nälgunud rind.

Vähe aega seisis poisid nõutult, siis pigistas Paul huulte vahelt:

«Niisugune on elu!»

«Läheks, kägistaks need...»

Paul teadis, kelle kohta Evald selle vande saatis.

Juba tuligi Kont hingeldades.

«Miks nii hilja?» küsis Paul vihaselt, justkui oleks Kont selles vastnähtud viletsuses süüdi.

«Pole veel hilja, viis minutit puudub alles.»

Võeti ridvad ja mindi põiktänavat mööda edasi.

«Paul oli kindel, et sa sisse magasid,» sõnas Evald.

«Miks ta kindel oli?»

«Küsi ta käest!»

Paul käis teiste ees, lõi pilgu üle öla ja sammus sõna lausumata edasi.

«Kuhu sa oma «portsu» viid?» küsis Evald.

Paul peatus äkki.

Ta pilk tungis Evaldile näkku.

«Mis see tähendab? Mis sa pärid? Kas tohib lobi-seda! . . . Arvasin, et targem oled . . .»

Evald tundis end solvatuna.

«Egas ma nuhk ole!»

«Ma seda ei ütlegi . . . Kuid ei tohi . . .» ja Paul läks jälle kiiresti ette.

«Mis tal täna viga on?» küsis Kont.

«Kogu hommiku niisugune,» pomises Evald. Aga ta ei olnud oma seltsimehe peale vihane, teades, et sel oli õigus.

«Küll läheb üle . . . Kas pühapäeval metsa lähme?»

«Lähme,» vastas Evald.

«Paul!»

«Ah! . . .»

«Kas pühapäeval metsa lähme?» kordas Kont. Paul peatus, pöördus küsija poole ja Kondi küsimusele jaatavalt pead noogutades vastas Evaldile.

«Oled vihane?»

«Ei, niisama paha tunne on.»

«Ära vihasta, ma ei mõelnud halba . . . Pilt plangu taga tegi meele tusaseks,» sõnas Paul lepitavalt.

«Kui võmmid tuleksid, saaks jälle nalja,» jätkas Kont oma juttu.

«Mis nali see on, palju parem, kui nad ei tuleks,» arvas Paul.

«Ma tahtsin läinud korral ühele kiviga anda, aga siis mõtlesin, et ei maksa,» lisis Kont.

«Seda ei tohigi. Säärast provokatsiooni võmmid ootavadki, et siis oma «tukke» tarvitada,» hoiatas Paul.

«Teeks «ragulka» ja laseks põõsa tagant viuhti! vastu nina, nii et arugi ei saa, kust tuli.»

«Käigu nad põrgu . . . Parema räägi, kuidas su vanamees on?» küsis Paul, kellele Evaldi plangu ääres tehtud märkus meelde tuli.

«Ah vanamees? Vanamees,» Kont tegi käega palju-tähendava liigutuse, «on omadega läbi! — Eile

õhtul tuli koju, vihane ja ärritatud. Kirus kedagi, vandus, ajas eidelgi hirmu peale... Ma arvasin, et kui ta hommikul liiga vara ärkab, siis on minu tulek mokas. Tema poolt võib seda oodata: ei lase toast välja ja tee, mis tahad. Terve öö ma ei maganud, piilusin vanamehe poole. See aga püherdas asemel, nagu pureksid teda kirbud. Siis jäin tukkuma. Kui ärkasin, oli valge väljas. Kell oli kolm. Vanamees selili asemel ja... suitsetab. Kuidas sa, kuramus, tõused? Ootasin, arvasin — ehk jääb magama. Aga võta näpust. Varsti juba pool neli, aga vanamees uurib ikka lage. Võtsin südame rindu ja hakkasin riietuma. Vana ei kõssagi. Aga enamalt — ool kohe oleks põrgu lahti olnud...

Enne kui toast välja jõudsin, küsis: «Kuhu lähed?» vastasin: «Kälale!» Vaatas kord altkulmu ja käänas teisele küljele, ise venitas: «Ka-ala-le». Niisugune ta ongi pärast esimest maid...» lõpetas Kont.

Poisid ruttasid otse üle kivimurru küngaste. Tee oli raske: järsud küngastikud vaheldusid sügavate auku-dega. Jalgade all veeresid kivitükid, sageli tuli end kätega tasakaalus hoida, et mitte pea ees künkalt alla lennata. Küngaste harjalt paistis eespool järsk paekallas ja kohe edasi algas lage väli. Sinnapoole poisid ruttasidki.

Evald käis teiste kõrval. Näis, nagu tahaks ta oma paljutähendava muigega öelda: «Teil pole vist aimugi, mis vanal südamel kipitab.» Tema teadis palju rohkem kui ta mõlemad seltsimehed. «Oh-oo, vaatame, mis näo te siis teete, kui ütlen...» mõtles Evald ja plaanitses, kuidas oleks soodsam algust teha. Talle meeldis, kui seltsimehed teda imestanult kuulasid. Alati püüdis ta uudist rääkida nii, et teistel oleks võimalus olnud enne paar minutit igasuguseid oletusi teha.

Kui Kont lõpetas, ütles Evald:

«Su isa hoiab ju kommunistide poole!»

Seltsimehed jäid imestunult seisma.

«Kuidas? Mis?»

«Sotsid pole niisugused...»

Evald pidas pika pausi, vaatas üles, nagu huvitaks teda kõige rohkem see, kas need kauged pilvemürakad

täna vihma toovad või ei, ja jätkas siis: «... niisugused, nagu sinu isa eile töökojas oli.»

«Mis ta siis tegi?»

«Andis nii, et värises...»

«Räägi selgemalt, mis seal juhtus. Käid kui kass ümber tulise pudrupaja ja vead teisi järele,» sai Paul juba pahaseks. «Sa ära venita...»

Evald ronis ähkides künka otsa ja kui teised temale järele olid jõudnud, siis alustas.

«Läks vaidluseks... Meil on üks kuradi koi — härrassots Teiner — kikkhabemega ninamees. Uhke ja ennast täis. Tihti tuleb tööle, kuue all vestile kinnitatud auraha — ta on tuletõrjuja ja käib nagu kindral. Ilmast ilma kiidab, et paremat iseseisvust ega isamaad ei võigi olla kui praegu on. Tobu, aga kaval; tööliste seas räägitakse, et olevat provokaator. Eile lõunavaheajal alustas ta jälle oma laulu. Mehed kuulasid, kuulasid, viimaks tegi elu täis. Mis sa, kurat, kiidad, kui me kuiva leiva peal istume! Nii algaski. Üks ühest, teine teisest. Ühel pool Teiner ja mõni tallalakuja, teisel pool töölised. Pikkamööda kogunesid kõik kobarasse — meest nelikümmend...»

«Millest siis vaidlus hakkas?» küsis Kont.

«Ma ju ütlesin, et palgast. Mehed olid vihased, et palka aina kärbitakse, kuid elu läheb kallimaks... Teiner laulma: riik on kitsikuses, majanduslik kriis ja nüüd tuleb kannatada. Ja nõnda edasi. Vaidlus suurenes, läks lärmiks. «Elu polegi ju nii halb, tsaariajal oli hullem. Nüüd saab kuidagi ikka läbi, paremini ei saagi praeguses olukorras, kui riik on kitsikuses. Küsige vanalt seltsimehelt, näe, siin seisab seltsimees Krauberg, kuulake, mis ta räägib»... Nii see Teiner endale abi otsis. Ja sinu isa ei lasknud ka ennast kaua paluda, hakkas rääkima. Mehed on nüüd temaga veel paremini tollis, kui pärast esimest maid...»

«Noh, noh?» viskas Kont kannatamatult vahele.

«Kannata. Vanal vist pakitses ammu südamel ja nüüd leidis paraja aja; oleksid sa kuulnud! Esimeste sõnade järel tõusis meestekobaras naerulagin ja Teiner vajus nagu kõssi. Aga toredasti tuli see välja: «Või küsi Kraubergilt? Hea küll, Krauberg vastab siis, kuula, mis

vana seltsimees Krauberg räägib. Härra Teiner ütleb, et riik on kitsikuses, aga miks? Mispärast on riik kitsikuses? Krauberg küsib: miks? Sellepärast, et meie väikese riigi kallal on nii palju söödikuid kui roiskunud vorstisusse. Riik on tühjaks imetud. See on esiteks...» Ja Krauberg tõmbas ühe sõrme kõverasse. (Evald rääkis seda kõike järele aimatud kurjusega ja pigistas ka endal ühe sõrme kõverasse.) Edasi tuli terve süüdistuskõne, esiteks... teiseks... kolmandaks... Krauberg aina tõmbas aga sõrmi kõverasse...»

Kumb rääkis mõjuvamalt, kas Krauberg või Evald tema sõnu edasi andes, on raske otsustada. Igatahes oskas Evald meisterlikult edasi anda seda, mis ta oli kuulnud.

Kont käis Evaldi kõrval ja kuulas säravail silmil. Ühtegi sõna, mis Evald ütles, ei lasknud ta oma kõrva-dest mööda. Ta oli rõõmus, nii rõõmus kui üks inimene olla võib, kelle pealt on võetud rusuv koorem. See koorem oli ta peal kaua lasunud — tema isa, vana tööline, kuulus parteisse, kelle juhid olid töölisklassi äraandjad, ja Kont tundis alati põletavat häbi isa pärast. Ent nüüd oli see möödas!

«Hurraa!...» hüüdis Kont vaimustatult.

«Ära sa liiga rõõmusta,» peatas Paul teda, «vanal on ees kibedad päevad. Ega nii jäeta...»

Paul oli küll suur entusiast, kuid mõtles väga kainelt ega väljendanud oma tundmuse liialt. Ta aimas kohe, missuguse suure sammu vana Krauberg oli astunud. Mitte selles polnud asi, et sotsialistidest töölised kommunistide pooldajateks said, niisuguseid oli palju, kuid nii teravalt välja astuda, nagu seda Krauberg oli teinud, julgesid vähesed.

«Mõni asi, tulgu, mis tuleb, ega tema üksi...» — Kont katkestas lause, talle tuli meelde, et Pauli isa on juba neljandat aastat türmis, ega tahtnud seda seltsimehele meelde tuletada...

Kivimurru künkad lõppesid, poisid hakkasid paekallast mööda üles ronima. Nagu noored kitsed hüppasid nad ühelt kaljumürakalt teisele ning jõudsid peagi lagedale.

Vasakut kätt tegi kitsas teerada järsu käänaku ja lõppes trepi esimese astme juures, mis mäest alla linnaparki

viis. Kui poistel oleks mõte olnud mereranda kalale minna, siis oleksid nad pidanud siit alla astuma. Seda nad aga ei teinud, vaid liikusid otse lennvälja suunas. Siit võisid nad pääseda jõe äärde, mis kolm-neli kilomeetrit eemal oli. Aga nagu näha, polnud ka sinna kiiret. Leidnud tuulevarjuks lagunenud kivimüüri, istusid nad selle ääre alla päikesepaistele.

Umbes veerand kilomeetrit eemal paistis lai maantee, mis pööras mäest alla, kuna teine ots kadus kaugele silmapiiri taha. Üksisilmi vahtisid poisid maantee poole. Üksikud talumehed sõitsid linna. Iga kord, kui poisid järgmist hobust nägid, arvasid nad:

«Tuleb!»

Kui aga mõne minuti pärast hobune mäest alla sõitis, siis rahustasid nad üksteist: «Ei ole veel jõudnud.»

Jälle tuli silmapiirile sõitja.

«Tuleb!»

Ärevalt vahtisid nüüd poisid talumehe lähenemist. Aeg oli juba niikaugel, et oodatu pidi tulema. Määratud kohal peatuski sõitja.

Paul tõusis ja sammus talumehele vastu:

«Oodake, ma vaatan...»

Vankris istus vanamees ja näis tukkuvat. Kuid juba sundis ta hobust jälle minekule. Lähemale jõudes nägi Paul, et vanamees teda oma mongoollase silmadega teraselt vahib. Paul astus vankri ligi.

«Peremees, kaugel siit jõgi on, kust kalu saab?»

«Kalu saab?» vastas vanamees küsivalt.

«Ei, püüda?»

«Püüda?»

«Jah, seltsimees.»

«Istud peale?»

«Istun peale.»

Paul ronis vankrile. «Tutvustamine» oli läbi. Omad mehed.

«Palju tahad?» küsis vanamees.

«Kolm.»

Taat nihutas end üsna vankri äärele, tõmbas heinakoti kõrvale ja käänas vankri põhilaua otsa üles. Sealt kiskus ta kolm pakikest välja ja ulatas Paulile. Need kadusid kohe püksivärvli vahele. Püksirihma pingutades

hüppas Paul vankrilt ja kohe oli Evald tema asemel. Ka Kont sai oma «portsu». Heatahtlikult muiates vaatas vanamees poisse, ja kui viimane vankrilt maha hüppas, andis ta hobusekronule piitsavarrega vastu puusakonte, nii et see sörkima hakkas.

«Nägemiseni!» hüüdis vanamees selja taha.

Poisid astusid teelt kõrvale väikese künka varju, kus nad end korda seadsid. Siis asuti teele. Paul uuris ümbrust. Ühtegi inimest polnud kuskil näha. Siis küsis ta Evaldilt:

«Kuhu kanti lähed?»

«Mis sa sest pärid?» vastas Evald, hiljuti saadud märkust Paulile endale meelde tuletades.

«Oleme tasa,» muigas Paul.

Poole tunni pärast oli esimene lüli oma kohustused täitnud ja igaüks ruttas kodu poole, et tööle minna.

Teine lüli muretses juba selle eest, et Sarniku talus trükitud põrandaaluse lehe «Kommunisti» värsked numbrid töö algul tööliste käes lugeda oleksid.

XVI

Hommikust saadik sadas vihma kui oavarrest. Linna tänavad olid porised. Kojamehed ajasid luudadega kõnniteelt vihmaveelõukusid uulitsarennidesse. Kuid mõne aja pärast tekkisid auklikul kõnniteel jällegi loigud ning üksikud jalakäijad pidid loovima kõrgematel kivinukkidel, et oma jalgu mitte märjaks teha.

Südalinnast väljas, seal, kus korralikumad kõnniteed lõppesid, oli läbipääsemine palju raskem. Muda kleepus kitina taldade külge ja jalanõud läksid ikka raskemaks. Siis tuli astuda kusagile trepi juurde, et savikamakaid saabastelt selle ääre vastu maha nühkida.

Keskpäeval tuli päike kord pilvede tagant välja ja meelitas poisijõmpsikad lagedale, kes kohe palja jalu hüpeldes veerennides ujuvatele tikutoosidele, suitsukonidele ja puulaastudele järele hakkasid ajama. Üleni märjad ja mudased, olid nad rõõmsad, et said vabamalt kui väikestes tubades ümber lipata ja oma osavust jalgu-pidi vees hüpates näidata.

Õhtu eel kadus päike uuesti ja vihma sadas veelgi tugevamini. Jämedad vihmapiisad trummeldasid vastu akent, ja see üksluine robin tegi meeolelu tusaseks. Juba aegsasti läks toas videvikuks. Niisugusel ajal paistab elu veel räbalam kui harilikult. Porine ilm toob kaasa rusu-
vaid mõtteid, süvendab muresid ja ajab veel suuremale vihale neid, kes juba niigi vihased olid. Harva kuuled kellegi suust head sõna.

Inimesed on nagu talveõhtutelgi sunnitud hunnikus väikestes tubades viibima ja selles oleks nagu mõni teine süüdi: tusaselt vahitakse üksteisele otsa.

Kõndijaid on uulitsal vähe. Ka see üksik, kes on sunnitud uulitsale astuma, katsub rutem eesmärgile jõuda, katuse alla pääseda. Mõned autod kihutavad mudastel uulitsatel, pritsides pori rataste alt kaugele, nii et kõnniteel käija autopõrinat kuulates juba aegsasti kusagile värava ligi poeb.

Ka võmmid oma läikivates vihmakuubedes on kesk-uulitsalt kadunud ja neid võib märgata kusagil paraad-
ukse all või mujal varjulises kohas.

*

Täna õhtuks oli määratud koosolek. Pidid ilmuma keskkomitee esindus, linnakomitee liikmed ja mõned üksikud aktivistid.

Töölisliikumine oli jõudnud niisugusesse järku, mis nõudis mõnesugust taktikalist uuendust töös ja juht-nõõre lähema aja tegevuse kohta. Oli tarvis möödunud kuude võitluskogemused kokku võtta, otsida uusi teid veel suuremaks töörahvahulkade koondamiseks partei ümber.

Juba mitu päeva valmistati seda koosolekut ette. Kõige ustavamad seltsimehed olid tegevusse rakendatud ja päev enne koosolekut oli kõigil, kes pidid koosolekust osa võtma, teade käes.

Anton kui rajooni organisaator, sai ka kutse. See oli tema siinoleku ajal esimene kord, kus tal nii suurest koosolekust tuli osa võtta.

Eile õhtul kohtas teda üks tuttav seltsimees ja teatas koosolekust.

Kui koosolekule mineku aeg kätte jõudis, tõmbas Anton palitu selga, sonimütsi kõvasti pähe ja sammus mööda kõrvalisi tänavaid sinnapoole, kus salakorter asus. Väljas sadas ikka veel. Uulitsal liikus ainult mõni üksik inimene, ning see oli Antonile meele järgi: nii võis ta kaugele selja taha näha ja kergemini oma jälgi segada, kui mõni nuhk ta kannul oleks astunud. Anton harjus juba põrandaaluste võtetega. Tihti tegi ta järsu pöörde kuhugi põikuulitsasse ja kadus läbikäidava hoovivärava taha, et varsti teisele tänavale jõuda ning sellega ka nuhist vabaneda.

Anton jõudis kitsarööpalise raudtee juurde välja. Samal ajal tuli ähkides ja puhkides «susla» majade vahelt nähtavale. Korstnast ajas paksu musta suitsu välja, mis üles ei tõusnud, vaid tiheda musta pilvena maha langes. Rataste vahelt sahises välja valge aurujuga, ning äkki hakkas vinguma peenike vile, mis teravalt kõrvus huugas.

Anton kiirendas sammu. Kui ta juba üsna raudtee lähedale oli jõudnud, pani ta jooksu, et enne üle tee pääseda, kui rong ette tuleb. Aega oli veel küllalt, aga ta tahtis ikkagi enne üle pääseda.

Kui rongi mürin, ägisemine ja nagin juba kaugeses, läks ta nägu naerule.

«Kui nüüd nuhk sabas oleks olnud, küll kiristaks hambaid, et «susla» vahele venis,» mõtles Anton ja pööras kiirete sammudega, veel enne kui «susla» tee vabastas, põiktänavale, kus ta majade varju kadus.

Peagi oli ta määratud kohal.

Vanapoolne naine andis märku, et Anton sisse astuks.

«Minge otse aiast läbi, paremat kätt on majahütike. Astuge sisse.»

Ise kadus ta värava juures oleva ühekordse uuevõitu maja kojaukse taha. Anton läks näidatud teed. Aias kasvavad üksikud marjapõõsad ja õunapuud. Aed ei olnud kuigi suur, kuid puud varjasid siiski seda vana, poollagunenud onni, mis aia tagumises nurgas tugipuude najal seisis. Onn oli vist kunagi krundiomaniku elukohaks olnud ja nähtavasti siis maha jäetud, kui peremees suutis pisut suurema elumaja uulitsa äärde ehitada. Enne sisseastumist vaatas Anton ümber. Väljas oli

juba videvik, kuid siin, õunapuude varjus, peaaegu täiesti pime.

Onn oli kaheks jaotatud. Ees oli pisike eestuba lagunenud ahjuga ning sealt edasi natuke suurem ruum.

Anton süütas tiku ja astus selle valgusel tahatuppa. Vist oli veel vara, sest tikupalgel nägi ta ainult viitkuut inimest, kes suitsetades paarikaupa omavahel vaikselt vestlesid. Aken oli hoolega kinni kaetud. Anton leidis vaba tabureti ja istus sellele. Keegi tuli pimedas Antoni juurde.

«Tere. Kas väljas sajab ikka?» kuulis Anton tasast küsimust. Kohe tundis ta Raudrusika ära.

«Jah, tuleb kui sõela põhjust.»

«Või nii.»

Kõik jäi jälle vagusaks. Vahetevahel avati uks ja uusi juurdetulijaid astus kahe-kolmekaupa tuppa.

Nii võis umbes pool tundi mööduda. Siis ütles keegi:

«Pange lamp põlema, tarvis alustada.»

Kohe süüdati väike õlilamp, mis ainult oma ümbrust valgustas, kuna seinte ääres endiselt udune pimedus valitses.

Anton vaatas ümber. Nüüd oli toas juba meest viisteistkümmend. Mõni istus pingile, üks aknalaual, paari-kesi istuti türklase moodi põrandal, kuna suurem osa, käd taskus, seina najale toetusid.

Laua taha lambi juurde astus ülirietes mees. Ta käeliigutuse peale vaikis tasane sumin kohe, võis isegi taskukella tiksumist kuulda. Koosolijate näod olid tõsised, ükski lihas ei liikunud, ainult silmad välkusid poolpimedas.

«Seltsimehed!» alustas kõneleja tasase häälega.

Kõneleja iseloomustas rahvusvahelist olukorda, osutas Nõukogude Liidule kui rahvusvahelise proletariaadi võitluskantsile; rääkis talurahvast, kelle kehvemad kihid võivad ja peavad olema töölisklassi liitlasteks suures võitluses sotsialistliku revolutsiooni eest. Kõneleja tõi esile terve rea tõsiasju, mis näitasid, et kommunistlikul parteil on suuri saavutusi töös talurahva hulgas. Edasi peatus kõneleja lagunemisel, mis on maad võtnud sotside ridades, näidates, kuidas parempoolsed juhid oma

tegudega ikka rohkem reatöölisi endist eemale tõukavad, nõudis laialdasemat selgitustööd tööliste hulgas.

Siis istus kõneleja toolile ja jätkas taseasemal häälel, nagu alla kriipsutades, et kõige tähtsam osa kõnest alles tuleb.

«Neil päevil avaldab Keskkomitee suurema üleskute kogu töörahvale. Poliitiline seisukord, paari sõnaga öeldes, on järgmine: ühel pool — fašistlike jõukude organiseerimine, kellelt vastuolude ummikusse jooksnud valitsus päästmist loodab, teisel pool — võitlustahte ja arusaamise kasvamine tööliste ridades, niisugune on praegu poliitiline olukord. Sõjariistus võitlus võib puhkeda iga silmapilk. Revolutsiooni jõud plahvatavad veel suurema hooga kui kunagi varem. Ja just selleks peame meie valmis olema . . .»

Koosolek kestis hilisööni. Lõpus võttis sõna keegi seltsimeestest, paludes paariks minutiks tähelepanu.

«Seltsimehed! Igaüks kuulis praegu, kui tähtis on konspiratsioon meie töös. Kuid nähtavasti ei saa ikkagi kõik veel sellest aru . . . Meie seas on seltsimees, kes oma ülalpidamisega partei tegevust ohustada võib . . .»

Koosolijad vaatasid kahtlaste pilkudega oma naabritele otsa. Ainult üks, kes ukse juures põrandal istus, laskis pea sügavale rinnale. Ta teadis, et jutt tuleb temast ja häbi ning pahameel võtsid ühteaegu ta hinges maad.

«See seltsimees on ühest suuremast parteirakukesest, sellepärast peame tema tegevuse täna väga tõsiselt läbi arutama ja oma kindla otsuse tegema . . .»

«Kes?» kuuldi mitmelt poolt küsimust.

«Seltsimees Maamees!» näitas kõneleja ukse juures istuvale kogule. «Neil päevil viidi tema juurde väga tähtis pakk. Teda ei olnud kodus. Varsti ilmus ta . . . kuid niisuguses seisukorras, mis meie sidepidajas kahtlust äratas: kas anda pakk edasi või ei. Seltsimees Maamees oli purjus.»

Sumbunud ruumis tõusis jutukõmin.

Maamees tõusis üles. Aeglaselt lähenes ta lauale ja hakkas solvunud ilmel koosolijaid silmitsema.

«Kas olen ma aasta jooksul ühegi partei käsu täitmata jätnud?» küsis ta ennast õigustades ning jätkas

samas toonis: «Ütelge, kas on ükski seltsimees minu süü pärast sisse kukkunud? Seda te ei või näidata. Ja nüüd, kui see tüdruk kaebab, siis hakatakse kohe «kohut mõistma» — kas see on seltsimehelik? Ja oleks ma siis purjus olnud... Olin ainult veidi võtnud. Küsige ta käest, kas ma oma ülesande täitmata jätsin. Ma arvan, et niisuguseid valekaebajaid tuleb eemale hoida, nad loobivad partei ridadesse ainult tüliõunu. Vaat, mis ma ütlen!»

Ja isekalt astus Maamees endisele kohale, kus ta paberossi suhu pistis ja suure kärsitusega suitsetama hakkas, nagu ei puutukski edaspidine rääkimine temasse.

Lauale ligines Raudrusikas.

«Valetamine on muidugi suurem süütegu kui purjusolek. Selle vastu ei vaidle keegi. Kuid seltsimees Maamees ise valetab. Esiteks halvustab ta ausat ja igapidi ustavat naisseltsilist, kes meile juba oma lühiajalise partei olemisega on suurt kasu suutnud tuua. Teiseks selektab, et ta ei olnudki purjus. See on vale. Mina ise olin tunnistajaks, kui sa minutit viis kojaukse kallal kobasid, et uksepidet leida, ise seisid vaevalt jalul. Julged sa seda ümber lükata?»

See mõjus. Enamik koosolijaist tundis Raudrusikat ja tema sõnu usuti.

Veel mitu seltsimeest astus süüdistustega välja. Anton võttis ka sõna ja rääkis, kui karmilt suhtutakse purjus seltsimeestesse Nõukogudemaal, kuigi seal hoopis teine olukord valitseb. «Seltsimees Maamees tuleb karistada,» arvas ta, «pealegi, kui see juhtum, nagu tõendatakse, esimene ei ole.»

Kui küsimust oli juba mitmekülgselt kaalutud, võttis sõna koosoleku juhataja. Toas jäi vaikseks. Kõik ootasid, mis ta ütleb.

«Seltsimehed! On täiesti õige, et see parteile kahjulik tegu tugeva kriitika alla võeti. Mõned vaatavad sääras-tele asjadele ikka veel liiga kergelt. Mina arvan, et niisugused seltsimehed tuleks parteitööst viivitamata kõrvaldada, sest ta võib purjus päi lobisema hakata. Aga silmas pidades seda, et seltsimees Maamees on seni partei töösse suhtunud ausalt ja kohusetruult, ja et tema küsimust arutatakse esimest korda, võib leppida valju

noomitusega. Ma olen kindel, et seltsimees Maamees ennast ka parandab.»

Maamehelt küsiti, kas tal veel midagi ütelda on, kuid Maamees vaikis.

Ettepanek võeti vastu. Koosolijad hakkasid üksikult kaduma. Nüüd aga läksid nad läbi naabri aia teisele uulitsale.

XVII

Maamees ei suutnud oma viha ikka veel maha suruda. Kogu kodutee siunas ta oma südames Hildat, kes teda joobnult oli näinud, siunas seltsimehi ja kirus kõiki, kes tema vastu olid rääkinud. Ta ei võinud aru saada, et talle selle «tühja» asja pärast nii vali karistus määrati, temale, kes juba üle aasta suures hädaohus olles parteitööd oli teinud.

«Vaata, kus seltsimehed! Vaata, kus nüüd seltsimehed!»

See lause oli tal iga minut keelel ja sõna «seltsimehed» pidi nii kõlama, nagu osataks ta kedagi.

Koduski, juba voodis olles, tuli see sõna ta keelele:
«Seltsimehed!»

Põlev viha täitis Maamehe hinge. Öö otsa ei saanud ta lahti viirastustest, mis lõpmatult reana ta silme eest möödusid. Nagu kõverpeeglis nägi ta nende nägusid, kelle peale ta viha kandis. Maamees surus väsinult silmalaud kinni, kuid uneviirastus kandis ta minevikku. Möödus haamriga kohtumees, kes ta kehvade põllulappidega talu oli maha müünud, möödus rikas naabriperemees Siim — see põline Maamehe vaenlane, kelle kätte sandipennide eest läks Maamehe talu, möödusid Hilda, Raudrusikas ja teised seltsimehed, vilksatas palju tuttavaid nägusid, ja kõik nad näisid Maamehele vaenlastena. Maamehel tuli tahtmine neid ära kägistada... Ta ärkas. Veel praegu värises keha unepildist, ihu oli üleni higine, hingamine raske.

«Mis sul viga on? Justkui haige... ei lase magada!» torises naine.

Maamees pööras silmad akna poole. Toas oli valge — õhukesed akna-eesriided olid päikesest kollaseks värvu-

nud. Maamees katsus rahulikumalt õhtust juhtumit läbi mõelda. Kuid ta sattus uude vihalõõska. Maamehes tekkis kahe mõtte sisemine heitlus. Üks noomis: oma süü, oma süü, oma süü! Teine ässitas: ära jäta, ära jäta, ära jäta!... Kaks Maameest võitlesid. Kumb jääb alla? Kumb on kõvem? Kes võidab?

Teist korda elas Maamees niisuguseid päevi üle. Paar aastat tagasi, kui rikas naabri-Siim ta kerjuseks tegi, — ja nüüd, kui teda ta omad seltsimehed olid noominud. Siis tekkis Maamehes kättemaksutahe. Juba lapsest saadik põlati teda selle iseloomujoone pärast. Igaüks, kes Maamehele midagi vastumeelset oli teinud, pidi maitsma Maamehe kättetasumist. Kuid Siim oli temast üle, Maamehe käed olid lühikesed, ta tundis Siimu taga suurt jõudu, mille vastu ainult viha kasvas. Ning ta kättemaksutahe pöördus nende vastu, kes seisis Siimu seljaga, — selle korra vastu, mis andis Siimule võimu teda kerjuseks teha. Tulid sajad siimud, siimudest kasvas vägivallavalitsus, politsei, nuhid, vabrikandid, meistrid, peremehed, kaupmehed, — kõik kasvas ühte ühisesse siimude puntrasse, kelle vastu Maamees teravat viha kandis.

Maamehest sai vabrikutööline. See tõi kaasa muudatuse. Maamees õppis teistsugust võitlust tundma, ta ise sulas töölisklassiga ühte. Pimeda viha teravus kadus, isikliku kättemaksutuli sumbus, järele jäi kaine mõtlemine, tarvidus kollektiivselt võidelda nende vastu, kelle peale ta seni üksikult viha oli kandnud. Tuha all immitsev vihatuli tõi Maamehe töölisliikumisse, tõi ta agara tegelasena ametiühingusse ja viis ta vabrikus tööliste esirinda.

Proletariaadi hulgas viibimine, eriti aga klassiteadlike töölistega koos töötamine, suutis Maamehe hinge tuua tunduva pöörde. Kahetsus oma maalapi järele kadus kuhugi mineviku-udusse. Uued võitlusvõimalused, koosolekud, streigid ja teadlik võitlus kurnajate klassi vastu tõid Maamehe Eestimaa Tööraha Parteisse. Pärast seda otsis ta teid pörandaaluste tegelastega tutvumiseks. Ja siis... aasta pärast jõudis Maamees sündmuseni, mis teda täna sundis öö unetult mööda saatma.

Niisugune oli Maamehe tee. See tee oleks võinud ta

jäädavaks proletariaadi ridadesse viia. Kuid Maamees murdus. Vabrikuõhk ei suutnud Maamehe hingest kõrvaldada endisele väiketalupidajale omast individualismi. Maamees otsis unustust viinast. Tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Viinamürk hakkas Maamehe hingelt maha koorima seda kõva kesta, mis oli jõudnud kasvada vabriku ametiühingus töötades.

«Need kah seltsimehed!» kordas Maamees lugematuid kordi, ja ikka tõusid ta silmade ette nende üksikute seltsimeeste kujud, kelle peale ta viha kandis.

Kolm, neli päeva viibis Maamees niisuguses seisukorras. Töö ei läinud, käed ei liikunud endiselt.

«Võib-olla seltsimees mõtleb oma tegude üle järele ja parandab vea, siis, noh siis võib ta jälle tööd teha.»

Või siis! Ainult siis? Aga nüüd? Kui suur siis mu süü on? ...

XVIII

Esimene vihahoog möödus. Selleks mõjus kaasa vaba päev, mil ta kaaslasi ei näinud, mõjus kaasa ka kosutav suvine päikesepaisteline ilm. Maamees läks keskpäeva aegu kodunt välja, et meelelahutuseks pisut ümber hulkuda. Veel pakitses kusagil sügaval hingepõhjas vihatunne «ülekohtu vastu», kuid nüüd oli see juba nõrk. Ta mõistis, et ta tegutseb praegu sootuks teises olukorras kui enne, et siin oli ka ikkagi vist põhjust temaga niiviisi toimida. Ta oli nüüd enese peale tusane, et ta seni veel polnud suutnud seda temale omast halba iseloomujoont — isiklikku viha ja kättetasumise tungi — maha suruda. Paar aastat võitles ta selle pahega ja arvas, et oli sellest juba võitu saanud, kuid nüüd nägi, et on veel palju jõudu tarvis, enne kui sellest täiesti üle saab. Esimene puutumine ta isikusse äratas kättemaksu-mõtted uuesti ellu. See oli tarvis võita.

Kaua jalutas Maamees nende mõtetega ringi, kaaludes selle sündmuse võimalikke tagajärgi.

Ja Maamees... astus kõrtsiuksest sisse, et katsuda korrakski unustada seda viimast vihatunde jäänust seltsimeeste vastu, mis veel kusagil südamenurgas pesitseb.

Ligi tund aega istus Maamees, pudel õlut nina all. Kui see tühjaks sai, sundis ta ennast veel siin istuma, et oma jõudu proovida, kas ta suudab kiusatusele vastu panna. Minutid möödusid, kuid ta ei tellinud midagi, kõrtsmik vaatas juba viltu tema poole. Maamees tundis, et ta oli endast jagu saanud.

«Kui ma endast jagu sain ja nii kaua vastu pidasin, noh, siis ei ole midagi karta. Võin ju veel teisegi pudeli ära juua, ega see midagi paha tee ja purju ka ei pane. Siis aga tingimata koju!» mõtles Maamees ja vahtis ahne pilguga, kuidas teise laua taga mehed mesiste nägudega klaase tühjendasid.

Uus pudel ilmus lauale. Siis, ei tea, kuidas see tuli, veel üks. Viimaks tellis ta napsi viinagi... ja kojuminek ununes, võit enda üle ununes, kuid ei ununenud — seltsimehed! Esimese pudeli järel kehasse tungiv rahulikkus surus küll maha viimase vihasädemekese, aga juba järgmiste pudelite mõjul tungisid halvad mälestused uue hooga esile. Poolvaljult kirus ta kõiki, keda süüdlasteks pidas. Alates Siimuga, lõpetades Antoniga, kelle nimegi ta ei teadnud, kuid nägu selgesti mäletas — kõik said oma jao. Aeg-ajalt kinnitas ta oma mõtteid rusikahoobiga laua pihta. Kõrtsmik piilus kord tähelepanelikult Maamehe poole, kuid nähes, et mees omaette räägib, pööras oma naerulise näo teisale. Kuidagi enesele aru andmata, nii palju oli Maamehes veel järel salajase töö instinkti, ei tarvitanud ta kellegi nime. Imelik tundus ka see, et ta oli nagu unustanud need seltsimehed, kellega ta oli töötanud vabrikus ühes organisatsioonis. Peas olid ainult need, kes tegid otsuse Maamehe üle, ja neid siunas ja needis ta maapõhja.

Tellitud viinast jäi Maamees ikka rohkem purju. Ta ei märganudki, kuidas keegi võõras ta juurde istus, rääkima hakkas, lahja õlut ja mustust põrandal kirus. Joodi. Nad lõid klaase kokku. Maamees siunas kedagi, võõras aitas kaasa. Jälle joodi. «Võib ju vahel ka õlleklaasi taga istuda, terve nädal tee niikuinii rasket tööd!»

«Raske elu!»

«Palgad viletsad!»

Joodi ja siunati.

Maamees oli leidnud sõbra, kes suhtus temasse arusaavalt...

Koos sõideti kuhugi. Säravad tuled, muusika, kiiresti keerlevad tantsupaarid, valgeis riideis kelnerid, — kõik see sulas viinauimas kokku halliks keerlevaks massiks.

«Seltsimehed! Kuradi tüdrukunatt! Siimud! Ma neile näitan! Minu üle kohut mõistma!» kuuldus lakkamatut kirumist Maamehe suust.

*

Maamees leidis end riietega voodist. Oli hommik. Pea oli kui tina täis valatud, tahtis lõhkeda. Keha nagu läbi pekstud. Kaelaside rippus õla peal. Krae tolendas lahise otsaga nina all. Jalad olid saabastes kui klambrites.

Õine pilt selgines. Miski torkas teravalt sügavasse südamesse.

Maamees kargas üles, hakkas ühest toa otsast teise jooksma.

Kuidas see juhtus? Kuidas see juhtus?

Käsi libises tahtmatult tasku. Paber. Aadress.

Mis ma tegin? Mis ma tegin?

Maamees vajus jõuetult toolile. Ta oli öisele juhuslikule lauakaaslasele kõik oma südame pealt välja pajanud.

«See on ju äraandmine?» oleks nagu keegi talle kõrva sosistanud.

«Nad tegid sulle ülekohut!» kihutas teine järele.

«Äraandja!»

«Sarv sarve vastu!»

«Äraandja!»

«Tasu kättele!»

«Äraandja!»

«Tasu kättele!»

Tarvis on minna juhatatud aadressi järgi.

«Ära minel!»

«Mine!»

«Ära minel!»

«Mine!»

Maamehe hinges kees võitlus.

Ta läks.

Maamees sattus üha rohkem võrku. Iga päevaga kaotas ta ikka rohkem oma töölise palgest. Ta rahustas ennast: tasub kätte ainult neile, kes teda teotasid, teised aga võivad rahul olla. See on tema õigus.

Muud temalt ei nõutudki.

«Näita neid, kes sind teotasid. Näita neid, teisi meil tarvis ei ole.» Mõeldi aga nii: teised saame ilma sinu tagi kätte.

«Ei ole enam sidet!»

«Täitke nende nõudmised.»

«Nad ei lase ligigi.»

«Küll lasevad, see on teie mure. Pidage oma talu meeles.»

Maamehes jäi võitjaks kättemaksutahe. Ettekujutuses valmis uus «minu talu». Kaheaastase uue elu kogemused kahvatasid. Peast kadusid ametiühingud, siimude politsei, kõik endised siimud ja ka põrandaalused «siimud».

Maamees sai äraandjaks ja seda ta ei kahetsenud. Uus elu, haljendavad «oma talu» põllud, paistsid nii lähedastena. Seda tahtis nüüd Maamees ja sellepärast müüs ta iseene, müüs ka oma endised seltsimehed.

XIX

Kui legaalsed võitlusvõimalused olid tööliklassilt kistud, kui tööliste organisatsioonid — ametiühingud, spordiseltsid ning töölislehed olid suletud, kui valju sõjaseisukorra tagajärjel võimatu oli väiksemaidki koosolekuid pidada, siis paistis, nagu oleks tõepoolest «rahu» majas.

Ent säärase rahu tõsidusse võisid uskuda ainult need, kes tööliklassist eemal olid, või need, kes ennast sundisid uskuma, et pisutki oma kabuhirmust pääseda, mis neid suve läbi vapustas.

Sotside partei ninamehed, kes valitsusele kõigiti abiks olid viimaste surveabinõude maksmapanemisel, laulsid kiidulaule oma peremeestele, et need «õige poliitikaga»

suutsid «kommunistide tegevuse lõpetada, korra jalule seada ja kodanike kodurahu kindlustada».

Kurnajate klass tarvitab oma valitsuse poolt kehtetatud kõvemat, kaitseesisukorrast tulenevat olukorda ja süvendab kurnamispoliitikat mitme võrra.

Kas suutis kodanlus ühes vähemlastega vene tsaarivalitsuselt päritud musta reaktsiooni abinõudega tööliste revolutsioonilist meeolelu maha suruda? Kas kommunistliku partei tegevus oli lõpetatud?

Töölised tehastes, töökodades, vabrikutes, proletaarsed sõdurid kasarmutes, madrused laevadel, kõik, kes olid seotud kommunistliku parteiga, valmistusid veelgi aktiivsemalt kommunistliku partei juhtimisel otsustavaiks lahinguiks.

Põrandaalused lehed «Kommunist» ning «Punane sõdur ja madrus» ilmusid endiselt. Lehtedes trükitud tööliste ja sõjaväelaste kirjad pakkusid selget pilti töörahva hulkades valitsevast meeolelust ja näitasid, et kodanluse kaitseabinõud kutsusid välja veel kindlama võitlusvaimu proletariaadi ridades. Põrandaalused lehed käisid käest kätte ja tegid meeletut viha nuhkidele, kes kuidagi ei suutnud leida kohta, kus lehed trükiti. Sarniku talu kelder jäi teadmatuks.

Valitsev olukord nõudis kommunistlikult parteilt veel suuremat pingutust oma tegevuses, nõudis äärmist konspiratiivsust, millel oli eriti suur tähtsus, sest partei rakukesed olid nüüd ametis sõjariistade muretsemisega. Keskkomitee nõudis, et kõik parteiliikmed ja rakukesed, ustavamad parteitud töölised oleksid organiseeritud sõjariistus rühmadesse kolme-, viie- ja kümnekaupa.

Otsiti üles juba Kodusõja ajal maa sisse peidetud sõjariistad — püssid, revolvrud, padrunid, käsigranaadid. Sõjariistad seati korda, määriti õliga sisse ja pandi kindlasse kohta käepärast.

See kõik sündis otse imestamisväärse saladuskatte all, politsei küüsi ei sattunud mitte ühtegi inimest ega sõjariista.

*

Antonile korraldati kohtumine ühe partei juhtiva seltsimehega. See oli esimest korda viiekuise põrandaaluse tegevuse kestel. Seni oli ta kõik juhtnöörid saanud teiste kaudu. Ka nüüd ei teadnud Anton, kellega ta kohtub, sest ükski neist seltsimeestest, kes vahelülideks olles Antoni teatud kohale juhatasid, ei teatanud talle seda.

Kohtumine toimus õhtuvidevikus ühes agulimajakeses. Kui väikeses madalas toakeses petrooleumilambi hämaras valguses keskmist kasvu, kõhnavõitu, sümpaatsete näojoontega mees Antoni ette astus, tundis ta kohe ära seltsimehe, keda ta viimasel koosolekul oli näinud.

Pärast mõnesugust jutuajamist, mille kestel Anton imestusega veendus, et see seltsimees väga põhjalikult ta elulugu tunneb, esitati otsekohe ka vajalik küsimus.

«Mis sa arvad, seltsimees Kaljo, kui sind ära kasutada organiseerimistöös sõjaväelaste seas?»

Küsimus tuli Antonile ootamatult ja sellepärast viivitas ta vastusega.

«Ma arvan . . . kui ma selleks aga kõlban . . . siis võib,» vastas Anton viimaks.

«Partei Keskkomitee pidas sind kohaseks. Oled vana sõjamees ja see on juba midagi . . .» Kõik see oli öeldud niisuguse endastmõistetava häälega, et vasturääkimist ei võinudki olla.

Ilma pikema jututa hakkas ta selgitama Antoni ülesandeid uuel tööalal. Lõpuks sai Anton paar aadressi sõjaväes olevate seltsimeestega kohtumiseks. Üheks tähtsamaks ülesandeks oli organiseerida luuresalk, keda kohustada peensusteni välja uurima vägede asukohad, selgeks tegema kasarmute valve suuruse, ning põhjalikult tundma õppima sõjaväe asukohtade ümbrust, mis võimaldaks eksimatut orienteerumist.

Teiseks ülesandeks oli sidepidamine sõjaväes olevate kolmikutega, nende tegevuse juhtimine ja kolmikute arvu suurendamine.

Anton lahkus kohtumiselt peagi ja asus viivitamatult oma uute ülesannete täitmisele.

Kuid siin ei jäänud Antonil vaba minutitki; veel enam — et oma ülesandeid korralikult täita, pidi ta rajooni

organisaatori kohustused teiste seltsimeeste hoolde usaldama.

Hildat külastas Anton selle kuu sees ainult paaril korral. Anton muutis ka oma välimust. Kõigepealt ajas suure habeme maha, jättis ainult tuti lõua otsa. Kui Hilda teda esimest korda niisugusena nägi, ei tundnud ta Antonit äragi, ja alles siis, kui Anton rääkima hakkas, pahvatas rõõmsalt naerma. Lõbus meeleolu kadus aga peagi.

Nad vestlesid tööst paberossivabrikus. Hildaga peeti kindlat sidet ja ta ise sai ka rohkem kogemusi salajase töö alal, nii et tundis ennast juba küllaldase kindlusega jalul seisvat. Ühenduses sõjariistus salkade organiseerimisega anti rakukesele ka uued ülesanded. Et seal peamiselt ainult naistöölised olid, siis pidid nad moodustama salga, kelle ülesandeks jäi haavatutele esmaabi andmine. Selleks tuli neil arstiabi raamatuid «studeerima» hakata. Õhtuti õpiti kodus, vahel koguneti aga ka kahe-kolmekaupaga mõne seltsimehe poole ja siis arutati see läbi, mis keegi juba oli jõudnud õppida. Pärastpoole võeti tarvitusele ka apteegist ostetud haavasidumistarbed ja tehti praktilisi harjutusi. Kuid selliseid õppusi toimus üsna harva, sest need nõudsid ranget konspiratsiooni, töölisnaistel aga oli seda oma perekonnaelus üsna raske pidada.

Hilda uuris samuti raamatuid. Ka siis, kui ta pühapäeviti vanemate juurde läks, istus ta päev läbi kuskil väljas päikese käes ja tuupis tarvilikku tarkust.

Mõnikord tuli Antonil ja Hildal omavahelises kõneluses Selma meelde. Hilda nägi Selmat nädalas korra või paar. Nüüd oli Hilda kindel, et Selma enam teenistuses ei käi, kuid raha näis tal siiski olevat. Paar korda oli ka Selma vend Hildat kohanud ja katsunud Hilda ümber lipitseda. Kui Hilda sellest lõbusal meelel Antonile rääkis, siis vahtis viimane imeliku pilguga talle otsa, kuid ei lausunud sõnagi.

«Kas oled pahane?» küsis Hilda sõbraliku pilkega. Anton ainult pomises midagi omaette.

Raudrusikas käis nüüd sagedamini Sarnikute juures. Ajas vanadega pikka juttu, uuris, kas ei ole ümbruses kahtlasi isikuid ringi hulkumas. Aga kõik oli korras.

Põrandaalune trükikoda töötas endiselt kiire tempoga. Raudrusikas oli täiesti rahul. Sarniku vanad ootasid alati pikisilmi Raudrusika ilmumist, sest et see oskas neid alati trööstida, kui südamesse mingisugune kahtlus Ruudi kohta asus. Ruudi oli neil alati mees ja nad olid ütlemata tänulikud Raudrusikale, kes nendega selle üle nüüd tihti juttu vestis. Raudrusikas märkas seda ammu, kuidas vanadele nende pojast rääkimine mõjub, ja ta tegi endale kohuseks kõnelda sellest tihedamini. Pärast neid jutuajamisi märkas Raudrusikas, et vanamees palju parema meelega oma hobuse vankri ette rakendab, kuhu olid peidetud järjekordsed «Kommunisti» numbrid, mis siit linna toimetati. Samuti mõjus see ka eide peale, kes järgmistel päevadel ikka sagedamini luuavarrega põranda pihta koputas ja keldrisolijaid kostitas. Nüüd oli seda ka kergem teha. Vanamees teenis hobusega tööl olles veidi rohkem, vahel aitas ka Hilda natuke, ja sügise-poolle võis juba tarvitada oma aiast värskaid kartuleidki, — nii et söögiküsimus oli enam-vähem lahendatud. Keldrimeestelegi võis rohkem pakkuda. Kuid hoolimata sellest, et Raudrusikas mitu korda vanadele kavatses Ruudi kohta tõtt kõnelda, ei teinud ta seda siiski, kartes, et see mõjub neile väga raske löögina. Ikka otsustas ta paremaid aegu oodata, et siis tõelist olukorda teatavaks teha.

*

Ajutiselt täitis Maamehe aset partei rakukeses üks vanematest parteiliikmetest tehases.

Maamees ise haudus aga hoopis teisi plaane. Kaitsepolitsei lubas talle ta haamri alla läinud talukoha tagasi muretseda. See kõik oli Maamehe meelest kui ilus unenägu, mis nii päeval kui öösel silmist ei kadunud.

Missugused kavatsused ta enda ette seadis! Tunda jälle end «omaette peremehena» ja pealegi sealsamas, kus ta üles oli kasvanud, kogu eluaja elanud, kus mets nii saladuslikult kohiseb, kus pärast kevadist rasket tööd näed, kuidas roheline oras tärkab, mis sügiseks vägeva viljana kolletama lööb, kus siis «oma» leiba võib süüa. Sinna kiskus nüüd Maameest kõigest hingest.

Maamehes oli leitud nagu mingi nupp, millele vaju-

tades avati temas teine inimene. Kõik Maamehe meel ja mõtted oli nüüd suunatud ta ilusale väikesele talukohale, kus võis elada pooleldi mõisnikuna, muretult ja ärevu-
seta.

Vähene piin, mis teda algul vaevas, kustus ikka rohkem ja rohkem. Ta trööstis end sellega, et oli suutnud olla «aus» vabrikus töötavate seltsimeeste vastu. Ükski ei olnud tema läbi kuidagi kannatada saanud. Mis puutus aga parteiorganisatsiooni meestesse, noh siis, — siis olid «nad ise selles süüdi, et nad mu sellele teele tõukasid».

Niisuguste mõtetega elas Maamees ja ootas päeva, mil teda uuesti tegevusest osa võtma kutsutakse, et ühe hoobiga kõik lõpetada. Võtta vajalik paber ja kaduda jäädavalt sinna maanurka, mille järele ta nii igatses. Et teda uuesti tööle kutsutakse, seda lootis ta kindlasti ja tegi ka ise selleks kõik. Jättis purjutamise, oli korralik ja tagasihoidlik.

«Küll Siim teeb suured silmad, kui peab talu tagasi andma ja siis ka minust kui omasugusest lugu pidama,» mõtles ta ja sellest mõttest elaski.

Maamehel läks korda oma silmakirjatsemisega parteid petta. Partei ees seisvad suured ülesanded nõudsid vilunud seltsimehi. Maamees kutsutigi koosolekule, et teda uuesti tööle rakendada.

Jah, ka Maamehe-taolisi inimesi tuleb ette töölisklassi hulgas.

*

Hilda nägi, et Antonile ei meeldinud, kui see poisi-
volask Koiv tihedamini Hilda pool hakkas käima. Ja ka Hildale oli ta vastumeelne oma alalise lipitsemisega. Kuid teda kohe järsku eemale ajada ei pidanud Hilda sündsaks. Ta kartis teda. Mine tea, mis see oma vihas veel ette võtab. Hakkab sabana kannul käima ja keedab mõne kuuma supi. Nii mõtles Hilda. Ta arvas paremaks ise määrata «isand» Koivile, nagu see ennast kord oli esitlenud, kohtamise aja ja koha, teha seda võimalikult harvemini ning lõpuks aegamööda hoopis loobuda. Kuid enne kui Hilda sai hakata oma plaane täide viima, sündis midagi, mis kui välk selgest taevast Hilda ellu sisse lõi.

Kell oli juba üheksa peal õhtul. Hilda istus kodus ja luges jälle arstiraamatut. Uksele koputati. Hilda pani raamatu kõrvale ja avas ukse. Tegi seda rõõmsalt, lootes Antonit näha. Ent uksele ilmus oodatu asemel laialnaerul hambaid näitav nägu, siis ümmargune pea ja tupp surus end sisse moodsas palitus tüse kogu.

«Tere õhtust, preili Hilda. Ärge pange pahaks, et tulin ilma kutsumata.»

Hilda pomises pettunud näol midagi omaette. Tulija pidas seda aga sisseastumise loaks.

«Te ikka nii tõsine, preili?»

«Pole millegi üle rõõmustada, meeolelu paha, igav,» vastas Hilda, katsudes varjata vastikust, mida see inimene temas tekitas.

«Võib istuda?» ja ilma vastust ootamata võttis isand Koiv palitu seljast ning riputas nagisse. Istus laua äärde.

«Või igav! Noh, siis tegin õigesti, et siia tulin. Võib-olla ehk suudan teie meeolelu pisut lahutada.» Seda kõike rääkis ta väga viisakalt.

«Raske on seda teha. Elu on juba niisugune. Istun üksi kodus ja ei taha kedagi silmaotsaski näha.»

«Kas see käib ka minu kohta?»

«Ei ole selle peale mõelnud,» põikles Hilda.

«Aga miks te näiteks teatrisse, kinosse või mujale lõbusasse kohta ei lähe?»

«Ei ole tahtmist, ka seal on igav.»

«Oi-oi! Kuidas te endale selle sisse olete võtnud. Mul ei ole kunagi igav. Õhtu siin, teine seal, igal pool on lõbus.»

Pillati vastastikku tühiseid lauseid. Koiv naeris suure suuga. Ta oli viisakas, kuid selle viisakuse tagant paistis selgesti häbematu hoolimatus kõige vastu, mis teda ümbritses. Ta keeras end koos tooliga, sirutas jalgu ning kogu olek tegi ta viisakuse ebasündsaks. See oli kohmakas, tõmbi nuhi viisakus.

Jutt pöördus linna-elule, siis vastu Hilda tahtmist, poliitikale. Hilda aga taipas varstigi, et ta külaline neis küsimustes täiesti võhik on, ja hakkas ise meelega poliitikaküsimusi arutama.

Isand Koiv nihutas ennast pikkamööda ikka Hildale

lähemale; kui ta aga lähedale jõudis, nihkus Hilda omakorda tooliga edasi.

Koiv tahtis jutuaine huvitavamale küsimusele — armastusele — juhtida, kuid Hilda puhus tema kiuste ikka poliitikast, sealjuures kordagi unustamata, et ta valgetest kõige valgem peab olema. Koiv tahtis vist Hilda üle lüüa, sest uhkelt lausus ta, nagu seda teevad lapsed, kui midagi teavad, mis teistele teadmata:

«Mis poliitika see on! Tühi plära! Meie alles teeme poliitikat! Homme saate kuulda, kuidas poliitikat tehakse.»

«Mis siis homme sünnib?»

«Mis sünnib või? Oh-hoo! Homme on kõik lehed täis, kuidas täna öösel kommunistide peamehi nabitakse.»

Hilda tundis külmavärinat üle keha voogavat, ta nägu kahvatas. Et oma ärevust varjata, kummardus ta ja hakkas maast otsima midagi, mida ta üldse polnud maha pillanudki. Siis tõusis uuesti üles, kuid käed ja jalad värisesid. Tegi toas mõne sammu, astus siis pliidi juurde, nagu oleks tal seal tegemist. See oli ju hirmus! Hirmus, kuid just nüüd ei tohtinud pead kaotada.

Hiigla jõupingutusega saigi ta sisemise rahu tagasi ja hakkas pliidil kohvikanne ning potte teisiti paigutades isegi mingit lõbusat viisi ümismema, kuigi endal huuled värisesid.

«Või nii? Kuidas siis seda tehakse? Kommunistid on ju kavalad?» küsis Hilda laua juurde tagasi tulles. Nüüd valitses ta end täiesti.

«Kavalad? On küll, aga meie oleme veel kavalamad,» vastas Koiv uhkelt, rõhku sõna «meie» peale pannes, «nabitakse kõik ühe korruga kinni, vaat siis näete, kui kavalad nad on. Ja see sünnib veel täna õhtul,» ta vaatas kella, «täpselt kahe tunni pärast.»

«Küll see võib tore olla! Ma tahaksin heameelega seda näha,» ütles Hilda uudishimuga ja nihutas oma tooli otse nahi kõrvale.

«Seda ei näe keegi.»

«Aga kuidas siis teie seda teate? Kes seda siis teile usaldas?»

See küsimus käis Koivi «au» pihta.

«Minule? Mina tean kõik. Ma ise kirjutasin paberi, et ta areteeritaks.»

«Kes?» segas Hilda vahele.

«See mees, kes teate tõi, kus kommunistide koosolek on.»

«Ma ei saa teist aru?»

«Vaat, see ongi poliitika! Mees tõi teate, kus kommunistid koosolekut peavad, temale antakse paber, et ta oma kunagi «haamri all» ära müüdnud talu tagasi saab, aga enne, kui ta seda paberit on kohapeal ette jõudnud näidata, haaratakse tal kraest kinni ja lüüakse türmi. Seda tean ma selgesti, sest et ise vastava kirja koostas. Võib-olla saab ta lõpuks oma talu kätte kah, aga ega siis mitte kohe, talu eest vaja ikka teenida.» Koiv nägi, et Hilda teda põnevusega kuulab, ja pajatas edasi. «Kena nimi oli sellel mehel — Kõversaba, Jakob Kõversaba, äh — hää, tore nimi! Kõversaba — nagu seapõrsal.»

Keegi oli partei ära andnud. Hirmus hädaoht ähvardas seltsimehi, kogu töölisklassi. Vaja oli tegutseda. Hilda oli meeleheitel, kuid ei teadnud, mida ette võtta.

«Isand Koiv,» ütles ta meelitavalt, «tehke mulle seda meelehead, öelge, kus see koosolek on. Oleks ju huvitav vaadata, kas või eemaltki, kuidas kommuniste püütakse. Ma ei ole seda kunagi veel näinud.»

Koiv ei teadnud isegi, kus see koosolek pidi olema. Ta märkas küll, et ülemus punase pliiatsiga linnakaardil ühe koha ära märkis, kuid tal ei tulnud ette seda teravamalt silmitseda, ei teadnud ju, et seda tarvis läheb. Ennast aga mitteteadmiseга Hilda ees alandada, seda ka ei võinud.

«Märkisin küll linnakaardil ära, aga arvasin, et ise sinna ei lähe, mis tast ikka meeles pidada.» Kuid nähes Hilda silmis põlgusetulukest, lisas kohe juurde: «Aga kuidas see Kõversaba paberi kätte haaras, justkui oleks seal tema elu! Ah-haa.»

«Kas te nägite teda isiklikult?» küsis Hilda. Oleks küsitav tähelepanelikum olnud ja poleks tal naiste kohta nii põlglikku eelarvamist olnud, siis oleks isand Koiv Hilda ärevust märganud ja seda mitte lihtsaks naiste uudishimuks pidanud. Kuid Koiv arvas, et üks neiu võib

huvituda ainult temasugusest nooblist noorhärast ja et Hilda erutuski on ainult tema juuresolekust.

«Ma seisin ta selja taga, nagu ei näinud, aga käed käisid! Kiuh ja kauh,» ning Koiv tegi kätega imelikke liigutusi, mis pidid vist näitama, kuidas Kõversaba paberi haaras.

«Isand Koiv!» Hilda istus meelitavalt talle veel ligemale.

«Tehke mulle seda meelehead... Teete?»

Hilda lähedus mõjus. Koivi nägu läks veel punasemaks, silmad särasid isesuguse läikega, huuled liikusid. Ta nihutas end üsna Hilda külje vastu ja tahtis käe üle selja panna.

Hilda lükkas käe tasa eemale, kummardudes peaga üsna mehe õla ligi. «Noh? Kas muretsete mulle koosoleku aadressi?»

Koiv tahtis Hilda oma šulle haarata, kuid see libises osavasti käte vahelt välja. Ta nägi Hildat enda ees, lähedal, nii kättesaadavana, veetlevana, sädemed kirsisilmis.

«Üks suudlus, siis lähen jalamaid!» sosistas Koiv erutatult.

Hilda pööras oma õhetava põse Koiva poole. Suudlus põsele täitis Hilda vastikustundega. Siis kargas Koiv toolilt, tõmbas palitu selga ja hüüdega: «Silmapilk olen tagasi,» kadus ukse taha.

Möödusid minutid. Kell tiksus seinal ja Hildale paisis, nagu läheks aeg ennenägematult kiiresti. Ta mõttes keerles ainsa küsimusena: «Kas tuleb, või ei? — Kas tuleb, või ei?» Kell aga tormas edasi.

Möödus viis minutit.

Kümme!

Viisteist!

Pool tundi!

Kell lõi kümme. Iga löök oli kui terav piste Hilda südamesse. Ta jooksis kella juurde, nagu tahaks osutite liikumist takistada, kuid mis oleks see aidanud? Esimest korda tundis Hilda, kuidas aeg võib rõhuda, otse füüsilist valu tekitada.

Pea käte vahel, jooksis ta edasi-tagasi. Tundis end puuri pistetud linnuna. Mitmesugused pildid tekkisid kujutlusse.

Ta nägi, kuidas politsei kõiki areteerib, kuidas Anton raudus on... Anton, jah, ka tema on muidugi seal ja iga minut läheneb hädaoht, kuid tema jookseb siin toas edasi-tagasi ega saa midagi ette võtta.

Veerand üksteist!

«Ometi!» tuli Hilda rinnust kergendusohu, kui kijas samme kuulis ja Koiv kohe selle järel tuppa astus.

«Noh, küll oli tegemist. Võtsin kõik oma kavaluse kokku. Kuid kätte sain.»

Isand Koiv tõi tõesti nõuetava aadressi. Kust ja kuidas, see jäigi Koivi saladuseks.

«Näidake siis!» ütles Hilda kärsitult.

«Kohe, kohe, preili, laske ma istun, aega veel küll!»

«Aega? Kell on varsti pool üksteist, näidake ruttu, ma kohe põlen uudishimust!» Hilda pani käed Koivi õlale ja surus näo ta rinnale, ta kartis oma erutust näidata. Koiv tõmbas taskust pisikese paberilipaka, ulatas Hildale, kes selle enese kätte krahmas ja lugesi: «Liiva tänav 83»... Võttis seinalt palitu, vajutas pehme mütsi pähe ja tormas ukse poole.

«Aga mina?» hüüdis Koiv.

«Teie oodake siin!»

«Ei, ma tulen kaasa. Üksi ma teid ei lase,» ütles Koiv kindlalt. Läksid.

Iga minut oli kallid. Kõigest pool tundi oli veel jäänud, tee nõudis aga kõige kiirema käigu juures vähemalt minutit kakskümmend. Siis võis aga juba hilja olla. Kui Koivi ei oleks, võiks mõnes vabamas kohas joosta, kuid mis nüüd teha? Hea nõu on kallid...

«Ai!» peatus Hilda järsku, «ma olen oma käsitasku ära kaotanud.»

Koiv seisis nõutult kohal. Siis aga otsustas kasutada juhust, et näidata Hildale oma rüütellikust ja lugupidamist.

«Oodake siin, ma jooksen tagasi ja otsin üles. Olen silmapilk jälle siin. Ärge aga siit ära minge, küll ma leian!» Koiv kadus kiirete sammudega pimedusse. Kui ta tühjade kätega tagasi jõudis, ei leidnud enam Hildat eest. Arvas siis, et neiu on läinud koju. Läks talle järele. Hilda toa uks oli lukus, tuba pime.

Nuhk seisis mõni minut ukse taga, siis aga tuli otsu-

sele, et Hilda ei kärsinud oodata, ning läks üksi Liiva uulitsale maja nr. 83 juurde. Kuid sinna jõudes nägi Koiv, et kõik on rahulik, Hildat ta ei leidnud. Liikus piki Liiva uulitsat, käis selle otsast otsani läbi, aga vist oli ta hiljaks jäänud, miski ei rikkunud õist rahu ega vaikust.

XX

Põrandaaluse Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, linnakomitee, vabrikute ja tehaste kollektiivid, rakukesed töökodades, asutustes ja sõjaväes pidasid tihti oma koosolekuid. Nende kõrval töötasid samuti agaralt kommunistliku noorteühingu rakukesed. Noorteühingu Keskkomitee oli parteiorganisatsiooniga ühenduses ja sai viimaselt juhtnööre oma töös.

Koosolekuid peeti salakorterites ja linnaäärsetes metsades. Et aga nuhkidel poleks võimalik koosolekute kohti välja nuuskida, vahetati neid tihti.

Mispärast aga juhtus nii, et tänane partei järjekordne koosolek kutsuti kokku just samas kohas, kus Keskkomitee mõni aeg tagasi oli esinenud proletariaadi sõjariistus jõudude organiseerimise uue taktikaga? Seal samas, kus Maamehele karistus määrati?

Selleks oli mitu põhjust. Kõige tähtsam oli see, et kaitsepolitseinikud rohkem linna agulites nuuskisid, aga see korter oli üsna linna keskuse ligidal. Teiseks oli siin konspiratiivsuse mõttes koht koosolekuteks nagu loodud. Tänav oli lai. Selle üksiku väikese maja hoovi viiv värav oli teistest majadest eemal, võis ka tarvitada jalgrada läbi naabriaia, ilma et see kellegi tähelepanu endale oleks tõmmanud. Veel üks asjaolu, mis selle korteri kasuks rääkis, oli signaal. Kui väravakell koosoleku õhtul teatud kordi helises nagu kokku oli räägitud, siis anti uue maja juurest elektrikella signaal. Kell ise oli aias asuva lagunenenud maja seina sisse peidetud, nii et ainult helinat kuuldi, kuna traat maa alt läbi käis. Kõik see võimaldas end ette valmistada, kui midagi kahtlast märgatakse.

Arvu poolest oli tänane koosolek suurem kui eelmine.

Kokku oli kutsutud inimest kolmkümmend, mida põrandaaluste koosolekute parktikas juhtus väga harva.

Ka tänase koosoleku avas juhtiv seltsimees.

Päevakorras oli mitu tähtsat küsimust, ja see oligi vist põhjuseks nii suure hulga inimeste kogunemisele.

Esimeseks oli teadaanne naaberriikide kommunistlike parteidega ühise üleskutse avaldamise kohta nende kolme riigi töörahvale.

Teiseks pidi arutusele tulema seisukord maatöölise hulgas ja kolmandaks proletariaadi sõjariistus jõe organiseerimise kiirendamine sõjaväes. Siis veel praktilised küsimused, mis vajasid lahendamist. Siinhulgas ka linnakomitee poolt üles tõstetud küsimus Maamehe kohta.

Enne kui koosolek oma tööd sai alustada, palus Maamees sõna ning tegi ettepaneku, et tema asi kõigepealt arutusele võetaks, selleks olevat tal tähtsad põhjused. Naine olevat kodus raskesti haige ja üksinda ning tema peaks koju tõttama. Kes seda ei uskuvat, võivat homme tulla vaatama. Teiseks tähtsamaks põhjuseks pidavat ta seda, et juhul, kui ei muudeta eelmise koosoleku otsust, ei ole tal õigust tänasest koosolekust osa võtta. Ehk leiavad seltsimehed tarvilikuks veel mõni aeg temaga katsetada. Nende sõnadega istus ta uuesti pingile. Maamehe rahulikkus ja kindel toon äratasid seltsimeestes usaldust ta vastu.

Igaüks tundis, et Maamees on niigi juba rasket karistust pidanud kandma. Küsimus võeti kohe arutamisele.

Vaidlused ei kestnud kaua. Mitu seltsimeest selgitasid veel kord, kui tähtis on praegusel ajal kaine olla, sest viinastunult võib ka kõige parem seltsimees mõne lubamata sõna öelda, mis nuhkide tähelepanu äratab.

Pea rinnale vajunud istus Maamees ja näis hoolega kuulavat kõnesid, mis täna aga teisiti kõlasid kui läinud korral, sest nüüd pidas enamus ikkagi võimalikuks Maamehele uuesti ülesandeid anda. Tihti vaatas Maamees oma nikkeluuri, kuna kõik ta mõtted tegelikult olid koondatud sellele, et siit rutem pääseda. Kell oli juba peaaegu üksteist, veel veidi aega ja ta võib sattuda «madinasse». Oma naha eest ta ei kartnud, kuid ei võinud ju ette arvata, mismoodi see asi kõik läheb. Võis ju tulistamistki tulla.

Pilgud olid pööratud Maamehele, kuid selles, et ta tihti kella vaatas ja närviliselt istus, nähti püüet kiiremini haige naise juurde pääseda, samal ajal võis muidugi ka arutusel olev küsimus teda närviliseks teha.

Formuleeriti ettepanekut. Maamees vaatas kella, viie minuti pärast üksteist. Ta arvutas välja: kaks minutit läheb veel tema küsimusele, üks minut minemiseks ja siis ... noh, siis ei ole temal sellega enam tegemist. Kui ta just seda mõtet arutas, kuuldus kuskilt seina seest tasane kellahelin.

«Lamp!»

«Toast välja õue peale!»

Sekundi jooksul täideti need kaks käsku. Lamp kustus ja silmapilkselt oli tuba tühi. Mustad kogud kadusid plangu laudade vahelt naabri aeda, viskasid seal ennast kõhuli ja haarasid taskust revolvruid. Plangu taha tekkis lahingahelik.

Maamees oli üsna ukse juures istunud ja see võimaldas tal esimesena välja pääseda. Kuid teist käsku ta ei täitnud. Jooksnud plangu vahelt läbi, ei jäänud ta sinna peatuma. Ja ilma et keegi oleks seda märganud, kadus ta pimedusse. Teel kirus ta mõttes oma kella, mis vist mõni minut järel oli ja oleks võinud teda «sisse vedada».

Ta ruttas jaama, kus naine teda pakkidega ootas.

*

Kui Hilda nägi, et Koiv teda enam pimeduses näha ei võinud, keeras ta kohe esimesse põiktänavasse. Liiva tänavat teadis ta hästi. Muret tegi aga see, et ta ei teadnud, kummalt poolt numbrid algavad. Hilda läks umbkaudu. Mida ligemale ta oma eesmärgile jõudis, seda kiiremalt ta sammus. Kui inimesi ümbruses näha polnud, hakkas ta jooksuma. Süda peksis rinnus, peas oli ainuke mõte — rutem, rutem!

Seni läks kõik hästi. Veel mõnisada sammu ja siis on seltsimehed päästetud.

Liiva tänav!

56!

Tähendab, teisel pool. Hilda vaatas ümbrust. Ainult kuskil kaugel nägi ta üksiku inimese mustavat kogu. Läks üle tee.

71!

Edasi!

73 ... 75 ... tühi plats.

79 ... 81. Järgmine. Süda tahab rinnust välja karata. Kippu ega kõppu pole kuskil kuulda.

83! Siin!

Hilda leidis kella ja hakkas seda kõigest jõust helistama. Ootas. Helistas veel. Raputas väravat. Helistas uuesti. Vahtis kartlikult ringi.

Miks ei tehta lahti?

Viimaks kuuldus värava taga samme.

«Kes seal on?» küsis naise hääl värava tagant.

«Jumala pärast, tehke kohe lahti.»

«Mis teil tarvis on?»

«Avage värav! Ütlen kohe!» Hildal oli nutt varaks.

Kuuldus riivi kolinat ja jalgvärav avanes. Hilda tormas sisse.

«Lükake riiv ette, rutem, rutem,» Hilda ise aitas väravat sulgeda. «Kus on? ...»

«Keda te siit otsite?»

«Ükskõik keda, kus nad on? Ma pean neid kohe nägema!»

«Kuulge, neiu, mis teil viga on, ma ei saa teist sõnagi aru?»

«Koosolek!» Hilda ütles seda vanapoolsele naisele, kes värava oli avanud, peaaegu kõrva sisse, haarates kätega ta õlgadest kõvasti kinni.

«Teie eksite, siin ei ole mingisugust koosolekut. Ja mis koosolekut siit otsitakse, ega siin mõni seltsimaja ole,» vastas vanaeit ja asus jälle värava riivi kallale, et võõrast välja lasta.

Hildal tikkus peas kõik segi minema. Kas vedas see poisinolk teda tõesti ninapidi? Ta lõi käe kähku tasku, tõmbas sealt paberitüki välja ja üsna silmade ligi hoides sai lugedes veel kord kinnituse, et aadress ikkagi õige on.

«Ehk on vale aadress?» päris eit, väravat avades. Hilda katsus veel kord eide kangust murda.

«Kuulge, teatage, neid varitseb hädaoht, politsei võib iga minut tulla.»

See mõjus. Eit lükkas värava kinni ja äkki hirmunud

pilgul Hilda otsa vaadates, pööras kiirsammul tagaõues mustava aia poole.

«Politsei? Õelnud siis kohe!...» kuulis Hilda enda ees jooksva eide pominat.

«Seal!» näitas eit väikesele majale. Hilda jooksis näidatud koha poole, eit pöördus tagasi.

Maja ette jõudes kuulis ta tuttavat tasast häält.

«Kes sealt tuleb?»

Hilda tundis hääle ära.

«Anton? Sina? Kus sa oled?»

Must kogu ligines. Hilda haaras hirmunult tulija käevarrest kinni.

«Anton, politsei... jookske...»

Anton kahmas Hilda ümbert kinni ja tiris ta läbi plangu avause.

«Politsei!... Kaduge...» käisid sõnad suust suhu.

Mustad varjud tõusid ja kadusid plangu veeres pimedusse.

Uulitsal võttis Anton kaaslasel käe-alt kinni ja nad ruttasid kardetavast kohast eemale. Uulits oli vaikne. Kuskilt eemalt kuuldus autopõrinat. Kui hädaoht möödas, küsis Anton:

«Kus ja kes sulle hädaohust teatas? Kuidas sa meid üles leidsid?»

«Ära praegu küsi, ma ei suuda vastata, olen kui halvatud. Kodus räägin.»

Mõni aeg sammuti sõna lausumata. Anton hakkas uuesti pärima. Hilda rahunes pisut ja rääkis mõne sõnaga Antonile, kuidas ta neid varitsevast hädaohust teate oli saanud. Anton tõmbas Hilda kõvemini enda ligi. See oli tänu, ja suuremat Hilda ei igatsenudki.

«Sa ei või siis koju minnagi,» sõnas Anton lühikese mõtlemise järel.

«Miks nii?»

«Koiv võib sind oodata.»

«Küll ma tast lahti saan, ütlen, et ta mind lihtsalt ninapidi vedas, sõiman veel naha täis.»

«Nii küll,» sõnas Anton, kuid lisas juurde:

«Nuhid võivad uurima hakata, siis võib Koiv samuti...»

«Kuhu ma siis lähen?» küsis Hilda nõutult. Antonil oli õigus: Koiva ei võinud uskuda, niisugune saab iga asjaga hakkama, võib mõnele oma sõbrale paljastada sedasama, mis äsja Hildalegi.

«Täna võib minu pool ööd olla ... Aga koju sa nii ruttu ikka ei või minna ... Vast ehk tuleb ka töölt ära jääda, ajutiselt ...»

«Mis see töösse puutub?»

«Majaperemees ju teab, et sa paberrossivabrikus käid? Vaat, näed! Siis saavad nuhid ka kohe teada.»

Salk noori inimesi tuli neile vastu, naerdes suure häälega. Kaua veel kuulsid Hilda ja Anton selja taga naerulaginat.

«Kas teatakse, et su vanemad linna lähedal elavad .. noh, majaperemees, või keegi vabrikus ...?»

«Ei, keegi ei tea, ma ei ole kellelegi öelnud.»

«See on hea. Püüa hästi meelde tuletada, tead ju, milleks see tähtis on.»

«Minu arvates ei tea keegi,» kordas Hilda.

Jõutigi Antoni elukohani. Kaua katsusid nad otsusele jõuda, kes oli äraandja. Arutati ja kaaluti igast kandist, kuid selgusele ei jõutud. Mõlema peas keerles Maamehe nimi, ent kumbki ei tihanud seda teineteisele ütelda. Suurt põhjust kahtlustamiseks ka ei olnud. Hilda teadis ainult, et Maamees vinditas, ning kedagi teist ta polekski võinud arvestada, kuna ta ainult paari seltsimeest tundis. Ka Anton ei sõandanud otseselt Maameest süüdistada, kuigi selle olek talle väga kahtlasena tundus. Kumbki Maamehe õiget nime ei teadnud, nimi Kõversaba ei öelnud neile ka midagi.

Peagi kadus Anton toast, öeldes Hildale, et läheb lakka magama. Kuid nii see ei olnud, ta sammus õuest uulitsale ja ruttas kesklinna poole tagasi.

Viimase paari tunni jooksul pinevil olnud närvid andsid järele, tuues kaasa üldise väsimustunde. Juba mitu päeva tundis Hilda end haiglasena, kuid lõi sellele käega. Üleelatud hingeline erutus aga andis haigusele uue hoo, palavik haaras keha, tihti käisid külmavärinad, ning otsaesisele kogunesid külmad higipiisad. Rinrus pakitses midagi, pistena möödusid valuhood. Hilda vaevles Antoni sängis. Mõtted hüplesid läbisegi,

asjata pingutas Hilda jõudu, et neid tunglevaid mõtteid korda seada. Terava noolena aga tungis esile küsimus: kes on äraandja? Sellele järgnesid üksikud pildid läinud päevilt, eraldusid kuulnud laused, kujunesid mõttemõlgutuses viimasel ajal kohatud seltsimeeste kujud ... Raudrusikas ... Koiv ... Jälle ilmus Maamees. Mis? On see võimalik?

Keegi kordas kuulnud sõnu: «Põline tööline ta ei ole ... taluperemees ... haamri alla ... sattus proletariaadi ridadesse ... Lüüakse vanglasse.»

Tema!

Nüüd ei suutnud Hilda seda mõtet peast pillata. Hilda tõstis raske pea — vaatas ümber, ent ei näinud Antonit. Mõttekujutuses aga keerles: tema ... tema ...

XXI

Järgmisel hommikul oli kaitsepolitseis põrgu lahti. Kapode ülem jooksis ühest kabinetist teise ja vandus kogu ilma maa põhja. Nägu vihast punane, silmad pungis kui tigelal härjal, sõimas ta alamaid joobnud voorimehe kombel. Viimased tegid sama endale alluvate kapodega ja nii oli täna teenistusredelit mööda alla-poolle sõim päevakorras.

Üldine sõimutuhin oli küllalt põhjendatud. Just sel ajal, kui kommunistid kodanliku valitsuse tallaalused iga päevaga ikka tulisemaks kütsid, libises näppude vahelt ilus suutäis. Mäherdusi õhulosse kapo ninamees endale ette oli kujutanud! Ühe hoobiga mõeldi oma klassivaenlase pea otsast lüüa ja sellega näidata, kui truualamlikult siin osatakse rahvusvahelise kapitalismi kasusid kaitsta, ja võib-olla oleks see võimaldanud mõne suurriigi käest pisut krediitigi välja nuruda. Seda oleks hädasti tarvis, on ju riigikassal ammu põhi paljas. Nüüd läks seegi võimalus nurja.

Suur osa kapode vihast langes aga salakorteri perenaise pihta, kelle nad kohale ilmudes kohe kinni nabisid ja keda siis terve öö piinasid. Loodetud «suure saagi» jaoks kordaseatud piinariistad kasutati nüüd ainukese ohvri — konspiratiivkorteri perenaise «peh-

meks tegemiseks». Alates inkvisitsiooniaegsete piinariistadega, proovides järjepanu abinõusid, mis valgekaartlased Kodusõja ajal kinni võetud tööliste kallal tarvitasid, ja lõpetades kapo enese patenteeritud piinamismasinatega, võeti tarvitusele kõik, et viha kustutada ja vanainimeselt kapodele vajalikke teateid välja pressida. Ent see oli asjata. Areteeritu jäi kindlaks kui kalju ja nuhid ei kuulnud ta suust ühtegi sõna, mis oleks neile kasulik olnud.

«Mina ei tea midagi, ei ole kedagi näinud. Kui seal keegi võis olla, siis ilma minu teadmata; ma ei käi ju öösel aias karauulimas, kes sinna läbi plangu poeb. Pole ju meilt midagi varastada, need mõned õunapabulad, kes neid tahab ...»

See oli kõik, mis kapod kuulsid. Hommikupoole ööd saadeti eit eeluurimise vangimajasse, ent sellega teda veel rahule ei jäetud. Mitu korda tassiti ta kaitsepolitseisse ja veel mitu korda sai eit tunda, mis tähendab kodanluse politseiaparaat.

Peremees ise oli leivavabriku aitade juures öövahiks. Nagu harilikult, tuli ta alles hommikul koju. Tuppa astudes kukkus ta otse nuhkide küüsi, kes öö läbi korteris vahti olid pidanud. Vanamees tiriti samuti kaitsepolitseisse, kuid ka temalt ei saanud kapod midagi teada.

«Mis mina tean? Olen iga öösi kodunt ära ega näe mõhkugi, mis aias sünnib.»

Vanamehe üle käidi kusagilt teateid muretsemas, ja paari päeva järel lasti ta lahti. Enne vabastamist tassiti ta veel kord kaitsepolitseisse, anti paar müksu ribide vahele ja käratati:

«Et sa, kurat, vaatad, mis sul kodus tehakse!»

Kohe pärast seda, kui nuhid terve rügemendi politseinike abil koosolekukoha ümber olid piiranud, kuid kedagi eest ei leidnud, tuli kapode ülem otsusele, et Kõversaba neid «ninapidi» oli vedanud. Et koosolek toimus, selles ei tekkinud kahtlust, sest maja põrand oli alles mahaloobitud suitsukonidega üle külvatud, toas tundus veel suitsuingu ja ümberlükatud toolid ning pingid näitasid selgelt, et vaevalt minut aega tagasi olid «linnud pesast välja lennanud». Kõik see kinnitas,

et loodetud suurest suutäiest on tõesti ilma jäänud.

Kaitsepolitseisse tagasi jõudnud, anti kiirtelegramm Kõversaba-Maamehe areteerimiseks.

Koiv, kuulates ülemate sõimlemist, oli samuti arvamisel, et kentsaka nimega mees kõikide nahad üle lõi. Kord tuli talle küll meelde eileõhtune aadressi muretsemine, ent sellest ei tihanud ta teistele rääkida. Ta oli ju kapo saladuse välja lobisenud, mille eest kõvasti karistati. Kuid ometi ei sidunud temagi oma lobisemist operatsiooni luhtumisega. Ta püüdis neist ebameeldivatest asjadest üldse mitte mõelda.

Järgmisel õhtul toodi areteeritud Maamees linna. Nüüd oli nuhkidel kaks objekti, kelle kallal «uurimistööd» teha, et otsusele jõuda, kuidas kommunistid siiski «haisu ninasse said». Kuid Maamees oli ka ise meeletel ega võinud uurijatele rohkem teatada, kui et ta esimesena, nagu oli kokku räägitud, koosolekult kadus.

«Kõik jooksid tagaaeda, plangu vahelt läbi, mina jooksin läbi aia kohe tänavale.»

«Kurat võtaks, kus su keel enne oli, et teisest väljapääsust ei rääkinud?» Maamees sai lubatud «oma talu» asemele üksiku kambri keskvanglas. Paistetanud kehaga, veristatud näoga veeti ta öösel kinnises autos oma uude elukohta.

*

Hilda tundis end füüsiliselt purustatuna. Hommikul suutis ta vaevalt jalul seista. Millal Anton tagasi tuli, seda ta ei kuulnud, aga kui ta silmad avas, nägi ta Antonit laua ääres tukkumas. Anton ärkas. Oma öisest käigust ei lausunud ta Hildale sõnagi.

«Ma saadan su vanemate juurde, pead seal end pisut kosutama.»

«Kuidas siis vabrikuga jääb?»

«Ära selle eest muretse, kõik saab tehtud.»

Anton saatis Hilda linnast välja. Paar versta kodunt eemal nõudis Hilda, et Anton tagasi läheks, sest ta tunneb endal küllalt jõudu olevat, et ülejäänud teed ära käia. Kodus ehmatas ta oma kahvatanud näoga ema nii

ära, et see mõni aeg kohmetult tütre ümber kõndis, ega teadnud, mis peale hakata.

Kui Hilda voodisse palavikus lamama jäi, astus Anton Raudrusikaga ühendusse ja peaaegu hommikuni arutati öist sündmust. Järgmisel päeval, veel enne kui keegi sellest teada sai, võtsid nad ettevaatusabinõud tarvitusele. Raudrusikas pani oma tuttavad noorteühingu liikmed Hilda korterit valvama.

Linna tagasi tulnud, saatis Anton paberossivabriku meistrile kirja, milles teatas, et Hilda on haige ja ei saa mõned päevad tööle tulla.

Hilda «paremale käele», Olgale, teatati, vabriku rakukeses, et Hilda peab mõnd aega töölt eemal olema, põhjused saab Olga Hildalt eneselt teada. Seni aga katsugu hoolega tähele panna, kuidas meister Hilda ärajäämisele reageerib. Vabriku rakukeses oldagu rahulikud, mingisuguseks kartuseks pole põhjust.

Õhtul hilja kohtuti partei juhtiva seltsimehega. Nii Raudrusikas kui ka Anton arvasid, et provokaatoriks oli Maamees. Kui Anton nimetas nime, mis Hilda Koiva käest kuulnud, siis kadusid kõik kahtlused. Siin teati Maamehe õiget nime.

Juba samal ööl teadis põrandaalune aktiiv Maamehe äraandmisest, ja kõigi seltsimeestega, kes nii või teisiti Maamehega kokku olid puutunud, katkestati sidemed.

XXII

«Kas me hiljaks ei jää?»

«Kui nii edasi venime, siis võime jääda ka.»

«Kuule, Evald, hüppame õige trammile, näe, seisab parajasti.»

«Mul pole punast pennigi, millega maksta!»

«Niipalju jätkub!» Paul võttis taskust peenraha, luges üle ja jätkas siis: «Just nii palju, et mõlema eest maksta.»

«Kulub sul mujalgi ära, teeme parem kiiremat käiku.»

Poisid olid just mäest alla jõudnud. Selja taha jäi karistusvangimaja, ees oli lai uulits, mida mööda trammirööpad kahe sirge niidina kaugele kadusid.

Mõnisada sammu eespool paistis kitsarööpeline raudtee, mis algas sadamast, siit risti üle uulitsa kulges ja vasakut kätt vana laadaplatsi juures majade taha pööras. Siitsamast võis näha ka Sõdurite Kodu ja teisel pool uulitsat peavahti. Need kaks asutust olid tööliste seas halvast kuulsuses. Siia toodi väljakohtus surmamõistetud töölised, siin elasid nad üle oma viimaseid piinarikkaid minuteid. Osa surmamõistetuid veeti siit öösiti linna taha metsa ülespoomiseks, osa aga lasti maha siinsamas peavahi hoovis.

Hambaid kokku surudes möödusid poisid neist õudsetest kohtadest. Nad ei rääkinud sõnagi, kuid nende nägudelt võis lugeda, missugune viha täitis nende hinge juba nende majade nägemisel.

Varsti paistis turuplats ja selle taga linna pritsimaja, kus töötatöölised varem tihti oma suuremaid koosolekuid pidasid. Ent poisid keerasid nüüd vasakut kätt teisale. Poiste sihiks oli jõuda linna äärde töölisagulisse, Kitsekülasse, nagu seda linnaosa juba ammu kutsuti. Selle aguli majahütid lõppesid otse suure maantee ääres. Üle raudtee asus aga määratu suur heinamaa, mille tagant kidura soometsa servalt paistsid mitu heinaküüni. Üks küün oli määratud täna noorteühingu aktiivi koosoleku-paigaks ja sinna poisid just tõttasidki.

«Vaata, mis seal on!» näitas Evald käega paremale poole ristuuulitsale. Poisid jäid seisma. Mõnisada sammu eemal nägid poisid suurt inimeste hulka. Veel praegu jooksis inimesi igalt poolt sinna kokku. Lärmav rahvahulk suurenes iga minutiga.

«Lähme vaatama, mis seal on juhtunud!» tegi Evald ettepaneku.

«Mis me sinna ikka lähme, aega on niigi vähe — — mõni joodik jälle ninali kraavis,» tiris Paul Evaldit üle uulitsa.

«Oota nüüd, lähme, tuleme kohe tagasi. Vaata, igalt poolt jooksevad kokku, seal on midagi suuremat,» ajas Evald peale. Paul katsus veel kord Evaldit tagasi hoida.

«Pea meeles, mis sul kaasas on!» sosistas ta poolsalaja Evaldile kõrva.

«Mis siis! See ei sega,» vastas Evald, sündmuskoha poole rutates. Paul lonkis aeglaselt Evaldile järele.

Keset uulitsat kihutas sanitaarauto ja kadus inimestemurdu.

Evald jäi salga juurde peatuma, Paul kannul.

«Mis siin juhtus?» päris Evald ühelt pealtvaatajalt, kuid hakkas siis ilma vastust ootamata inimeste vahele pugema. Paul haaras tal varrukast kinni.

«Evald, me jääme hiljaks.»

«Kohe tulen, oota pisut,» ja kaduski Pauli silmist.

Lärm valjenes. Pauli kõrvu tungisid üksikud vihased laused.

«Kuradi pursuid, tapsid lapsed!» — «Kihutavad oma lipakatega — ei ole silmi peas!»

Rahva hulgast eraldus kahvatanud näoga, tööriides naine. Selle ümber kogus salk kohalolijaid.

«Mis seal juhtus?» küsiti.

«Kuradi narakad, kui hirmus!...» sai naine vaevalt sõnad suust.

Paul seisis majaukse trepil ja kuulas kõneleja üksikuid sõnu.

«Saiapoe ees ajas auto lastele peale ... Üks on surnud ... mitu ära veristatud ... kole!...»

Keegi segas vahele.

«Kas surnud! Oh sa! ... Narrivad lapsed oma pennidega!...»

Põrinal kihutas sanitaarauto rahvahulgast välja. Lärm valjenes. Üksikutest lausetest ja kisast sai Paul viimaks aru, mis siin oli juhtunud.

Saiapoe ukse taga seisnud kari näljaseid lapsi ja oodanud «heldelt» südameilt leiva- või saiatükki. Teise korra peal elavat keegi rahamees, kelle juures ilmast ilma joominguid peetavat. Täna olnud järjekordne pummeldamine.

Üks joomaritest näinud näljaseid lapsi poeukse taga, võtnud taskust penni ja visanud uulitsale. Kohe karanud lapsed hunnikus raha järele. Joomaritele pakkunud see suurt lõbu.

Kui aga lapsed järgmise penni püüdmisel keset tänavat maas püherdasid, kihutanud uulitsa nurga tagant auto otse lastekobarale otsa.

Üldine nurin võttis uut hoogu. Aga keegi härrasmees tahtis süüdlasi kaista:

«Miks vanemad lasevad siis lapsi omapead uulitsale!...»

Ta ei saanudki rohkem sõnu suust, vihased inimesed tõrjusid rusikaid raputades härrasmehe vastu maja seinale.

«Või miks lapsi uulitsale lastakse?... Katsu neid hoida, kui toas igast nurgast nälg igemeid näitab. Kas nad lõbu pärast poe ukse taga leivatükki ootavad? Kelle süü see on?... Ise, kuradi pakasmaod, topite kõike oma nahka, joote, praalite, ajate lipakatega mööda linna, aga töölistelt riisute leivatera. Endal nägu rasvast lõhki minemas, aga meie lapsed peavad uulitsal õunasüdameid korjama, päevad läbi prüghunnikutes tuustima, et pisutki nälg peletada...» kuuldus ähvardusi, mis käisid kogu selle ühiskondliku korra pihta.

Äkki vuhises läbi õhu kivi ja silmapilk kuuldus akna-klaasi klirinat. See sai nagu signaaliks. Tõusis kisa, nüüd vuhisesid kivid üksteise järel ja kadusid teise korra akendesse. Kui aga teisel korral enam ühtegi tervet klaasi ei olnud, hakkasid kivid saiapoe akendesse lendama.

See kõik sündis kiiresti. Kuid niisama kiiresti jõudis ka ratsapolitsei salk kohale. Inimesed püüdsid põgeneda. Üksikutel ei läinud see korda.

Paul pani ühes teistega jooksu. Evaldit ta ei näinud. Politseinikud viisid seitse-kaheksa inimest endiga kaasa. Paul astus hoovivärava taha ja piilus sealt, kuni politseinikud möödusid.

Kartus Evaldi pärast pani Pauli südame värisema, ta teadis ju, et Evald otse selle keeru keskel seisis. Ja tõesti, teiste areteeritute hulgas nägi ta ka Evaldit, kes parema käega põske kinni hoidis, kust verd sõrmede vahele immitses. Hoolimata sellest oli Evaldil pea uhkelt püsti, kindlate sammudega astus ta ratsapolitseinike vahel edasi.

Paul astus uulitsale, pea raskeid mõtteid täis. «Evald on kadunud.» Oli tunne, nagu oleks ta oma seltsimeest, kellega ta nii kaua koos oli võidelnud, näinud viimast korda. Paul teadis, et Evaldil on võimatu ennast välja nuputada, sest tal oli nagu Paulilgi kaasas mõnikümmend «Kommunisti» numbrit, mis nad seltsimeestele edasi

pidid andma. Põrandaaluse kirjanduse levitajad olid ju varemgi aastaid sunnitööd saanud. Kodanlus valas nende peale kogu oma raevu, ja sel puhul ei küsitud ei noorusest ega millestki muust.

XXIII

Kodanluse valitsus sattus ummikusse. Majandus lagunes, väljapääsuteid ei leitud. Paari aasta jooksul vahetus mitu valitsust, kuid ükski neist ei suutnud midagi rohkemat kui ainult viimast rahvavarandust laastada ja maha saherdada. Ja selle maskeerimiseks oli töörahva rüüstamine, klassiteadlike tööliste türmi toppimine ja poomine või nurga tagant mahalaskmine.

Lagunemine oli nii suur, et isegi kõige tagurlikumad kodanlaste hääletorud olid sunnitud hädakisa tõstma. Üks niisugustest «solgitorudest», nagu töölisel kodanluse hääle kandjaid nimetasid, pajatas välja kodanlaste seas valitseva meeolu:

«Mark langeb!!! Majanduslikus elus valitseb täielik segadus ja peataolek, keegi ei tea, mis homne päev toob!»

See oli meeleheitlik kisa. Ja selleks oli ka põhjust. Kogu kodanluse väeliinil algas lagunemine pöörase kiirusega. See oli nagu tuli kuivas rabas, mis hävitas ühe ettevõtte teise järel, tõugates töölisi uulitsale, suurendades viletsust ja häda.

Lõpp lähenes. See tekitas kodanluse seas omavahelist kisklemist.

Valitsev reaktsiooniline partei jagas omameestele oht-ralt laenusid ja summasid saherdamiseks. Teised sabasörkijad parteid tõstsid lärmi, kartes ilma jääda. Nende sihiks oli kas või pooltühjadegi kullakambrite juurde pääseda. Niisugune ringmäng ja üksteise tõrvamine, mis kestis vahetpidamata, ei võinud jääda tagajärgedeta. Ühelt poolt nägi töörahvas seda spekulantide tantsu rahva varanduse ümber ja tegi sellest tarvilikud järeldused. Teiselt poolt mõjus see veel enam majandusliku elu peale ja andis üha hoogu allamäge veeremiseks.

Suleti töökodasid. Töötatöölaliste hulk tõusis juba 20 000 inimeseni. Aga neil inimestel olid ka perekonnad!

Kõigele lisandus rahakursi langus. Kõik riigitargad pandi ametisse, et marga kuristikku veeremise vastu abinõusid leida, kuid abi ei leitud.

Igasuguste riugastega katsuti seda kuristikku veeremist laiemate hulkade eest varjata. Kuid samal ajal suurendati maksusid, mis töörahva seisukorra veelgi raskemaks tegid.

Elukallidus kasvas kohutavalt. Leiva nael maksis nüüd 8—10 marka 3—4 marga asemel. Elukalliduse tõttu said töölised vähem kui poole endisest palgast.

Kodanlus otsis kriisist väljapääsu töörahva ekspluaatierimise suurendamisega. Aga töölisklass, elades äärmiselt rasketes tingimustes, ägades tööpuuduse, elukalliduse, madala palga ja raske poliitilise surve all, teadis, kus on tema väljapääs: põhjakõrbenud verise riigikorra asemele — töörahva valitsus! Ühinemine sotsialistliku Nõukogude Liiduga!

Põranda all oli nüüd juba suuremate sõjariistade muretsemine käsil. Vintpüssid ja revolvrivid võisid küll hädaajal palju korda saata, aga kodanluse tehniliselt hästi varustatud jõukude vastu võitlemiseks oli neist vähe. Vaja oli kuulipildujatele, automaatpüssidele ja käsigranaatidele vastu seada kuulipildujad, automaatpüssid ja käsigranaadid. See polnud kerge. Need summad, mis töölishulgad oma näljapalgast kokku panid, olid nii väikesed, et küsimus tegi tõsisest murest. Kuid kommunistid on juba niisugused inimesed, et kui proletariaadi võitlus neilt midagi nõuab, siis nad need nõuded ka täidavad. Sõjariistu muretseti otse vabariigi kasarmutest. Kui üks seltsimees langes, astus teine tema asemele, ja töö kestis edasi. Niisuguse kindla tahtejõuga töötati põranda all, et luua niisuguseid sõjariistus jõude, keda on vaja kõige vastutavamate võitlusülesannete täitmiseks, kes oleksid sõjariistus hulkadele võitluse organisatoriteks ja kes võiksid siis, kui algavad uulitsavõitlused, seni vastu pidada, kuni peavägi end relvastab ja lahinguvalmis seab. Otsiti üles kõik sõjariistad, mis olid ära peidetud juba Kodusõja ning saksa okupatsiooni päevil. Naised, lapsed, sõbrad, seltsimehed — kõik olid

tegevuses. Käekorv käes, nagu turult tulles, tassiti raskeid padrunipakke, revolvréid ja granaate ühest linna äärest teise.

Kommunistlik partei asus ette valmistama tööliste sõjariistus ülestõusu. Iga «Kommunisti», iga sõjaväelaste ajalehe «Punane Sõdur ja Madrus» number rääkis sellest.

Kuid veel oli vara välja astuda, ja, et hoiduda ilmaegse verevalamise eest, ei kutsunud kommunistlik partei töölisi veel uulitsale.

Kodanlus aga tahtis oma meeletu terroriga tööliklassi ära hirmutada. Sellepärast leitigi paras aeg olevat kohtupidamiseks jaanuaris türmi topitud Tööraha Ühise Väerinde tegelaste üle. Kodanluse ajalehed kuulutasid oma veergudel, et 10. novembril algab kohus 149 «riigikukatja» üle.

XXIV

Südalinnas asub veel tsaariaegse pärandusena kolmekordne eeluurimise vangimaja. Väliselt ei erine see hoone teistest. Ta on samuti paerühmakatest üles laotud, kunagi üle krohvitud, kuid nüüd hooletusse jäetud: krohv on tükati maha kukkunud, seinad vihmast ja päikesest kollakas-halliks muutunud, kitsad akna-avad elutud, ja näib, nagu ei elaksi nende müüride taga kedagi. Kuid see on eksitus.

Aeg-ajalt kihutab raudvärava ette kinnine auto, avatakse luuk värava sees ja kohe suure kolinaga ka väravise. Siis jääb jälle kõik endiselt vaikseks.

Ööpäeva jooksul sõidab auto nii mõnegi korra sisse ja välja. Nii kestab see juba aastaid. Tsaariajal saadeti siit töölisi kaugele Siberi taigasse sunnitööle, asumisele ja tsaaririiki mööda laiali pillatud türmidesse «pattu kahetsema», nüüd «demokraatlikus, iseseisvas vabariigis», saadetakse siit töölisi sõdurite-kodu väljakohtusse. Sealt lahkudes ootab neid kaks võimalust: kuul või köis.

Türvide valitsus võttis kõik abinõud tarvitusele, et isoleerida vange välismaailmast, kuid see ei läinud korda. Vangid leidsid tee, kuidas hoida sidet vabaduses-

olevate seltsimeestega, ja teadsid kõik, mis teisel pool halle müüre sünnib.

Viimastel päevadel muutus eeluurimise vangimaja otse sissesõiduhooviks. Pärast augustidemonstratsiooni, ühes valjema sõjaseisukorra sisseseadmisega, alustasid välikohtud uue hooga tööd. Niisuguse saatuse osaliseks sai ka Martin Nurk, kes paaripäevase «istumise» järel välja kohtusse viidi, kus talle lendlehtede levitamise eest surmaotsus mõisteti, mis aga kaebealuse alaealisuse pärast eluaegseks sunnitööks muudeti.

Ligi pool aastat peeti siin teiste hulgas uurimise all Rudolf Juurupit, keda süüdistati salakuulamises. Hiljuti toodi siia ka Liiva tänava konspiratiivkorterite perenaine.

Nädalapäevad kulusid Ruudil juurdlustest toibumiseks. Kuid siis tulid jälle ülekuulamised, peksmine ja piinamine. Mitmes kord teda juba üle kuulati, seda ta enam ei mäletanudki, kuid verised küünealused, sinised vordid, muhud ja paistetanud nägu tõendasid, et «juurdlust» teostati äärmise põhjalikkusega. Siis ei tülitatud teda tervelt kuu aega enam.

Esimese mai puhul toimunud vangide protestimeeleavaldus aga näitas Ruudile, et kõik pole veel kadunud. Ta hakkas otsima abinõusid, kuidas seltsimeestega sidet luua.

Kongis õlekotil lamades oli ta mitu korda kuulnud saladuslikke toksimisi: ... tik ... tik ... tik, tik, tik, tik ... tik ... Kuid need ei rääkinud talle midagi. Juhuslikult õnnestus tal saada võti. Ta istus lutikaist kubisevas üksikkongis. Kord «punavattide» peale jahti pidades silmas ta äkki siledaks lõigatud narilaua otsal peenikest kirja. Et see «šifri» oli, seda taipas ta kohe.

See oli kallis leid. Ta hakkas «šifrit» vargsi pähe tuupima. «Šifri» oli lihtne ja jäi ruttu meelde ning ärevusega ootas Ruudi kopsimist. Viimaks ometi!

Tik, tik, tik, tik, tik, tik, tik, tik ... tik, tik, tik, tik, tik, tik ... kuulis Ruudi väheste vaheaegadega kiiret kopsutamist.

Ruudi jäi ootama, millal talle tuttavaid lööke edasi hakatakse andma, ent seda ei sündinud, ikka koputati endiselt. Ruudi sai juba närviliseks: «Mis ta tühja koputab, hakaku juba rääkima,» mõtles ta. Kuid seina taga

jätkati endiselt. Juba vihaseks saades koputas Ruudi viimaks sõrmenukkidega vastu. Kohe sai ta teiselt poolt vastuse — samad tiksumised, ainult veidi kiiremad.

«Kus tont mu pea enne oli, et ma aru ei saanud, see on ju signaal,» kirus Ruudi ennast. Ta otsis midagi kõvemat, millega vastu seina toksida, kuid ei leidnud. Järgmisel silmapilgul oli tal näppude vahel metallist püksinööp. Kohe heitis ta asemele pikali ja kordas äsjakuuldud koputamist. Ja mõne silmapilgu järel kuulis ta:

Tik, tik, — tik, tik...

Kohe kerkis silmade ette: 3, 4.

Siis kuulis Ruudi järjest: 2—5, 4—6 mille järel oli lühike vaheaeg. Ruudi sai aru, et see on vist sõna lõpp, ta sai kokkuvõttes «kes». Ruudi jäi kannatamatult ootama, ent enam ei tulnud midagi. Ta koputas uuesti ja sai kohe vastuse. Nüüd kuulis ta järgmise sõna ja seadis viimaks terve lause kokku: «Kes sa oled, seltsimees?» Ruudi mõtles, mida vastata, viimaks, pikka-mööda, tähti meelde tuletades, siis aga ikka kiiremini, teadustas ta: «Olen Rudolf Juurup.»

Nii algas tutvus türmiseltsimeestega. Mõne päeva jooksul teadis ta juba, kes ta naabruses «elab», ja nende vahel tekkis korralik side, mis katkes ainult siis, kui ukse tagant kuuldus valvuri samme.

Juuni algul viidi Ruudi teise kongi, mis oli suurem — nelja vangi jaoks, ent Ruudi toodi siia kuuendaks. Kõik olid jaanuari ohvid. Esimestel päevadel seltsimehed kartsid teda, samuti Ruudi neid; keegi polnud kindel selles, et neile mõnd nuhki kongi ei sokutatud. Pärast aga kadus kinnisus.

Juba mitu päeva toideti vange äärmiselt viletsalt. Palava ilma tõttu läks supisse pandav kala mädanema. Võimatu oli seda supisolki suhu võtta, vangide seas tõusis üldine nurin. Köögis kähmati supile soola juurde, kuid ka see ei parandanud asja. Kui supikandjad koridori mööda lähenesid, tõusis iga kongiukse avamisel lärm, sõimati ja karjufi, nii et võimatu oli üksikutest sõnadest aru saada.

Raginaga keerati kongi uks lahti ja toober lükati ukse vahele.

«Supile!» karjus vangivalvur koridorist.

Ruudi läks ukse juurde, seadis plekk-kausi supitoobri äärele ja sai oma portsjoni. Kohe tõstis ta lusikaga pooltulise supi suu juurde. Teised vaatasid pealt. Aga enne, kui teised oma portsjoni kätte jõudsid saada, viskas Ruudi supi kogu kausiga koridori põrandale, öeldes:

«Sööge ise oma solk!»

Vangivalvur lõi kongiukse kinni ja jälle ragises lukk.

Möödus minutit viisteist. Kongisoliijate närvid tõmbusid pinguli, teadsid ju kõik, et Ruudile vahejuhtumit ei kingita.

Uuesti ragises võti lukuaugus, uks avati ja karm hääl hüüdis:

«Rudolf Juurup!»

Pea püsti, sammus Ruudi ukse poole. Uks langes paukudes ta järel kinni. Ruudi sammud kadusid.

XXV

Ruudi lamas kartseris kivi põrandal. Pimedas kongis peksti ta jalahoopidega uimaseks. Hoobid olid nii tihedad, et tundus, nagu oleks ta mõne masina rataste vahele sattunud.

Millal peksmine lõppes, kui kaua ta niiskel põrandal meelemärkuseta maas oli lamanud ning kunas teda türmi haigemajja tassiti, sellest ei olnud Ruudil vähe matki aimu. Suure vaevaga läks tal korda paistetanud silmalauge avada. Ta leidis enda naril õlekohtilt. Kongis oli palju teisi tema sarnaseid. Kuuldus õigeid.

Ruudi vaatas naabruses lamavat seltsimeest. See oli käed pea alla risti pannud ja vahtis selili naril pikutades üksisilmi kongi lakke, kus eksinud kärbes lage mööda tiirusid tegi.

«Veting, sina või?» küsis Ruudi kähiseva häälega.

Seltsimees pööras silmad Ruudi poole, vaatas talle läbitungivalt otsa ning juhtis silmad uuesti lakke, siis noogutas mõtlikult peaga.

«Kas sinu kallal ka «juurdlust» toimetati?» küsis Ruudi uuesti. Ta tahtis seltsimeest kõnelusse tõmmata, kuid see oli Ruudi küsimuste vastu täiesti ükskõikne. Nähtavasti olid kapod suutnud seltsimehe mõneks ajaks

vaikseks teha. Viimaks ometi pööras kõrvallamaja näo Ruudi poole.

«Sind on ... raske tunda, vist... Sarniku Ruudi?» tulid üksikud tasased sõnad vaevaliselt liikuvate huulte vahelt. Ruudi tõstis sõrme suu ette, viskas kiire pilgu enda ümber ning vastas siis:

«Ei, olen Rudolf Juurup, said aru?» Peas aga kihvatas mõte: saagu mis saab, aga teha pole enam midagi!

«Juurup... Juurup...» kordas seltsimees, «hüva... pean meeles.»

Vetinguga oli Ruudi koos töötanud vagunitehases. Mõlemad õppisid ühel ajal treialitööd. Seitsmeteistkümnendal aastal oli Veting noorteühingu juhatuse liige olnud ja põgenes Ruudiga ühel ajal sakslaste eest ära. Siis võitlesid nad rindel ühes polgus. Kodusõja viimasel kuudel sattus Veting vangi ja kadus. Üheskoos oli võitluse- ja võidupäevi üle elatud — nüüd tulid need meelde.

Pikkamööda sobis jutt nende vahel, aga mõlemad kõnelesid võimalikult tasa, et keegi neid ei kuuleks.

Ruudi päris muuseas, kas Veting juhuslikult on kuulnud ka tema vanematest või õest midagi. Selgus, et Vetingu naine oli käinud paberrossivabrikus tööl kuni Vetingu areteerimiseni veebruaris. Kodus jutuajamisel nimetanud naine mõnikord Sarniku nime ja kiitnud, et see seltsimees olla «oma» inimene. Viimaks selgunudki, et see on Ruudi õde. Rohkem ei teadnud ta midagi.

Õhtu eel sattus Veting juba suuremasse jututujusse. Nüüd kuulis Ruudi, et eeluurimise vangimaja velsker on ka tuttav isik. Järgmisel hommikul ilmus velsker ise ning Ruudi tundis ta kohe ära. Mitme päeva jooksul ääriveeri mööda rääkimisega saigi Ruudi niikaugele, et velskri kaudu Hildale kirjakese saatis.

XXVI

Emal hoolitsemine päästis Hilda peagi haiguse küüsisist. Mõõdusid nädalapäevad ja Hilda tundis end peaaegu tervena. Vaevalt märgatav peapööritus silmade sulgemise korral ei olnud küllalt mõjuv, et muuta Hilda otsust

linna tagasi minna. Ka ema ei suutnud seda teha, ehk ta küll igati katsus tüdarta mõjutada, küll palumise, küll noomimisega, pärast isegi vihastades. Hilda oli kindlal arvamisel, et nüüd võib ta jälle endise jõuga tööle asuda. Lõppude-lõpuks lõi ema käega:

«Mine, mine, vaata aga, et sa paari päeva pärast tagasi ei komberda. Ise seisad vaevalt jalul... Ajab aga pealegi oma jonni...»

«Sa, ema, liialdad, ma tunnen end täiesti terve olevat, ja viimaks on tarvis ka tööle hakata, muidu ei lasta enam vabrikuvärvast sissegi. Nüüd on see lihtne asi, paras põhjus vallandamiseks.»

«Kas siis inimene ei tohi õieti haigegi olla, või lasevad kohe lahti, mine ikka, tühja ajad!...»

«Just nii see on.»

Keskpäeva paiku sammus Hilda linna poole. Pikal teel oli aega küllalt, et nii ühte kui teist hästi järele mõelda. Päev-päevalt kasvav revolutsioonilaine kiskus enesega ühes ikka rohkem ja rohkem aktiivseid jõude. Hilda tundis, et ta kuulub revolutsioonilise võitluse eelsalka. Pooleaastane tegevus pörandaaluses parteis, iga samm, iga läbielatud hetk jättis jäljed ta teadvusse, andis elule kindla, vääramatu suuna. Klassiteadvuse arenemise muutus ka Hilda iseloom.

Ta sai aru, et tööliste klassivõitluse tee on täis raskusi, kus ajutised kaotused kui ka lõplik võit on möödapääsematud nähtused. Saadud töökogemused aitasid igat olukorda õigesti hinnata. Ta otsustas jääda enesekindlaks igas olukorras ja targu kaasa tõmmata endast vähem teadlikke, kavatsedes neile õpetada seda, mis ta ise juba oli omandanud.

Salajane töö sai Hildale ikka rohkem ja rohkem tarvilikuks, ta ei suutnud oma elu ilma selle võitluseta. endale ette kujutada — tühi ja sihitu oleks see olnud. Nädalapäevad, mis ta sellest tegevusest eemal seisis, näisid otsatult pikkade ja igavatena — igatsusega ootas ta minuteid, millal ta jälle oma võitluspostile asub.

Kodule lähenemisel hakkas tal süda iseenesest kiiremalt lööma. Missuguse tundmusega jättis ta viimati oma elukoha maha, kui palju ta üle elas sel juhtumusterikkal ööl? Kas kodus on kõik veel korras?

Õues kohtas Hilda majaperenaist, kes püüdis ilmselt Hildaga kokkupuutumise eest kõrvale põigelda. Kiirel sammul, silmad maha löödud, ruttas ta Hildast mööda, vastates tervitusele vaevaltkuuldava ühmatusega. Imestunult vaatas Hilda perenaisele järele — esimest korda hoidus perenaine jutuajamisest eemale, varem oli Hildal alati tegemist, et selle jutuarmastaja naise küüsi pääseda. Mis küll võis põhjustada perenaise eemalehoidumist, mis oli sundinud teda oma harjumustest taganema? Südamesse lõi kartustunne ja mõne silmapilgu Hilda kõhkles: kas astuda tuppa või ei. Vahest ehk on parem siit aegsasti kaduda?

«Mis see peaks tähendama? Kas tõesti ikkagi midagi juhtus? Võib-olla Anton eksis, kui teatas, et kodus kõik korras on?» Viimaks pistis ta võtme lukuauku, uks avanes, ja, nagu ootaks teda toas mingi õudus, astus ta ettevaatlikult ringi vaadates sisse.

Toas valitses äärmine korratus. Selma voodi ees oli tekk põrandal hunnikus, padi poolenisti maha kistud püüriga vedeles keset voodit, kuna madratsi üks ots voodi ja seina vahele oli vajunud. Avatud ustega öökapp asetses keset tuba, kapis olevad purgid ja pudelid olid ümber kukkunud ja kapi ees mustendas peaaegu kuivanud petrooleumiloik. Selma riided seinal aga puudusid, nähtavasti oli nende omanik hirmsa kiiruga lahkunud.

Mehaaniliselt astus Hilda voodi juurde, tõmbas padjale püüri peale, kohendas madratsi paigale ja laotas voodile teki üle. Siis tõstis kapi kohale ja asus enesele aru andmata tuba koristama. Peagi muutis tuba oma ilmet ja sai jälle endise välimuse, säärase, nagu Hilda seda oli harjunud nägema.

Nüüd istus ta voodiservale ja vajus mõttesse. Ta polnud veel üle toa lävegi astunud, kui sattus uute elamuste keerisesse.

Nädala jooksul rahunenud närvid tõmbusid uuesti pinguli, viimastel päevadel omandatud rahu kadus kui käega pühitult.

«Kas tõesti valetasin iseendale?» Siis aga tõusis ta voodiveerelt. Pikapeale sai ta endast jagu. Äkki kuulis ta kojras raskeid samme ja enne veel kui õieti selgusele oli jõudnud, kustpoolt sammud tulid, prahvatas üks

lahti. Tuppa astusid kaks tundmatut isikut. Üks oli erariides härrasmees, hall sügiskübar peas, tumesinine moodne palitu seljas ja ta hästipressitud triibuliste pükste alt paistsid uhkelt pruunide saabaste teravad ninad. Teine, harilikus politseivormis mees, jäi ukse juurde seisma.

Kübarat peast võtmaža astus erariides mees keset tuba, otse Hilda ette, vahtides oma süsimustade silmadega ülbelt Hildale näkku.

«Lubage tutvustada, politsei-inspektor...» ja pilkavalt muiates tegi ta kerge kummarduse, sealjuures vist oma nime öeldes, millest Hilda aga aru ei saanud. Toolile istudes jätkas kübaraga mees:

«Vabandage, et tulime nii ootamatult. Selline on meie teenistus.»

Hilda ei vastanud ainsa sõnagagi, ta pööras rääkijale selja, läks oma voodi juurde, istus ja jäi tõsiselt, ilma et ükski näomuskel oleks liikunud, inspektorile otsa vaatama. See silmitses kord uurivalt ümbrust ja, pilku Hildal peatades, jätkas endiselt ükskõiksel toonil:

«Kas tohiks küsida, kus te nii mitu päeva viibisite?»

Hilda tundis, kuidas iga sõna, mis küsija suust nagu välja raiuti, ta liikmeid halvas, ent samal ajal tõusis ka trots selle süsimustade silmadega mehe vastu, kes nii üleolevalt teda vahtis. Hambaid kokku surudes tegi ta peaga vaevaltmärgatava liigutuse ja vastas siis juba kindlalt küsimusele küsimusega:

«Võib-olla ütlete enne, mis teie visiidi põhjuseks on?»

«Ärge tehke end nõnda naiivseks. Mis tühja targutada! Ma nõuan oma küsimusele vastust.»

«Ükski küsimus ei saa enne vastust, kui te oma tuleku põhjust ei ole avaldanud.»

«Või nii,» — politsei-inspektor hakkas ilmselt oma rahu kaotama — «siis teie ei taha vastata. Noh preili, meil on selleks abinõusid, et teid vastama sundida. Siin te vabatahtlikult ei vasta, küll teisal teete seda kerge mini... Olge head, toimetage see preili politseivalitsusse,» pöördus ta politseiniku poole, kes kogu aeg ukse juures oli seisnud. Siis vaatas veel korra vihaselt Hildale ja kadus toast.

Asjata oleks olnud keelduda, sellepärast riietus

Hilda ja läks politseinikuga kaasa. Uulitsal vaatas Hilda ümber, lootes silmata juhuslikult kedagi oma inimestest, kellele olukorrast märku anda. Kuid ta ei näinud ühtegi. Nad jõudsid politseivalitsusse. Politseinik saatis Hilda areteeritute ruumi. Möödusid pikad ja ärevad minutid. Hilda ootas järgnevaid sündmusi nüüd juba täiesti rahulikuna, tundes, et võib niisuguseid vastuseid anda, mis politseinikke pidid kõrvale juhtima, kuigi neil Hilda tegevusest «hais ninas» oleks. Palju ei arvanud Hilda tarvilikuks selle peale mõelda — tulgu mis tuleb, eks näe. Ta vaatles ümbrust. Toas oli veel paar areteeritut, kes, pead norus, omaette istusid ja Hildat ei näinud tähelegi panevat.

Väljas muutus iga silmapilguga pimedamaks. Läbi trellitatud akende imbus tупpa vaevaltmärgatav hall valgusejuga. Toas olijad olid videvikukangasse mässitud, ning ainult hästi teraselt vaadates võis musti istuvaid kujusid märgata.

Kiunudes avanes üks ja samal ajal lõi põlema paar elektrilampi. Uksel seisis politsei-inspektor, saatis tigeada pilgu kord üle toas istujate ning jäi peatuma Hildale. Järgmisel hetkel tegi ta peaga järsu nõksaku, näidates ukse poole ja lausudes ainukese sõna:

«Tule!»

Ent see, kelle poole see sõna oli visatud, istus endiselt paigal. Upsakat nägu uksel nähes tekkis Hildas vali trots, näis nagu poleks ta toorest kutset kuulnudki. Vist sai politseinik isegi aru Hilda taktikast ja sellest nagu kohmetudes hüüdis veel valjemalt, kuid viisakamalt:

«Lähme.»

Hilda tõusis pingilt ja sammus politseinikule järele. Tükk aega sammusid nad mööda vähevalgustatud koridori, siis astusid trepist üles teisele korrale, kus politseinik peagi avas ukse ning laskis Hilda enda ees kabinetti.

Toa keskel nägi Hilda määratu suurt kirjutuslauda, mille taga istus vormiriides ametnik.

«Areteeritu on kohal, härra Kruus.»

«Silmapilk,» vastas istuja, ilma tulijatele pilku heitmata. Ta luges mingisugust paberit, vaatas seda igast

küljest ja kirjutas viimaks aeglaselt paar sõna paberi nurgale. Siis pani sulepea laisa liigutusega käest, tõstis sama aeglaselt pea ning vaatas altkulmu Hildale. Samas aga paisusid ta silmad nagu arusaamatuses suureks ja ta heitis pilgu inspektorile. See seisis aukartlikult sirgelt nagu tikk paar sammu eemal. Ülemus vaatas veel kord Hildale, siis jälle inspektorile, kes paha aimates tundis, et käed teda segavad, ja püüdis neid peita.

«Või areteeritu on kohal?» ütles nüüd ülemus samas toonis kui äsja inspektor ja hakkas ise näppudega närviliselt laua peal klõbistama. «Või kohal?» kordas ta veel. Siis pöördus Hilda poole ja, nagu ei olekski inspektorit toas, alustas ülekuulamist.

«Teie nimi on siis Selma Koiv?»

«Ei ole. Minu nimi on Hilda Sarnik. Selma Koiv oli minu kaasüüriline.»

«Kuidas, Hilda Sarnik?» kokkus alles nüüd inspektor, tehtud veast aru saades. Ka Hilda hakkas taipama, milles asi seisab, ja see tegi südame kergemaks.

«Jah, juba kakskümmend kaks aastat olen ma Hilda Sarnik,» vastas ta inspektorile terava pilkega, kes tundis ennast häbistatuna. «Kuid nüüd,» jätkas Hilda, «vahest ütlete, härra inspektor, miks te mind nii toorelt siia talutasite?»

«Seda ei ole tarvis. Võite minna, härra inspektor,» ütles ametnik laua taga. Kui inspektor enda järel ukse kinni tõmbas, jätkas ülemus: «Istuge, mul on teile paar küsimust.»

Hilda istus. Ametnik soris paberite hulgas, leidis sealt vist, mida otsis, luges kiiresti selle üle ja pani endisele kohale tagasi.

«Kas te juba kaua Selma Koivaga koos elate?»

«Täpselt ei mäleta, aga juba üsna kaua.»

«Hea! Kas te märkasite iseäralikku ta käitumises, noh nii, et tal palju raha tarvitada oli või?»

«Ma tema rahasid küll ei lugenud, kuid ta ei elanud halvasti. Pealegi ei ole ma teda viimasel ajal peaaegu näinud, rääkis kord, et teenistuses ei käivat. Muud ma temast ei tea.»

«Vabandage, aga kus teie teenite?»

«Paberossivabrikus, üle nelja aasta juba.»

«Kas te ei ole märganud tema juures kahtlasi isikuid käivat, noh, niisuguseid, kes ausale inimesele võivad kahtlustuseks põhjust anda.»

«Ei, tema juures ei käinud keegi, kui välja arvata...»

Hilda hakkas kogeleva. «Kuidas välja pääseda?» sähvatas peas, kuid leidis kohe hea mõtte: keelel olnud Selma venna nime asemel öelda Selma esimese mai kaaslase Iriina nime. Hilda tahtis juba oma vastust jätkata, kuid ei jõudnud, ametnik vastas tema eest:

«Tahate vist nimetada Selma Koiva venda, nii?»

«Jah,» vastas Hilda.

«See on meil teada. On teil veel midagi teadustada? Ei? Siis olete vaba, annan kohe väljapääsuloa.»

Hilda uudishimu Selma suhtes kasvas iga minutiga. Mitu korda tahtis ta küsimust esitada: mis siis õieti Selmaga on juhtunud, kuid kartis, et võib oma küsimusega siinolemist pikale venitada. Kui ülemus Hildale pääsetähe ulatas ja teise käega laual olevat kella kobas, et ametnikku kutsuda, kes Hilda välja juhataks, esitas Hilda siiski viimaks keelel kipitseva küsimuse:

«Mis siis Selmaga juhtus, kui küsida tohin?»

«Harilik raharöövimine joobnud isiku taskust.»

Uksele ilmus teenistusvalmis ametnik, ülemus pöörduis tulija poole:

«Juhatage kodanik ruumidest välja.»

Hilda läks. Nüüd sai ta aru, miks perenaine temast eemale oli põigelnud. Koju jõudes astus ta perenaise poole sisse.

Juba mõne sõna jutupuhumise järel nägi Hilda, et ta õieti oli arvanud. Perenaist oli kohustatud otsekohe teadustama, kui keegi peaks korterisse tulema. Seda ta ka tegi. Et oma ärevust varjata, hoidus ta Hildaga kõnelusest.

Perenaine aga teadis Selma saatusest rohkem. Viimane oli teiste omasuguste kambas «Kuld Lõvis» kellelegi rikka välismaalase täis jootnud ja siis paljaks riisunud. Pärast käinud ta kodus, korjanud asjad kokku ja kadunud. Politsei arvanud, et ehk tuleb veel kord koju, kuid võta näpust.

Edaspidi sai Hilda kuulda, et Selma oli tõesti suure summa varastanud. Liikusid jutud, et ta politsei abiga,

kes suure osa saagist endale oli saanud, üle piiri välismaale põgenenud.

Politseis hakkasid kõvasti jutud liikuma, et kuulsa «välismaalase riisuja» vend teenib politseis. Kuigi nad seal ise palju paremad polnud, pidi ülemus siiski Koivale ettepaneku tegema, et see lahkumispalve sisse annaks. Nii lõppes isand Koiva politseinikukarjäär.

XXVII

Toas oli enne kolm meest, neljas astus praegu uksest sisse. Rohkem enam poleks mahtunudki, tuba oli vaevalt üle ruutsülla suur. Poissmehele oli seesugune ruum täiesti kohane. Siia mahtus voodi, söögikapp, mis ka laua aset täitis, ja kaks lauaotstest tehtud taburetti. Nii-sugune on tuba harilikult «kahetoalises» korteris, nagu majaperemehed seda nimetavad, kui korteri välja üürivad. Töölise perekond alustab juba enne sissekolimist kaasüürilise otsimist, et viimane osaliselt aitaks kõrget üüri tasuda, mis majaperemees «kahetoalise» korteri eest nõuab. Nii saavadki poissmehed endale toa. Siin oli samasugune lugu. Korteri peremees — tööline — oli üürinud väiksema toa poissmehele välja ja elas ise lastekarjaga pisut suuremas toas. Hädasti oleks seda teist tuba endalegi tarvis olnud, aga polnud midagi parata — üür oli kallis ega olnud mingisugust võimalust härramoodi elada.

Viimane tupp astuja võttis ühest taskust pooleliitri-lise viinapudeli, teisest paberisse mässitud kõige odavamat sorti teevorstitüki ja viilaku musta leiba välja. Siis istus vabale taburetile, võttis uuesti pudeli pihku, virutas kõva hoobi selle põhja vastu, nii et kork lakke lendas, ja pani visiseva viinapudeli uuesti lauale.

«Laud on kaetud, võite peale hakata.»

Teised hakkasid lauale ligemale nihkuma. Toa peremees tõusis voodi veerelt, kummardus laua äärde, võttis kapist kaks plekk-kruusi, suure taskunoa ja väikese taldriku.

«See on kõik mu varandus. Ah-jaa, siin on veel

midagi,» nende sõnadega pani ta lauale veel ühe pudeli, kuid see oli tühi. «Peab «fassongi» pidama,» — lisas ta juurde, kui oli uuesti istunud.

«Nüüd võib peale hakata, kõik on vist korras?» küsis üks meestest, kelle sõnadest ja toonist tundus, et tema korraldusel oligi kokku tulnud.

«Ma arvan, Anton, et võiks ikka väikese tirtsu ära teha, siis nagu loomulikum,» sõnas vanapoolne mees, kelle hallid juuksed näitasid, et ta elus nii mõndagi läbi oli teinud, «ega me karsklased ole.»

«Kalla aga peale, viina hais peab ka kruusidel juures olema,» toetas vanameest viinatooja.

«Mina küll ei võta. Mitte sellepärast, et ma karsklane olen, aga lihtsalt ei ole harjunud ega taha seda tegema õppida,» vastas Anton, kelle korraldusel tõepoolest täna koosolek oli organiseeritud. Teised kolm seltsimeest olid vanemad parteiliikmed sadama rakukesest. Anton tahtis teada, kuidas nad oma kohustusi täitsid, et üheskoos läbi arutada edaspidist tegevust. Viinapudel ja suupiste muretseti lauale igaks juhuks. Anton teadis, et kaks siinoli-jat vahel paar napsi viina võtavad, ent kunagi mitte nii, et seda neist märgata võiks. Sellepärast ta midagi nende soovi vastu ei rääkinudki. Mõlemad olid põlised töölised, kaua aega sadamas töötanud ja see oli neile sisse kasvanud. Kolmas, noorem seltsimees — «toa-peremees» — viina ei pruukinud.

«Hakkame siis peale,» kordas Anton uuesti, «kas ette pole kuulda?» küsis ta aga kohe noore seltsimehe käest, kes ta vasakul käel istus.

«Ei, tasast juttu ei kuule.»

«Kes teist aruande teeb?» pöördus Anton seltsimeeste poole.

«Eks sina, Karla, räägi, meie aitame kaasa,» sõnas viina tooja, peaga noore seltsimehe poole näidates.

«Olgu,» jäi see nõusse, «peab vist järjekorras tegema? Muidu läheb segamini.»

«Muidugi, muidugi,» tõendasid teised.

«Nii siis. Kõige esiteks oli meie kohus täpselt kindlaks teha, kui palju on meil organiseeritud kolmikutesse, viiekutesse ja kümnekutesse? Ei tea, kas suutsime seda

just täpselt teha, kuid usun, et enam-vähem läks see korda. Täna on arvele võetud üldiselt 87 võitlejat ...»

«Vähevõitu. Arvasin, et rohkem on,» sõnas Anton peaaegu endamisi.

«Aitab tänaseks sellestki. Kui tarvis, egas teisedki maha jää ... tulevad kõik, see on kindel, nii võid ka Keskkomiteele öelda,» ütles vanamees kindla häälega. Tema kõrvalistuja toetas vanamehe arvamist peanoogutusega.

«Selles ma ei kahtle, kuid parem on ikka, kui sa kindel oled, et nii ja nii palju on sinu käsutuses. No hüva, kõnele edasi.»

«Siis oli tarvis teada, kui paljudel meestel on sõjariistad. Siin ilmnes halvem olukord. Nelikümmend üks seltsimeest on sõjariistadega varustatud, seega vähem kui pooled. Endisi sõjamehi ja neid, kes oskavad sõjariistadega ümber käia, on üle poole — 54 meest, teised on välja õpetamata ... Mis siis veel?... Jah, nende hulgas on 18 parteiliiget ja 27 noorteühingu liiget, seega natuke vähem kui pooled. See on vist kõik?» pöördus kõneleja teiste poole.

«Jah, mis seal muud oligi,» tõendasid need. Anton istus omaette ega lausunud veidi aega sõnagi. Saadud andmed panid teda mõtlema. Viimaks tõstis ta pea ja seltsimeestele vaadates, kes Antoni arvamist ootasid, esitas ta küsimuse, mille peale need aga kohe vastust anda ei suutnud:

«Mis te ise nendest andmetest arvate?»

Möödusid sekundid, ent ükski ei paotanud suud vastamiseks. Ja mis pidid nad selle peale vastama? Mida Anton neilt veel nõudis? Kas seda küll ei ole, et hulk mehi on võitlussalkadesse organiseeritud, et peaaegu pooled on juba praegu sõjariistus, et suur hulk partiid seltsimehi on kaasa tõmmatud? Kas on siis võimalik veel paremini talitada, iseäranis niisuguse verise terrori ajal kui praegu?

Need kolm seltsimeest, kui nad saadud andmed kokku olid võtnud, et Antonile ette kanda, tundsid tehtud tööst suurt rõõmu — missugune rood kaardiväge! Aga nüüd näib nagu poleks Anton nende tööga rahul.

«Noh? Kas keegi enam midagi juurde ei lisa?» küsis Anton uuesti.

«Mis siin lisada on?» küsis vanamees vastuse asemel, tõsiselt Antonile silma vaadates, «sa nagu poleks rahul?»

«Need andmed panevad mõtlema. Arvake ise: pea-aegu pooled mehed ei ole sõjariistu kätte saanud!»

«Kuidas pooled — 33 seltsimeest 87-st!» hüüdis Karla, noorem neist.

«Kes teab, kui palju neid on, kes kord sõjariista käes on hoidnud ja nüüd võib-olla mõtlevad, et oskavad kasutada. Aga mis sõjamees see on, kes sõjariistaga ümber käia ei oska? See on null! Ja just need 33 ongi nullid, kui me neid ei suuda välja õpetada. Pidage mees, et meie vastasel niisuguseid sõdureid ei ole. Kuid see paneb meile kohustuse võtta kokku kõik oma jõud, et anda seltsimeestele tarvilikke teadmisi sõjariistade kasutamise alal.»

«See on õigus küll. Mina, näe, ei ole kunagi püssi kätte saanud. Ega's minust palju kasu ole, võin ainult hurraa karjuda, aga mis see aitab, kui sulle tina vastu vahtimist antakse,» pajatas vanamees juba kurvalt.

«Näed nüüd ise. Järelikult tuleb küsimus nii seada: kuidas õpetada seltsimeestele sõjakunsti? See on raske probleem, mis tööliste sõjariistus salkadel kodanliku terrorivalitsuse olukorras tuleb lahendada. Need 33 seltsimeest peavad õppima sõjariistu tarvitama, meie kohus on seda neile õpetada. Partei Keskkomitee paneb tõsist lootust sadamatöölisele kui suurele kollektiivile, ja on tarvis, et kollektiiv ka seda usaldust oskaks tegudega õigustada. Linna teistegi töökohtade töölised vaatavad teie peale kui ühe oma parema võitlussalga peale, on ristunud sadama isegi «punaseks sadamaks» ja loodavad, et see punane sadam seisab otsustavatel momentidel oma nimetuse kõrgusel.»

«Ja seisab ka!» hüüdis Karla vahele.

«See on kindel,» lisasid teised juurde.

«Mina selle juures ei kahtle,» jätkas Anton, «aga just see nõuab meilt eriti suurt jõupingutust, kuidas kõiki meie seltsimehi võitlusvõimelisteks teha?»

Kaua arutasid mehed seda probleemi. Üks tegi ühe, teine teise ettepaneku, kuid ükski polnud kohane. Oli

nõutav kõige valjem konspiratiivsus, et valitsuse agendid salga jälile ei saaks, ja nimelt see asjaolu võiski suureks takistuseks kujuneda.

«Jääb ainult üks tee, see on individuaalne õpetamine,» ütles viimaks Anton, kuulanud ära mitmesugused arvamised. «See võib suuri tagajärgi anda, kui hästi korraldada.»

«Kuidas seda läbi viia?» küsis üks.

«Teil seisab suur töö ees. Teil on teada, kes nimelt sõjariistadega ümber käia ei oska. Seda kergem. Siis tuleb iga mitteoskaja anda õppinud seltsimehe hoolde, kes ta välja õpetaks. Siin tuleb aga nii teha, et õppepaarid enne teineteisega tutvuksid, vähemalt aimaksid teineteise olemist võitlussalgas. Praegu on tähtis, et võitlussalga liikmed üksteist vähem tunneksid. Võib-olla tuleks nii korraldada, et iga parteitu seltsimees kinnitataks parteilase või noorteühingu liikme juurde — see oleks veel parem. Niisiis, homsest päevast peale tuleb tööle asuda. Poliitiline olukord näitab, et meil on jäänud vähe aega õppuseks, sellepärast ei tohi viivitada ühtki minutit.»

Seltsimehed olid Antoni ettepanekuga nõus. Teist teed ei olnud, ja ettepanek paistis täiesti läbiviidav olevat, kuigi tuli palju ettevaatusabinõusid tarvitusele võtta.

Arutati veel mõningaid vähemtähtsaid küsimusi, siis hakati ükshaaval lahkuma. Varsti kadusid kõik toast. Karla saatis seltsimehed väravani ja ootas kuni nad pimedusse kadusid, alles siis läks tuppa tagasi.

Antonil jäi järjest vähem vaba aega üle. Juba oli siin, juba seal koosolek. Tihti kohtus ta partei juhtiva seltsimehega, sai juhiseid tegevuseks ja täitis oma kohustusi täpselt. Mitmes sõjaväeosas oli side sõduritega juba loodud, üksikutes väeosades tegutsesid kommunistlikud rakukesed ja tihti võttis Anton nende koosolekutest osa. Iga päev tutvus ta uute seltsimeestega, enamuses vanemate sõduritega, kes oma turjal olid tunda saanud, mis tähendab teenistus kodanlikus «kaitseväes». Üksmeelselt kinnitasid nad, et teenistus tsaariajal ei erinenud milleski praegusest teenistusest, on praegu võib-olla raskemgi. Tõusikute pojad, kes tahtsid ohvitseri aukraadi välja teenida, näitasid üksteise

võidu oma oskust «distsipliini» pidamises. Nende käitumine sõduritega näitas selgesti, kelle «kaitsevägi» see tõeliselt on. Ka need töölised ja töötavad talupojad, kes enne teenistusse tulemist seda veel ei teadnud, hakkasid peagi aru saama. Selle tõttu kasvas ka sõdurite seas poolehoid kommunistlikule parteile. Leidus isegi ohvitser, kes püüdsid sõdurite arusaamist tõsta, kuigi see oli seotud raskustega. Teised aga, kes tahtsid ülemuse ees «välja teenida», pidasid selliseid «kahtlasi» ohvitseri silmas, ja iga tühisemgi jutuajamine sõduritega tehti kõrgemale ülemusele teatavaks. See oli põhjuseks, et tööliste poole hoidmises kahtlustatavaid ohvitseri kui palle ühest väeosast teise lennutati.

Pärast augusti sõjavastast meelevaldust, kui valitsus nägi, et suur enamus vanematest sõduritest selgelt oma poolehoidu töölistele näitas, lasti vanemad sõdurid väeteenistusest vabaks. «Kommunistid on puruks löödud, nende tegevus likvideeritud, sellepärast võisime oma sõjaväge vähendada,» seletati kojusaatmise põhjust, kuid tegelikult oli asi hoopis teisiti.

Vanemate sõdurite kojusaatmisega suutis kodanlus sõjaväes tehtud tööd osalt siiski lõhkuda. Palju kommunistide poolehoidjaid visati sõjaväest välja. Tuli kiiresti asuda uute sidemete loomisele. Kahekordselt kasvas nende seltsimeeste töö, kelle kohuseks oli sõjaväega sidepidamine. Antonile tõi see kaasa terve rea uusi ülesandeid. Raske oli küll uuesti otsast alata, kuid ka sellest saadi üle, ja varsti seati peaaegu igal pool uus side jalule.

Teine väga tähtis ülesanne, mis Antonile anti, oli luure organiseerimine sõjaliste asutuste ja kasarmute ümbruses. Seni oli Anton jõudnud täpselt järele uurida, kuidas oli organiseeritud sõjaline kaitse kasarmutes, kus asusid valitsusele ustavamad väeosad.

Anton uuris välja, kus asuvad vahipostid, sõjariistad, kustpoolt on kõige kergem pealetungi alustada, kui revolutsioonilised töölised lahingusse astuvad. Need andmed arutati veel kord läbi ja määrati siis iga väeosa juurde seltsimees, kelle ülesandeks oli jälgida iga muudatust, mis väeosas ette võis tulla.

Linnast väljas asus kadettide kool. Sealsamas oli ka sõjariistade ladu. Kadettide kool oli üks kodanluse tugevam väeosa ja linnagarnisoni tähtsam elavjõud. Nüüd oli Antoni ülesandeks leida võimalus, kuidas võitluse puhul just seda kodanluse tähtsat tugipunkti halvata.

Kaks nädalat kulus kasarmu ümbruse uurimiseks. See oli üks raskematest ülesannetest. Anton tuletas meelde luurekäike Kodusõjas ja seal omandatud kogemused olid nüüd kasulikud.

XXVIII

Hilda Sarnik elas nüüd üksinda oma toakeses. Sellest ajast, kui Selma jäljetult kadus, tundis Hilda end vabama. Ei olnud kartust, et keegi võiks juhuslikult segada, kui mõni seltsimees tuli. Pärast haigust oli Hilda Antonit kohanud ainult üks kord ja seegi kohtamine oli kiire, toimus uulitsal, nii et nad ainult mõne minuti said teineteisega rääkida. Raudrusikat ei olnud Hilda ka tükk aega näinud, vanemate juures ta käis, seda Hilda teadis. Palavikuline ettevalmistus suurteks sündmusteks riisus seltsimeeste aja.

Paberossivabrikus läks töö endist viisi edasi — meister päris Hildalt haiguse põhjust, ja Hildale tundus, nagu oleks meister teinud seda irooniliselt. Võib-olla, kui Hilda asemel oleks olnud mõni teine tööline, poleks meister teda enam tööle võtnud. Kuid Hilda oli ikkagi üks vilunumatest töölistest, kes tundis oma tööd põhjalikult.

Rakukese töö, mis vahepeal soiku kippus jääma, võttis uut hoogu. Hilda sai ise juhtnööre keskusest ja andis neid edasi.

Antonit nähes valdas Hildat tahtmatu rõõmutunne. Ta püüdis seda küll igati varjata, kuid Anton märkas ometi ja tundis selle üle rõõmu. Hilda nägi Antonis oma tulevase lapse isa, aga ta pidi seda veel Antoni ees salgama — aeg ei olnud tema arvates selleks sõnumiks kohane. Heameelega oleks ta oma rõõmu jaganud Antoniga, aga see oli võimatu, ja ta kujutlusse kerkisid paremad päevad, mil nad Antoniga seltsis rõõmu või-

vad tunda, kui peale võitlussidemete neid seob veel nende laps. Ja see aeg ei võinud kaugel olla. Hilda nägi seda ikka selgemini.

Viimasel kohtamisel andis Anton sõna, et ta varsti Hildat külastab. Möödus mitu öhtut, kuid ootamine jäi tagajärjeta. «Homme tuleb,» trööstis Hilda end igal öhtul, kui Anton ei ilmunud.

Täna ei teadnud Hilda Antonit oodatagi. Õues sadas vihma, nii et hea peremees koeragi välja ei aja, nagu rahvasuu räägib. Kõva meretuul kihutas pahinal vihma-piisku vastu akent, plank akna taga oli tuule käes ümber kukkumas.

Kui aga Anton siiski tuli, oli neiu rõõm seda suurem. Palitu märg, müts tilkumas, nii astus Anton tuppa. Kuum helluseviirg läbistas Antoni südant, kui Hilda ta külmad ja vihmast niisked käed võttis ja neid oma pihu vahel hingeauruga soojendama hakkas. Nad naersid kui lapsed. Antonile tuli meelde, mida Hilda kunagi rääkis perekonnaelust. Ta tuletas seda Hildale meelde.

«Ei,» ütles Hilda, «see pole veel kõik. Õige perekonnaelu algab alles siis, kui oleme Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis.»

Hilda surus oma kiharad Antoni palge vastu ja lisas: «Me loome siin nõukogude vabariigi. Räägi, kuidas Nõukogude Liidus perekond elab.»

Anton tõmbas Hilda sülle, keerutas mitu tiiru enda ümber ja tal oli tunne, et kannab tervet maailma oma süles.

Siis nad istusid ja Anton rääkis, et Nõukogude Liidus perekond mitte ei lagune, nagu kodanlikud ajalehed seda pasundavad, vaid vastupidi, on esimest korda ajaloos kindla aluse saanud, mis ei põhine mitte rahal ega kurnamisel, vaid vastastikusel sümpaatial ja armastusel. Ta rääkis, millist hoolt töörahva riik naiste ja laste eest kannab, kuidas naine kodusest orjusest vabaneb ja mehega võrdõiguslikuks ühiskonna liikmeks saab.

Just siin tahtis Hilda vahele segada ja öelda, et ta kannab rinna all Antoni last, kuid ei leidunud ühtegi sõna, mis selle mõtte vajaliku täpsuse ja tundega oleks väljendanud, punastas ainult ja surus end Antoni ligi.

Aeg oli juba üsna hiline, kui Anton Hildat palus homme, laupäeva õhtul, vanemate poole minna ja väikese paki trükikotta anda.

«Need kirjad on sõjaväelaste käest. Nad peavad lähemas «Kommunisti» numbris ilmuma.

Hilda oli rõõmus, et ta Antonit aidata saab.

«Viin homme ära!» ütles ta.

Lahkudes hoiatas Anton veel:

«Pea meeles, neil on kulla hind. Peida nad ära, aga kui huvitab, võid lugeda.»

Anton läks. Hilda lukustas ukse. Siis avas korstnaaugu. See oli ettevaatuse abinõu, sest kui keegi peaks tulema, võib ta silmapilk kirjad korstnaauku visata ja augu sulgeda. Seal oleksid need kindlas kohas. Ta istus laua äärde ja hakkas hoolega lugema. Mida rohkem ta luges, seda selgemalt ilmus ta silme ette tõeline pilt sõjaväes valitsevast meeleolust, seda enam tundis ta, kuidas see kodanluse ja tema teenrite, härrassotside, kiidetud «isamaa» kindel kaitse oma nägu muutis. Ja Hilda jõudis rõõmutundel veendumusele, et otsustavatel lahingutel töölised ka siit abi võivad loota. Pealinna komandandiroodust kirjutas sõdur:

«Komandandikomando peab olema timukate ja võmmide bandiks. Tema kohus on peavahti topitud sõdurite juures vahti pidada, sõjakohtu otsuseid täide saata (surmamõistetuid tappa), sõjapolitseina sõdureid areteerida. Komando koosseis on niisugune: sõdureid (muidugi võimalikult ustavaid) on igast maakohast kokku korjatud ja neid vahetatakse sagedasti, nii et nad kohalike elanikega ega isekeskis liiga tuttavaks ei saaks. Ometi ei ole seegi komando kodanlusele küllalt truu, punane batsill pesitseb siingi. Näiteks, kui noor sm. Nurk siia kinni toodi, narrisid mõned:

«Mis kommunist niisugune noor väike poisikene ka on!» Aga kui kuulsid, kui vapralt see noor seltsimees end ülal pidas, tõusis ka lugupidamine tema vastu.

Huvitav juhtum toimus roodu ühes osas.

Kui sm. Nurk väljakohtust (muidugi raudus) tagasi toodi, seisid sõdurid põnevuses ja vaikides, sest leitnant ja veltveebel olid parajasti seal, aga kõigi nägudelt võis

lugeda, kelle poolt sõdurid on. Homme on ehk teine valitus, see tähendab ühtlasi ka Nurga vabanemist.

3. augusti eel pidasid mitmed sõdurid omavahel aru, mida teha kodusõja korral. Mina ei kuulnud ühtegi, kes oleks valmis olnud tööliste peale tuld avama. Küll aga öeldi: «Kui ohvitserid tulevad meid tööliste kallale saatma, saavad ise tina.»

Teine kiri oli tankide roodust:

«Siia püütakse koondada ustavaid sõdureid, aga mis sa teed, kui niisugust ollust vabariigi sõjaväes ikka vähem ja vähem leidub. Noh, arvan, et pooled on meil ikka punased. Isegi ohvitserid kaebavad, et kõik olla märgitud mehed, see tähendab, et mitteusaldatavad. Pealinna poisid saadetakse kõik teistesse linnadesse, isegi nende tankide juurde, mis seisavad poolsada versta linnast eemal, ei jäeta linnapoisse: ei ole vist hea sõdurit pidada oma tuttavate ja sugulaste ligidal: viimati ei ava töörahva peale tuld, kui fašistid tanke ja soomusautosid hakkavad omal eesmärgil kasutama! Aga arvan, et teiste maakondade poisid ei jää pealinna omadest maha, töörahva timukateks nad ei hakka.

Sõdurid, tankide ja soomusautode meeskonnad! Olge ka teie valmis võitluseks fašistide vastu, ühinege 3—4 mehelisteks rühmadeks. Ja kui aeg tuleb, läheme ühes töölistega ja veeretame oma teraskärud suurte verekoerte ja nende sulaste nina alla!»

Pealinna lennuväest:

«Ka meil pigistatakse ja tehakse kõva korda. Aresti määratakse isegi ohvitseri. Küll püütakse siia «usaldusväärset» noorsugu koondada, aga siingi on punaseid. Muidugi ei julge keegi oma meelsust avalikult näidata. Kui verekaan ja soomusevõtja Reim oma aparaadiga kokku vajus, öelnud üks teine lendur (ohvitser): «Lähem lõikan saatanal veel kõri ka läbi, et enam ei tõuseks!» Reim oli siin kõige raevukam ohvitser; pärast tema «ärarendamist» hingas mõnigi sõdur ja noor lendur kergemalt.»

7. jalaväe rügemendist:

«Meie rügementi nimetavad kurnajad õigusega kommunistlikuks, sest siin on klassiteadlikke sõjaväelasi kõige rohkem. Juba «lorikogu» valimistel 1923. a. kevadel

anti siin Töörahva ühise Väerinde nimekirjale ligi 300 häält. Kurnajad tõstsid siis hädakisa: tagajärjena saadeti kahtlasemad mehed teistesse väeosadesse, peaaeglikult majandustöödele. Saadeti siia ka nuhke, kes pidid sõdurite poliitilise meelsuse välja selgitama, kihutajad üles leidma. Praegu ei ole klassiteadlike sõdurite arv mitte kahanenud, vaid vastuoksa, suurenenud.

Viimast «Kommunisti» numbrit saime vähe, kuid selle eest läheb see ladusasti käest kätte. Isegi paar ohvitseri näib huviga kaasa tundvat meie asjale. Kurnaja ei tea, kus meie rügementi parem on hoida, linnas pidamist loetakse kahjulikuks.

Nagu kogu töörahvas, nii soovime ka meie, et kurnajate ja riigivaraste võimul peagi tallaalused kuumaks köetaks!»

Niisuguseid kirju, mis näitasid, kuhu poole sammuvad sõdurid ja missugune meeolelu sõjaväes valitseb, oli veel mitu. Kõik sisaldasid ainult üht: saaks rutem teha lõpp sellele verisele valitsusele. Paaris pikemas kirjas kirjeldasid sõdurid piltlikult, kuidas nendega kasarmutes ümber käiakse, kui viletsalt toidetakse, kuidas joomarid ohvitserid neilt «soomust teevad», nii nimetati raha väljapressimist sõduritelt. Oli kirju, mis rääkisid, kuidas hallparunite ja tõusikute pojad «välja teenisid», oma ülemusele meele järgi olid. Ja seda kõike muidugi teiste sõdurite nahal. Kirju oli ka teistest linnadest, kus valitses samasugune olukord. Ühest suuremast linnast kirjutas sõdur:

«Ratsarügemendis teenivad peaaegu «äravalitused» ja «ustavad» jõukamate pojad. Režiim on väga vali. Olgugi, et fašistide peamehed mõtlevad meid ära kasutada oma mustade sepitsuste läbiviimiseks, on toit halb, käitumine nagu tsaariajalgi.

Isegi need noored talupojad, kes hiljuti veel töörahva vastu vaenulikud olid, hakkavad aru saama, et see «demokraatia» on ainult vilets rahva kurnamise ja varastamise aparadi demokraatia. Mida kauem kurnaja valitseb, seda raskemaks töörahva olukord muutub.

Seltsimehed ratsaväelased! Otsustaval silmapilgul ei tohi teie mõõka tõsta revolutsiooni vastu, vaid ühes töörahvaga oma ajalooliste vaenlaste — kurnajate, riigi-

varaste ja spekulantide vastu! Seadkem endid selleks valmis.»

Hilda peitis kirjad ära ja istus veel kaua omaette mõeldes laua juures. Või siis niikaugel olid asjad! See pani südame kiiremalt tuksuma, tõi tööliste võidu palju ligemale. Ja ta isegi nägi ennast elamas juba suures ja helges tulevikus. See pidi tooma tõelise elu.

XXIX

Järgmisel päeval sadas samuti vihma. Hilda ruttas kärmesti koju, sõi natuke, peitis siis kirjad põue ja asus vanemate poole teele. Väljas läks juba pimedaks, vihma tõttu lähenes öö veel kiiremini. Tee oli täna eriti raske: siin-seal matsid veeloigud tee enda alla, mis sundis käänakuid tegema. Jõudnud alles pool teed ära käia, ei näinud Hilda vihma tõttu enam paari sammugi ette. Kuus-seitse versta seesugust porist ja auklikku teed oleks väsitanud täiejõulistki inimest, seda rohkem aga Hildat. Uus elu, mis ta üsas kasvas, nõudis oma osa, kuid see ei suutnud minutikski Hilda meeolelu rikkuda. Ta oli endale kohustuse võtnud ja tahtis seda ka täita. Seda ei suutnud takistada pilkane pimedus ega halb tee.

Läbimärg ja põlvini mudane, jõudis ta viimaks vanemate koju.

Emal ei võtnud tütart kaugeltki sellise rõõmuga vastu nagu suveõhtutel. Pärast terveksaamist polnud Hilda kordagi siin käinud ja talle paistis kohe silma ema murelikkus.

Ta arvas, et tulemas on järjekordne «arupärimine» Ruudi suhtes. Kuid haiguse ajal rääkis ema temaga Ruudist vähe. See pani Hilda imestama.

Ta ei teadnud, et vanemad paha aimasid, aimasid, et midagi nende eest varjatakse. Kahtlus näris nende südant ikka rohkem, ja kui nad nüüd kaua kellegagi polnud neid huvitavast küsimusest rääkinud, tõusis nende kahtlus otse piinavaks. Seda suurendas veelgi asjaolu, et Raudrusikas viimasel ajal, kui siia juhtus tulema, väga tööga seotud oli, kohe keldrisse läks ja enne sealt ei lahkunud, kui aeg lubas ära minna.

Niisugune oli seisukord, kui Hilda läbimärjana tупpa astus. Vanadest märkas ta kohe, et kõik pole korras. Sellepärast tegi ta lõbuslahke näo ja teretas nii ema kui isa, kes pooltukkudes laua juures istus, südamlikumalt kui kunagi varem. Ta suudles ema kortsus nägu ja vajutas oma märja põse kõvasti vastu isa karvast lõuga. Isa kitsast mongoollasesilmast kargas nagu sädemeke. Ka ema vaatas uudishimulikult tütrele.

«Olete nii tusased,» hakkas Hilda rääkima, «vihmane ilm mõjub või? Vaadake mind. Olen märg kui kalts, aga meeolelu ei kaota. Noh isa?» Hilda haaras vanamehe habemetuti pihku ja raputas seda õrnalt. «Ära ole nii unine — vara veel!»

Siis aga ruttas Hilda põrandaluuki lahti tirima.

«Seal ei ole kedagi,» sõnas ema.

«Kuidas ei ole? Pidid ju olema!»

«Ei ole... Küllap nad vist tulevad.»

Hilda istus nõutult pingile. Põue peidetud kirjapakk nagu põletas ihu. Ta oli lootnud selle kohe edasi anda ja seltsimeeste tänulikke pilke näha. Nüüd aga oli tarvis kirjad igaks juhuks kõrvalisse kohta panna.

«Tulen kohe tagasi,» ütles Hilda ja läks välja.

Kui ta tagasi tuli ja kuivad riided selga oli pannud, pakkus ema talle süüa.

«Ei, süüa ei taha, juua tahaksin küll heameelega.»

«Kohvi on veel soe.»

Laua taga vadistas Hilda mitmesugustest asjadest. Ta ei tahtnud nüüd, samuti nagu kord Anton, Ruudist rääkida, sest teadis, et see vanade meeolelule mõjub. Kuid siis pajatas äkki vastu tahtmist välja selle, millest ta veel ei soovinud rääkida, mis alles õrna ja vaikse lootusena hinges värises.

«Kui töölised võimu enda kätte võtavad, siis tuleb siia teine elu, teile ja kõigile teistele. Mina lähen mehele, teie hakkate lapsi kiigutama ja...»

Hilda jättis punastades lause pooleli. Seda märkas ema.

«Kellele sa siis lähed?»

Hilda pea langes rinnale, nagu häbeneks ta. Kuid otsustas siiski mitte salata.

«Antonile. Kellele muule?» vastas Hilda kindlalt.

«Või Antonile!»

Need kaks sõna tulid ühekorraga mõlema kuulaja suust, kuigi nad just seda vastust ootasidki.

«Antonile jah. Oleme sellest juba rääkinud.»

«Või rääkinudki!»

Nüüd läski jutt sellele üle. Hilda maalis kauneid tulevikupilte. Ta suutis vanad kaasa tõmmata, nii et need oma mure hoopis unustasid.

Aeg oli juba magamisele mõelda, kui tasa koputati. Hilda lõi kahtlase pilgu aknale. Ema oli aga siin teadlikum.

«Oma inimene,» ütles ta ja lisas kohe valjult juurde:

«Tulge peale! Tulge, tulge!»

Hilda naeratas. Ema ütles seda nii kentsakalt ja kohmakalt, et võis kohe märgusõnu ära tunda.

«Tere, pereinimesed! Tere!»

Sissetulija tundis end siin nagu kodus olevat. Hildale kätt andes vahtis ta küsivalt ema poole.

«Olete vist oma perest?»

«Tütar,» vastas ema Hilda eest.

«Noh, siis olen ma teist juba kuulnud. See on tubli, saame tuttavaks!»

Tulija oli samuti märg ja porine. See näitas, et tal oli selja taga sama teekond, mis Hildalgi. Ta oli vist otse töölt tulnud, sest nägu oli veel tahmane, mida vihmgi ei jõudnud puhtaks leotada.

«Kas olete üksi?» küsis Hilda, kuna ta soovis teada, kas võõras on sama seltsimees, kellele kirjad tulid üle anda.

«Ei. Teised on väljas. Ma pean neile märku andma... Pagan võtaks, tikud on märjad. Lubage, perenaine, tikku. Toon kohe tagasi.»

Võõras sai toosi ja läks õue. Möödus paar minutit, siis kostis ukse taga sammude kobin ja endise tulijaga ühes astusid tuppa veel kaks seltsimeest. Üks oli vana-dega tuttav, teine võõras. Hildaga tutvuneti.

«Üks mees jäi välja,» ütles esimene tulija ja kõik said aru, et see tähendas vahilolemist. Nad läksid keldrisse. Hilda peatas viimase ja ütles, et tal on midagi rääkida.

«Mis asjast?»

«Mul on kirjad «Kommunistile», pean need siin kellelegi ära andma.»

«Ah-ah! Silmapilk... Artur!» hõikas ta keldrisse, «seltsimehel on sulle midagi üle anda. Tule siia!»

Hilda tõi kirjad peidukohast välja ja andis edasi. Põranda all algas nüüd töö, põranda peal Sarniku talus aga jäi kõik vaikseks. Väsimus sundis puhkama heitma.

*

Emä äratas Hilda, kui toas oli juba valge. Väljas oli vihmasadu järele jäänud, kuid kuuldus veel tuule kohinat ja vingumist.

«Tõuse üles! Küll sa võid aga kõvasti magada.»

«Ma ei saanud õhtul kaua und silma, sellepärast. Muidu olen ikka vara üleval.»

«Pane riidesse, tarvis hommikueinet võtta... Kutsu siis need ka «sealt», las tulevad joovad tassi sooja kohvi.»

Hilda pani kähku riidesse. Pesi külma veega näo, kohendas juukseid ja koputas siis keldriluugile. See lükati altpoolt lahti.

Väsinud nägu tuli päevavalgele ja vaatas imestades tuppä.

«Kas juba valge väljas?»

«Nagu näete.»

«Tont võtaks, ei saanud arugi, et öö nii ruttu möödus!»

«Kutsuge seltsimehed ka üles, ema pakub kohvi.»

«Täna! Tea, kas maksab tülitada!»

«Pole midagi.»

Kolm meest ronisid üles. Nende käed ja silmad olid trükivärviga määrdunud, ninasõõrmed ja kõrvad nõgised. Õlilamp oli vist öö otsa keldris suitsunud, sest luugi-august tõusis ühes meestega tuppä vänge petrooleumi-hais.

«Võiks keldri akna-augu lahti teha, et värske õhk sisse pääseks.»

Üks läks alla tagasi. Teised palusid vett, nühkisid käed ja näo üle, kuid puhtaks ei saanud, värv oli kõvasti kinni hakanud.

«Tea, ehk kutsuks ka seltsimehe väljast, juba valge, kes nüüd ikka tuleb,» ütles üks, keda Hilda õhtul siin polnud näinud, nähtavasti oli see siis valvepostil viibinud.

«Ei maksa. Parem karta kui kahetseda. Las jääb veel mõneks minutiks. Minu töö on valmis, võin enne minekut paar tundi tema asemel seista,» vastas see, keda õhtul Arturiks oli kutsutud.

«Oodake, ma toon Hildast seltsimehele meie tänast töövilja näha.»

Seda ütles sama seltsimees, kes ettepaneku tegi valve maha võtta. Ta ruttas keldrisse ja tõi sealt värskest trükivärvist lõhnava «Kommunisti» numbri. Hilda haaras lehe kätte. Siis, unustades söömise, vaatas kaua juba tuntud kirju. Siin paistsid need hoopis teistsugused: selgemad, elavamad ja tähelepanuväärsemad.

«Mis teid seal nii huvitab?» küsis Artur, nähes, et Hilda ikka veel ajalehe sisekülgede uurimisega ametis on, kuna esikülj polekski nagu huvi pakkunud. Ja just selles lehes, kus esimesel leheküljel programm-artikkel asus.

«Soovitan lugeda artiklit: «Kas meie suudame», see on ülitähtis,» lisis Artur juurde.

«Ma loen lehe sõna-sõnalt läbi, aga praegu tahtsin vaadata, kuidas need sõjaväelaste kirjad välja näevad,» vastas Hilda ja pani lehe kõrvale. «Kas jäi veel palju teha?»

«Jätkub õhtuni! Pooled on veel trükkida. Siis linnal On tarvis, et töölised seda homme lugeda võiksid.»

«Ma aitan viia,» pakkus Hilda oma abi.

«Noh, see on juba raskem kui kirjade toomine,» sõnas Artur naeratades.

«Olen ka niisuguste asjadega hakkama saanud, polegi nii raske.»

«So-oh!»

Einestamine läks kiiresti, meestel oli rutt. Artur ajas palitu selga, tõmbas mütsi silmadele ja läks valveposti vaatama. Teised kadusid uuesti keldrisse.

Hilda võttis lehe ja läks tagatuppa. Istus seal voodile ja hakkas hoolega lugema. Arturil oli õigus, tänase lehe juhtkiri oli suure tähtsusega. Kirjutati sellest, kuidas

tuleb ümber lükata parempoolsete sotside ja nende saba-
rakkude arvamine, nagu võiks meil revolutsioon teostuda
ainult välise abiga, nagu oleks siin töörahvas selleks liiga
nõrk. Faktide varal lükati need jaburdused ümber. Sot-
sialistlikuks revolutsiooniks on kõigepealt tarvis teadlikke
töölisi ja kogu töörahvahulka, kes ainust pääseteed näe-
vad proletaarses revolutsioonis. Võitluses kodanluse
vastu toetuvad enamlaste jõud laialdastele töörahva-
hulkadele. Vahepealsete kõhklevate kihtide hulgas kasvab
iga päevaga äratundmine, et praegune «iseseisev»
isamaa on timukate isamaa. Nende ridades, kes on val-
mis võitlema tööliste ja talurahva valitsuse eest, on
kümned tuhanded.

Teiseks on tähtis, et valitsevate klasside sõjaline
organisatsioon, sõjavägi, on moraalselt laostumas.

Ka siin näidati faktide varal, et sõjaväest on kodan-
lusele truu ainult väike osa sõdureid, osa tsaristlikke
ohvitseri, osa kadette. Suur osa sõjaväest on aga kind-
lalt kodanliku korra kukutamise poolt.

Kolmandaks on tarvis, et töölishulkadel oleks taht-
mist võidelda. Selles aga kahtlust pole, selle peale võib
kindlalt vastata, et meie töörahva usk oma jõusse, tema
võitlusvõime, kasvab iga päevaga. Nuhkide läbikolki-
mine ja areteeritute vabastamine koosolekutel ja mee-
leavaldustel on selle esimeseks tundemärgiks. 3. augusti
meeleavaldusele läks suurem osa töölisi lootuses, et nüüd
algavad uulitsavõitlused. Praegu ootavad klassiteadli-
kud töölistel meie partei poolt õiget, asjatundlikku,
kässolevale silmapilgule vastavat korraldust võitluse
alustamiseks. Juhtkirjas näidati, missugused tagajärjed
võivad siis tulla, kui partei korraldusega hiljaks jääb
või liiga vara peale hakkab signaali peab andma õigel
ajal. Edasi selgitati, et iga tööline, teenistuja, sõdur,
madrus, proletaarne ohvitser, asunik ja töötav talupoeg
peab teadma, et tööliste ja talurahva valitsus võib tõi-
asjaks saada ainult hulkade võitluse teel.

Juhtkiri lõppes sõnadega:

«Kommunistlik partei on töörahvahulkade klassitead-
vust aastate vältel arendanud, neid organiseerinud ja
võitluseks ette valmistanud. Nüüd on aeg käes, kus ette-

valmistuselt võib minna tegudele, sõjariistus võitluse ja võidu otsekohele organiseerimisele.

Töölised, talurahvas, sõdurid, madrused, proletaarsed ohvitserid! Teie võit on kindel, kui te nagu üks mees sõjariistad haarate kurnajate vastu silmapilgul, mille tunnistavad kohaseks teie võitlusorganisatsioonide juhtivad asutused!»

Hilda oli nüüd juba küllalt teadlik, et aru saada, mis need sõnad ütlesid. See oli partei otsus, mis ta oma parema esindaja suu läbi kogu töötavale rahvale teatas. Ettevalmistuse aeg oli möödas, algas tegutsemine.

Hilda nõjatas pea seinale ja kujutas suletud silmil endale ette suuri võitlusi ja sellele järgnevat võidupüha. Silmade ette kerkis Antoni poolt kirjeldatud pilt esimese mai demonstratsioonist Leningradis. Hilda nägi ennast võitluses, sõjariist käes, ja üle kõige paistisid punased lipud, uhkelt tuule käes lehvides.

Oma unistusest ärkas Hilda alles siis, kui ema vaatama tuli, kas ta mitte jälle magama pole jäänud.

Hilda vastas ema sõnadele midagi umbropsu ja löi veel kord silmad lehele. Tahtis seda juba käest äragi panna, kui silmas suure pealkirjaga märkust.

«ETTEVAATUST!

Saadud teadetest selgub, et nuhkide politsei kavatseb lähemal ajal hulgaliselt läbiotsimisi, vangistusi ja rüüstimisi ette võtta. Sel teel loodetavat meie partei põrandaalust organisatsiooni üles nuhkida, töörahvas kabuhirmu ajada ja — riigipööre võimatuks teha, mis pidavat tulema suure («149») protsessi ajal.

Keskkomitee kutsub seltsimehi parteilasi ja kõiki revolutsioonilisi proletaarlasi ettevaatusele, kuid ühtlasi kõikumatule meelekindlusele. Seltsimehed ei tohi unustada, et nuhid ülekuulamist toimetavad vale ja võltsimise abil (näidatakse ette valedokumente, mis olevat leitud põrandaalustelt, seletatakse, et vastupunnimine enam ei aitavat, kuna kõik juba teiste poolt olevat üles tunnistatud jne.). Seltsimeestel tuleb vastata kahtlustavate küsimuste peale kindlalt eitamise või vai-

kimisega. Ärge unustage, et ettevaatamatud seletused võivad teie endi vastu süüdistusteks saada.

Kommunistliku Partei Keskkomitee.»

Päeval tuli Ruudist ikkagi rääkida. Ema palus, et Hilda katsuks siiski Ruudile kirja saata, kui aga kodust aadressi vastuse saamiseks kardetav on anda, siis andku Hilda mõni teine aadress, kust kirja võiks kätte saada. Ema palgel olid pisarad, ka Hilda suutis neid vaevu tagasi hoida. Hilda süda aga põles, sest ta teadis Ruudi tõelist seisukorda ja oli juba enne selle pärast pisaraid valanud.

Ta lubas ema soovi täita, kuid palus omakorda, et ema rahustuks, pealegi läheb vastuse saamisega aega.

Samal ajal märkas Hilda, et ema juba paar korda oma pilgu oli heitnud ta kehale. Hilda kohmetus ja pöördus kähku teisale. Ta läks oma tuppa ega tulnud sealt välja enne, kui seltsimehed hilja õhtul töö lõpetasid. Siis võttis ta ühelt seltsimehelt paksu paki «Kommuniste» ning läks ümber riietuma. Varsti ilmus tagasi palju tüsedamana ja toekamana. Lehed olid kõvasti ümber keha seotud. Kõik naeratasid. Seltsimeestel enestel olid värvli vahel paksud lehepakid.

Töö oli tehtud. Teele mindi üksikult.

XXX

Kolmekuist «vaikust» asendas üldine lärm. Pärast augustikuu rüüstamisi karjusid kodanlaste ja sotside lehed, et nüüd on «kommunistide tegevus ometi kord likvideeritud». Kuid nagu taktikepi järgi alustas see koor uuesti oma alatist laulu — «kommunistid valmistavad riigipööret». Tarvis oli luua «seltskondlikku» meeleolu Tööraha Ühise Väerinde 149 tegelase vastu, keda kodanlus kohtu ette vedas. Selleks pandi tööle kõik provokatsiooni-aparaadid. Kodanlaste ja sotside ajalehed olid otsast lõpuni täis kõmulisi kirjeldusi «149 riigikukutaja» protsessi kohta. Verssokisuuruste tähtedega pealkirjad lehtede esimestel veergudel pidid kodani-

kele näitama neid «hirmsaid veretöid», mis kohtualused kommunistid korda oleksid saatnud, kui nad poleks areteeritud. Riigi igast kaarest kihutasid pealinna salapolitseinike jõugud. Enne protsessi pisut nõrgenenud sõjaseisukord kindlustati uute seadustega, iga sammu peal seisis nuhk. Seda õigustati sellega, et kommunistid tahtvat oma seltsimehi vabastada. Kodanluse lehed kirjutasid suurtest kommunistide sõjariistus salkadest, kes linnas ringi käivat ja silmapilku ootavat, et hoonele, kus 149 üle kohut mõistetakse, peale tungida. Veel rohkem: härrassotsid provotseerisid oma ajalehtedes uut veresauna töölistele, kutsudes valitsust valmis olema, kuna kommunistid olevat otsustanud protsessi avamise päeval riigipööret teostada. Kogu eeltöö oli mõeldud selleks, et pisutki seda mõju summutada, mis säärane ennenägematu provokatsiooniline protsess nii kodu- kui välismaal tööliste peale avaldas. Välismaa töölistele paljastasid seda provokatsiooni, mis siin aastaid oli kestnud. Ehk küll kodanlus igal maal töölisi veristas, näitasid tööliste lehed siiski täiesti õigesti, et 149 tööliste esindaja kohtu ette vedamine vaevalt saja tuhande elanikuga linnas on provokatsiooniliste protsesside rekordiks. Üks välismaa töölistele selgitas arvude najal, et kui näiteks Londonis eesti kodanluse meetodi ja verejānu järgi talitada, tuleks seal ühe korraga 9000 töolist süüpinkki panna.

Juba protsessi esimesel päeval läks tööliste meeoleu ärevaks. Vabrikutes, tehastes, töökodades, sadamas ja raudteel — igal pool arutasid töölised, kuidas kohtupidamist tööliste esindajate üle takistada. Tööviljakus langes, salkade kaupa hulkusid töölised töökodades ega mõtelnudki tööle, vaid arutasid omavahel sündmusi. Kaastöölised, isegi nooremad partei- ja noorteühingu liikmed, nõudsid vanematelt seltsimeestelt, et need teaksid tööliste meeolust partei Keskkomiteele.

«Kui partei meid nüüd uulitsale ei vii — siis lähme ise!» niisugune oli hüüdsõna, mis selgelt väljendas meeoleu. Revolutsiooniline meeoleu võttis ikka suuremat hoogu ja jõudis juba oma haritipule. Kuid veel ei olnud aeg väljaastumiseks, sellepärast tuli ägedaid tagasi hoida.

«Süüalused» pidasid end kohtus kangelaslikult ülal. Ei olnud ühtegi, kes oleks «oma pattu kahetsenud», nagu seda lootsid need, kes kohtualuseid peaaegu aasta otsa türmis pidasid. «Senikaua kui elan, võitlen töölisklassi lõpliku võidu eest!» niisugused vastused kõlasid süüpingilt.

«Kas tunnistate end süüdi?» küsis kohtu eesistuja Ametiühingute Kesknõukogu esimehelt, kes teiste hulgas süüpingil istus.

«Kodanluse kelmide klassikohtu ees ma ennast süüdi ei tunnista!»

Niisugune oli seltsimehe vastus. Kodanlus ei jäänud võlgu. Seltsimees viidi kohtusaalist välja ja mõne-minutilise nõupidamise järel otsustati ta väljakohtu kätte anda. Paari tunni pärast mõistis väljakohus Ametiühingute Kesknõukogu esimehe kohtu «haavamise» pärast surma. Sõjaminister kinnitas otsuse ja öösel lasti seltsimees maha. Kodanlusele oli vaja verd, verd!

Linn muudeti sõjariistus laagriks; kodanlus, olles ise hambuni sõjariistus, provotseeris tööliste väljaastumist. Tööliste verd oli vaja, tööliste verd! Kuid proletariaat ei lasknud end provotseerida — kommunistlik partei hoia-
tas teda.

Kommunistliku Internatsionaali Täidesaatev Komitee kutsus rahvusvahelist töölisklassi takistama veretööd, mis timukad kavatsesid järelejäänud 148 töölise kallal toime panna. Kogu maailmas tõusid protestilained, kuid eesti kodanlus oli kaotanud kõrvad ja silmad. Surm ja türm — need võisid teda veel päästa. Sellele rajasid nad oma viimase lootuse.

Aeg jõudis kätte. Tööliste viha oli viimse piirini tõusnud, töötavad rahvakihid tundsid, et niisugune valitsus enam edasi kesta ei või. Kohtuprotsessi ajal oli tööliste ja valitsusvastaste sõdurite võitlustahe tõusnud mitmekordseks. Tingimused proletaarse revolutsiooni võiduks olid olemas. Sellepärast otsustas partei Keskkomitee lähematel päevadel töölisi sõjariistus väljaastumisele kutsuda. Tööliste eelvägi, võitlussalgad, seati võitluskorda. Üksustele määrati komandörid ja anti kätte ülesanded. Moodustati Revolutsiooniline Sõjakomitee.

Seati kokku operatiivplaani. Sõjaline õppus käis kollektiivides täiel jõul.

Kohtuprotsess oli lõppenud. Kodanlus nühhis rõõmu pärast käsi — hakati jälle otsast peale korrutama: «Nüüd on kommunism meie riigis löödud» jne.

Nuhid sõitsid jälle laiali, erakorraline sõjaseisukord püsis. Ent tööliste revolutsiooniline meeolelu tõusis.

Ja Revolutsiooniline Sõjakomitee, kaalunud kõiki silmapilgu tingimusi, otsustas:

1. detsembril kutsuda tööliste sõjariistus ülestõusule kurnajate valitsuse kukutamiseks ja tööliste ning talurahva võimu maksmapanemiseks.

XXXI

Sarnikute peres valmisid perekonnale saatuslikud sündmused. Algas Rudolf Juurupi kohtuprotsess. Juurupit süüdistati salakuulamises. Ajalehtedes ilmusid kõmulised kirjeldused «salakuulajast».

Anton ja Hilda teadsid Ruudi praegust nime, kuna vanemad, kui nad oleksidki lehte lugenud, aimatagi ei võinud, et see kohtuprotsessi kirjeldus on seotud nende pojaga. Anton arvaski, et see kohtuprotsess möödub Sarniku-vanadest tähelepanematult. Anton teadis, et lähemal päeval algab sõjariistus ülestõus, teadis ka oma kohta selles võitluses, oma ülesannet, ei teadnud vaid seda päeva, millal ta tegelikult oma ülesannete täitmisele peab asuma. Tema kui ühe suurema võitlus-salga juht oli viimastest nõupidamistest osa võtnud ja nii mõneski asjas oma arvamist avaldanud. Nüüd ootas ta käsku. Ja täna pärast lõunat tuligi käsk ilmuda partei Keskkomitee koosolekule. Anton aimas, et see on otsustav koosolek enne lahinguid, ja jälle asus rinda tundmus, nagu ta seda mitu korda enne suuri lahinguid üle oli elanud, mida ta aga kuidagi kirjeldada ei suutnud. Pingul närvidega ootas ta õhtut. Oleks meeleldi loobunud mõttest Hilda juurde minna, aga et asi neile mõlemale liiga tähtis oli, läks ta siiski.

Ilmad olid endiselt vihmased, kuigi oli aeg talveks

pöörata. Öhtud olid pilkased pimedad. Antoni peas keerlesid võitlusplaanid.

Hilda istus kodus. Viimased juhtnöörid, mis ta keskuselt sai, oli ta seltsimeestele edasi andnud. Rakukese liikmed teadsid oma kogunemiskohta ja ootasid käsku ilmumiseks. Hilda oli kokkusaamise kohaks määranud oma toa, sellepärast istus ta terved öhtud kodus ning ootas juhtnööre edaspidiseks tegevuseks.

Tuli Anton. Hilda näost nägi ta, et see veel midagi ei tea, ja ulatas ilma pikema jututa Hildale lehe.

«Mis siin on?»

«Loe.»

Hilda tõmbas õlilambi ligemale, vaatas veel kord Antonile, kes parajasti palitut seljast võttis, ja hakkas lugema. Anton vaatas põnevusega, kuidas Hilda nägu lugemisel muutus, kahvatuks tõmbus, siis nagu suurest kuumusest õhetama lõi. Hilda luges järgmist:

«Salakuulamise eest sunnitööle.

Eile seisis sõjakohtu ees Rudolf Juurup. Teda süüdistati salakuulamises Nõukogude Liidu kasuks.

Süüdistusaktist loeme järgmist:

Käesoleva aasta aprillikuu keskel märkas piirivalvurite patrull mõni kilomeeter siinpool piiri kahte kahtlast isikut, kes patrulli nähes katsusid teelt metsa pöörduda. Piirivalvurid käskisid mehi seisma jääda. Need hakkasid jooksuma. Tagaajamisel sattus üks põgenejatest piirivalvurite kätte, kuna teine, hoolimata kõigist otsimistest, kadunuks jäi. Vist pääses üle piiri tagasi.

Kinnivõetu nimetas ennast Rudolf Juurupiks, pärit kuskilt sise-Venemaalt. Teiste küsimuste peale areteeritu ei vastanud.

Oma kaaslaste kohta ta juurdluse ajal mingisuguseid teateid ei andnud, mis veel rohkem kinnitas kuritahtlikkust tema üle piiri tulekul, kuna areteeritu pealegi kinnitas, et temal siin ühtegi tuttavat ei ole.

Kohtus ei vastanud ta ühelegi küsimusele. Kohus leidis kohtualuse salakuulamises süüdi olevat ja määras Rudolf Juurupile karistuseks — viisteistkümmend aastat sunnitööd.

Hildal oli nutt varaks, kui ta Antonile vaatas.

«Ma kartsin halvemat,» sõnas Anton tasa, nagu oma-ette.

«Viisteistkümmed aastat!» tulid Hilda suust sõnad kuuldavale.

«Või paar päeval!» jätkas Anton nagu Hilda lauset. Hilda mõistis ja ta nägu selgines.

«Sul on õigus.»

«Kuidas nüüd emaga olla?»

«Tuleb veel mõni päev oodata. Tarvis oleks veel teda vaigistada.»

«Homme õhtul, kui midagi ette ei tule, katsun koju minna.» Anton vaatas kella ja Hildale paistis, nagu tahaks ta minema hakata.

«Sa ruttad?»

«Mitte just väga.»

«Istu veel veidi. Ma näen sind nii harva,» ütles Hilda kuidagi paluvalt. Sellist tooni kuulis Anton Hilda suust esimest korda ja tundis, et see lähendas neid veel enam. Hilda aga teadis, et see, mis ta nii hoolega Antoni eest seni on varjanud, peab lähemal ajal avalikuks tulema. Ta kaalus, mismoodi sellest Antonile rääkida. Sest ainult temalt endalt pidi Anton tõde kuulma. Neil päevil oli Hilda teinud kindla otsuse, et avaldab oma saladuse Antonile esimesel kokkusaamisel. Kuid nüüd, kui tarvis oli sellest rääkida, ei suutnud ta seda teha. Siin oli palju põhjuseid, kõige mõjuvam aga oli see, et Hilda ikka veel ei tahtnud Antoni tähelepanu tema parteikohustustelt isiklikele vahekordadele juhtida. Viimased partei juhtnöörid rääkisid pealegi sellest, et neil päevil tuleb kõigil tegutsema hakata. Kuid raske oli ühtlasi seda saladust endale hoida.

Mõni minut istus Hilda vaikselt; paistis, nagu otsiks ta veel lehest midagi, kuid Anton nägi, et see ei olnud nii, ja ootas kannatlikult. Viimaks alustas Hilda.

«Mul oli midagi veel... Ei tea...»

Hilda ei lõpetanud lauset. Nägu lõi järsku õhetama ja ta langetas pea. Veel võitles ta endaga: kas öelda või ei?

«Räägi. Ma kuulan.» Anton tõmbas ta nagu julgustades enda ligi, paitas ta õlga.

«Kas on selleks nüüd õige aeg?» küsis Hilda nagu endalt.

«Kui asi tähtis, siis on alati õige aeg. Lase aga tulla.»

Anton rääkis seda nii lõbusalt, et ka Hilda rõõmsamaks muutuks. Ta nägi, et Hildat miski nagu vaevab.

«Mulle on küll tähtis. Sulle aga, ei tea...»

«Arvan, et see, mis on sulle tähtis, on samuti tähtis ka mulle, peab olema,» lausus Anton paljutähendavalt. Hilda ei saanud ikkagi endaga hakkama.

Kogeles viimaks oma koorma südameelt siiski välja.

«Hilda!»

Anton surus tüdruku kõvasti oma rinnale, hakkas suudlema ta põski, silmi, huuli. Nad vaatasid teineteisele näkku. Hilda silmad särasid, ta sulges need. Õnn!

«Hilda! On see tõsi? Muidugi tõsi, sa ei valeta mulle kunagi! Miks sa ennem ei öelnud?»

«Kartsin, et see sinu tööd segab.»

«Minu tööd?»

Anton kargas üles, hakkas nagu poisike jalalt jalale hüplema.

«Tont võtku! Nüüd hakkab ma veelgi tulisemalt võitlema. See paneb mulle veel uued kohustused. Eh! Hilda! Siis on üks proletaarlane veel tulemas, kellele on tarvis parem tulevik võita. Meie poeg!... Hilda, poeg? Muidugi poeg! Meie poeg peab sündima tööliste riigis. Eks, Hilda?»

Jälle haaras ta tüdruku oma tugevate käte vahele. Mõlemile näis, et toas läks nagu valgemaks. See oli rõõm ja õnn.

«Aga nüüd tööle! Ma olen nagu uut jõudu juurde saanud. Hoidke alt, pursuid!»

Anton suudles Hildat veel kord ja ruttas minema. Teda ootas töö...

*

Enne aga, kui Hilda ja Anton midagi kindlamat oleksid jõudnud Ruudi suhtes otsustada, tabas Sarnikute perekonda raske löök.

Järgmisel hommikul tuli Sarnikute juurde lähedal elava talumehe Männiku tütar Anete. See oli Sarniku Ruudiga lapsest saadik tuttav. Kurjad keeled kõnelesid omal ajal Anetest kui Sarniku tulevasesest miniast. Anete oli lihtsameelne talunaine, kes tihtigi rohkem rääkis kui vaja ning liiga uudishimulik oli. Temale valmis-
tas rõõmu see, kui ta kellelegi sai esimesena mõnda uudist kõnelda.

Sarniku ema oli üksi kodus.

«Mis sind nüüd siia tõi? Pole ju mitu aega näinud!»

«Tulin kuulama, kas mu silmad mind ei petnud. Vast ehk teate juba?»

«Mis asja?» muutus eit kannatamatuks.

«Et teie Ruudi vangis on.»

«Ruudi vangis?»

«Jah. Ma arvan, et mu silmad mind ei petnud.»

Eit kuulas, suu ammuli, seda, mida Anete nüüd kiirkõnes pajatas.

«Üleeile olime isaga linnas. Jäime ööseks linna ja alles teisel õhtul tulime koju. Olime just eeluurimise vangimaja lähedal, kui kedagi vahtide vahel tassiti. Ma käskisin isal hobuse peatada. Tahtsin vaadata, kuidas vangiviakse. Olime üsna ligi. Ja mis ma nägin! Vang oli... teie Ruudi. Teie Ruudi jah! Ma vaatasin temale näkku. Ta vist märkas mind ka, sest pööras kohe näo kõrvale. Isa arvas ka, et see oli tema...»

Eit tundis, et põrand jalge all kõikuma hakkas, silmade ette tekkisid sinakas-mustad rõngad, Anete kadus nende rõngaste taha ja... kokku vajudes kukkus eit põrandale.

Anete oli ähmi täis. Kedagi polnud kodus ja ta ei teadnud, mis peale hakata. Upitas eide istukile, tiris voodi juurde ja tõstis jõudu pingutades asemele. Nõutult seisis ta voodi juures, kuulates eide hingeldamist. Tal hakkas hirm. Jooksis õue, siis tuppa tagasi, kuid ei osanud midagi ette võtta.

Viimaks muutus eide hingamine korrapärasemaks. Ta avas korraks silmad ja vaatas tuimvõõra pilguga ümber. Anetet nähes tuli talle põrutav teade vist meelde ja silmad vajusid uuesti kinni ning kohe oli voodist tasast vanainimese nuuksumist kuulda.

Anete istus veel mõne minuti sõna lausumata toas. Siis, nagu häbi tundes, silmad maha löödud, läks ta minema.

*

Kui Sarniku peremees õhtul koju tuli, polnud eite toas. Vanamees ootas mõni aeg ja läks talli vaatama. Ka sealt ei leidnud ta otsitavat. Kaua istus vanamees üksi ja arutas, mis eidega küll võis juhtuda. Kuid mingisugust otsust teha ei suutnud. Eit ei tulnudki koju.

XXXII

Novembrikuu päevad on lühikesed. Vaevalt saad ümber vaadata, kui juba pimedaks läheb. Teed on auklikud ja porised. See kõik väsitab jalakäijaid. Sunnib teel puhkama ja samblaga jalanõusid porist nühkima, et liigset raskust kõrvaldada. Noorematele inimestele teeb säärane tee siiski vähem raskusi. Vanematele inimestele aga on sellisel ajal linnaminek väga väsitav.

Iga poriaugu ja veeloigu taga tuleb ringi vaadata ja katsuda kohta leida, mis edasiminemiseks sünnis oleks. Pole siis ime, et Sarniku eit, kes juba aegsasti kodunt välja läks, alles siis linna jõudis, kui agulites petrooleumilambid uulitsalaternates süüdati ja südalinna kohal juba punakas kuma elektrivalgustusest pilvis taevale tõusis.

Sarniku perenaist oli raske selles vaevaliselt kõmpivas, küüruvajunud, hallide juustega vanaeides ära tunda. Missugune suur vahe! Eile veel kaunis kõbe vananimene, kes tugevate sammudega toas edasi-tagasi toimetas, ainult üksikud hallid niidid juustes, oli tänase päeva jooksul nagu paarkümmend aastat vanemaks muutunud.

Möödaminejad andsid kõnniteel sammuvale eideke-sele teed, tundes aukartust kõrge vanaduse ees.

Mis oli Sarniku eidel mõttes? Kuhu ta tõttas tuikuval

sammul, jalgu järel vedades? Kas ta isegi teadis, kuhu läheb?

Anete oli südames pesitsevale kahtlusele tõepõhja alla pannud. Tema laps, tema Ruudi on siin. Ta on hädaohus ja ema kohus on appi rutata. Ta ei küsinud eneselt, kas ta suudab midagi teha oma lapse olukorra parandamiseks, kas ta üldse oma Ruudit nähagi saab, aga tarvis oli minna, tarvis oli paluda, nõuda, et süütu poeg türmist välja lastaks.

Peas keerlesid tuhanded mõtted, silme ees seisis Ruudi paluv nägu, ta tundis, nagu kutsuks poeg oma ema, kes teda nii kaua südames oli kandnud, palju, palju uneta öid mööda saatnud, enneaegu vanakski läinud.

Ruudi oli ainuke, kelle peale Sarniku-ema nüüd mõtles; meelest olid läinud Mart ja Hilda, ilmas polnud peale Ruudi kedagi. Ei olnud möödaminejaid, ei olnud neid, kes Ruudi kojutulemise eest võitlesid, kes selleks ööd ja päevad nõgises keldris kobistasid, ei olnud maa-peal rohkem elavaid hingi — kõik olid kadunud, kõik olid nagu ühte Ruudisse mahtunud. Ruudi...

Eit ei näinud möödakihutavaid autosid, mis teda mudaga pritsisid, ei näinud valgustatud uulitsaid, kutsuvaid teatrite, kinode ja restoranide elektrireklaame. Ei kuulnud linna ümberringi sumisevat õhtust elu. Ta läks oma teed ja takistada ei võinud teda keegi, kuigi jalad hästi sõna ei kuulnud, kuigi pidi käega seintelt tuge otsima.

Viimaks jõudis eit eesmärgile. Kivist sein oli kõrge, uulits pimedam kui mujal, lähedal valgustas üksik elektrilamp värava ümbrust ja seal liikuvat püssimeest. Eit pidi istuma kõnnitee kõrvale kivipostile. Nüüd, kus ta eesmärgile jõudis, tundis ta, et viimne jõud kadumas on.

Jah, seal müüride taga on Ruudi. Siin oli näinud teda Anete ja siit peab ta leidma. Keegi ei tohi keelata emal oma ainust kauaigatsetud poega näha, rinnale suruda, trööstida ja vabastada nende paksude müüride tagant.

Sarniku-ema ajas enda püsti. Veel mõni samm. Veel... Värav!...

«Mis sa, vanamoor, siin hiilid? Mine aga edasi, pole sul siin midagi tegemist!»

See toores hõige tõi eide hõljuvast mõttevallast tege-likku ellu.

«Minu poeg Ruudi on siin... Tahaksin tema juurde...» vastas eit paluvalt. «Ma tean, et ta siin on. Lase, ma lähen otsin üles.»

«Mis sa jaburdad! Katsu, et jalga lased! Muidu läheb veel haprasti! Kuuled või?» lükkas väravavaht eide püssipäraga eemale.

«Kulla inimene, mõtle oma ema peale, mõtle, mis ütleks sinu ema süda sees, kui sa nende hirmsate müüride taga oleksid? Ma tulen kohe tagasi, tahan ainult teda näha, trööstida. Lase ma lähen!» Eide peale-tükkiv palve aga ei suutnud valvuri rangust murda. Veel karmimalt tõukas ta eite, see kukkus vastu väravat. Teisel pool uulitsat, kõnniteel jäid paar inimest seisma. Neile seltsis teisigi. Pealtvaatajate hulk aina suurenes. Mõni lähenes väravale. Tunnimees nägi, et asi võib keeruliseks minna, tõmbas kella ja kutsus vangimaja ülema abi välja.

«See vanaeit otsib oma poega ja tahab, et teda sisse laseksin. Ei lähe minema,» seletas valvur eidele osutades. Eit muutus elavamaks. Värav oli lahti ja selle inimese tagant, kes väraval seisis, paistis õuepealne ja seal maja... kus Ruudi pidi asuma. Eit tahtis juba hoovi rutata.

«Pidage kinni! Sissekäik on keelatud! Mis te siit otsite?»

See mees rääkis nagu pisut lahkemalt.

«Minu poeg Ruudi on siin... Ma pean tema juurde pääsema. Lubage ma otsin ta üles... tulen kohe...» kordas eit juba öeldud sõnu.

Inimesi kogunes ikka rohkem ümber. Vangimaja ülema abi oli kavalam, lubas eidel sisse astuda ja sulges enda järel värava. Pikkamööda valgusid uudishimulikud laiali.

Ülem viis eide vahituppa. Pani seal pingile istuma ja päris eidelt poja nime. Siis võttis vangide nimestiku ja uuris seda tükk aega. Tal ei olnud mõtteski eite pojaga kokku lasta, kuigi see türmis oleks olnud, ent Sarniku-

nimelist vangi türmis ei olnudki ja, nagu raamat näitas, polnud kunagi siin vahi all seisnudki.

«Sarnik, Ruudi Sarnik, Rudolf? Ei, niisuguse nimega vangi ei ole ega pole olnudki.»

«Kallis inimene, on, ma tean kohe kindlasti, et on. Kaks päeva tagasi talutati teda siin uulitsal vahtide vahel — Anete nägi.»

«Ei ole niisugust vangi, saate aru? Kes see Anete on?»

Ülemusel oli tähtis veel mõni minut eite kinni pidada, et uudishimulikud laiali läheksid.

«Männiku Anete,» vastas Sarniku perenaine lihtsalt ja lisas kohe: «Aga kus Ruudi siis on?»

«Mina ka ei tea. Vangimajasid on mitu, võib-olla on mõnes teises. Miks ta siis vangis peab olema?»

See küsimus pani eide mõtlema. Tõega — miks pidi Ruudi vangis olema? Mis oli ta süü?

«Ruudi ei ole milleski süüdi. Tema ei või kellelegi kurja teha.»

«No siis ei või ta ka vangis olla,» naeris ülemus irooniliselt. «Aitab sellest, mine mujalt oma poega otsima.»

«Kuhu, kallis inimene? Ma ei tea kuskile minna!»

«Noh — politseisse, kaitsepolitseisse, peavahti! Mine nüüd ära!»

Eit ees, sammuti värava poole. Uulitsal küsis eit:

«Aga kus see kaitsepolitsei asub?»

Nimetati aadress.

Jälle tampis eit linnaulitsal, jälle keerlesid peas tuhanded mõtted, jälle sai ta möödaminejatelt mükse, jälle lootis ta, et leiab Ruudi siiski.

Näkku lõi peenikest vihma. Krõbises, sahises akendel, plekktorudes, kõnnitee kividel.

Kõnnitee oli libe. Käega majaseintele, väravatele ja müüridele toetudes jõudis ta mäeveergu mööda oma uuele eesmärgile ligemale.

«Kus on... kaitsepolitsei?» küsis eit vastutulijatelt.

Keegi juhatas teed. Vihma hakkas rohkem sadama. Eide riided olid läbimärjad, kleepusid ihu külge, takistasid käimist. Paiguti unustas eit, kuhu ta läheb, miks läheb? Viimaks vaarus kohale. Peas sumises ainult üks mõte: — Ruudi!

«Ülema juurde! Ülema juurde!»

Ta lasti sisse pikka, paljude ustega koridori.

«Mis teil tarvis on?»

«Ruudit, minu poega Ruudit.»

«Ruudit, Ruudit! Rääkige selgemini, keda te ot-si-tee? Saate aru?» Neid sõnu kuulis Sarniku perenaine nagu unes. Talle näis, et ta nagu ujub kuskile, silme ees liikus mingi tahmane udu.

«Ruudi on teie käes. Vangis. Tahan oma Ruudit! Andke ta siia, kuhu te ta peitsite?»

«Ära kisa, pea oma lõuad!» (Teisele: «See vanamoor on vist hull!»)

Eit ligines nuhile. Ta silmad välkusid, näpud tõmbusid kramplikult kõverasse, ta oli valmis mehele näkku kargama.

«Kas kuulete, andke mu poeg kätte! ... Metsalised! ... arvate, et ma ei leia! ... Leian! ... Saatan! ...»

Eit haaras mehe rinnust kinni, sülitas näkku.

Tugev hoop lõi ta pikali. Kaua eit uimane oli, seda ta ei teadnud. Kui aga ärkas, nägi ta enda kohale meest kummarduvat. Ta kujutles, et teda praegu tahetakse ära kägistada ja haaras sellepärast tundmatul kõrist kinni, sülitas talle metsikus vihas näkku.

«Timukad! Poja tapsite ... Uu-uu-u!» karjus eit. «Poja tapsite ja nüüd tahate ka mind ära kägistada!»

Eite talutatakse kuhugi. Uuesti lööb külm vihm näkku. See karastab. Mõttedki selginevad. Tuled välguvad. All põriseb midagi. Nad lendavad pöörase kiirusega läbi öö, nagu õhus.

Sarniku perenaine sattus nõdrameelsete majasse.

XXXIII

Pühapäeval, 30. novembril, said sõjariistus töölised käsu koguneda koonduskorteritesse. Üksikute seltsimeeste kättesaamiseks tuli vahel mitu korda kuskile kaugele töölisaguli serva kõmpida, sest pühapäevast vaba aega kasutades olid paljud kodunt ära. Vastu keskööd lõpetasid käskjalad oma töö — koonduskorteritesse kogunes mitusada meest.

Veel ei teatud kogunemise eesmärki, enamus ainult

aimas, et midagi on tulemas. Osa seltsimehi aga pidas seda kogunemist harilikuks koosolekuks või proovimobilisatsiooniks ega valmistanud end tarvilikult ette, paljud jätsid isegi sõjariistad koju.

Kui sõjakomitees seda asjaolu läbi arutati ja kutsevorm välja töötati, otsustati kogunemise eesmärki mitte teatada. Parem ärgu esialgu mõni üksik ilmugu, kui et asi enneaegu avalikuks tuleb. Ja sõjakomitee ei eksinud — järgmine hommik näitas, kui ootamatuks kujunes võitlussalkade tegevus valitsusaparaatidele. Öö jooksul muretseti koonduskorteritesse sõjariistu juurde, peaasjalikult revolvreid, käsigranaate, ei puudunud ka üksikud vintpüssid ning paar-kolm käsikuulipildujat.

Koonduskorterites said kokkukutsumise põhjus ja nende otsesed ülesanded teatavaks alles siis, kui võitlussalkade juhid öösel sõjakomitee nõupidamiselt tagasi ilmusid.

Oli tarvis üheaegselt täita kaks ülesannet:

esiteks — vallutada võitlussalkade jõul kodanluse võimuaparaat ja sidepunktid;

teiseks — halvata kodanluse elavjõu vastupanu.

Võitlusrühmad pidid oma kiire ja otsustava tegevusega kergendama töörahva hulkade sõjariistu panemist, kes vihatud härrasriigi lõplikult pidid hävitama ja revolutsioonilise töörahva võimu maksma panema.

Salkade juhid teadsid hästi, millise vastutava ülesande nad enda peale olid võtnud. Vaenlase ülekaalukas jõud ei kõigutanud võitlustahet. Koonduskorteritesse kogunenud töölised olid valmis oma elu ohverdama, et neile pandud ajaloolist ülesannet täita. Nad teadsid, et sõjariistus ülestõus on ainuke tee, mis proletariaadi võidule viib.

Töörahva viha oli tõusnud haripunktile ning vastuolud viimse võimaluseni teravaks muutunud. Töölisklassi ustavamad ja paremad pojad koonduskorterites ootasid oma sõjalisi juhte, et maruhoona kodanluse kindlustatud kantside peale tormata ja eellaineks olla võimsale meretõusule, mis need mädanenud alusmüürid põhjani pidi hävitama.

Ilm oli endiselt vihmane ja pilkane pimedus kergendas suurel määral ülesande täideviimist. Üks raskema-

test ülesannetest oli pandud Antoni peale — esimese pataljoni juhina pidi ta vallutama kadettide kooli, ära võtma kitsarööpmelise raudteejaama ja, mis kõige tähtsam, avama töölistele sõjariistade laod, mis asus üsna kadettide kooli läheduses. Sõjariistad sellest laost oli vaja kiires korras laialdastele töölishulkadele välja jagada. Pealetungi plaan oli põhjalikult läbi mõeldud, kasarmute ümbrus luurekäikudel juba varem peensus-teni tundma õpitud.

Koonduskorter asus linnast väljas. Nõupidamine sõjanõukogus kestis kaua ja Anton pidi ruttama, et õigeaks ajaks kohale jõuda. Teel mõtles ta tegevusplaani veel kord läbi. Antonil tulid meelde Kodusõja päevad, mil ta palju kordi oli samuti pilkases pimeduses ratsutanud oma eskadroni ees, et veel enne valget täita mõnikord raskemaidki ülesandeid kui see, mis täna ees seisis. Tema käsutusse on antud vaimustatud tööliste võitlus-salk, kuid kas suudavad need töölisel, kes kätteantud sõjariistadega siiski küllalt hästi ümber ei oska käia, anda mitu korda tugevamale vaenlasele esimese hoobi? Ja jälle möödusid silme eest Kodusõja episoodid. Kui palju siin oli juhtumeid, kus töölisel esimest korda kätte võetud sõjariistadega imet tegid ja tihti Punaväele kaasa aitasid valgeid linnadest ja küladest välja peksta. «Peame võitma!» oli Antoni otsus.

Tuppa astudes lõi Anton pilgu oma meestele. Ta hindas mõttes seda inimhulka, kes varsti pidi neli korda suurema ja hambuni sõjariistus vaenlase peale tormi jooksuma. Ta jäi meestega rahule. Kohe kogunes ta ümber tihe tööliste salk. Kõik ootasid kannatamatult vastust kahele küsimusele. Need küsimused pakitsesid keelele, paistsid silmist: millal? kuhu? Võitlustung oli inimesi niivõrd haaranud, et ei jõutud võitluse algust ära oodata.

Ülesandeks oli anda tugev hoop kodanluse aktiivse jõu pihta ja ennastalgava võitlusega kaasa tõmmata laiu hulki ning eeskujuks olla neile, kes veel arusaamisele polnud jõudnud, et tööline võib parema elu kätte võita ainult sõjariistus jõuga.

Anton tundis, kuidas võitluskirg ümberolijais põles. Ühtki üleliigset sõna lausumata, sõjamehelikult distsiplineeritud, päid kõrgel hoides, vaatasid nad üksisilmi

Antoni tõesisesse näkku. Ükshaaval lähenesid tuttavad ja Anton surus nende käsi, rääkides julgustavaid sõnu, andes juhtnööre. Siin oli tuttavaid sadamatöölisi, keda Anton hästi tundis. Ta nägi siin ka sama noort seltsimeest, kes enne augustimeeleavaldust ikka päris: kas saab madinat? Nüüd tuletas Anton talle seda meelde ja küsis muiates:

«Kas oled nüüd valmis?»

«Alati valmis!» vastas seltsimees kindlalt, Antonile oma suurt «mauserit» näidates.

Anton kuulis oma nime nimetatavat. Hääli oli tuttav. Tasane imestushüüe tuli suust, kui ta nägi vana Kraubergi. See endine sotsialistliku partei liige oli pärast oma väljaastumist kevadel vabrikus areteerimise eest kõrvale osanud põigelda ja sai aktiivseks kommunistliku partei liikmeks. Anton teadis, et Kraubergi asjalikkust ja tööskust hinnati, kuid üllatus siiski teda nähes.

«Sina ka siin?» lipsas küsimus suust.

Vana Krauberg kallutas pea viltu, vaatas paksude kulmupuhmaste alt Antonile.

«Mina jah! Kas paneb imestama, et ajad ringkäiguga tagasi pööravad? Ega's võinud uskuda!»

«Tõsi jah...» vastas Anton.

«Pärast räägime, mis ma sind praegu segan!»

Kuid siis tuli Antoni juurde veel üks vana tuttav.

«Arni, sina ka!» hüüdis Anton.

«Ja-jah!» vastas kuivetu, keskmist kasvu noormees oma suurte, kahvatust näost kuidagi haiglaselt läikivate silmadega heatahtlikult Antonile otsa vaadates. «Mina ka!»

«Kuid sa olid ju minu teada puhkusel tervist parandamas?»

«Olin küll. Aga mis tast enam parandada. Niikuinii sellest asja ei saa,» vastas Arni, ning Antonile näis, et selle tehtud lõbususe tagant kõlas kurb toon.

«Või nii arvad,» ütles Anton venitades.

«Seda küll. Arvasin, et kui mu kopsud viimaseid päevi veel vastu peavad, miks siis mitte oma klassile kuidagi kasulik olla. No ja siis kuulsin, et sina siin ülemaks oled ja palusin end sinu juhatuse alla.»

«Oleksid pidanud end veel arstima,» vastas Anton.

«Ära parem räägi, teed meele ainult haigeks,» vastas Arni ja Anton ei lausunud enam sõnagi.

Ta mäletas Arnit veel 1917. aastast, mil see nooruke oli üks aktiivsemaid punakaartlasi. Miskipärast ei õnnestunud tal põgenemine okupatsioonivägede eest ja ta jäi kodulinna, kust sattus kontsentratsioonilaagrisse, sealt türmi, kust lõpuks välja pääses ning põrandaalu-sele tööle asus. Anton oli teda hiljuti näinud. Rasked vanglaelu aastad tõid kaasa tiisikuse.

Anton kaalus sõnu, mida öelda inimestele enne vastu-tava ülesande täitmisele minekut. See polnud kerge. Niisugusel silmapilgul näib, nagu polekski sõnu, mis võiksid väljendada suuri mõtteid ja tundeid, millest pea ja süda on tulvil. Kuid neid sõnu oodati, kümned paar-rid silmi suunasid oma pilgud Antonile.

«Seltsimehed!... Tund on tulnud... Proletariaat alustab tormijooksu oma klassivaenlase peale. Meie suured õpetajad Marx ja Lenin õpetasid, et proletariaat võib sotsialismile jõuda ainult sõjariistus ülestõusu teel, kukutades võitluses kodanluse võimu ja pannes maksma proletariaadi diktatuuri. Nii tegi endise tsaari-Venemaa proletariaat Lenini juhtimisel, nii peab tegema iga maa proletariaat oma maa kodanlusega. Meie partei kutsub töölisi sõjariistus võitlusele kodanluse vastu, kodanliku diktatuuri kukutamiseks. Kõik eeltingimused selleks on olemas. Teie, seltsimehed, olete töölisklassi eelväesalk, kes esimesena võitlusse astub, kelle järel tulevad tuhan-ded ja kümned tuhanded. Selle vastutava ja austava ülesande on kommunistlik partei meie peale pannud. Ülestõus on kunst, ülestõusule ettevalmistamine on samuti kunst, õpetas suur Lenin. Meie partei käib selle leninliku õpetuse järgi. Meie kohus on tõestada, et me väärt oleme neid tähtsaid ülesandeid lahendama, ja ennem sureme kui et vaenlase eest taganeme. Meid ootab suur tulevik, samasugune vaba ja rõõmus elu nagu Nõukogude Liidu töölised endale kätte on võitnud.»

Anton katkestas kõne. Aeglaselt laskis ta silmad pool-ringis üle inimeste käia. Kõik seisid endiselt liikumatult paigal.

«On kõik valmis võitluseks?» küsis Anton veel kord.

Olukord ei lubanud rinnus pakitsevat vaimustust valjult avaldada.

Vastati nagu pühalikku vannet andes:

«Valmis! . . .»

Käed pigistasid sõjariistu.

«Siis tööle,» jätkas Anton ning seletas mõne sõnaga salgale antud ülesande.

«Pool tundi on veel aega,» jätkas Anton, «vaadaku igauks veel kord oma sõjariistad üle ja seadku lahingukorda. Paar sõna tahan veel juurde lisada. Keegi ei öelnud lahingusse minekust ära. See annab mulle kui sõjakomitee poolt määratud juhatajale õiguse veel kord igale seltsimehele meelde tuletada, et sellest minutist alates peab valitsema sõjaväeline kord. Iga käsk on täpselt täitmiseks, mingisugust omapead tulistamist ei tohi olla. Ilma selleta ei saa ükski sõjaväeline üksus tegutseda.»

Anton lõpetas. Toas tekkis liikumise kihin-kahin. Oli kuulda sõjariistade lõginat.

Võitlussalkade juhid olid juba varem ära määratud. Nüüd kutsus Anton nad enda juurde, andis neile salgad üle, seletas igauhe ülesandeid üksikasjalisemalt, samade karmide ja lühikeste, kuid arusaadavate sõnadega, nagu ta seda oli teinud Kodusõja ajal oma eskadronis.

XXXIV

Linnas valitses öövaikus. Harva kihutas mõni üksik auto mööda poolpimedaid tänavaid. Tühjad uulitsad võimaldasid tulpinud autojuhil viimast kiirust tarvitada, et isandaid joomingutelt rutem koju sõidutada. Siis kadusid needki üksikud autod uulitsalt. Linn näis nagu surmaunes viibivat.

Peenikest vihma sadas vahetpidamata ja kõva tuul vingus. Taevas mustas sügava kuristikuna, kuid öö kaldus juba hommikule. Pimedus võis veel mõne tunni kesta, mitte rohkem, ja siis pidi algama päev — esimene detsember.

Töölisagulites vilksatab juba siin-seal tikust tõmma-

tud tuli, juba vaadatakse, kas pole aeg tõusta ja tööle minna. Kesklinnas aga pööratakse alles teist külge.

Kuid uulitsatel on täna öösel ometigi elu. Mustad kogud liiguvad üksikult ja salkades kiirel sammul linnatänavatel edasi. Hoides eemale uulitsalaternatest, katsumes peituda majaseinte varju, kaovad saladuslikud varjud pimedusse ja lähenevad eesmärgile.

Kell oli täpselt 5.

Läbi ööpimeduse kõlas kaugele tugev mürts. Sellele järgnes paar väiksemat lõhkemispauku, siis algas mitmel pool korraga püsside ragin. See oli kui signaaliks üldisele lahingule. Kuuldus üksikuid püssipauke, siis korralikku ühetaolist kuulipilduja raginat, ning selle hulka segunevaid pommide ja granaatide lõhkemise mürtse.

Öövaikusel tundus lahingumürin mitme võrra võimsamana. Ustele ja väravatele kogunes inimesi ja kuulati laienevat lahingulärmi. Igale üksikule kuulajale tõi see muusika igasuguse tunde südamesse. Kodanlus ja tema toetajad värisesid ja ruttasid kabuhirmus ruumidesse tagasi, et katsuda oma kokku röövitud varandust peita. Nad tundsid, et nende tund on tulnud.

Töölised aga ruttasid tubadesse, et kiiresti riietuda ja kesklinna tõtata ning võitlevate seltsimeestega ühineda. Agulitest ruttasid kohale tööliste hulgad, olles valmis elu ja surma peale võitlusse astuma.

Need esimesed lasud, mis tööliste eelsalgad kodanluse kantside pihta saatsid, olid signaaliks tööliste uulitsale kutsumiseks, üldisele tormijooksule asumiseks, endale inimõiguste võitmiseks. See oli organiseeritud ülestõusu algus. Need hoobid panid kõikuma kodanluse riigi tugipuud, vabisema verise valitsuse kantsid.

Seltsimehed!

Klassivennad!

Töölised — veel üks jõupingutus!

Võitlussalgad võitlevad ennastsalgavalt. Valitsuse võimuaparaadid langevad. Sõjakomiteesse saabuvad esimesed teated lahingutest.

Tööliste võimuses on:

Riigikogu hoone,
riigivanema maja,

peapostkontor,
Balti jaam,
Tallinn-Väike raudteejaam.

Verine lahing käib:
politsei ratsareservis,
Sõjaministeeriumis ja kindralstaabis,
tankide roodus.

Võitlejad tungisid kadettide kooli kasarmutesse ja peavad lahingut.

Lennuväe divisjon ühines tööliste sõjariistus salgaga!
Pritsimaja ees ootavad töölisel juhnoõre võitluseks.
Sõjariistu!

Näidake, kust saab sõjariistu!
Turuplatsile! Turuplatsile!

Uulitsale ilmusid ohvitseride salgad. Kogunevad kuskile.

Sõjakomiteest ruttavad seltsimehed turuplatsile, pritsimaja juurde. Tarvis on astuda kokkutulnud tööliste etteotsa ja viia nad võitlusse.

«Auto, seis!»

Kaks mustavat revolvrit sunnivad autojuhi masina peatama. Peale istuvad kaks seltsimeest.

«Kadettide kooli! Rujem!»

Sõideti sõjariistade järele.

Töölisel olid ärevuses — puudusid sõjariistad. Iga minut oli kallis, juba vilksatasid ohvitseride jõugud, turuplatsile kogunes ikka rohkem ja rohkem töölisi, kuid nad seisid tegevuseta. Töölisagulitest liikusid linna poole uued võitlustahtest haaratud tööliste hulgad.

Võitlus kestis. Püssipaugud, kuulipildujate ragin, granaatide mürtsud kihutasid töölisi kiiremale kogunemisele.

Sõjakomitees andsid käskjalad võitluskäigust teateid.

9-meheline töölisalk tungis Riigikogu hoone vahtkonna ruumidesse ja võttis lühikese võitluse järel vahtkonnalt sõjariistad käest. Võitluses sai üks vahtkonna sõdur surma, teine haavata. Praegu on tööliste valvepostid Riigikogu hoones ja areteerivad sinna ilmuvaid isikuil.

Samasugue salk töölisi vallutas riigivanema hoone, mille elanikud peitsid end kabuhirmus tagumistesse ruumidesse. Uste peal seisavad tööliste vahipostid.

Peapostkontor vallutati ilma verevalamiseta. Telefoni keskjaam on tööliste võimuses. Kohaleruttavate ametnike hulgas areteeriti linna politseiülem, kes vabatahtlikult alla andis.

Balti jaama vallutamine oli raske. Tugev politsei-valve osutas pealetungijatele visa vastupanu. Lahing kestis tükk aega. Vastane kaotas mitu politseinikku ja ohvitseri surnutena ning haavatutena. Vastupanijate hulgas oli ka teedeminister, kes sai surma. Praegu on jaam tööliste käes. Raudtee depoost tulevad töölised jaama. Osa juurdetulnud töölisi sai juba sõjariistad, mis saadi lähedal asuva politseijaoskonna vallutamisel.

Pilt, mida linn pakkus, näitas, et puudub veel üks tõuge, üks tuulepuhang, et selles kõrgele paisunud mere-tõusus viia töölisklass lõplikule võidule.

Nagu surmava hoobi saanud kiskja pani kodanlus vastu, et veel oma eluiga pikendada. Ja seekord pääses ta veel. Kauaks? Seda ei tea, kuid kurnajate saatuse on ometi otsustatud, sündigu see aasta hiljem või aasta varem.

XXXV

Kell 5 hommikul läksid tööliste salgad Antoni juhtimisel koonduskorterist välja. Juba toas jaotati võitlus-salk lülideks ning igale lülile määrati oma komandör. Ükshaaval, hääletult kadusid mehed maja taga oleva aia kaudu metsa. Seal mindi ahelikus ligi pool kilomeetrit, kuni pimedusest hakkasid paistma kadettide kasarmud.

Need olid mõnisada sammu metsast väljas ja tiheda okastraataiaga piiratud. Ühe põõsa tagant teise taha joostes hiilisid mehed kasarmule lähemale. Traataed lõigati läbi ja maad mööda roomates pääsesid võitlejad märkamatuks üsna kasarmu ette.

Tormijooks võis alata pärast seda, kui kasarmu ümburuse olid vahid välja seatud, kelle kohuseks oli põgenevaid kadette takistada. Rännaku alguse märguandeks oli korrapidaja ohvitseri ruumi aknasse visatud käsi-granaadi lõhkemine.

«Klirr-rr-rr . . . Mürts!»

«Edasi, seltsimehed!» tuli Antoni julgustav komandohääl kuskilt pimedusest.

Akendesse lendasid käsigranaadid. Tõusis põrgulik lärm. Pommid lõhkesid, revolvritest lasti, ümberringi jooksid mustad varjud, mis peagi kasarmu ruumidesse kadusid. Algas lahing majas.

Uksi enda ees laiuli virutades tungis salkkond töölisi kadettide magamisruumi. Ehmunud nägudega kadetid kargasid asemeilt ja jooksid paanikas ühest toanurgast teise, peites end voodite ja laudade alla või püüdes läbi puruks löödud akende aluspesu väel õue karata. Mõned jooksid tagumistesse ruumidesse püssipüramiidide juurde. Gruppide ja paaride viisi rüseleti ruumis elu ja surma peale. Kadetid pingutasid viimast jõudu, et püsida juurde pääseda, kuid see katse läks nurja. Ruumides said töölisel peremeesteks. Haavatud kadetid palusid armu. Võit oli silmanähtav. Kuid . . . kojas tuli pööre. Samal ajal, kui töölisel allkorral saavutasid täieliku võidu kadettide üle, algas lahing teiselt korralt väljatormavate kadettidega. Nähtavasti olid siin vahikorralt tulnud kadetid veel jalul ja kohe, kui all müra algas, jooksid nad kotta. Siin sattusid nad võitlussalga mees- tega silm silma vastu. Algas rüselemine. Kitsale trepile langes üks kadett, selle otsa teine, siinsamas kukkus surnult ka üks tööline. Ülevalt ukselt tulistasid kadetid käsikuulipildujast. Pääs sinna oli takistatud trepile langenud surnukehade tõttu.

See kujuneski pöördepunktiks. Võitlussalga mehed kaotasid aega, vaenlane sai mahti ennast korraldada. Eemalolevast kasarmust jõudis pärale sõjaväeaspirantide ahelik, mis ähvardas võitlejaid selja tagant. Igas ruumis kees lahing. Töölistel hakkasid padrunid lõppema. Selja taha ilmunud vaenlane muutis olukorra kardetavaks.

Vaenlase jõud olid mitu korda suuremad. Olles end ülemisel korral hästi kindlustanud, ähvardasid nad samal ajal seljatagust. Töölisel taganesid lõpuks ruumidest välja. Kuule sadas igalt poolt. Aspirantide salk avas tule. Antoni komandosõnu ei olnud lahingukäras enam kuulda. Kus rüselemine suurenes, sinna ilmus ka tema,

julgustades mehi, tormates ise kõige ohtlikumatesse kohtadesse. Mitu korda silmas ta Arnit, kes end tema lähedusse hoidis, et igat käsku kuulda.

«Arni! Teata vasaktiiva meestele, et nad korralikult traataia taha koguneksid.»

«Anton!»

«Ei ole midagi teha. Kui mitte praegu, siis oleme kadunud, ilma et sellest kasu oleks.»

Arni läks.

Võitlussalk tõmbus uuesti kasarmust eemale.

«Ahelikku!»

Mehed täitsid käsu aega viitmata.

Paremalt poolt asusid rünnakule valged.

Kasarmust anti metsa suunas tuld. Veel kartsid kadetid majadest välja tulla, sest nad ei teadnud, kui suur on tööliste võitlussalk. See andis Antonile võimaluse rühma ilma suuremate kaotusteta kasarmust eemale viia otse aspirantide salgale vastu.

«Lülijuhid, kui palju mehi on kaotatud.»

Varsti tuli teade surnute ja haavatute kohta. Võitlussalk polnud siiski veel oma lahinguvõimet kaotanud.

Anton viis mehed varjatud kohta. Aspirandid liginesid.

«Valgetele tuld!» kõlas Antoni kindel hääl.

Vahepeal pisut vaiksemaks jäänud lahing ägenes uuesti. Ragisesid revolvrivid, püssid, vaenlane tulistas isegi kuulipildujast.

Laskmine läks mõlemal pool järjest ägedamaks. Anton otsustas oma salga käsitsivõitlusse viia.

«Hurraa! Edasi! Andke timukatele!»

Tööliste salk tõusis kui üks mees ja jooksis kuulirahest hoolimata aspirantidele peale. Need ei oodanud säärast hulljulget tormijooksu ja sattusid segadusse. Samal ajal aga avati külje pealt tuli: kadetid olid salga sisse piiranud. See tuli täiesti ootamatult. Põrgumüra tõttu ei olnud Antoni käsklusi kuulda. Tekkis segadus. Et rõngast pääseda, jooksis osa mehi laiali. Anton võttis kõik oma jõu kokku ja karjus:

«Seltsimehed, siia!»

Ent teda ei kuuldud. Kaugemal nägi Anton inimkogusid hommikuses videvikus liikumas. Ta ruttas nende juurde:

«Seltsimehed! . . .»

Sealt aga välgatasid tulekeeled ja kuum tuul virutas näkku.

Kadetid!

Tagasi!

Anton libises eemale, hüppas üle langenud seltsimehe surnukeha, ruttas põõsaste vahele, kus lootis oma mehi eest leida. Kuid ka siin sagisid sõdurid ja Antonile anti tuld. Polnud enam kahtlust — tööliste salk oli puruks löödud. Kohati oldi vist rinnutsi koos, sest siit-sealt kostis kisa ja üksikuid pauke. Anton jooksis siia-sinna, et leida omi, aga kõik oli asjata. Siis hüüti teda tasakesi. Anton peatus.

«Sina, Arni?» küsis ta samuti tasa.

«Mis nüüd teha?» Arni astus põõsa varjust Antoni juurde.

«Mis saab?» vastas Anton küsimusega, «saab selgeks, et ma halb komandör olen, ei suutnud lahingut võita.» Anton ütles seda valusa kibedusega.

Nad hiilisid põõsaste ja puude vahel kasarmutest eemale.

«Lähme staapi,» ütles Anton. «Teatame. Ja meid läheb võib-olla veel tarvis . . . Oh, kurat,» kirus ta siis, «me pidime sõjariistade lao vallutama, et laiad rahvahulgasid sõjariistu panna!» Antonil oli tunne, nagu oleks ta raske kuriteo korda saatnud. Temale ja ta võitlussalgale oli pandud suuri lootusi, aga ta ei olnud neid õigustanud. Ka võivad samad kadetid praegu teistele võitlussalkadele selja tagant tõesti ootamatult kallale tungida. Tarvis oli kiiresti minna, et sündmusest aegsasti teatada. Ei või ju kindel olla, et sidemees kohale jõudis. Nad kiirustasid samme.

«Sõjas tuleb taganemisi ette,» rääkis Arni nagu rahustades.

«Ma tean seda,» vastas Anton kärsitult.

Mõlema meeoleolu oli langenud, kuid nad katsusid seda teineteise eest varjata. Hinges aga kerkis viha, lämmatav viha.

Mitte ainult pealetung kadettide koolile ei läinud nurja. Samuti ei õnnestunud töölistel lahingud ratsapolitsei reservis ja tankide roodus.

Need kolm väeosa — kadettide kool, ratsapolitsei reserv ja tankide rood — olid kodanluse kindlamad toed ja nende vastu saadeti ka kõige suuremad võitlussalgad, kuid vaenlane lõi nad siiski tagasi. Arvuliselt mitmekordselt tugevamad ja palju parema tehnikaga varustatud valgete väeosad suutsid hoolimata tööliste kangelaslikkusest tööliste võitlussalgad tagasi lüüa. See saigi otsustavaks. Need töölisel, kes turuplatsile kogunesid, et võitlussalkadega liituda, ja käsku ootasid, kuhu sõjariistade järele minna, jäid ilma sõjariistadeta. Lahing kadettidega ei õnnestunud, sõjariistade ladu ei suudetud vallutada ja sõjariistade järele sõitnud auto sattus valgete kätte. Valged võtsid linnas uuesti võimu, ja see sundis turuplatsile kogunenud relvastamata töölisi laiali minema. Kohe algas kodanlus oma ohvitseridest salku mobiliseerima ja saatis need ühes ratsapolitseinikega ja linna ruttavate kadettidega veel tööliste võimuses olevaid asutusi tagasi võtma.

Kodanluse väeüksused suutsid kuulipildujatulega tööliste võitlussalga Sõjaministeeriumi ruumidest taganema sundida. Seega sai kodanlus kätte sõjaväe sideaparaadi ja keskjuhatuse, mis kohe asus tööliste ülestõusu likvideerimisele.

Sõdureid välja ei toodud. Nende peale ei olnud valitus kindel. Kiires korras võeti kahtlastelt väeosadelt sõjariistad käest. Vastulöögiks mobiliseeriti ohvitseridest salgad.

Neli tundi kestsid linnas lahingud tööliste võitlussalkade ja kodanluse väeüksuste vahel.

Seekord suutis kodanlus tööliste sõjariistus ülestõusu maha suruda.

Üksikud võitlussalgad pidasid veel mitu päeva lahinguid.

XXXVI

Hilda oli kodunt aegsasti välja läinud. Koonduskorterisse jõudis ta esimesena, leidis sealt eest käsikorvitaie haavasidumise materjale ja asus kohe nende korda-

seadmisele. Koonduskorter asus südalinnas. Keskööl oli juba tosina ümber seltsimehi kokku tulnud. Üksikutel olid kaasas sõjariistad, keegi tõi veel mõned revolvrud ja käsigranaadid. Ent siiski ei jätkunud kõigile sõjariistu. Naised, nende seas ka Hilda, jäid ilma. See tegi meele tusaseks, igaüks neist lootis relvaga käes lahingust osa võtta, ent nüüd nägid, et tuli leppida «halastajaõdede» osaga.

Oodati vastutavat seltsimeest nõupidamiselt. Siin-olijatest ei teadnud ükski, missugune ülesanne salgale on antud. Igaüks asus oma sõjariista tundmaõppimisele, oodates kannatamatult juhatajat. Hilda pilk libises tihti seltsimeestele ja peatus revolvritel nende käes. Meelde tuli õhtu, mil ta naljapärasest oli Antonit palunud temale sõjariist muretseda. See õhtu... Nägu hakkas kuumama, ja kartes, et seltsimehed seda näevad, laskis Hilda oma pea üle sidumismaterjalikorvi langeda. See oli nende abiellumise õhtu. Siis leidis ta oma õnne, mille vilja praegu südame all kannab.

Õö möödus, varsti oli hommik käes, kuid vastutavat seltsimeest ei tulnud. Inimesed muutusid rahutuks: istuda siin ilma tegevuseta, siis kui teisel võib-olla juba võitlus käib! Keegi ei kahelnud, et kogunemise eesmärgiks oli organiseeritud ülestõus. Aga nüüd, kui võitlustahe kõrgemale tipule jõudis, ei tulnud seltsimeest, kes neid võitlusesse pidi viima.

Ükshaaval käidi kojauksel kuulamas, mis väljas kuulda. Kuid kõik oli vaikne ja see rahustas pisut. «Võib-olla on nii just tarviski, võib-olla tuleb vastutav seltsimees ikkagi õigel ajal,» püüdsid koosolijad endid rahustada.

Kuid siis jooksis seltsimees, kes väljas kuulamas käis, hingeldades tuppa tagasi.

«Väljas lastakse! Püssid ... kuulipildujad ...»

Masinlikult kargasid inimesed püsti. Jutukõmin suurenes, mingi jõud tõukas inimesi ukse poole, ja ainult paari seltsimehe külm veri suutis vaigistada tõusvat müra, mis oleks võinud majaanike tähelepanu salakorterile juhtida.

«Mis teha? Mis me siin istume?» tulid hüüded seltsimeeste suust.

Kiruti korraldust, mis neid siin «punkris» kinni pidas, sel ajal kui iga üksik võitleja väga vajalik võis olla. Kuid oodatavat seltsimeest ei tulnud ikkagi veel.

«Minge ometi vaatama, mis väljas sünnib?» tegi Hilda ettepaneku. Mitu seltsimeest olid valmis minema. Üks vanem tööriides seltsimees kadus toast. Minuti pärast tuli ta tagasi. Tõsiselt vaatas ta ootavate seltsimeeste peale ja sõnas madala häälega:

«Raudvärav on lukus. Välja ei pääse kuskilt.»

Olukord läks iga hetkega keerulisemaks. Koonduskorter oli kesklinna vanaaegses, üheainsa sissekäiguga majas. Nagu kõigil sellistel majadel, pääseb õue ainult läbi raske raudvärava. Keskööl aga keerab kojamees värava lukku ja siis on majasse pääsemine võimalik ainult kojamehe abil.

«Tarvis kojamees üles ajada...»

«Ei. See pole meie mees,» vastas korteriomanik.

«Mis siis teha?»

«Tuleb kella kuueni oodata, siis avatakse värav.»

Inimesed istusid nõutult kohtadele, meeled erutatud. Omavaheline kõneluski vaibus.

«Vast ehk ei pääsenud vastutav seltsimees sisse,» segas vaikust kellegi tasane hääl.

See paistis tõenäoline olevat. Ei olnud ju võimalik, et tosin võitlejaid unustati, siis kui nende järele kõige suuremat vajadust tunti.

Inimesed istusid nagu põlevatel sütel, hinge kinni pidades kuulatati igat krabinat, mis läbi kaetud akende kõrvu tungis. Vahete-vahel panid lõhkevad mürsud põranda värisema, mis täitis neid veelgi suurema võitlustahtega. «Võib-olla tuleb ehk siiski,» liikus mõte meeste peas.

Keegi ei tulnud.

Edasi arenes kõik nii kiiresti, et raske oli aru saada, mis sündis.

«Värav on lahti!»

«Seltsimehed!»

«Turuplatsile!»

«Pritsimaja ees kohtume.»

Töölised kadusid.

Hilda ruttas turuplatsile. Eemalt kuuldus kapjade

plaginat. Ta peitis enda värava taha. Püssid laskevalmis, kihutas mööda ratsapolitseisalk. Hilda sammus ettevaatlikult edasi. Möödusid soomusautod. Turuplats oli tühi.

Instinktiivselt tundis Hilda, et midagi kohutavat on juhtunud, mis meeolelu alla surus ja kehagi nagu palju raskemaks tegi. Pähe tõusis küsimus:

«Kuhu minna?»

Nõutult sammus Hilda kodu poole.

Kuskil tõusis äge laskmine, hinge kinni pidades jäi Hilda kuulatama. «Sinna!» — ja Hilda pööras laskmise suunas. Varsti aga jäi jälle vaikseks. Nüüd tulid paugud teiselt poolt.

«Kuhu minna?» küsis Hilda endalt korduvalt.

Õo otsa ei olnud ta maganud ja tundis end nüüd tagaaetava loomana, üksi ja teistest eraldatud, kartis ta, ega teadnud, mis teha. Viimasel ajal pinguli tõmbunud närvid, uus elu, mis temas kasvas, kõik see kurnas Hilda ja vaevalt seisis ta veel jalul. Vaimustatud võitlustahe ja suurte sündmuste ootamine hoidis seni haiguse eemal. Nüüd aga, mahasurutud meeoleul, kasvas see mitmekordseks. Ta tundis end nagu puruks muljutuna.

Sihitult liikus Hilda edasi. Eemal silmas ta tuttavat kuju. Raudrusikas! Ümbrust unustades jooksis Hilda seltsimehele järele. See pöördus põikuulitsasse.

Väljas oli juba päevavalge ja Hilda oli kindel, et ta polnud eksinud. Tükk aega kulus, enne kui Hilda Raudrusika kannule jõudis, kes kiiresti edasi sammus.

«Seltsimees Raudrusikas!»

See pöördus ümber.

«Hilda! Kust sina siia said?»

«Seltsimees Raudrusikas, mis on juhtunud? Ma olen täiesti peatu! Mis teha?»

«Pärast kõneleme. Nüüd katsu ruttu linnast kaduda. Kaotasime seekord...»

«Kus Anton on? Kas oled teda näinud?»

«Ei ole. Ma ei tea temast midagi. Mine vanemate juurde, kui saan, tulen varsti järele. Linnas ei ole praegu midagi peale hakata. Kõik on laiali puistatud. Nägemiseni!»

Raudrusikas kadus. Hilda vaatas talle järele ja siis, nagu millestki aru saades, ruttas linnapargi poole.

Ohvitseridest moodustatud väeüksused olid töölisel tankide ja soomusautode abil taganema sundinud.

Kodanlus asus ülestõusu likvideerimisele. Linnas valitses julm terror. Algas uus ennenägematu tööliste vere valamine. Kodanlus tundis, et ta veel kord oli suutnud end vee peal hoida, ja asus kättetasumisele. Üle maa lasti maha terveid perekondi, armu ei antud lastele ega raukadele. Kõik «kahtlased» hävitati kohapeal. Tüürid topiti täis. Kõik kodanlikud parteid liitusid ühiseks jõuks tööliste verd valama. Härrassotsid, nagu alati, asusid timukate lauda ja kiitsid irvitades kodanluse kaagipoliitika «iseseisvuse kindlustamiseks» tarbekohaseks. Töölisel, kes sõjariistus ülestõusust osa olid võtnud, põgenesid linnast välja. Tänavate vahel, linnaäärsetes metsades, heinaküünides tabati neid ja lasti kohapeal maha. Veri voolas igal pool.

Ka teistes linnades tapeti tööliklassi liikmeid, maal sulaseid ja vaeseid talupoegi. Kuigi ülestõus ainult pealinnas aset leidis, tegi kodanlus oma veretööd üle kogu maa. See oli kättemaksutuhin. Asuti järjekordsele kommunismi väljajuurimisele, seekord verisemalt kui kunagi varem.

Kodanlus võitis lahingu ja suunas nüüd oma pealöögi töölishulkade vastu. Sellest oli küllalt, kui sa ametiühingu liige olid, — sind tassiti tüüri ja seati seina äärde. Töölishulgad, kes polnud jõudnud sõjariistust otsustaval momendil saada, jäid palja käsi hambuni sõjariistus kodanluse kätte.

Tööliste klassivõitluse ajalugu ei tundnud veel säärast terrorit kui nüüd siin maksma pandi.

Kuid tööliklassi võitluse ajaloo on ka vähe seesuguseid ennastsalgavaid sõjariistus võitlusi olnud. Siin teati ja tunti juba proletariaadi diktatuuri ja see asjaolu tõstis kogu võitluskäigu kõrgemale astmele. Ja hoolimata sellest, et ülestõus ei õnnestunud, et tööliste salgad olid sõjaliselt nõrgemad, tehniliselt sada korda viletsamini varustatud ega suutnud vajaliku kiirusega kodanluse elusooni läbi lõigata, — hoolimata sellest jääb see ülestõus proletariaadi kangelasliku võitluse ajalukku kui üks eredamaid lehekülgi.

*

Anton ja Arni ei lahkunud teineteisest. Nad kohtusid mõne seltsimehega ja olid seisukorraga kursis. Olid päeva peidus ja läksid siis Hilda vanemate poole. Arni kohtas oma seltsimeest noorteühingust, Pauli, sama Pauli, kes nii aktiivselt «Kommunisti» levitas. Sellel polnud kuhugi minna ja õhtul pimedas astusid nad kolmekesi Sarniku talu õue. Nad olid kindlas arvamises, et tuleb mõni päev Sarnikute juures peatuda. Siin näis koht kindel olevat. Oli võimalik uuesti hakata sidet looma.

XXXVII

Sarniku talus avanev pilt pani sisseastujad jahmatama. Laual põles suur õlilamp, ja et valgus õue ei pais-taks, olid aknad kinni kaetud. Muidu harilikult nii puhas tuba oli koristamata ja kütmata, perenaise käsi polnud neid paar päeva puudutanud.

Voodis lamas vana Mart kõige riietega, silmad auku vajunud, kriitvalge nägu harvas habemes, käed risti rinnal, — niisugusena tuletas ta surnut meelde. Voodi äärel pingil istus aga Hilda. Ta oli pea isa rinnale surunud ja nuuksus valjult, sisseastujaid märkamata. Siinsamas seisis seltsimees Raudrusikas ja toppis püksirihma vahele suurt revolvrit, mis ta laskevalmis oli seadnud, väljast sammusid kuuldes.

«Mis siin on juhtunud?» küsis Anton Raudrusikalt.

Hilda kuulis Antoni häält ja vaatas teda nagu näeks ta viirastust.

«Anton!»

«Rahustu, rahustu!»

Vana Mart liigutas end voodis.

Anton viis Hilda tagatuppa, pani seal voodisse, lau-sudes:

«Puhka pisut, siis räägime, sul ei ole hea niimoodi närvi tseda.»

Ta jättis Hilda tagatuppa ja tuli seltsimeeste juurde tagasi.

Paul ja Raudrusikas tundsid teineteist juba varem. Paul oli üks agaramatest põrandaaluse kirjanduse laiali kandjatest, oli mitu korda Sarniku vanalt valge majaka

taga saadud lehtede pakid linna tassinud. Anton pöördus küsimusega Raudrusika poole.

«Ma ei saa siin aru ega otsa. Jõudsin just enne teid. Vanamees on haige ja saab vaevalt sõna suust, eidega on aga midagi juhtunud, olevat juba paar päeva tagasi kuhugi kadunud, aga tänaseni veel ei teata, kuhu. Vanamees lamab üksi kodus, sonib aina oma hobusest,» seletas Raudrusikas.

«Või nii...» Anton mõtles loo üle järele.

«Tarvis on tõega minna hobust vaatama, võib-olla on loom näljas.» Nende sõnadega kadus Raudrusikas toast. Tuppajäänud seltsimehed vahtisid omaette põrandale nagu häbeneksid üksteist. Kaotatud lahing sundis neid ulualust otsima siit, kus raske õnnetus perekonda oli tabanud.

Raudrusikas tuli tagasi.

«Vana kronu oli puha näljas, ajasin talle kuhja heinu ette, las närib. Pärast võib ka kaeru anda.» Pilku seltsimeestele heites lisas ta: «Võiks panna ahjugi küdema?»

Need kodused, rahulikult öeldud sõnad tõid kaine mõtlemise tagasi. Paul jooksis õue puude järele, Arni hakkas ahju juures talitama.

Eide jäljetu kadumine oli saladuslik, ja kuidas Raudrusikas ja Anton ka ei arutanud, selgusele ikkagi ei jõudnud. Viimaks jõuti arvamisele, et eidega mõni õnnetus on juhtunud, muud ei võinud olla. Aga praegu teda otsima minna oli sama hea kui tuult taga ajada. Nüüd, mil linnas valitses täielik korralagedus ja haigemajad kubisesid haavatuist, antakse neile vaevalt eide üle teateid. Pealegi on uulitsale kardetav minna: iga kahtlane isik nabitakse kinni.

Kui Sarnikutest oli juba küllalt räägitud, vaigiti mõni aeg. Tulelõke praksus ahjus ja tupp tekkis kodusem tunne. Hilda tuli tagakambrist, astus isa voodi juurde, kohendas patju, küsis, kas isal on mingeid soove, ja kui see vaevalt nähtavalt pead raputas, istus Hilda teiste juurde.

«Ma ei mõista veel praegugi, kuidas see kõik juhtus, Anton... ütle sina, mis see tähendab?» küsis Hilda paluvalt.

Sellele küsimusele oli Antonil raske vastata. Kõik, mis ta teadis, ei sobinud kokku sellega, mis nad Hildaga olid kavatsenud. Lüüasaamisest oli raske rääkida, kuid paari minuti vaikimise järel sai Anton enesest võitu ja hakkas tasase häälega jutustama, kuidas nad lahingu kadettidega kaotasid.

Seltsimehed esitasid Antonile küsimusi. Kui Anton oma seletuse lõpetas, küsis ta Hildalt, missugune oli nende rühma ülesanne.

«Kui ma seda isegi teaksin,» lausus Hilda kurvalt. Nähes aga seltsimeeste nägudel imestust, jutustas ta oma võitlussalga saatuse ära.

«Ja ka praegu ei tea ma, mis ülesanne meil oli,» lõpetas Hilda.

«Kus see koonduskorter asus?» küsisid ühel ajal kõik kuulajad. See näis ju otse võimatu loona. Hilda nimetas koha. Raudrusikas kargas nagu ussist nõelatult istmelt.

«Kurat ja põrgu! See rühm pidi ju eeluurimise vangimaja vallutama ja seltsimehed vabastama. Üle kolmesaja poliitvangi, kõik tublid mehed! Teate, mis see oleks tähendanud? Meile oleks kohe kolmsada meest appi tulnud. Meil poleks, võib-olla, tarvis olnud praegu siin peidus olla... Eh!... Tont võtaks! Kõik oli ette valmistatud ja nüüd niisugune... See oli kuritegu, otsekohene kuritegu!»

Kunagi polnud Hilda Raudrusikat nõnda vihasena näinud. Ja sellest tegi ta järelduse, et nende rühmale oli antud tõesti tähtis ülesanne. Hilda tundis, kuidas ta süda kiiremalt tuksuma hakkas, ta oli valmis praegu uuesti minema, et asuda ülesande täitmisele, et avada vangimaja väravad, kus... «Seal võis ju ka Ruudi olla!» sähvas mõttest läbi. See tegi meele veel mõrumaks.

Hilda kuulas veel natuke aega meeste juttu, siis tundis, et tal jõud kaob, ja sammus aeglaselt tagatuppa. Uinus seal raskelt magama. Mehed aga jätkasid endiselt. Nüüd juba tasasema häälega. Nad kaalusid üksikasjaliselt ja igakülgselt läbi kõik, mis teadsid, ja mis nende arvates võis kaotuse põhjuseks olla. Anton näitas põhjusi, miks lahing kadettidega ei õnnestunud, Paul võitles tankide roodus ja kõneles ustavaks peetud sõdurite äraandmisest, mis oli saanud otsustavaks, ehkki nad

suutsid suure osa tanke ära rikkuda ja tegevusvõime-
tuks muuta. Paul rääkis ühe võitleja vahvusest, kes
soomusauto uulitsale sõidutas, kuid vaenlase juhuslik
kuul tungis vaateaknasse ja tappis seltsimehe. Raudrusi-
kas tegutses lennudivisjonis. Seal andsid sõdurid ja suur
enamus ohvitserid end tööliste käsutusse. Raudrusikas
sõitis mootorrattal Sõjakomiteesse, kuid kukkus valgete
küüsi ja pääses ainult suure vaevaga minema. Siiski
pidasid töölistes lennudivisjonis kuni kella 11-ni vastu.
Ka lennudivisjonis võitleva salga tegevuses leiti suuri
vigu. Tuletati meelde juhtiva seltsimehe kirja «Kommuni-
stis», kus ta üheks võidutingimuseks seadis nõudmise,
et ülestõusnud väeosa peab kohe pealetungile asuma.
Kuid just seda ei suutnud Raudrusikas ega teised seal
tegutsevad seltsimehed täita. Lennudivisjon jäi kaitse-
seisukorda, ootama, millal temale peale tungitakse.

Veel palju leiti sõjatehnilisi kui ka organisatsioonilisi
vigu, mis enne väljaastumist varju jäid ja mida kõiki
raske oli ette nähagi.

Kuid see ei olnud ikkagi kaotuse peapõhjus.

Üksmeelselt tuldi otsusele, et kaotuse peapõhjus sei-
sis lõhes võitlussalkade väljaastumise ja töörahva-
hulkade võitlusse tuleku vahel. Võitlussalkadel polnud
reservi, ei olnud neid, kes kohe, kui kuskil kaotus ilm-
siks tuli, appi oleksid tulnud. Reservi all mõisteti laial-
dasi töölishulki, kes võitlussalkade järel lahingusse
oleksid tormanud. Kuid seda ei sündinud ja nüüd otsi-
sid koosolijad põhjust, millest see lõhe tuli. Arni oli
ettevalmistusest eemal olnud ja temal ei jäänud muud
üle kui teistele küsimusi esitada. Viimaks suutis ta
endale enam-vähem tõenäolise pildi luua ja siis tõstis ta
üles pealtnäha lihtsa küsimuse, mis aga suure vaidluse
esile tõi.

Miks jäid töölishulgad eemale aktiivsest revolutsioonilisest võitlusest, kust kogemusi ja võitlusvaimus-
tust ammutatakse? Võib-olla ehk tuleb siit viga otsida,
miks töölistes kohe lahingusse ei astunud.

Siinolijad teadsid, missugust suurt selgitustööd tehti
viimase kolme kuu jooksul tehastes, vabrikutes, raudteel,
sõjaväes ja mujal.

«Seda oli ikkagi vähe,» ei andnud Arni alla, «see ei

suuda seda, mis avalikud meeleavaldused. Need võimaldavad parteil enda ümber suurema hulga töölisi koondada. Ja teine küsimus: kui töölistele oleks teatatud ülestõusu aeg, vast ehk oleksid tagajärjed siis teised olnud?»

«Aga siis oleks ka kodanlusele ülestõusu tund teatavaks saanud ja meie ei oleks sedagi suutnud, mis nüüd. Me selgitasime töölistele, et kui vaja on, siis tuleb kohe välja astuda. Kiirus otsustab väga palju,» viskas nüüd Paul vahele. Arni tundis end nagu nõiaringsis olevat. Ei võidud tõepoolest teatada ülestõusu-aega laialdastele hulkadele, et mitte võimaldada kodanlusel ette valmistada vastulööki. Kuidas aga oleks pidanud talitama, seda ei teadnud praegu keegi siinolijatest. Kuid selge oli see, et võitlussalkade ja töölishulkade tegevuse vahele oli tekkinud lõhe. Kus ja kuidas see organisatsiooniline viga tekkis, selle kallal murti praegu Sarniku talus pead.

Töölisklassi kaardivägi oli laiematest hulkadest isoleeritud, ta ei kasvanud, vaid kahanes võitluse kestel, — see oli peamine õppetund, mille tänane päev andis. Need töölishulgad, kes olid kogunenud turuplatsile pitsimaja juurde ja seal sõjariistu ootasid, ei jõudnud lahingusse minna, sest eelvägi sai lüüa.

Oli ka muid vigu. Nüüd paistis selgelt, et oleks tulnud moodustada suurema-arvulised sõjariistus salgad ja võtta ründamiseks vähem objekte. Sõjaliselt vähemtähtsad objektid killustasid jõude ega lubanud koondada võimsat rusikat sõjaliste asutuste vallutamiseks. Suurt osa mängis ka sõjariistade puudus, hoolimata sellest, et partei kõik tegi nende muretsemiseks.

Niisuguste küsimuste ümber keerles jutt Sarniku talus. Hilja ööni istuti laua ääres ja arutati päeva kogemusi. Tekkis tunne, nagu tuleks juba homme uuesti lahingusse minna ja tehtud vead kõrvaldada. Et uued võitlused ees seisid, selles ei kahelnud keegi. Kodanluse ajutine võit ei saanud ega võinudki revolutsioonilist võitlust pidurdada. Ja kui raske ka saadud hoop ei oleks, tulevik on ikkagi töörahva päralt. Võib-olla teravamini kui kunagi varem tundsid seda varjule pugunud seltsimehed täna.

Kuid väsimus võttis võimust. Heideti põrandale.

Väljas oli juba päevavalge. Mehed magasid ikka veel. Kaks uneta ööd nõudsid oma.

Tagakambri uks avanes, uksele ilmus Hilda, vaatas kaastundliku pilguga seltsimeestele. Ta oli kaua maganud ega teadnud, mis tegid seltsimehed öösel. Heameelega oleks ta Antoni äratanud, kuid oli kahju ta und rikkuda. Kikivarvul sammus ta isa voodi poole. Mart vaatas Hildale, nüüd olid ta silmad veel kitsamaks tõmbunud. Lahja nägu ning raske korisev hingamine ajas Hildale hirmuvärina peale. Tasa päris ta isa tervise järele. Samal hetkel kuulis põrandal kolinat. Erksad mehed olid ärrganud.

Nad nühkisid puupõrandal lamamisest valusaks jäänud külgi ja ajasid end istukile.

Raudrusikas vaatas Antonile, siis tagakambrist sisse tungivale valgusele.

«Magasime vist kaua?»

«Näha on,» vastas Anton.

«Tuleb midagi ette võtta.»

Ööpäev läbi ei olnud mehed leivaraasu hamba alla saanud ja tundsid nüüd nälga.

«Kuidas söögipoolist saaks?» küsis Raudrusikas Antonilt nõu. «Ei tea, kas siit kusagilt saab muretseda, et mitte kahtlust äratada?»

Hilda oli jälle tagatuppa kadunud. Ootas seal, kuni mehed tõusevad.

«Katsun Hildalt küsida.»

Anton koputas tagatoa uksele. Sealt kutsuti sisse.

«Kas kõik vanaviisi? Uut midagi ei ole?» küsis Hilda kohe.

«Pole kuulda.»

Hilda ohkas.

«Võib-olla ehk muutub. Tahan linna vaatama minna.»

«Sina? Ära sina mine . . . Isa on haige ja ma ei jõua teda üksi aidata. Las mõni teine läheb,» sõnas Hilda paluvalt.

«Saab näha. Mul oli veel teine asi . . . Kas ei ole võimalik kuidagi kõhukinnitust muretseda. Seltsimehed on näljas.»

«Kojas kapis on kaks tervet leiba, neist jätkub paariks päevaks. Heeringaid on ka. Muud ei ole.»

«Sellest aitab,» ütles Anton rõõmsalt.

Ta astus jälle eestuppa. Varsti tuli ka Hilda.

«Pangu keegi tuli pliidi alla, tarvis vett keeta,» sõnas ta, ise aeglaselt kotta minnes, kust ta leivapätsiga tagasi tuli.

«Kuivanud on, aga pole viga, kõlbab veel.»

«Suur tänu. See on maailmamaa mehine,» vastas Raudrusikas lõbusalt, tahtes seltsimeeste tuju tõsta.

Varsti ragisesid pliidi all kuivad haod, kuna mehed laua juures tasa juttu ajasid.

Otsustati, et Raudrusikas ja Paul lähevad linna ja uurivad järele, mis seal praegu sünnib. Kui võimalik, siis katsuvad leida kellegi parteikomitee liikmetest ja luua side. Hilda palvel jäi Anton siia, kuna Raudrusikas kõvasti Arni linnamineku vastu vaidles, kuna too juba vanast ajast nuhkidele tuntud oli. Pealegi oli kaotus ta niigi viletsa tarvise peale raskesti mõjunud.

Nii ka tehti.

Päev läbi oodati seltsimehi linnast. Õhtu oli juba käes, aga ikka veel ei tulnud nad. Arutati ühte ja teist, mis võis neid takistada.

Viimaks ometi tulid mõlemad.

Üleni porised, läbimärjad ja väsinud, astusid nad raskelt tuppa. Möödus mitu pikka minutit, enne kui Raudrusikas suu avas. Mis ta rääkis, tekitas kuulajates tulist pahameelt. Ka vanamees, kes päeva jooksul vaid paar sõna oli öelnud, tõstis pea ja kuulas hoolega.

Linnas sündis midagi hirmsat. Tänavatel lamasid surnukehad, ratsavõmmid kihutasid ringi, siin ja seal tassiti võmmide vahel töölisi, naisi, lapsi ja raukasid. Peavahi õuel põrisesid autod, kuid ikkagi kuuldus selle põrina tagant püssipauke, mis tähendasid sõjakohtu otsuste täideviimist.

Elu linnas oli kui välja surnud. Inimesi liigub vähe, kaupluste ukсед on enamasti suletud, elanikud ise nagu teod karpi pugunud, et mitte juhtumisi verejanuliste kiskjate kätte sattuda, kes iga töölise välimusega inimese peavahti või salapolitseisse tirivad või otsekohe tänaval maha lasevad.

Mingisugusest side loomisest ei saa praegu juttugi olla.

Salakorterid on mitmel pool avastatud ja muidugi on raske praegu ühendust looma hakata.

Sellest rääkis Raudrusikas, kuid ta südamesse asus veel suurem kartus. Ta kartis, et enamus võitlejaid ja parteitegelasi on timukate küüsis, sest läbiotsijad liiguvad majast majja ja ka väljaspoole linna on saadetud «karistussalgad», kes peavad laialijooksnud «mässajad» üles otsima. Raudrusikas kartis, et nuhid ka siia võivad ilmuda, tehti siin ju terve suvi läbi tööd. Mehed, kes kohta teadsid, olid küll ustavad, aga vahel tuleb mõndagi ette.

Ta kutsus Antoni tähelepanematult kõrvale ja avaldas oma kartuse temale.

Anton ei uskunud seda, kuid jäi nõusse, et Hilda tuleb kuidagi eemale toimetada. Raudrusikas oli juba ammu märganud Hilda seisukorda ja tuletas seda nüüd Antonile meelde, sundides sellega Antonit järele mõtlema.

Anton leidis paraja aja ning läks tagatuppa. Hilda oli voodis pikali.

«Hilda! Ma tahan sinuga väga tõsist juttu rääkida.»

«Räägi,» vastas Hilda, tundes aga, et rinnus midagi nagu puruneb ja kuum verelaine näkku tõuseb.

«Seisukord on kardetav. Sa kuulsid, mis linnas sünnib. Raudrusikas arvab, et nuhid võivad ka meie peidukoha teada saada, ja siis oleks kõik kadunud. Sellepärast peame midagi ette võtma. Elusalt me endid kätte ei anna, meid on kolm meest ja igal ühel head sõjariistad.»

«Kuidas kolm meest? Oli ju neli.»

«Kuula edasi. Kui siin midagi juhtub, tuleb meil nuhkidega lahingut lüüa ja võib-olla põgeneda. Sina aga segaksid meid. Sa ei pea enam vastu sääraustes lahingutes. Ma palun sind, ära ainult pahanda! Me peame olukorda reaalselt kaaluma. Eks?... Ja Raudrusikas soovitas sind eemale saata...»

«Anton!» Hilda vaatas talle suuril silmil otsa. See, mis Anton rääkis, võis ju tõi olla. Aga kuhu minna? Kuid juba vastaski Anton:

«Ma arvan, et sa pead püüdma Nõukogude Liitu pääseda, ja ma arvan, et sind tuleb saatma Raudrusikas.»

«Nõukogude Liitu? Aga sina?»

«Mina jään Arni ja Pauliga siia. Võitlust jätkama. Arvan, et sind küllaldaselt tunnen ja kindel võin olla, et sa aru saad, kui tähtis on praegu meie siiajäamine. Loodan ka, et sa oma seisukorrast aru saad ega hakka vastu vaidlema. Mina ei ole veel oma kohust täitnud ega lahku enne, kui me eesmärgile oleme jõudnud.»

Seda ütles Anton nii kindlalt, et Hilda tundis end jõuetuna vastuvaidlemiseks ja alistus.

«Aga Raudrusikas?» küsis ta.

«Keegi peab ju sind saatma.»

«Anton!» Hildal oli nutt varaks, «kuidas ma isa maha jätan? Ja kus ema on? Ei, nii ei lähe!»

«Jäta, Hilda! Isa eest kanname hoolt meie ja võib-olla tuleb ka ema veel tagasi. Saadaksime isa heameelega sinuga ühes, kuid see on võimatu. Pealegi ei suudaks sa praegu ka ema heaks midagi korda saata. Ma katsun esimese võimaluse juures kõik teha, et sulle ema kohta teateid saata. Nüüd aga ole jälle endine tubli Hilda ja näita, et oskad mehiselt eluraskustega võidelda.» Ta nägi Hildal pisaraid silmi valguvat.

Siis tõmbas käeseljaga kiiresti üle oma silmade, pöördus ukse poole ja hüüdis:

«Seltsimees Raudrusikas! Tule minutiks siia.»

Raudrusikas ilmus tagatuppa. Tegi, nagu ei märkakski ta Hilda nuuksumist ja Antoni niiskeid silmi.

«Seltsimees Raudrusikas. Meil on Hildaga sinule ühine palve. Ma mõtlen, et sa seda täidad ... Ise ütlesid, et Hilda peab mõneks ajaks kõrvale minema. Hilda on nõus. Kuid küsimus on: kuhu minna? Ja ma leidsin koha. Hilda peab jõudma Nõukogude Liitu. Mis sa sellest arvad?»

«See on kõige parem lahendus,» vastas Raudrusikas.

«Ja nüüd meie ühine palve. Kas oled valmis teda sinna saatma?»

Raudrusikas kõhatas ja istus.

«Ma ei ole selle üle mõelnud, seda on mul raske teha, tarvis uuesti tööle asuda.»

«Sa ju tead ise, et praegu on vaja mõni aeg varjul

olla, et siis uusi sidemeid luua, ja alles pärast seda võid sa jälle töötada. Niikaua aga võiksid eemal olla, ühtlasi teed head ka Hildale . . . ja minule. Kas oled nõus?»

Raudrusikas jäi mõttesse. Kohustus tööliklassi ees ei lubanud tal siit nüüd lahkuda. Kaua arutas ta endamisi ja leidis lõpuks lahenduse.

«Ma lähen, kuid ainult piirini, ja kui Hilda sealpool on,» pöördun tagasi. Ainult nii ja mitte kuidagi teisiti!»

Anton ei vaielnud vastu.

Hilda ja Raudrusikas pidid juba hommikul vara teele minema. Vana Mart oli haige ega võinud niipea voodist tõusta, sellepärast võis tarvitada hobust.

Raudrusikas võttis Sarniku Mardi passi, tõmbas Hilda nõudmisel vanamehe poolpalitu selga ja istus reele. (Õhtul oli juba külmetama hakanud ja nüüd kattis maad kerge lumevaip.) Huvastijätul oli Hilda rahulik, võttis kokku oma jõu, et pisaraid tagasi hoida.

Reel istuvaid inimesi oli raske pidada endisteks põrandaalusteks tegelasteks. Need olid lihtsalt isa ja tütar.

Kui hobune sörkides õueväravast välja sõitis ja saatjad enam Hilda silmi näha ei võinud, alles siis andis tüdruk pisaratele vabaduse. Keha vappus nuuksumistest ja pisarad veeresid suurrätile, millesse Hilda enda oli mähkinud. Raudrusikas ei lausunud sõnagi, ta mõistis sõnade asjatust siin. Veel kord pööras Hilda silmad üle õla Sarniku talu poole ja märkas seal inimese kuju õueväravas. See oli Anton, kes sõitjatele järele vaatas. Kuid juba kadus regi puude vahele, vilksatas veel ja kadus uuesti, nüüd juba lõplikult.

Anton seisis ikka endiselt. Silme ette tulid möödunud päevad. Tuli meelde, kuidas ta siin õuevärava taga oli esimest korda pealt vaadanud, kui Mart piipu popsis, kuidas ta Hildaga kokku oli saanud, tuli meelde 1. mai, augustikuu koosolek ja Hilda osavus, mis neid päästis, siis aktiivne tegevus sadamas, side sõduritega, Mamehe äraandmine — kõik see libises kiirelt silme eest mööda. Kaua seisis Anton väraval. Palja päi, ilma palituta, ei märganudki ta, et külm hakkas.

«Anton! mis sa seal nii kaua mõtled? Tule ära!» hüüdis Arni ukselt.

Aeglaselt astus Anton tuppa.

Raudrusika kartus polnud asjatu. Samal ajal, kui Anton ärasõitvale paarile järele vaatas, kerkis silmapiirile hädaoht. See tuli sealt, kust keegi aimatagi ei võinud.

*

Nõrgameelsete haigemajast saabus kaitsepolitseisse järgmine kiri:

«Salajane.

V. a.

Härra Kaitsepolitsei ülem.

29/30. novembri ööl toodi Teile alluvast asutusest nõrgameelsete haigemajasse keegi vana naisterahvas aktiivse hullumeelsuse sümptomidega. Järgmistel päevadel ei jätnud ta närvisüsteemi rike mingit kahtlust.

Ma tahan siin Teie tähelepanu, härra Kaitsepolitsei ülem, juhtida sellele, et see haige vahest vihasesse sonimisse satub. Ta rääkimised ja ähvardused aga äratavad mõnesuguseid kahtlusi. Peale nimede nimetamise (Raudrusikas, Ruudi, Anton, Hilda) ähvardab ta valitsust mingisuguse salaorganisatsiooniga, kes «põrandalt tuleb ja kõik timukad ära hävitab». Tihti räägib ta ka «tahmastest meestest, kes keldrist tulevad ja poja Ruudi eest kätte maksavad». Arvan, et siin tuleks juurdlust alustada, et teada saada haige elukoht ja sellega võib-olla veel mõnigi asi saladuse katte alt päevavalgele tuua.

Oodates Teie korraldusi, valmis olles jõudumööda kaasa aitama,

Dr. (allkiri)
Nõrgameelsete haigemaja.»

2. 12. 24.

Kiri ei jäänud «hüüdjaks hääleks kõrbes». Järgmisel hommikul istus nuhk nõrgameelsete haigemaja direktori kabinetis. Kui juba küllalt oli kõneldud, mindi haiget vaatama.

Sarniku eit istus rahulikult nurgas maas ja näppis oma haiglakuue varrukad. Palatis oli veel teisi haigeid ja ka need näisid vaiksed olevat.

Arst tuli nuhiga ja osutas maasistuvale Sarniku-eidele. Siis astusid nad tema juurde. Haiged nagu ei pannud tulijaid täheleegi.

«Noh, ema, kuidas elu võõrsil läheb?» küsis nuhk lahkelt.

Eit tõstis pea, ajas end siis aeglaselt püsti ja astus nuhi poole. Juuksesalkusid silmade eest lükates vahtis ta põletava pilguga küsijale. Nuhk astus sammu tagasi. Eit nihkus aeglaselt järele.

«Jälle tulid? Äh-ää-ää!» Sarniku perenaise hääl oli kähisev ja ähvardav, sundis nuhki pilgu ukse poole heitma.

«Kas tulid Ruudit saama? Ruudi? Säh, säh!» Eit tahtis nuhile näkku sülitada, kuid ei olnud jõudu ja süljepeisad langesid ta enda rinnale. Siis jooksis eit teise toaurka, võttis ühe haige ümbert kinni, keeras selle näo arsti ja nuhi poole.

«Tulid Ruudi järele ... vaata ... tulid ... timukad, tahavad tappa ... eh, eh ... ei saa, ei saa ... aaa ...»

Toas kõlas luust ja lihast läbilõikav kisa. Sellele vastati kuskilt teisalt, siis algas üldine seinuvapustav lärm, röökimine.

Haiged jooksid tuba mööda ja karjusid nagu kiskjate metsaliste käes.

Nuhk liikus ettevaatlikult ukse poole, ähvardav haigete ring nihkus ikka ligemale. Nad laotasid käsi ja sõelusid üksteise vahelt läbi, oma poolringi arsti ja nuhi ümber ikka rohkem kokku tõmmates. Tuli lahkuda.

«Ma arvan, et siin tuleb teist meetodit tarvitada. Saadame teile «haige», kelle asetate siia palatisse. Saite muidugi aru, härra direktor?»

«Muidugi, muidugi. Ja varsti?»

«Veel täna. Nägemiseni, härra doktor!»

«Head tervist!»

Varsti ilmuski uus haige ja juba teisel päeval oli eide nimi ning varsti umbkaudu elukohtki teada. Eide jutust võis teha mõnesuguseid oletusi, et tema kodus oli

põrandaalune trükikoda. Nii olid mingid jäljed kätte puutunud ja hagijate kari hakkas vingudes ja üksteist kõrvale tõugates jälgi mööda kihutama. Kuid need ei olnud mitte mõned mõisahagijad, kes kilgates jänesele endast teada annavad, vaid euroopalikult tsiviliseeritud verekoerad, kes omavahel võivad purelda esimese koha pärast siis, kui autasu ees ootab, kui aga esimest kohta mõnesugune hädaoht ähvardab, ollakse valmis teist sinna hädaohtu tõukama.

Sarniku majas võisid ju praegugi revolutsionäärid peidus olla ning nendega kohtumine ei võinud verekoeretele eriliselt meeldida. Päeva ajal polnud majale ligipääsemine ka just kerge. Siis otsustati tugeva salgaga öösel haarangule minna.

Kolmekümneviie-meheline ratsapolitseisalk, varustatud revolvrite, vintpüsside ja käsikuulipildujatega, rattutas punkt kell 9 õhtul kaitsepolitsei hoone eest läbi töölisaguli linnast välja. Kaitsepolitsei ülem ühes teed tundva nuhiga sõitis autoga ratsasalgast mööda samas sihis.

*

Arni seisis vahikorras. Närvid olid viimasel ajal üleelatust liiga ärevil. Uni teda ei vaevanud. Ta oli soojalt rietatud, sest öö oli vilu. Revolvripära paistis julgustavalt põuest ja Arni tundis selle rahustavat rõhumist oma rinna vastu. Öö oli pime, kuid vaikne, kuskilt ei kostnud ühtegi häält. Ainult õhtune jääkirmetus ragises jalgade all, kui ta aeglaselt ümber maja kõndis. Siis ta peatus. Näis, nagu oleks kuskilt kõlanud mingi kolksatus. Kuulatas kikkis kõrvu, kuid enam polnud midagi kuulda. Endiselt kohises männik, muud midagi ei kostnud kõrvu. Juba tahtis Arni uut ringi ümber maja alustada, kui jälle krõbinat kuulis, igatahes mitte kaugel. Süda hakkas kiiresti põksuma. Jaa, kahtlust ei olnud, keegi lähenes. Ta pidi juba tormama teisi äratama, kuid sundis end veel paigale. Võib-olla on see kõik meelte-erutusest! Miks asjata ärevust tekitada? Ta puuris pilgu pimedusse ja kuulatas hinge kinni pidades. Jälle kuuldus kobinat, ja nüüd nägi ta, seekord juba päris selgesti,

mingisuguseid musti kogusid põõsaste vahel liikumas. Enam ei viitnud Arni aega.

«Anton! Tõuse ruttu, mustad kogud liginevad! Ruttu!» Seda hüüdis Arni ukselt.

«Mis?»

Anton kargas üles. Samuti Paul. Nad jooksid välja.

«Näe, seal!»

«Pange revolvrivid valmis. Kui käsin, siis andke tuld. Vaatame, kas teisel pool on vaba, võib-olla saame põgeneda.» Anton rääkis seda kõike suure julgustava külma-verega.

Isa jooksis ta teisele poole maja. Vilunud silm nägi, et ka siit liginesid ettevaatlikult inimeste kogud. Ta ruttas tagasi teiste juurde.

«Sõbrad, põgeneda on võimata! Elusalt me endid kätte ei anna! Kui tulistama hakkavad, jookse ühest kohast teise, et nad aru ei saaks, palju meid on. Ärge tühja laske.»

«Kuule meil jätkub, mul on kuus laengut.»

«Mul ka, aga sinul, Arni?»

«Nelikümmend kaheksa padrunit.»

«Tubli. Anname kogupaugu ... Tuld!»

Läbi õhtuse vaikuse raksus kogupauk, kuskilt eemalt vastu kajades, mis oli nagu signaaliks. Metsast avati tuli.

Kuulid vingusid üle peade, laksusid vastu majaseina, tungisid palkidesse.

«Arni, mine tuppa, lase tagatoa aknast.»

«Anton!»

Anton nägi, kuidas Arni põlevad silmad pilguks temal peatusid nagu jumalaga jättes, siis kadus Arni majasse.

«Anton, vaata, sealt tulevad üsna ligi,» ütles Paul.

«Anname tuld!» Mustad kogud eemaldusid.

«Jookseme sinna, ja laseme!» näitas Anton nurga poole. Nii jooksid nad ühest kohast teise ja tulistasid. Arni laskis Hilda toa aknast.

Pealetungijad taganesid ja avasid kaugemalt korrapärase tule maja peale.

Podises kuulipilduja, automaatpüss, siin-seal paukusid püssid.

Pea kohal vingusid ja kiunusid kuulid.

Anton käskis Pauli kõhuli müüri taha heita.

«Las külvavad, nüüd nad peale ei tule. Kui aga vaikesemaks jääb, siis ettevaatust. See on sõjakunst: pärast ägedat tulistamist asutakse kohe tormijooksule.»

Nii oligi. Varsti lõpetati äge laskmine ja mustad varjud lähenesid kiiresti mõne üksiku püssipaugu toetusel.

Endiselt pidasid kolm kangelast vastu, odavalt nad oma elu müüa ei tahtnud.

Võitlus kestis mitu tundi. Mitu korda paiskas kolm kangelast kümme korda suurema hambuni sõjariistus võmmide salga majast eemale.

Kuid võimatu on lõpuni vastu pidada vaenlasele, kes ühe minuti jooksul rohkem kuule välja võib saata kui teisel poolel lahingu algul üldse tagavaraks oli.

Anton jooksis tuppä. Seal ei olnud tükk aega enam ühtegi pauku kostnud ning see äratas Antonis kahtluse.

Ettevaatlikult astus ta pimedasse tagatuppa.

«Arni! Arni! Kus sa oled?»

Vastust ei tulnud. Anton läks akna poole, kus mustas mingi tume kogu. Mure seltsimehe pärast tegi Antoni ettevaatamatuks. Ta tõmbas tikust tuld. Kohe lendasid kuulid raginal vastu maja seina ja klaasikillud kukkusid klirinal põrandale. Anton nägi akna juures Hilda voodist mahatiritud asemekotti ja patju, millest Arni oli moodustanud kaitsevalli, et kindlustada end seinast läbi tungivate kuulide eest. Koti ja patjade kõrval lamas Arni ise, üleni verine, veel praegugi imbus huulte vahelt punane nire. Käsi hoidis tugevasti revolvrit. Anton tõmbas tardunud käest revolvri ja jooksis õue.

«Paul, kus sa oled?» hüüdis ta tasa.

Vastuseks kuulis ta tasast oigamist kuuri poolt. Anton ruttas oigamise suunas. Kui ta aga kuuri nurga taha astus, nägi paari liginevat kogu. Anton avas tule kahest revolvrist korraga. Üks kogudest kukkus, teine aga kadus pimedusse.

Jälle kuulis Anton oigamist.

«Seltsimees ... Anton ... aga töölisel ikka ... võidavad. Ma suren, kuid ... võidavad.»

Anton tundis äkki, kuidas talle nagu puuhaluga vastu pahemat õlga virutati. Käsi langes alla ja jõud kadus.

Arni revolver kukkus maha. Paul haaras selle, kuid see oli tühi. Anton oli just viimase kuuli välja lasknud, võib-olla selle, mis Arni enda jaoks oli hoidnud, enne kui vaenlase kuul teda tabas.

Anton jooksis tuppa. Tahtis Mardile midagi öelda, tahtis teadustada et . . . Kuid ka Mart oli surnud. Anton tundis oma käe all külma, jääkülma otsaesist. Vana-mehe keha oli kramplikult kõssi tõmbunud, kaks kätt kangestunud külje vastu surutud. Anton ruttas välja. Jäi maja nurga taha varitsema. Vaatas revolvri laengud järele: oli veel kolm padrunit.

Antonile oli selge, et mingisugusest vastupanust ei võinud enam juttugi olla. Juba algas hommik. Kaugel mändide taga kumendasid hõredad pilved. See oli koit.

Anton kuulis jälle oigamist. Ta jooksis kuuri juurde, kuhu oli jäänud Paul. Paul oli huuled kõvasti kokku pigistanud ja vahtis hallide ükskõiksete silmadega kuskile kaugemale. Ja alles nüüd märkas Anton, et Paul on ju alles noorukene, päris poisikene. Teadmata mis teha, haaras ta Pauli sülle, et teda tuppa kanda ja seal veel mõni aeg varju leida. Paul võttis Antonil kõvasti kaela ümbert kinni nagu laps emal, sosistas midagi oma kangestuvate huultega, kuid Anton ei saanud aru, mis ta rääkis. Haavatud õlg tegi hirmsat valu, kuid pingutades kogu jõudu hakkas ta vaarudes ukse poole astuma. Äkki langes Pauli pea tagasi, käsi vabastas kaela ja jäi lõdvalt Antoni õlale rippuma. Anton nägi seltsimehe otsaesisel väikest nagu õlekõrrega pistetud auku, kust vähehaaval verd hakkas nirisema. Just äsja oli kuul seltsimehe peast läbi tunginud. Anton asetaski surnukeha tuppa põrandale ja kargas ise akna ette. Hommikuses hämaruses lähenesid hiilivad kogud majale. «Tulgu lähemale,» mõtles Anton. Laskmine vaikis. Vist mõeldi, et kaitsjad on kõik langenud. «Ma neile . . . Ma neile veel näitan!» keerles Antoni peas mõte. «Kolm padrunit on veel, kolm elu on minu võimuses». Kaks kogu astusid hoovi. Anton tundis ratsapolitseainiku ja ohvitseri vormist ära. Ta sihtis ohvitserile: kõlas pauk. Ohvitser tõstis käe revolvriga, nagu tahaks vastu tulistada, siis aga tegi paar sammu tagasi, pillas revolvri ja kukkus, tõusis põlvili ning langes tagasi ega liigutanud enam. Ratsapolit-

seinik aga lipsas kuuri nurga taha ja avas akna pihta tule. Anton tõmbus akna alla küüru. Tükk aega ei tõusnud ta, vaatles, kuidas veri ta pahemat kätt mööda alla niriseb. Siis aga kuulis ta hääli maja tagant. Läbi tagatoa avatud ukse nägi ta mundris mehi vastasseinas oleva akna all. Ta tulistas pikemalt sihtimata, kogud kadusid akna alt. Jäi veel üksainus padrun. Aeglaselt tõstis ta revolvri oma oimule. Kõlas viimne pauk Sarniku talus.

*

Järgmise aasta märtsikuul ilmus «Kommunisti» lendlehes järgmine kirjutus:

«TIMUKATE MEELETUSETANTS.

Vaatepilt, mida «demokraatlik» pussi- ja kaagikangelaste riik viimastel kuudel pakub, võiks oma meeletuse pärast jumaladki naerma panna, kui ta mitte nii tinaraskelt töörahva verega läbi immutatud ei oleks.

1. dets. sündmused panid kodanluse jahmatama, ja märatsemine, millesse kodanlus, oma lähenevat kadu ette nähes, juba aastate eest oli sattunud, ja mis läinud aastal eriti pööraseks läks, muutus veelgi raevukamaks. Lühikese kangestuse järel, mis kodanluse ja juudaste luud-liikmed enamluse pealetungimisel halvas, tormas kõik see timukasulaste kari ühel meelel ja ühesuguse metsikusega ülestõusnud töörahvast hävitama. Loodi ühine väerinne «seinast seina» (kõikide kodanlaste ja «sotsialistide» erakondade vahel) ja töotati ning vannuti üksteisele truudust igaveseks ajaks — püha kurnamisõiguse altaril. Sellest päevast peale ei pidanud enam ühtegi lahkeli kuuldavale tulema kurnajate peres, vaid kõiki timukasulaseid pidi ühendama üks ühine ja avar fašistlik must särk...

Läbiotsimisi, kinnivõtmisi ja tapmisi toimetatakse huupi mitte ainult tööliste linnaosades, vaid ka alevites ja külades, kehvikute hurtsikutes. Iga vabriku- või käsitöölise, sulaste, maatameeste jne., kes tõeks teha ei suuda, et ta on «demokraatliku» vabariigi truu kodanik, ootavad piinamised, väljakohus, surm. Väljakohtunikudel

on küllalt sellest, kui mõni nuhkman, vabrikant, majaoomanik või hallparun kunagi oma töölise, üürilise või sulase kohta nuhkidele midagi on «teatanud»...

Arvud, mida ülemverekoerad tänini ümber pole lükanud, kõnelevad, et ainuüksi pealinnas tänapäevani on tapetud umbes 400 proletaarlast (naised ja lapsed ühes arvatud)...

Ajutine kaotus, samuti üksikute tööliste veristamine ja türmidesse toppimine, ... ei päästa kodanlust tema saatusest. Juba nüüd on märgata, et töörahvas hakkab oma laialipillatud ridu uuele võitlusele koondama. Saadud õppetunnid ja võitluskogemused näitavad tööliklassile, kuidas tuleb ennast organiseerida, et ära hoida kaotusi. Veel suurema jõupingutusega, veel suurema võitlusvaimuga hakkavad tööliselised ennast ette valmistama tulevasteks võitlusteks.

Kommunistlik partei, hoolimata suurtest kaotustest, hoolimata sellest, et parem osa parteiliikmeid kodanluse tapakirve all on langenud, juhib vääramatult töölisi uues võitluses oma klassivaenlase vastu ...

Kodanlus tammub edasi haua poole, mille ajalugu talle on valmistanud, külvates hävitust niikaua, kui ta võimu enda käes suudab pidada. Ainult töörahva organiseeritud jõu ajutine nõrkus laseb seda meeletut timukatekarja veel silmapilgu pidutseda. Aga iga uus päev viib kaagidemokraatiat hauale lähemale, sest iga uus päev viib laialisi hulkasid revolutsioonile lähemale, timukate korra purustamiseks ja proletariaadi diktaatuuri maksmapanemiseks.»

JÄRELSÕNA

Kirjanik Valter Juhkum sündis 1898. aastal Tallinnas töölis perekonnas. Ta läks ka ise juba üsna noorelt «Dvigateli» vaguni-tehasesse tööle. Revolutsioonilisest liikumisest hakkas ta aktiivselt osa võtma 1917. aasta suvel, Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni ettevalmistamise ajal. Ta oli Tallinna sotsiaaldemokraatliku noorte-klubi üks organiseerijaid ja energilisemaid kaastöölisi. Sotsiaaldemokraatlik noorte-klubi töötas bolševike juhtimisel, tehes noortööliste, sõdurite ja madruste hulgas laialdast poliitilist selgitustööd leninismi vaimus. Pärast Oktoobri-revolutsiooni võitu Petrogradis võttis Valter Juhkum agaralt osa tööliste Punakaardi organiseerimisest ning ta võitlusest tööliste ja talupoegade vihaseimate vaenlaste — balti parunite ja eesti kodanlike natsionalistide kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste nurjaajamiseks. Kodusõja ajal võitles V. Juhkum Punaarmee ridades ameerika-inglise interventide ja sisemise kontrrevolutsiooni vastu. Vapra võitlejana tõusis ta Punaarmee komandöriks. Pärast kodusõja lõppu asus ta tööle Leningradis, esialgu vabrikus tööpingi taga. Olles agaraks tööliskirjasaatjaks ajalehtedele, siirdus ta hiljem alalisele tööle nõukogude ajalehtede toimetustesse.

Leningradis kirjutas V. Juhkum ka oma ilukirjanduslikud tööd — «Musta-Jaani karjapoiss», «Meretõus», «83», «Viljandlased» jt., mis ilmusid raamatutena või ajakirjades.

Seni olid V. Juhkumi teosed Nõukogude Eesti töötajate laiematele hulkadele tundmata. Käesoleva raamatuga jõuavad nüüd kaks esimest eespool nimetatud jutustustest ka meie lugeja kätte.

«Musta-Jaani karjapoiss» kirjeldab V. Juhkum Tallinna töölise Juhan Kuuskmanni elu, tema kujunemist teadlikuks proletaarseks ja kommunistiks, tema võitlust eesti kodanluse vägivalla kukutamise eest, eesti töörahva vabastamise eest imperialismikkest.

Juhan Kuuskmann ei ole kirjaniku poolt välja mõeldud kuju. Ta sündis ja kasvas üles Tallinnas Lasnamäel asuvas «Sikupilli» alevikus, mille elanikke ka V. Juhkum oma teostes kirjeldab. Siit läks ta tööle «Dvigateli» tehasesse, kus temast arenes teadlik tööline, revolutsiooniline võitleja.

Aastail 1917—1924 võttis J. Kuuskmann aktiivselt osa revolutsioonilisest tööliikumisest Eestis, võttis osa Oktoobri-revolutsiooni teostamisest ja kodusõjast Punaarmee võitlejana. Kodanliku Eesti algaastail pühendas ta kõik oma töövabad hetked poliitilisele

tööle ametiühinguis, võideldes sotside ja teiste oportunistide vastu. Juhan Kuuskmann on vanadele Tallinna tööliste hästituntud kaju. Teda võis alalise külalisena näha «Tööliskeldris», mis asus Tallinna linna raamatukogu all, kuhu kodanliku valitsuse poolt olid kihutatud tööliste ametiühingud ja nende juhtivad organid. Kuigi Kuuskmann oli elukutselt metallitöölaine, harrastas ta ka maalikunsti, mida ta püüdis omandada iseõppimise teel. Tema poolt maalitud Marxi, Lenini, Karl Liebkcnehti ja Rosa Luxemburgi õlivärvipildid rippusid Tallinna ametiühingute ruumide seintel. Tööliste I. Mai loosungid ja plakatid olid enamasti valmistatud J. Kuuskmanni poolt või tema juhtimisel. J. Kuuskmann oli üks Tallinna tööliste 1924. aasta 1. detsembril relvastatud ülestõusust osavõtjaid. Kodanluse nuuskuritel läks korda Kuuskmanni, kes pärast ülestõusu varjas end põranda all, areteerida. Ta mõrvati kodanluse sõjakohtu otsusel.

Seega on jutustus «Musta-Jaani karjapoiss» suurel määral, nagu öeldakse, «tõestisündinud lugu».

Valides oma teose peategelaseks Juhan Kuuskmanni, toob kirjanik viimase isikus ühtlasi meie silmade ette kõik need sajad ja tuhanded revolutsioonilised võitlejad, kes oma elu on ohverdanud võitluses töörahva võimu, nõukogude võimu eest.

Romaanis «Meretõus» kirjeldab V. Juhkum poliitilist olukorda kodanlikus Eestis 1924. aastal. Kujukate piltidena toob ta esile katastroofilise olukorra, millesse eesti rahva olid viinud Lääne imperialistlike riikide käsilased — eesti kodanlikud natsionalistid. Ta näitab teravat klassivõitlust Eestis töörahva ja kodanluse vahel, mis sama aasta 1. detsembril arenes oma kõrgeima astmeni — töörahva relvastatud ülestõusuks. Linnalähedane kehvtalupoeg Mart Sarnik, kes hobusemehena käib linnas tööl, tema naine ja nende tütar Hilda, tunda saanud kurnamiskorra ülekohtu, vihkavad seda korda. Nad annavad oma majas varjupaika kodanluse nuuskurite poolt tagaotsitavatele revolutsionääridele ja lasevad oma majas asutada kommunistliku partei põrandaaluse trüki-koja. Nagu nemad, nii on tuhanded töölised ja kehvtalupojad kommunistliku partei energilisteks abilisteks võitluses kapitalismi kukutamise eest, nende pojad ja tütreid on aktiivseteks võitlejateks Eestimaa Kommunistliku Partei ridades. Otseselt või varjunimede all toob kirjanik kirjeldatavast ajajärgust esile ka mitmeid tuntud poliitilisi tegelasi, nagu Metsa Mart (Mart Likemets), laulusõber Rix (R. Vennikas), Martin Nurk jt.

Kujutades romaanis «Meretõus» ägedat klassivõitlust Eestis, näitab V. Juhkum, kuidas iga üksiku proletaarlase isiklik eluõnn on otseselt seotud kogu töölisklassi võitluse languse või tõusuga. Kirjanik näitab proletaarsete revolutsionäärade, kommunistide sügavat armastust oma kodumaa ja töötava rahva vastu, nende meelegendlust ja mehisust, valmisolekut eneseohverduseks, et saavutada töörahvale vabadus. Ta näitab, kuidas kommunistide selgitustöö tõttu sotside partei lihtliikmed jätavad maha oma äraandlikud juhid, kodanluse käsilased, ja lähevad kaasa kommunistidega.

Tööraha relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924 lõppes lüüasaamisega. Autor näitab ära ka lüüasaamise põhjused, millede

seast ta kõige otsustavamaks peab sideme puudumist lööklaste ja töörahva laialdaste hulkade vahel. Pärast lüüasaamist taandusid ülestõusnute salgad võideldes. Autor kirjeldab ühe, Anton Kaljo poolt juhitava võitlussalga kangelaslikku vastupanu mitmekordselt ülekaalukale vaenlasele kuni viimse veretilgani.

Kodanluse metsik terror ei suutnud töörahva revolutsioonilist liikumist Eestis lämmatada. Kommunistliku partei juhtimisel jätkas Eesti töörahvas võitlust nõukogude võimu eest.

Puuduste hulgas, mida käesoleva romaani kohta ette võib tuua, tuleks nimetada seda asjaolu, et see vähe käsitleb töörahvahulkade massilist legaalset liikumist, kirjeldades peamiselt kommunistliku partei illegaalset tegevust. Ka põrandaaluse konspiratsiooni tehnikat, näiteks salakoosolekute kokkukutsumise käiku, kirjeldab autor lihtsustatult (koosolek Liiva tänaval). Koosolekust osavõtjad ei kogunenud mitte varem kätte antud aadressi järgi. Koosoleku asukohta teadsid ainult mõned üksikud eriti usaldusväärsed inimesed. Osavõtjad toodi kohale selleks määratud sidepidajate vahendusel. Seepärast on vähe tõenäoline, et Maamees, keda autor pealegi näitab kahtlusalusena, oleks võinud koosoleku täpset asukohta teada ja seda nuhkidele reeta.

Kuid üksikutest puudustest hoolimata annab käesolev teos tõetruu pildi eesti töörahva ja tema juhi — Eestimaa Kommunistliku Partei võitlusest nõukogude võimu eest. Selles seisab nii «Mere-tõusu» kui ka «Musta-Jaani karjapoisi» suur tähtsus. Autor paljastab kodanliku Eesti võltsdemokraatiat, eesti kodanluse sõltuvust imperialistidest ja agressiivsust nõukogude rahvaste suhtes. Autor näitab nõukogude rahvaste, eriti suure vene rahva abi eesti töörahvale tema vabastusvõitluses.

Lõpuks tuleb märkida aine ja miljöö uudsust, mida V. Juhkum valgustab. Ükski eesti nõukogude kirjanik peale Juhkumi pole oma teostes eesti töörahva 1. detsembri relvastatud ülestõusu käsitanud. Samuti on kirjanikud üsna vähe käsitanud Tallinna agulielanike elu. Elavalt toob Juhkum meie silmade ette «Sikupilli», kus töörahvas kiratses äärmises viletsuses, kus tööinimest peale suurkapitali ekspluateerisid veel igasugused «Musta-Jaani» taolised ahned pisiperemehed. Suurem osa «Sikupilli» elanikke elas lobudikkude põõninguil ja kuurides. «Sikupilli» elanike õigeid nimesidki ei teatud, vaid neid kutsuti mitmesuguste sõimunimede järgi, nagu Kole-Sass, Must-Jaan jt.

Lugedes Valter Juhkumi kirjeldust «Sikupilli» aleviku elanike kohta tsarismi kui ka eesti kodanluse võimu ajal ning külastades tänapäev meie Nõukogude Eesti tööstusrajooni Lasnamäel, näeme sügavat kontrasti kapitalistliku mineviku ja nõukogude tänapäeva vahel eriti teravalt. Nõukogude võimu ajal on Lasnamäele ehitatud uued elamukvartaalid ja uued tänavad, mis kaotavad kapitalismiajale omased kontrastid kesk- ja äärelinna vahel.

Kirjanik Valter Juhkum suri noores eas, 1934. aastal, olles 36 aastat vana.

Loodame, et käesolevas raamatus avaldatud V. Juhkumi teosed leiavad Nõukogude Eesti lugejaskonna poolt sooja vastuvõtu.

J. Saat

SISUKORD

Musta-Jaani karjapoiss	6
Meretõus	111
Järelsõna	294

Toimetaja I. Pau.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Kohu.

Korrektorid A. Sepp ja E. Tilk.

Ladumisele antud 23. II 1953. Trükkimisele antud 26. III 1953. Trükiarv 10000. Paber 54 × 84, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 18,75. Formaadile 60 × 92 kohaldatud trükipoognaid 15,37. Arvutuspoognaid 16,22. MB-03629. Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 525.

На эстонском языке.

Вальтер Юхкум.
Прилив.

Hind rbl. 5.90.

TRÜKIKODA «PIONEER»
Tartu, Kastani 38.

KONTROLL NR. 2

Raamatus leiduva defekti korral
palume raamat tagastada ümber-
vahetamiseks ühes selle etiketiga.

Rbl. 5.90